

AYINTÂB'DA KÖLELİK

1531-1700

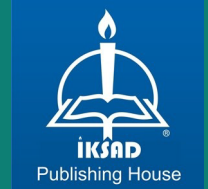
(ŞER'İYYE SİCİLLERİ'NE GÖRE)

Editör

Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR

Hazırlayan

Dr. Melahat ARIKAN

AYINTÂB'DA KÖLELİK

1531-1700

(ŞER'İYYE SİCİLLERİ'NE GÖRE)

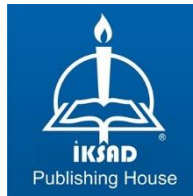
Editör

Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR

Hazırlayan

Dr. Melahat ARIKAN

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.14557544>

Copyright © 2024 by iksad publishing house

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of

brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses permitted by copyright law.

Institution of Economic Development and Social
Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TÜRKİYE TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E mail: iksadyayinevi@gmail.com

www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.

Iksad Publications – 2024©

ISBN: 978-625-378-105-7

Cover Design: İbrahim KAYA

December / 2024

Ankara / Türkiye

Size = 16x24 cm

ÖNSÖZ

Köle, hürriyetinden yoksun, sahibinin tasarrufu altında olan kimsedir. Hukuken sahibinin malı kabul edilen köleler, çeşitli muamelelere tabi tutulmuş, buna kölelik adı verilmiştir. Kölelik, bir kurum olarak günümüz dünyasında gerçek anlamda her ne kadar işlemiyor olsa da, varlığı inkâr edilemez sosyal bir olgu olup başlangıcının insanlık tarihi kadar eski olduğu tahmin edilmektedir. İlk çağlardan beri insan gücü ve emeğe dayalı üretim ve çalışma özgür insanlar tarafından aşağılayıcı bir durum olarak görülmüş, özellikle sanayi öncesi toplumlarda bu işlerde Aristo'nun "canlı alet- kendisine verilecek emirleri anlayıp yerine getiren bir tür makine-" şeklinde tanımladığı köleler kullanılmıştır.

Bu çalışma "Şer'iyeye Sicilleri'ne Göre Ayıntâb'da Kölelik (1531-1700)" adı ile Haziran 2024'te Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde savunmuş olduğum doktora tezimin yeniden gözden geçirilerek kitaplaştırılmasıyla oluşturulmuştur. İlk olarak yüksek lisans tezi hazırlarken köle ve cariyeler ile ilgili belgeler dikkatimi çekmiş ve bu beni doktora öğrenimi sürecinde kölelik üzerine bir araştırmaya sevk etti. Ayrıca çeşitli yönleriyle ele alınan, birçok araştırma ve çalışmalara konu olan Ayıntâb'ın köleler açısından incelenmediği görülmüş ve bu boşluğun doldurulması önem arz etmiştir. Böylece Ayıntâb'da kölelik konusu, başta danışman hocam Sayın Doç. Dr. Murat Çelikdemir olmak üzere diğer kıymetli hocalarımla da onayı ile Doktora çalışması olarak hazırlandı. Akabinde bu tez çalışmasının danışman hocamın da tavsiyesi ve desteği ile kitaplaştırılmasına karar verilmiştir.

Bu çalışma giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konu, kapsam ve sınırları, amacı, yöntem ve kaynakları belirtilmiştir. Daha sonra köle ve köleliğin tarifi yapılarak toplumlar ve dinler nezdinde köleliğin tarihi süreçteki seyri ve Osmanlı Devleti'nde Kölelik ele alınmıştır. Birinci bölümde, elde edilen veriler ışığında Ayıntâb'da bulunan köleler için kullanılan terimler, isimleri, milliyetleri, dini mükellefiyet ve ibadetleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde kölelerin sosyal hayattaki yerleri ve köle sahipleri incelenmiştir. Üçüncü bölümde köleler ekonomik boyutlarıyla ele alınmıştır. Burada, köle satışları, fiyatları, satışların iptalini gerektiren durumlar hakkında bilgiler verilmiştir. Dördüncü bölümde ise, köle azadları ve azaddan sonraki durumları incelenmiştir.

Bu konuda çalışma düşüncemi onaylayan, çalışma süresince yardım ve desteklerini esirgemeyen, fikir ve önerileriyle beni yönlendiren, bu süreçte karşılaştığım sıkıntı ve aksaklıklara karşı beni cesaretlendiren çok değerli danışman hocam Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Yine bu çalışmanın ortaya çıkmasında katkıları olan değerli hocalarımla Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ, Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ, Dr. Öğr. Üyesi Erdinç GÜLCÜ ve Dr. Öğr. Üyesi Mustafa DEMİR'e de öneri ve yönlendirmelerinden dolayı teşekkür ederim. Çalışmanın teknik düzenlenmesinde emeği geçen Araşt. Gör. Dr. Mustafa ASLAN'a da teşekkür ederim. Ayrıca her daim yanımda olan, maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen aileme de teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
TABLolar LİSTESİ.....	v
EKLER LİSTESİ.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vii
HİCRİ AYLAR LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ.....	1
Kölelik ve Köleliğin Tarihi Süreçteki Seyri.....	3
Osmanlı Devleti'nde Kölelik.....	11

I. BÖLÜM KONUyla İLGİLİ KAVRAMLAR, TANIMLAMALAR VE KÖLELERİN NİTELİKLERİ

1.1.Köleler İçin Kullanılan Terimler.....	23
1.1.1.Abd, Abd-i Memlûk, Memlûk, Abd-i Esved.....	23
1.1.2. Arab.....	25
1.1.3. Cârîye/ Cârîye-i Memlûke/ Memlûke.....	25
1.1.4. Eme.....	27
1.1.5. Gulâm.....	27
1.1.6. Gurre.....	28
1.1.7. Halâyık.....	28
1.1.8. Hizmetkâr.....	28
1.1.9. Köle.....	29
1.1.10. Kul.....	29
1.1.11. (Abd-i) Mu'tak/Ma'tûk - Atık.....	30
1.1.12. Mu'taka-Ma'tûka-Atîka.....	31
1.1.13. Ümmü'l-veled/Ümm-i veled.....	32
1.2. İsimleri ve "bin /bint-i Abdullah" Tabiri.....	32
1.3.Kölelerin Milliyetleri.....	36
1.4. Kölelerin Dini Mükellefiyetleri ve İbadetleri.....	48

II. BÖLÜM SOSYAL HAYATTA KÖLELER

2.1. Kölelerin El Değiştirmesi.....	50
2.1.1. Satış.....	50
2.1.2. Miras Kalma.....	50
2.1.3. Mehir.....	52
2.1.4. Hibe.....	53
2.1.5. Vasiyet.....	56
2.1.7. Emanet Bırakma.....	58
2.2. Kölelerin Evliliği.....	59
2.3. Kölelerin Nafakası.....	64
2.4. Köle Fırlarları(İbakat).....	66
2.5. Adli Vakalara Konu Olan Köleler (Ceza Hukuku Bakımından).....	73

2.5.1. Kölelerin İşlediği Suçlar ve Cezaları	79
2.5.1.1. <i>Katl (Adam öldürme)</i>	80
2.5.1.2. <i>Yaralama ve darp</i>	83
2.5.1.3. <i>Hırsızlık ve gasp</i>	87
2.5.1.4. <i>Zina</i>	91
2.5.1.5. <i>Livâta</i>	92
2.5.1.6. <i>İçki içmek ve sarhoşluk</i>	93
2.5.2. Kölelere Karşı İşlenen Suçlar ve Cezaları	94
2.5.2.1. <i>Katl, yaralama ve darb</i>	95
2.5.2.2. <i>Zina</i>	97
2.6. Sosyal Statülerine Göre Köle Sahipleri	97

III. BÖLÜM EKONOMİK HAYATTA KÖLELER

3.1. Kölelerin Satıldığı Yerler ve Görevliler	100
3.2. Köle Satışları	102
3.2.1. Satışı Gerçekleştirenler	102
3.2.2. Satış Şekilleri	104
3.3. Kölelerin Ekonomik Değeri (Fiyatı)	109
3.4. Satışın İptalini Gerektiren Durumlar	121
3.5. Kölelerin Ekonomik Hayattaki Yeri ve Faaliyetleri	128

IV. BÖLÜM KÖLE AZADI VE KÖLELERİN AZAD EDİLDİKTEN SONRAKİ DURUMLARI

4.1. Köle Azadı ve Azad Yöntemleri	131
4.1.1. Karşılıksız (Allah Rızası İçin) Azad	132
4.1.2. <i>Tedbîr (Müdebber Azad)</i>	137
4.1.3. <i>Ümm-i/Ümmü'l-Veledlik (Çocuk Analığı)</i>	139
4.1.4. Şartlı Azad	142
4.1.5. Kefaret Borcu Olarak Azad	142
4.1.6. <i>Mükâtebe (Kitabet Yöntemi)</i>	143
4.2. Efendi ve Azadlılar Arasındaki Velâ İlişkisi	145
4.3. Hürriyeti İspat Çabaları	149
4.3.1. Azadlığını İspat Eden Köleler	149
4.3.2. Hür asıllı Olanların Hürriyet Davaları	155
4.4. Azadlılara Yapılan Hibeler	159
4.5. Azadlıların Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri ve Faaliyetleri	163
SONUÇ	170
KAYNAKLAR	174
EKLER	184

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1. <i>Kadın köle (cariye) isimleri</i>	33
Tablo 2. <i>Erkek köle isimleri</i>	33
Tablo 3. <i>Tespit edilen erkek ve kadın kölelerin milliyetlerine göre dağılımı</i>	36
Tablo 4. <i>Hibe edilen köle ve cariyeler</i>	54
Tablo 5. <i>Kölelerin kaçtıkları ve yakalandıkları yerler</i>	71
Tablo 6. <i>Gasb ve hırsızlık yapan köleler ve çaldıkları şeyler</i>	88
Tablo 7. <i>Köle fiyatları</i>	112
Tablo 8. <i>Cariye fiyatları</i>	114
Tablo 9. <i>Gayrimenkul Fiyatları</i>	119
Tablo 10. <i>Hayvan fiyatları</i>	120
Tablo 11. <i>Satışın reddi için açılan davalar ve sonuçları</i>	122
Tablo 12. <i>Tedbir ile azad edilen köle ve cariyeler</i>	138
Tablo 13. <i>Azadlığını ispat eden köleler</i>	149
Tablo 14. <i>İtirazsız azadı onaylanan azadlılar</i>	154
Tablo 15. <i>Köle ve cariye olarak satılan hür asıllılar</i>	156
Tablo 16. <i>Azadlılara hibe edilen menkul ve gayrimenkul mallar, eşyalar ve paralar</i>	159
Tablo 17. <i>Güherçile bedeli veren abd-i mu'tak ve sipâhi zâdegânların mahallelere göre dağılımı</i>	165

EKLER LİSTESİ

Ek 1. Köle hırsızlığı ve firarı ile ilgili vesika (AŞS, 1/183-3)	184
Ek 2. Köle ve cariye satışı ile ilgili vesika (AŞS, 10/51-2)	185
Ek 3. Köle azadı ile ilgili bir vesika (AŞS, 35/ 191-4).....	186
Ek 4. Azad ispatı ile ilgili bir vesika (AŞS, 35/ 194-2)	187
Ek 5. Cariyenin kızına zina edilmesi ile ilgili vesika(BOA.MHM.d 084/ 35-66)	188
Ek 6. Azadlı köleye mal hibe edilmesi ile ilgili vesika (AŞS, 51/25-3).....	189
Ek 7. Kusurlu halayığın satışının iptali ile ilgili vesika (AŞS, 133/ 141-8).....	190
Ek 8. Köle hibe ve satışı ile ilgili vesikalar (AŞS, 165/200-5,6)	191
Ek 9. Kölenin yaralama olayına karışması ile ilgili vesika (AŞS, 33/161-3).....	192

KISALTMALAR LİSTESİ

age. : Adı Geçen Eser

agm. : Adı Geçem Makale

agt. : Adı Geçen Tez

AŞS: Ayıntâb Şer'iyeye Sicilleri

AÜHFD: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

bk.: Bakınız

BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C. : Cilt

çev. : Çeviren

ed. : Editör

H. : Hicri

haz. : Hazırlayan

M. : Miladi

MÖ : Milattan Önce

MS: Milattan Sonra

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

S.: Sayı

s.: Sayfa

ss.: Sayfa sayısı

ODTÜ: Orta Doğu Teknik Üniversitesi

OSAV: Osmanlı Araştırmaları Vakfı

OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi

TD: Tahrir Defteri

TDVİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

TS.MA.e.: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi evrakı

ts.: Tarihsiz

vb.: Ve benzeri

Yay.:Yayımlar

HİCRÎ AYLAR LİSTESİ

Ay sırası	İsmi	Rumuzu	Gün sayısı
1. Ay	Muharrem	M	30
1. Ay	Safer	S	29
2. Ay	Rebi'ü'l-evvel	Ra	30
3. Ay	Rebi'ü'l-ahir	R	29
4. Ay	Cemâziye'l-evvel	Ca	30
5. Ay	Cemâziye'l-ahir	C	29
6. Ay	Receb	B	30
7. Ay	Şa'bân	Ş	29
8. Ay	Ramazân	N	30
9. Ay	Şevvâl	L	29
10. Ay	Zi'l-ka'de	Za	30
11. Ay	Zi'l-hicce	Z	29 ya da 30

GİRİŞ

Bu çalışmanın konusu, “Ayıntâb’da Kölelik 1531-1700 (Şer’iyye Sicilleri’ne Göre)” başlığı altında, günümüzde resmi olarak kaldırılmış olan kölelik kurumunun 16. ve 17. yüzyıllarda (1531-1700) Osmanlı Dönemi’nde Ayıntâb’daki işleyişi ve uygulamaları ile köle ve cariyelerin sosyo-kültürel, ekonomik hayattaki konum ve durumlarını tarihi çerçevede ele almak şeklinde özetlenebilir. Ortaya çıktığından beri tüm toplumlarda var olagelen kölelik uygulamaları, Osmanlı toplumunda da kendisine yer bulmuş ve bir müessese olarak toplumsal düzenin bir parçası olmuştur.

Kölelik konusu şimdiye kadar daha ziyade genel olarak Osmanlı Köleliği çerçevesinde işlenirken, özel olarak şehirler bağlamında sınırlı sayıda çalışmalar mevcut olup bunların başında Halil Sahillioğlu’nun Bursa Şer’iyye Sicilleri’nden faydalanılarak hazırladığı “Onbeşinci Yüzyılın Sonu İle Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa’da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri”, “Onbeşinci Yüzyıl Sonunda Bursa’da Dokumacı Köleler” adlı makaleler gelmektedir. Ancak son zamanlarda bu türden çalışmalara önem verildiği görülmektedir. Ayıntâb ile ilgili çeşitli konularda birçok çalışma mevcut olmasına rağmen, kölelik ile ilgili özel bir çalışma olmamıştır. İzzet Sak tarafından hazırlanan “Şer’iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. Ve 18. yüzyıllar)” adlı Doktora çalışmasının kapasamını oluşturan Konya başta olmak üzere, altı şehirden birini de Ayıntâb teşkil edip dönem olarak 17. ve 18. yüzyıllar incelenmiştir.

Hazırlanan bu çalışma ile Ayıntâb özelinde olmak üzere Osmanlı Devleti’nde kölelerin sosyal ve ekonomik yapıya etkileri, kölelerin hukukî durumları ele alınmıştır.

Bir araştırmada en önemli unsurlardan biri konunun mekân ve tarih bakımından sınırlandırılmasıdır. Dolayısıyla “Ayıntâb’da Kölelik 1531-1700 (Şer’iyye Sicilleri’ne Göre)” adlı bu çalışma hazırlanırken, tarih sınırları 1531-1700 yılları olarak belirlenmiştir. Böyle bir sınırlamanın nedeni, Yavuz Sultan Selim tarafından 1516’da Osmanlı hâkimiyetine alınan Ayıntâb, yavaş yavaş kurumsallaşmaya başlamış ve yeni düzenlemelerle birlikte resmi kayıtlar tutulmaya başlamıştır. Konu ile ilgili kayıtları ihtiva eden ve çalışmanın ana kaynağı olan Kadı Sicilleri’nin ilki 1531 yılında tutulmaya başlamıştır. Çalışmanın 1700 ile sınırlandırılmasında ise uzun süren ve büyük çoğunluğu yenilgilerle sonuçlanan seferler ile beraber Osmanlı’ya köle akışı azalmıştır. Bu da doğal olarak merkezden uzak olan Ayıntâb’a da köle akışının etkileyecek ve azaltacaktır. Dolayısıyla köle yoğunluğu dikkate alınarak hem de kronolojiyi fazla genişletmek uygun görülmemektedir çalışma 1700 ile sınırlandırılmıştır.

Mekân olarak Ayıntâb seçilmesinin nedeni ise; merkezden uzak olmasına rağmen, günümüzde olduğu gibi, o dönemde de stratejik bir öneme sahip olan Ayıntâb’ın çeşitli konularda araştırmalara konu olmasına rağmen bu alanın eksik kaldığı görülmüştür. Böylece bu çalışma ile kölelerin Ayıntâb sosyal ve ekonomik hayatındaki yeri ve etkileri incelenerek bu boşluğun doldurulması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda belli başlı birkaç basamak tespit edilmiştir. Böylece Ayıntâb’da kölelerin varlığını ve kölelik müessesesinin işleyişini ortaya koymak ve Ayıntâb’ın sosyal ve ekonomik yapısına etkisini tespit etmek; kölelerin hangi milletten ve dinden olduklarını belirlemek; Osmanlı Devleti’ne dolayısıyla Ayıntâb’a köle akışının hangi ülkelerden ve

hangi yollarla sağlandığını ortaya koymak; efendi köle ilişkisini ortaya koymak ve literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Yerel tarih araştırmalarında başvurulacak kaynakların başında yöreye ait mahkeme kayıtları olan Şer'iyeye sicilleri gelmektedir. Osmanlı mahkemelerinde görülen davalarda verilen kararların ve tutulan kayıtların toplandığı defterlere Şer'iyeye Sicili denir. Kadı sicilleri, kadı divanı, mahkeme kayıtları ve sicillat-ı şer'iyeye de denilen bu defterler kadı ya da nâibi tarafından tutulmakta olup merkez ve taşrada, Osmanlı hayatının aile, toplum, ekonomi ve hukuk gibi birçok alanının tarihi için en önemli kaynaklardır¹. Şer'iyeye Sicilleri, Osmanlı Devleti'nde toplumsal düzenin bir parçası haline gelip, sosyal ve ekonomik hayatın vazgeçilmez unsurlarından olan köle ve cariyelerin hayatlarının çeşitli yönleriyle incelenmesi, bir mal gibi alınıp satılması, azad edilerek hürriyetlerini kazanmaları ve azad edildikten sonraki durumları gibi hususların ortaya konmasında da en önemli kaynakların başında gelir.

Araştırmanın kuramsal çerçevesi köleliğin Ayıntâb şehrindeki işleyişi, kölelerin şehrin soyo-kültürel ve ekonomik yapısına etkileri üzerine çizilmiştir. Dolayısıyla Ayıntâb Şer'iyeye Sicilleri², bu çalışmanın ana kaynağını teşkil etmektedir. Yine çalışma hazırlanırken arşiv kaynakları sadece sicillerle sınırlı tutulmayarak Mühimme Defterleri³ ve şehre ait Tapu Tahrir Defterlerinden⁴ de yararlanılmıştır.

Kölelik konusu çok yönlü bir konu olması hasebiyle, bu çalışma ortaya konurken çeşitli fıkıh, hukuk, fetva kitapları ile kanunnameler ve seyahatnamelerden; konu ile alakalı çeşitli tetkik eserler, makaleler ve tezlerden de istifade edilmiştir.

¹ Yunus Uğur, “Şer'iyeye Sicilleri”, *TDVİA*, C.39, İstanbul 2010, s.8.

² Ayıntâb livasına ait 174 adet Şer'iyeye Sicil Defteri bulunmaktadır. Mahkemede kadı ya da nöibi tarafından tutulan bu defterlerin büyük çoğunluğu sağlam bir şekilde günümüze kadar ulaşmıştır. Günümüze ulaşan ve elimizde bulunan bu defterlerin ilki, Ayıntâb'ın Osmanlı hâkimiyetine geçtikten yaklaşık on beş yıl sonra kaleme alınmış olup H. 938-946 / M. 1531-1546 tarihli iken; sonuncusu ise H. 1325-1327 / M. 1907-1909 tarihlidir. Bu çalışmada 16. Ve 17. Yüzyıllara (1531-1700) ait toplam 65 defter olup kullanılmıştır.

Şehre ait siciller Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde Gaziantep Şer'iyeye Sicili (=GŞS) şeklinde kaydedilmiş olsa da , bu çalışmada şehrin Osmanlı dönemindeki adı olan “Ayıntâb” kullanılmış ve dipnotlarda da Ayıntâb Şer'iyeye Sicili (=AŞS) yazmak uygun görülmüştür.

³ Osmanlı Devleti'nin en yüksek kazaî organı olan Divân-ı Hümâyûn düzenli toplandığı zamanlarda, her divân toplantısında görüşülen dahilî ve haricî hususlara ait siyasi, idarî, malî, ictimai ve örfî kararların kaydedildiği defterlere Mühimme Defteri adı verilir. Mühimme Defterleri, gerek padişâhın, gerekse sadrazamın başkanlığında toplanan divânda çıkan önemli emir ve hükümleri içermeleri bakımından hukuk tarihi açısından da önemli bir yere sahiptir: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, Yayın Nu: 108, İstanbul 2010, s. 7; Ramazan Günay, “ Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 17, 2013/1, s. 12,13; Divân-ı Hümâyûn'da karara bağlanan tüm hususlar padişâhın onayından sonra Mühimme Defterine kaydedilmekteydi: Mübahat S. Kütükoğlu, “Mühimme Defteri”, *TDVİA*, C.31, Ankara 2020, s. 519.

⁴ Kelime anlamı yazma, kaydetme, deftere geçirme olan tahrir, Osmanlı malî teşkilatında vergilerin ve bu vergileri vermeye mükellef olan kimselerin tespiti için farklı bölge veya şehirlerde yapılan sayımların yazıldığı defterlere verilen addır. Mehmet Öz, “Tahrir”, *TDVİA*, C.39, İstanbul 2010, s.425; herhangi bir bölge Osmanlı idaresine alındıktan sonra yapılan işlerin başında o bölgenin sayımı yani tahriri gelir. Tahriri yapılan bölgede bulunan şehir ve köylerin yetişkin erkek nüfus tek tek kaydedilir. Ayrıca her türlü ticari mal, bunlardan alınacak vergi miktarı, köy ve mezralarda yetiştirilen ziraî ürünler, hayvan çeşitli ile bunlardan alınacak vergi miktarları ayrıntılı şekilde tespit edilerek kaydedilerek tahrir defterleri hazırlanırdı. Ayıntâb ile ilgili yedi adet Tahrir defteri olup bunlardan beşi Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda, ikisi ise Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'ndedir. Ayıntâb'a ait ilk defter 1536(943) tarihli olup sonuncusu ise 1574 (982) tarihlidir. AhmetGündüz, Murat Çelikdemir, 1536 (Hicri 943) Tarihli Ayıntâb Tahrir Defteri (Transkripsiyon, Değerlendirme, Tıpkı Basım), (Ed. Erdinç Gücü), İKSAD Yayınevi, Ankara 2020, s. 9,10.

Kölelik ve Köleliğin Tarihi Süreçteki Seyri

Kölelik nedir? Sorusunun yanıtını bulmak için evvela, bu mefhumun ortaya çıkıp tarih sahnesinde yer almasının ana unsuru olan “köle” kavramını tanımak ve tanımlamak gerekir. Çünkü insanın olmadığı yerde köleden ve kölenin olmadığı bir yerde de kölelikten bahsetmek mümkün değildir. Bu nedenle ilk olarak “köle” ile başlamak yerinde olsa gerektir.

Köle; şahsi nitelikteki namaz, oruç, iman gibi dini mükellefiyetler bakımından hür insanlar ile eşit iken, hukukî, sosyal ve iktisadî bakımdan hürlerden aşağı statüde ve farklı olup hukukî açıdan “mal” olarak telakki edilen, hürriyetten yoksun ve sahibinin tasarrufu ve tahakkümü altında olan bir kimsedir⁵. Köle denince çoğu insanın zihninde ağır şartlar altında çalışıp her türlü işkenceye maruz bırakılan, insanlar tarafından horlanan ve çoğunlukla siyah renkli kişiler canlanmaktadır.

Köle kelimesi etimolojik açıdan incelendiğinde, aralarında ufak tefek anlam farklılığı olmakla birlikte “köle” anlamına gelen çeşitli isimler karşımıza çıkmaktadır. Türkçe’de “köle” anlamında kul, bende, halayık, esir, kadın köleler için cârîye, odalık; Farsça’da bende, gulâm, kadın köle için keniz; Arapça’da abd, rakik, memlûk, kinn, gulâm, rakabe, vasîf, milkü’l-yemin, kadın köleler için memlûke, vasîfe, cârîye, eme, gurre gibi kelimelerin “köle” yi karşıladığı görülmektedir⁶. Görüldüğü üzere tüm bu kelimeler, cinsiyet farkı gözetilmeden genel anlamı “köle” olan ortak bir isim üzerinde birleşmektedirler.

İnsanoğlunda daima birbirlerini boyunduruk altına alma isteği vardır. Toplum halinde yaşamaya başlayan insanlar zayıflık duygularını yitirirler; aralarındaki eşitlik yok olur ve savaş hali başlar⁷. Dolayısıyla, savaşlar varolduğu sürece insanoğlu kendi hemcinslerini köle olarak kullanmak amacıyla boyunduruğu altına almıştır ve almaya da devam etmektedir⁸.

Özgürlükleri muhtelif sebeplerle ellerinden alınan köleler hukukî açıdan sahibinin malı kabul edilmiş ve çeşitli muamelelere tabi tutulmuşlardır⁹. Böylece insanın insanı mal edinmesi olan ve adına “kölelik” denen sosyal bir olay tarih sahnesinde yerini almıştır¹⁰. Bu bağlamda kölelik; bir şahsın ya da şahısların muayyen bazı nedenlerden dolayı tabii hürriyetlerini kaybederek bir başkasının hükmü altına girerek onların

⁵ M. Akif Aydın-Muhammed Hamidullah, “Köle” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, Ankara 2002, s.237.

⁶ Aydın-Hamidullah, “Köle”, s.237. Nihat Engin, *Osmanlı Devletinde Kölelik*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1998, s.3. “Esir” kelimesi genellikle savaş sonrası karşı taraftan ele geçirilen kişiye için kullanılmaktadır ve bu tabir asırlarca “köle” anlamında kullanılmış olup; kölelik mefhumu için de “esaret” kelimesi kullanılmıştır; esir, günümüz Türkçe’sinde ise “tutsak” kelimesi ile ifade edilmektedir. “Köle” kelimesinin Göktürkler’de erkekler için “kul”, kadınlar için “kün” veya “küng”; Uygur metinlerinde câriyeler için “küngüz” ifadesi kullanıldığı görülmektedir. Yine bundan başka kul, köle anlamında Karahanlılar, Harzemşahlar ve Selçuklular döneminde “tigin” kelimesinin de kullanıldığı görülmektedir. XV. yüzyıl başlarında yapılmış olan bir Kur’an tercümesinde geçtiğine göre; Osmanlı Türkçesi’nde erkek köle için “kul”, kadın köle için “karavaş” kelimeleri kullanılmıştır ve bu kelimeler bazı kanunnamelerde ve şer’iyye sicillerinde ve şiirlerde de bu anlamlarda kullanılmıştır. Engin, age., s.3-4. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, (Haz. Seyit Ali Karaman) C. I. VII. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s.138.

⁷ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, (çev. Doruk Can Koçak), Doruk Kitap, İstanbul 2016, s.47,48.

⁸ Madeline C. Zilfi, “Osmanlı’da Kölelik ve Erken Modern Zamanda Kadın Köleler” *Osmanlı(Toplum)*, C.5, Ankara 1999, s.474.

⁹ İzzet Sak, *Şer’iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler(17. ve 18. yüzyıllar)*, (Konya, Selçuk Üniversitesi SBE, Doktora Tezi,1992), s.6.

¹⁰ Bülent Tahiroğlu, “Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik” *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.45, S.1-4, İstanbul 1982, s.651.

mülkü olup hizmet etmesidir¹¹. Daha açıklayıcı olmak gerekirse, kölelik, bir insanın malıyla mülküyle ve hayatıyla bir başkasının avcunun içinde olması demektir¹².

Köleliğin başlangıcı kesin olarak bilinmeyip, insanlık tarihi kadar eski olduğu tahmin edilmektedir. İnsanın olduğu yerde köleden söz edileceğine göre, eski çağlardan itibaren, özellikle insanlarda var olan rahat yaşama duygusu, ağır ve zor işleri başkalarına yaptırmayı beraberinde getirmiş ve bu köleliğin ortaya çıkışında ilk etken olmuştur. Ayrıca savaş da insan ile var olacağına göre; savaşlar sonucunda karşı taraftan ele geçirilen insanların esir alınıp bunları öldürmek yerine köleleştirmek suretiyle cezalandırılmaları, kölelik müessesesinin ortaya çıkışında ikinci etken olmuştur ki bu esirler, köleliğin esas kaynağını teşkil etmektedir¹³.

Savaşlar sonunda köleleştirilen esirlerin pratik hayatta sağladıkları kolaylık ve faydalar, insanları köle ihtiyacını karşılamak üzere farklı kaynak arayışlarına sevk etmiştir. Bunlar; kendi halklarından ağır suç işleyenleri köleleştirerek cezalandırmak, komşu kabile ve topluluklardan insan kaçırmak, ailelerin geçim sıkıntısı nedeniyle kendi çocuklarını satmaları, borçlara karşı şahısların köle statüsüne geçirilmeleri gibi olaylar, kölelik kurumunu besleyen alternatif kaynaklar olmuştur. Böylece insanlar ihtiyaç duydukları köleleri savaş olmadığı zamanlarda da temin etmişlerdir. Kölelerin değer kazanması ile köle ticareti de gelişme göstermiştir¹⁴. Kölelik yerleşik hayata geçtikten sonra, hayatın her alanından ihtiyaç duyulan iş gücünü karşılayan ve efendisinin tahakkümü ve tasarrufu altında olan insanlardan oluşan bir kurum haline gelmiştir¹⁵.

Köleliğin ilk bakışta Pederşahi Kölelik ve İlkel Kölelik olmak üzere iki tarzda cereyan ettiği görülür. Köleliğin en eski ve en ilkel şekli olan Pederşahi kölelik biçimde kölenin sadece bir mal olmayıp ailenin sosyal ve dinî faaliyetlerine katıldığı ve bir arada yaşadığı görülmektedir. Köle özgür adamın yanında yardımcı gibi çalışır. Toplumsal durum itibarıyla hür insandan pek farklı değildir ve hürler ile köleler evlenebilir. Bununla birlikte, kölenin yaşamasına ya da ölümüne karar verme hakkı efendiye aitti ve köle efendisinin malı idi. İlkel kölelik ise, Kuzey Amerika'nın kuzey batısında yaşayan balıkçı Kızılderililerde görülen kölelik biçimidir. Nüfusun önemli bir kısmını (1/7 hatta bazen 1/3) oluşturan köleler, bütün haklarından mahrum olup hayatlarının hiçbir değeri yoktur¹⁶ ve köle efendisi için bir kazanç aracı olmaktan öte bir şey değildir¹⁷.

¹¹ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku-Adalet ve Mülk*, Arı Sanat Yay., İstanbul 2014, s.423.

¹² Montesquieu, age. s.333.

¹³ Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Câriyelik- Kamu Hukuku Açısından Mukayeseli Bir İnceleme-*, Beyan Yay., İstanbul 1996, s. 25-26; Engin, age.s.5-6.

¹⁴ Engin, age., s.6; Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yay., İstanbul 2010, s.235-237; Aydın-Hamidullah, "Köle", s.237.

¹⁵ Fendoğlu, age., s. 27-29; Hakan Şanlıbayrak, *III. ve VI. Yüzyıllar Arasında Avrupa'da Kölelik*, (Elazığ, Fırat Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2007), s.5.

¹⁶ Pederşahi kölelik biçiminde kölelere tanınan haklar ilkel kölelik biçiminde ortadan kalktığına göre, ilkel köleliğin pederşahi kölelik tarzının bozulmasıyla ortaya çıkmış olduğu kuvvetle muhtemeldir. Bu durumda pederşahi tarzı köleliğin, ilk peygamberlerin uygulamış oldukları bir kölelik sistemi olduğu tahmin edilebilir. Engin, age., s.6-7.

¹⁷ Tahiroğlu, agm., s.651.

Bugün “insanın insan tarafından sömürülmesi” denen şeyin ilk biçimi olan köleliğe¹⁸ başlangıç tarihi kesin olarak bilinmese de ilk çağlardan beri hemen hemen bütün dünya toplumlarında rastlamak mümkündür¹⁹. Sosyal bir varlık olan insan tabiatı gereği karnın doyurup, giyim ve barınma dışında başka şeylere de gereksinim duymuş ve rahatlık ve menfaatlerine yönelik ihtiyaçlarını karşılamada köleleri kullanmışlardır²⁰. İlkçağlardan beri bütün toplumlarda özgür insanlar, çalışmayı ve üretmeyi aşağılayıcı bir durum olarak gördüklerinden, insan gücü ve emeğe dayalı üretim ve diğer işler için genellikle köleler ile alt tabakadan insanları kullanmışlardır²¹. Bu durum köleliğin giderek yaygınlaşmasına ve ekonomik açıdan da büyük bir ticari meta olmasına neden olmuştur²². Kölelerin önemi artmasına rağmen, bunlar ağır şartlar altında çalıştırılıyor ve insanlık dışı muamelelere de maruz kalıyorlardı²³.

Montesquieu, köleliği gerçek kölelik ve kişisel kölelik diye ikiye ayırmaktadır: gerçek kölelik, köleyi toprağa bağlayan köleliktir. Cermenlerde bu tip kölelik mevcuttur. Bunlar evlerde çalışmazlar, efendilerine belli ölçüde buğday, kumaş, belli sayıda hayvan verirler; köleliğin yükü bundan ileri gitmezdi. Bu tip kölelik Macaristan, Bohemya ve Aşağı Almanya'nın birçok yerinde devam etmektedir. Kişisel kölelik ise, ev hizmetleri köleliğidir ve daha çok efendinin kişiliğine bağlıdır. Zevk ve eğlenceye düşkün milletlerde, lüks yaşantı gereği köleler ev işlerini görmektedirler²⁴. Çünkü çalışmak o dönemlerde insanlar için aşağılayıcı bir durum arz etmekteydi.

Kölelik konusunda bilinen ilk metin Mezopotamya'da bulunmuş ve bu kitabede kaçan bir kölenin hikâyesi anlatılmaktadır. Kitabeye göre köleler köleliğe karşı mücadele ederken; köle sahipleri ise, köleler üzerindeki mülkiyet haklarını savunmaktadırlar²⁵. Kölelik Eski Mısır, Çin, Hindistan, Sümer ve Akad'da, Hitit, Fenike, Asur ve Babil'de, Eski Türklerde, Eski Yunan ve Roma'da, Cahiliye Dönemi Arapları gibi topluluklar yanı sıra, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet gibi semavî dinlerde de mevcut olup yaygın bir müessesese olarak işliyordu. Bu topluluk ve dinlerde kölelerin hayat şartları birbirinden farklı olup; bazılarında daha yumuşak ve insancıl olurken, bazılarında çok ağır ve acımasız idi²⁶.

Köleliğin Eski Mısır'da çok eski devirlere dayandığı tahmin edilmektedir. Mısır toplumunda köleler başlıca üç kaynaktan temin edilmekteydi. Savaş tutsakları bunun başında gelip; bu tutsaklar genellikle devletin kölesi sayılırdı. Bunun dışında Mısır'ın kendi halkı olup borcunu ödeyemeyen borçlular ile ağır suç işleyen hürler de ceza olarak köleleştiriliyorlardı. Ayrıca ticaret yolu ile farklı toplumlardan temin edilen

¹⁸Andre Bonnard, *Antik Yunan Uygarlığı1 İlyada'dan Porthenon'a*, (Fransızca'dan çev.: Kerem Kurtgözü), Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2011, s.141.

¹⁹Gül Akyılmaz, “Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi İle İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.IX, S. 1,2, 2004, s.214.

²⁰Engin, age., s.7.

²¹Ömer Şen, *Osmanlı'da Köle Olmak-Esaretten Özgürlüğe Geçiş Süreci*, Kapı Yay., İstanbul 2007, s.2.

²²Şanlıbayrak, agt., s.5.

²³Sicilyalı Diodoros bu durumu şöyle izah ediyor: “İtalyanlar, topraklarını sürsünler, hayvanlarına da baksınlar diye Sicilya'dan köle satın alırlardı, ama bunlara yiyecek içecek vermezlerdi. Bu zavallılar da karınlarını doyurmak için, sırtlarında hayvan derileri, ellerinde mızrak ve topuz, yanlarında iri iri köpeklerle yollarda haydutluk etmeye giderlerdi...”. Montesquieu, age. s.259.

²⁴Montesquieu, age, s.342.

²⁵Zilfi, agm, s.474.

²⁶Engin, age., s.8-22; Sak, agt., s.7; Ahmed Akgündüz, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik-Câriyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, OSAV Yayınları, İstanbul 2006, s.81-83.

köleler Mısır'ın köle kaynağını teşkil etmekteydi²⁷. Devletin malı kabul edilen köleler, Mısır'da iş yapmak için kullanılan bir alet olarak görülmekteydi. Sayıları on binlerle ifade edilebilen köleler, devasa piramitler ve sarayların yapımında, madenlerde, tarlalarda, tapınaklarda, yük taşımada ve ev işlerinde çalıştırılmaktaydılar²⁸. Şiddetli muamelelere maruz bırakılan kölelere, sonraki dönemlerde daha insanca davranılmaya başlandığı ve hatta kölelere birtakım haklar dahi verildiği görülmektedir²⁹.

Kölelik, Mezopotamya medeniyetlerinde de uygulanan bir müessese olmuştur. Sümerlerde, köleliğin esas kaynağını savaş esirleri teşkil ederken; Akadlarda, borçlanmadan kaynaklı köleliğin ön plana çıktığı görülmektedir. Babil'de ise savaş esirleri ile dışarıdan köle ithali göze çarparken, kadının kocasına karşı sadakatsizlik ve itaatsizliği de köleleştirilme sebepleri arasındaydı. Yine Sümer ve Akad'da görülen kölelik sebepleri Asur'da da mevcut idi. Köle ticareti Asur'da oldukça gelişmişti ve köle tacirleri ülkede saygın bir yere sahiptiler. Bu uygarlıklarda da köleler diğer toplumlarda olduğu gibi efendinin malı olup çeşitli muamelelere maruz kalmışlardır³⁰.

Hitit uygarlığında da kölelik mevcut olup savaşlar kölelerin esas kaynağını oluşturmaktaydı. Hititlerde, diğer uygarlıklara nazaran kölelerin durumu biraz daha iyi idi. Kısmi mülkiyet, miras ve evlenme hakları vardı³¹. Hitit toplumunda çoban ve zanaatçı köleler vardı. Köleler mal durumunda olduklarından dolayı, cezai uygulamalarda fidye olarak kullanılırdılar³².

Kölelik, Hint uygarlığında da uygulanan bir müessese olup köleler Hindistan'da, "davetsiz misafir", "düşman" anlamına gelen "dasya" sözcüğü ile tanımlanırdı. Bu da ilk kölelerin savaş esirleri olduğunu göstermektedir³³. Eski Hint dininde Kast Sistemi'nde köleliğin son derece sağlam ve geniş bir yeri var idi. Kastın en alt kısmında bulunan Sudralar ile kastın dışında kalan Paryalar köle konumunda idiler ve oldukça ağır ve zor şartlarda hayatlarını devam ettirmekteydiler³⁴.

Manu Kanunu'nda, Savaş köleliği, aileye para sağlamak için gönüllü kölelik, köle anneden doğma, satış veya hediye edilme yoluyla kölelik, miras bırakılma, ceza nedeniyle kölelik olmak üzere yedi kölelik

²⁷ Elleri arkalarından bağlı küçük esir heykelleri, köleliğin MÖ IV. binlerde başladığı kanısını uyandırırken; Hür insanların köleleştirildiği, Eski İmparatorluğun sonlarından kalma yazıtlardan anlaşılmaktadır. Engin, *age.*, s.8-9; Fendoğlu, *age.*, s.31.

²⁸ Engin, *age.*, 9; Akgündüz, *Kölelik-Cariyelik* s.80-81; Fendoğlu, *age.*, s.31.

²⁹ Son dönem Mısır kanunlarında yer alan "bir köleyi öldürenin cezası idamdır" maddesi ile kölelerin suçsuz yere ya da küçücük bir kabahatinden dolayı hemen öldürülmelerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Engin, *age.*, s.9-10.

³⁰ Meselâ; Sümerlerde, hür bir kimseyi öldüren hür ise, para cezasına çarptırılırken; öldüren kişi köle olursa ölümle cezalandırılırdı. Akadlarda, efendi bir kişiyi öldürdüğünde, onun yerine kölesi öldürülürdü. Babil'de bir köleyi öldüren kişi, efendiye başka bir köle vermekle cezalandırılırdı. Hür kişiye saldıran ya da efendiye karşı çıkan veya efendisini inkâr eden kölenin kulağı kesilirdi, kaçan köleler ise daha ağır cezalar alırdı. Akgündüz, *Kölelik-Cariyelik* s.81-83; Gülnihal Bozkurt, "Eski Hukuk sistemlerinde Kölelik", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.38, S.1-4, s.69-80. Mezopotamya medeniyetlerinde kölelikle ilgili detaylı bilgi için bk. Suzan Akkuş, *Eski Ön Asya Toplumlarında Kölelik Müessesesi*, (Denizli, Pamukkale Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi 2007), s.10-69.

³¹ Bozkurt, *agm.*, s.85-86.

³² Hür birini öldüren kişi fidye olarak dört köle vermekle yükümlü iken; köleyi öldüren kişi ise fidye olarak iki köle vermekle yükümlü olurdu. Engin, *age.*, s.10. Hititlerde kölelik hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Meltem Cesur, *Türkiye'de Yapılan Bilimsel Çalışmalara Göre Hititlerde Kölelik Kültürü, Hukuku ve Müessesesi*, (Bilecik, Şeyh Edebali Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi 2014), ss. 128; Akkuş, *agt.*, s.72-100.

³³ Engin, *age.*, s.12.

³⁴ Akgündüz, *Kölelik-Cariyelik*, s.79; Bozkurt, *agm.*, s.68.

sebebi vardır. Bazı Hint hukukçular kölelik nedenine sekiz sebep daha ekleyerek daha da genişletmişlerdir³⁵. Manu Kanunu'nda köleler ile ilgili bir takım hükümler kölelere uygulanan cezai yaptırımların ne kadar insanlık dışı ve ürkütücü olduğunu gözler önüne sermektedir³⁶. Kanuna göre; köleler mülk sahibi olamadıkları gibi, azat edilseler bile efendiye hizmetle yükümlüdürler. Çünkü efendiye olan bağlılık artık kölenin tabiatındandır³⁷.

İlkçağda Çin Hukuku'na göre halk asiller ve köylüler olmak üzere iki gruba ayrılmış olup köleler, köylülerin yanında düşük bir sınıf olarak kabul edilmişlerdir. Diğer toplumlara nazaran Çin'de köle sayısı az idi. Önceleri sadece savaş esirleri köle sayılırdı; Çinliler köleleştirilmezlerdi. Çin tarımı büyük bir dikkat ve hüner gerektirdiğinden, kölelerin tarımda kullanımını oldukça sınırlı olup; çobanlıkta, madenlerde, bend yapımında, kanal açmada kullanılırlardı. MS 3. Yüzyıldan itibaren Çinliler de borç, fakirlik gibi sebeplerle köle olarak kullanılmaya başlanmıştır. Diğer medeniyetlere göre Çin'de köleler daha iyi durumda idiler ve bir takım hakları korunmaktaydı³⁸.

Eski Yunan ve Roma medeniyetlerinde de kölelik işleyen bir müessese olup köleler sosyal ve ekonomik hayatın bir parçası idi³⁹. Köleliğin belli başlı kaynakları; doğum, savaş korsanlık ile birlikte fakirlik, borç ve satış idi. Köle tüm haklardan yoksun ve hukuken bir şahıs değil sahibinin malı idi ve satılabilir, kiralanabilir ve devredilebilirdi. Efendinin kölesi üzerinde her türlü cezai yaptırım hakkı vardı. Aristo "Politika" adlı eserinde köleliği doğal ve meşru göstermeye çalışarak köleleri "canlı alet" -kendisine verilecek emirleri anlayıp yerine getirecek bir tür makine- olarak vasıflandırmaktadır⁴⁰. Ona göre; kölelik özgür insanların varlığının gerekçesidir ve insanların bir bölümünü köleleştirme doğal bir haktır. Doğası gereği köle olan varlıklar vardır ve bunlar savaş yoluyla köleliğe zorlanabilirler. Savaş itaat etmek için doğmuş olup da, boyun eğmeyi reddeden insanları ele geçirmeye imkân veren bir avdır⁴¹. Son derece ağır ve zorlu şartlar altında yaşayan kölelere karşı yapılan insanlık dışı muameleler zaman zaman köle ayaklanmalarına yol açmış ve bunlar çok kanlı bir şekilde bastırılmıştır⁴².

³⁵ Bunlar: Borç sebebiyle kölelik, kendini rehin gösteren borçlunun satışı yoluyla kölelik, kumar sebebiyle kölelik, belli bir süreliğine köleleştirme, din uğruna dünyevi hazlardan vaz geçerek kölelik, köle kadınıla beraberlikten dolayı kölelik, kendisini satmak. Bozkurt, agm., s.67; Akgündüz, *Kölelik-Cariyelik*, s.80.

³⁶ Bu hükümlerden bazıları şöyledir: "Bir Sudra Brahman'a itaat etmezse mutlaka öldürülmelidir. Eğer Sudra sınıfından biri üst tabakadan hüre hakaret veya küfrederse, onun cezası dilini koparmaktır. Yine bir Sudra üst tabakadan birinin isim ve sıfatını alaycı bir şekilde anarsa o kişinin cezası, on parmak uzunluğunda bir hançeri ateşte iyice kızdırıp ağzına sokmaktır. Bir din adamının işlerini yapmaya cüret eden Sudranın ağzına ve kulaklarına kaynar zeytin yağı dökülür. Bir Brahmanın eşyasını çalan ise yakılır. Bir Brahmana vuran Sudra demir bir şişe geçirilerek canlı canlı ateşte kebab edilirdi." Aynı suçları işleyen Brahman olursa yalnızca para cezasına çarptırılırdı. Engin, age., s.13.

³⁷ Bozkurt, agm., s.68.

³⁸ MS 35 yılında Çin hükümdarı Ku-An-Çe köleler ile ilgili yayınladığı emre göre: "İnsan yerde ve gökte bulunan mahlukâtın en şerefli ve en faziletlisidir. Kölesini katleden kişi suçunu gizleyecek hiçbir yol bulamaz. Kim ki kölesini ateş ile dağlamaya cüret ederse, kanun gereği muhakeme olunur ve dağlanan köle azat edilmiş olur". Akgündüz, *Kölelik-Cariyelik*, s.80; Bozkurt, agm., s.69; Engin, age., s.14.

³⁹ Bozkurt, agm., s.87. Eski Yunan ve Roma'da Kölelik ile ilgili bk. Ahmet Gözlü, Defne Yılmazcan, "Antik Yunan'da Kölelik: Atina ve Sparta Örneği", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.5, S.2, 2017, s. 117-136; Özcan Çelebicin, "Roma Egemenliği, Yurttaşlık ve Kölelik", *AÜHF*, C.34, S.1-4, Ankara 1993, s.299-312.

⁴⁰ Aydın-Hamidullah, "Köle", s.238; Bozkurt, agm., s.88; Bonnard, age., s.143.

⁴¹ Bonnard, age., s.149.

⁴² İlk köle ayaklanması MÖ 135-132 ve 104-101 yıllarında Sicilya'da çıkarken; ikincisi ise MÖ 73-71 yılları arasındaki Spartaküs ayaklanmasıdır ve bunlarda Hristiyanlığın etkili olduğu sanılmaktadır. Bozkurt, agm., s.96; Bu köle ayaklanmalarını İlhan Eren Yıldırım, Birinci Köle İsyanı (MÖ 136-132), İkinci Köle İsyanı (MÖ 104-101) ve Spartaküs İsyanı (Üçüncü Köle İsyanı) şeklinde üç kısımda ele almıştır. bk.: İlhan Eren Yıldırım, *Roma Cumhuriyeti'nde Ortaya Çıkan Köle İsyanları*, (Kırıkkale Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2019), s. 83-125.

Kölelik, Amerika'nın keşfi ile yeni bir boyut kazanmış ve Avrupalılar Amerika'daki sömürgelerinde kullanacak iş gücü için Afrika'ya yönelmişlerdir. Köle tüccarları burada zencileri zorla alıkoyup ya da boncuk vesair değersiz şeyler karşılığında kabile reislerinden satın alarak Amerika'ya götürmüşler ve çok ağır şartlarda çalıştırılmışlardır. 1580-1640 yılları arasında Portekizliler'in elinde olan zenci köle ticaretine daha sonra Fransızlar, İngilizler ve İspanyollar da başlamışlardır. Bu ticareti ikiyüz yıldan fazla elinde bulunduran İngilizler 1680-1780 arasında Antil Adaları'na iki milyon zenci köle getirmişlerdir. 1848 yılına kadar bu sayı dört milyonu aşmıştır⁴³.

Avrupa'da 15. yüzyıla kadar devam eden kölelik, bu asırdan sonra hızını kaybetmeye başlasa da, tamamen kaldırılması için asıl fikir hareketleri ancak 18. yüzyılda başlamıştır⁴⁴. İlk olarak Fransız İhtilali etkisiyle 1794'te Fransa'da köle ticareti yasaklanmıştır. Ardından İngiltere'de 1807'de imparatorluk ülkelerinde köle ticareti yasaklanmıştır. 1814 Paris Antlaşması'nda köleliğin kaldırılması hususunda İngiltere ve Fransa görüş birliğine varmış ve köleliğin tamamen kaldırılması meselesi ancak 1885 Berlin Konferansı'nda ele alınmıştır. 1919 Saint Germain Sözleşmesi ile zorla çalıştırma, uluslararası ve kıtalar arası köle ticareti kesin olarak gözetim altına alınmıştır. Milletler Cemiyeti'nin 1926'da köleliğin kısa sürede kaldırılması tavsiyesinden sonra, 1948 tarihli Birleşmiş Milletler Teşkilatı İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde "hiç kimse kölelik veya kulluk altında bulundurulamaz; kölelik ve köle ticareti, her türlü şekliyle yasaktır" şeklinde almış olduğu karar köle ticaretinin ortadan kalmasında büyük rol oynamıştır⁴⁵.

Kölelik diğer toplumlarda olduğu gibi Eski Türk toplumlarında da (Hun, Göktürk, Uygur) uygulanma alanı bulmuştur. Burada diğerlerinde olduğu gibi kurumsallaşmış bir kölelik müessesesi yerine, daha ziyade tutsaklık ifade edilmektedir⁴⁶. Anayurtları Orta Asya'da basit atlı çoban yaşamı süren Türkler, zamanla kısmî yerleşik hayata geçseler de, yaylak ve kışlaklar arasında gidip gelmeleri onları "yarı göçebe" yapmıştır⁴⁷. Dolayısıyla bu göçebe yaşam tarzının Türklerde hür olma duygu ve eğilimini ayakta ve canlı tutması, kurumsallaşmış bir köleliği engellemiştir⁴⁸.

Eski Türklerde köleliğin varlığı Çin kaynaklarından öğrenilmektedir. O dönemde Çin'de oldukça gelişmiş olan kurum Türk topluluklarına da geçmiş ve özellikle karşılıklı akınlarda alınan tutsaklar, köleliğin yerleşmesinde büyük rol oynamıştır. Eskiden beri süregelen kölelik, artık yavaş yavaş yerleşik hayata geçilmesiyle, Uygurlardan sonra özellikle Selçuklular döneminde kesin çizgilerle belirmeye ve kurumsallaşarak sosyal hayata yerleşmeye başlamıştır. Türklerin İslamiyet ile tanışmasıyla, öteden beri süregelen kölelik yeni yeni değer yargıları da almış, İslam'ın yerleşip yaygınlaşması ile şer'î hükümlere göre

⁴³ Fendoğlu, age., s. 64; Sak, agt., s. 7-8.

⁴⁴ Fendoğlu, age., s. 59.

⁴⁵ Sak, agt., s.9-10.

⁴⁶ Fendoğlu, age., s.32,Bozkurt, agm., s.97.

⁴⁷ Engin, age., s.19.

⁴⁸ Bozkurt, agm., s.97.

yön kazanmıştır⁴⁹. Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra kurulan Müslüman-Türk devletleri devam eden geleneksel kölelik sistemleri şer'î esaslara uygun bir şekilde işlemeye başlamıştır⁵⁰.

Kölelik müessesesine toplumlarda olduğu gibi tek tanrılı dinlerde de rastlanmaktadır. Tevrat'ta yer alan bazı bölümler⁵¹ dönemin kölelik anlayışı ve uygulamaları hakkında önemli bilgiler vermektedir. İbraniler'de köleler Yahudi ve yabancı köleler olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Yabancı köleleri genellikle savaş esirleri ve dışarıdan satın alınanlar oluştururken; Yahudi köleler ise borç ya da fakirlik nedeniyle kendilerini satanlar ya da ailesi tarafından satılan çocuklardır. Tevrat'ta, Yahudi kölelerin belli bir süre hizmetten sonra (altı yıl), azat edilmeleri gerektiğinden bahsedilirken, yabancı kölelerin azat edilmesine dair bilgi bulunmamaktadır⁵². Yahudiler kendilerini diğer ırklardan üstün yaratıldığı ve dolayısıyla seçilmiş millet oldukları; diğer milletlerin ise Yahudilerin kölesi olduğu düşüncesindedirler⁵³.

Yahudilikte olduğu gibi Hristiyanlıkta da kölelik mevcut olup İncil'de bütün insanların birbirini kardeş bilip sevmesi gerektiği belirtilirken, kölelik aleyhinde açık bir yasak ve köle azadı ile ilgili herhangi bir hüküm yoktu. Gerek Katolik Kilisesi gerekse diğer kiliseler köleliği kabul etmişler ve Hristiyanların kendi dindaşlarını köleleştirmesinde bir sakınca görülmemiştir⁵⁴. Hristiyan dünyasının önemli filozoflarından Aquionolu Thomas kölelik hakkında "Tabiat, bazı isanları köle olmak için tahsis eylemiştir" sözleriyle Aristo ile aynı görüşte olduğunu ve köleliği desteklediğini göstermektedir⁵⁵. Bununla birlikte Hristiyanlık, zamanla Avrupa'da kölelere daha insancıl davranılması hususunda köle sahipleri üzerinde olumlu etki yapmıştır⁵⁶.

İslâmiyet'in ortaya çıktığı sıralarda Cahiliye döneminde Arap yarımadası ve Mekke'de, kölelik yaygın bir müessese olarak varlığını sürdürüyordu ve köleler, hürler ile köleler arası kalın çizgilerle ayrılmış olan sosyal bir sınıfı teşkil ediyorlardı. Özellikle savaş ve ticaret yolu ile temin edilen köleler, Arap toplumunda horlanıp aşağılanıyorlardı. Efendilerinin, üzerinde mutlak tasarruf yetkisi olan köleler⁵⁷, bir mal veya eşya gibi alınıp satılıyor, miras bırakılabiliyor, hediye ediliyor ve gelin mehri olarak da verilebiliyordu. Kadınların durumu erkeklere göre daha vahimdi ve Arabın gözündeki câriye ile dişi deve aynı durumda idi, onu da devesi

⁴⁹ Orhun Kitabelerinde yer yer geçen "kul", "câriye" sözleri; Uygurlar dönemine ait bulunan köle satış belgeleri ile köleler için kullanılan ifadeler, kölelerin varlığının ve kullanımının kesin ispatıdır. İsmail Parlatur, "Türk Sosyal Hayatında Kölelik", *Bellekten*, XLVII, S. 187, TTK Yay. Ankara 1983, s.808-811.

⁵⁰ Engin, age., s.21.

⁵¹ Canan Kuş, "Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim'deki Kölelik Kavramı Üzerine Bazı Düşünceler", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* C.VIII, S. 1, Elazığ 2012, s. 6,7.

⁵² Engin, age., s.18-19; Aydın-Hamidullah, "Köle", s.237; Akyılmaz, agm., s.215; Kuş, agm., s.5,6; Fendoğlu, age., s.72-73.

⁵³ "Yahudilikte Rab, intikamcıdır, diğer milletler Yahudilerin kölesidir. Çünkü Rab, Yahudiler'i üstün yaratmış olup; onlar bütün milletlerin üzerindedir, yani onlar seçilmiş millettir. Bu sebeple onlar, savaşta acımasızdır; düşman onlar için mubahtır; erkekler öldürülür, kadın ve çocuklar köle edilir, evleri yakılır. Barışları sahtedir, çünkü kendileri ile diğer milletler arasında eşitlik yoktur": Fendoğlu, age., s. 72; Duygu Tanrı, "1657 ve 1698 Yılları Arasında Kadı Sicilleri'ne Göre Rusçuk'ta Köleler ve Cârîyeler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.34, Konya (Güz 2013), s.222.

⁵⁴ Akgündüz, *Kölelik-Cariyelik*, s.106; Aydın-Hamidullah, "Köle", s.237; Kuş, agm., s.12-14.

⁵⁵ Hz. İsa'nın kölelik ile ilgili bir şey söylemediği belirtilmesine rağmen, havarilerinden Pavlos Efeslilere gönderdiği bir mektupta "Ey köleler! Hz. İsa'ya itaat ettiğiniz gibi efendilerinize de öyle itaat ediniz" şeklinde hitap etmiş, havarilerden sonra gelen ruhani reisler de onları takip etmişler ve köleliği caiz görmüşlerdir: Akgündüz, *Kölelik-Cariyelik*, s.106-107; Aristo'ya göre, köleler, Grek değil daha aşağı soydan olabilir. Eğitim yalnızca hürler için olup kölelerin okuma yazma hakkı olamaz. Köle ile evcil hayvan arasında fark yoktur. Kölenin en iyi erdemi, efendisine hizmet ve itaat olup köle sahibinin mutluluğu için bir araçtır: Fendoğlu, age., s.44.

⁵⁶ Aydın-Hamidullah, "Köle", s.237.

⁵⁷ Aydın-Hamidullah, "Köle", s.238; Hatalmış, *agt.*, s.23; Mehmet Nadir Özdemir, "Orta Çağ'da 'Kölelik' Üzerine Bir Değerlendirme", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Nisan 2020, C.12, S.2(27), s. 213,214,

gibi alıp satardı. Hatta genç ve güzel olanları bazı kişilerce toplanıp sermaye olarak da kullanılabilirdi. O dönemin toplumsal bir gerçeği olan kölelik, Arapların gözünde hayatın bir gerekliliği olarak algılanır ve günümüzdeki gibi zulüm anlamına gelmezdi⁵⁸.

İslâmiyet ortaya çıktığı dönemde, kölelik, her yerde olduğu gibi yukarıda da belirtildiği üzere Arap toplumunda önemli bir yere sahipti. Toplumun neredeyse yarısına yakını köle olan bir durumda, köleliği birden bire kaldırmak, hem köleler hem de köle sahipleri için, sosyal ve ekonomik bakımdan mümkün değildi. Bundan dolayı, İslâmiyet köleliği kaldırmak yerine bu müesseseyi daha medeni bir kalıba sokarak, kademe kademe kaldırma yolunu tercih etmiştir. Bunu iki şekilde yapmıştır: ilki köleliğin kaynağını sadece savaş esirliği ile (doğum harici⁵⁹) sınırlandırarak, sebeplerini azaltmıştır; ikicisi ise, mevcut kölelere meşru dairede insanca davranılmasını ısrarla tavsiye etmiştir. Köleleri buldukları ailenin fertleri gibi kabul etmiş ve korumuştur⁶⁰.

İslâm'ın köle ve câriyeler hususundaki hassasiyetlerinin ve meselelerin Kur'anî delillerle de desteklendiği görülmektedir. Kur'an insanları Allah rızasına nâil olabilmek için, hataların telafisi ve bilerek yemin bozmanın kefareti için köle ve cariyeleri azad etmeye, onlara iyilikle muamele etmeye ve onlara karşı haksızlık yapılmamaya ve haksızlıkları engellemeye yönelik emir ve tavsiyelerde bulunmuştur⁶¹. Kur'an'ın yanı sıra Hz. Muhammed'in de (S.A.V.) köle ve cariyelere iyilikle muamele edilip onların korunup kollanması ve azat edilmeleri ve faziletleri hususunda tavsiyelerde bulunmuş ve her fırsatta kendisi de bizzat köle azat ederek, onlara iyi davranarak insanları da buna teşvik etmiştir⁶². Bunula birlikte kölelere de bazı sorumluluklar yüklenerek onlardan efendilerine karşı sadakat beklenmiştir⁶³. Böylece her iki tarafın da birbirine karşı sorumlu olduğu ve yaptıkları iyilik ve haksızlıkların bir karşılığı olacağı düşüncesi aşılınmaya özen gösterilmiştir.

İslâm tarihinde diğer medeniyetlerden farklı kölelik biçimleri oluşmuştur. Köleler sadece ev hizmetlerinde değil, askerî alanda da kullanılmışlardır. Müslüman hükümdarlar, daha 8. yüzyılda Abbasi

⁵⁸ Zeynep Canan Koçak, "İslâm Öncesi Arap Aile Yapısının Hz. Peygamber ve Hadisler Üzerindeki Etkisi", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.4, S.7, 2017/2, s.257-258.

⁵⁹ İslâm hukukunda köleliğin savaş esirliği dışında ikinci bir kaynağı daha vardır ki bu da köle anneden doğmaktır. Bu durum, birinci kaynağın tabii bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır ve köle, İslâm hukukunda annenin statüsüne tâbidir. Köle anne ile hür babadan doğan çocuk köledir ve bu çocuğun mülkiyeti annenin efendisine aittir. Ancak köle kadın efendisinden çocuk sahibi olursa o çocuk hür olur ve buna bağlı olarak anneye de hürriyet hakkı doğar. Köle baba ile hür anneden doğan çocuk ise hür kabul edilir. Aydın-Hamidullah, "Köle", s.239. hatta Kur'an-ı Kerim de hür kişilerin köleler ve câriyeler ile evlenmeleri hususunda bir beis görmemiş ve bu hususta tavsiyeler de vermiştir. Komisyon, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2014, Bakara/ 221; Nisâ/25; Ahzâb/50; Nûr/32,33; Mücadele/3,4.

⁶⁰ Fendoğlu, age., s.78-79; Akgündüz, *Kölelik-Cariyelik*, s.117-118; Halil Cin-Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, C. 2, Timaş Yay., İstanbul 1990, s.27; Kuş, agm., s. 23; Özdemir, agm., s. 215.

⁶¹ Kur'an, Bakara/177; Nisâ/36,92; Mâide/89; Tevbe/60; Nûr/32,33.

⁶² "Allah Müslüman bir köle azat eden kimsenin, edep yerleri dâhil, bütün organlarını, o kölenin organlarına karşılık cehennemden kurtarır", "sahip olduğu câriyeyi güzelce terbiye edip ona iyi bir eğitim veren, sonra da azat edip onu eş edinen kimsenin iki kat sevabı vardır." Muhyiddin en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn –Metin ve Çeviri-*, (çev. M. Emin Özafşar, Bünyamin Erul) C.2, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2016, s. 540,541,543,545; "... sizden biriniz memlûküne kulum, câriyem diye hitab etmesin (çünkü hepiniz Allah'ın kulusunuz, hepiniz memlûksünüz) velâkin yiğitim, oğlum kızım diye seslensin ..." Parlatır, agm., s.812; "Hastaları ziyaret ediniz, köleleri azat ediniz" Servet Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1992, s.38-38. Köleliğin İslâm'daki yeri ve köle azat etme şekilleri ile, Hz. Muhammed'in köle ve cariyelere karşı örnek tutum ve davranışları ve insanlara tavsiyeleri hakkında ayrıca bk. Baran, agt., s.293-366.

⁶³ İbn-i Ömer'den (ra) rivâyetle, Resûlullah (S.A.V.) "Efendisine karşı samimi olan ve Allah'a güzelce ibadet eden köleye iki kat ecir (sevap) vardır" buyurmuştur. Nevevî, age., s.544; Cerir'den (ra) nakledildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "(işkence vbini meşru sebep olmadığı halde, sahibinden) kaçan bir köle, güvenlik haklarından mahrum olur.", "Köle, (efendisinden) kaçtığı zaman, kıldığı namaz kabul olmaz (bir başka rivayette küfür-nankörlük- etmiş olur) şeklinde geçmektedir. Nevevî, age., C.3, s. 308.

saltanatı zamanından itibaren, Memlûkler ve Selçuklular devrinde orduda asker olarak köleler kullanılmış, içlerinde başarılı olup sivrilenler yüksek rütbelere çıkabilmişlerdir. Böylece yalnızca İslâm dünyasına özgü bir köle-askerlik kurumu ortaya çıkmış ve kölelerden müteşekkil ordular kurulmuştur⁶⁴. Meselâ; Anadolu Selçukluları'nda kapıkulu ordusunu teşkil eden yaya ve süvari askerler, savaş esirleri ve satın alınan kölelerden oluşmaktaydı. Bu ordu müfârede, halka-i has, gulâmân-ı dergâh ve mülâzımân-ı yayak isimlerini taşıyan dört ayrı bölümden oluşuyordu. Merkezde bulunan kapıkulunun maaşları, Osmanlı Devleti'ndeki ulûfe gibi üç ayda bir pişegânî idi⁶⁵.

Ortaya çıktığı ilk dönemlerden beri kurumsallaşarak sosyal ve ekonomik hayatın vazgeçilmez unsuru olan köleliğin birdenbire kaldırılması, toplumlar nezdinde (hem köleler hem de köle sahipleri açısından) onarılması güç sıkıntıları beraberinde getireceğinden dolayı İslâmiyet, köleliği doğrudan kaldırmak yerine köle kaynaklarını asgari seviyeye indirgeyerek aşama aşama kaldırma yoluna gitmiş ve bu hususta önemli adımlar atmıştır.

Osmanlı Devleti'nde Kölelik

Osmanlı Devleti, 12. yüzyılda Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılışı sırasında, Müslüman(Selçuklu) ve Hristiyan(Bizans) iki rakip dünyanın batı sınırları arasında kurulmuştur. Kendini gazaya adanarak kısa sürede siyaset sahnesinde yerini alıp Anadolu ve Balkanları kendi hâkimiyeti altında birleştiren bir İslâm imparatorluğuna dönüşecek olan Osmanlı Devletinin çekirdeğini, yarı göçebe küçük bir beylik teşkil etmektedir⁶⁶. Bilindiği üzere Göçebe toplumlar, tarih boyunca, yerleşik toplumlarda huzursuzluk ve problem kaynağı olmuşlardır ve bu, Türk toplumlarında sık sık görülen bir durum idi. Büyük Selçuklular kendi ırkdaşlarının verdikleri sıkıntıların önüne geçmek amacıyla, bu göçebe Türkmenleri devamlı olarak Bizans sınır boylarına sevk etmiş ve buralarda teşkilatlandırmıştır. Osmanlıların da içinde yer aldığı göçebeler, Uç⁶⁷ adı verilen bu sınır boylarına yerleştirilerek, hem iç huzur sağlanmaya çalışılmış hem de düşman saldırılarına karşı sınırların ve sınır boylarının güvenliği amaçlanmıştır. Daha 12. yüzyılda, beylikler halinde teşkilatlanan ve merkezi idareye tabi olmayan göçebe Türkmenler, bir taraftan sınırları korurken diğer taraftan da kendi başlarına hareket edip düşman topraklarına akınlar düzenliyor, çok sayıda ganimet ve esir

⁶⁴ Şen, *age.*, s.7; Ümit Ekin, "17. yüzyılın Sonlarında Rodosçuk Kazasında Kölelerin Toplumsal Statüsü", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29(47), Ankara 2010, s.25-26; Colin Imber, *Ufukların Sultanları Osmanlılar- İktidarın Yapısı*, (çev. Nedim Eşlisoy), Elips Kitap, Ankara 2016, 145-146.

⁶⁵ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008, s.105.

⁶⁶ Halil İnalçık, " Osmanlı Devleti'nde Uc(Serhad) lar", *Doğu Batı Makaleler II*, Doğu Batı Yay., Ankara 2009, s.45-60; İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi -I 1300-1600* (Çev: Halil Berktaş), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018, s.3; Halil Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyılın Sonu İle Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", *ODTÜ Gelişim Dergisi, 1978-1980 Özel Sayısı*, Ankara 1981, s.68; Sak, *agt.*, s.14.

⁶⁷ Uç: Türk devletlerinde sınır ve sınır boylarında yer alan vilayetler ve sancaklara verilen ad. Bu sancakların yöneticilerine de Uç beyi denmektedir. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, MEB Yay., İstanbul 1993, s.541; Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2017, s.665; Uçlar, sadece Selçuklu Devleti'nin zorla batıya sürdüğü göçebelerin değil, Moğol istilasından ve baskısından kaçan unsurların da toplandığı ve yeni bir hayat alanı aradığı serhad bölgesidir. İnalçık, Uc(Serhad) lar, s.46.

elde ediyorlardı. Maddi açıdan önemli bir yer tutan bu esirlerin bir kısmı *fidye-i necat*⁶⁸ mukabilinde serbest bırakılırken bir kısmı da, dünyanın her yerinde olduğu gibi satılıyorlardı⁶⁹.

Göçebe hayat tarzında köle beslemek çok fazla ekonomik ve verimli olmadığından, esirler daha ziyade satılmaktaydı. Esir ticaretinin Uç Türkmenleri arasında benimsenip yaygınlaşmasında, o dönemde oldukça canlı bir kölelik müessesesine sahip olan Bizanslıların büyük etkisi olmuştur. İlk önce denizci beyliklerde başlayan esir ticareti, bu beyliklerin Osmanlı Beyliği hâkimiyetine girmesinden sonra esir ticareti Osmanlılarda gelişme göstermiş ve kölelik müessesesinin Osmanlıda kurulmasında ve gelişmesinde etkili olmuştur⁷⁰.

Osmanlı'da resmi yazışmalarda “köle, köleler, kölelik” kavramları yerine daha ziyade “esir, üsera, esaret ve rıkkıyet” kelimeleri kullanılmaktaydı. Köle kanun metinlerinde “rakik” adını alırken, pazarda satışa çıkarılan köleye “esir” deniyordu. “esir” kelimesi aslında kadın ve erkek köle için kullanılan genel bir ifade tarzı idi ve köleliğe “esaret” adı verilmekteydi. Savaşlar yoluyla veya esir ticareti ile elde edilen erkeklere “köle”, kadın ve kızlara ise “câriye”, “cevvare” adı verilmektedir. Kadın köleler özelliklerine göre “seyyibe”(dul kadın), “halayık”(kız veya kadın) ve “duhter”(kız, kerime) isimlerini alırken; delikanlı köleler ise “gulam” ismini almışlardır⁷¹. Köle ve câriyelerin alım-satımının yapıldığı yere “esir pazarı” adı verilirken, bu işi yapan kişilere “esirci”, esircilerin başındaki kişiye ise “esirci kethüdası” veya “esirci şeyhi” denirdi. Satışlar, gelişi güzel olmayıp belirli kurallar çerçevesinde yapılır, satışlarda devlet hesabına bir miktar vergi alınır ki; bu esir başı 1/10 oranında idi ve buna “nafaka”, “tellaliye” denirdi. Bütün bu işlemler “esirci emini” adı verilen görevlinin kontrolünde yapılmaktaydı⁷². Esirci emininin üzerinde de ihtisab ağası da denilen muhtesibler bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde Kadı'nın yardımcısı olarak görev yapan muhtesiblerin yetki ve görevleri arasında köle pazarlarının kontrol ve demetimi de bulunmaktadır⁷³.

Osmanlılarda kölelik müessesesinin ne zamandan beri işletildiğine dair kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Osman Bey 1285 Kulaca Hisar ve 1288 Karaca Hisar baskınlarında alınan esirlerin akıbetleri bilinmemektedir ve köleleştirildiğine dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Osman Bey'in Yarhisar tekfurunun kızının düğününde Bilecik tekfuru ile giriştiği mücadelede tekfuru öldürüp tekfuru kızını Holofıra (Nilüfer)'yü esir alarak oğlu Orhan ile evlendirmiştir⁷⁴. Osman Bey döneminde sulh yoluyla ya da yapılan savaşlarda ele geçirilen esirlerin köleleştirildiklerine dair kayıtların bulunmaması (istisnai ve şüpheli

⁶⁸ Kurtuluş akçesi adı verilen fidye-i necat, bir kişinin esirlikten veya maruz kaldığı bir şeyden kurtulmak için kendisi veya onun adına başkası tarafından verilen para veya maldır. Sadece fidye olarak da kullanılabilir. Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s.183. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, MEB Yay. İstanbul 1993, s.628.

⁶⁹ Fidyeye-i necat esirlerin siyasi ve ictimai durumlarına göre bazen çok yüksek olabilirdi. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, TTK Yay., Ankara 1991, s.75.

⁷⁰ Engin, *age.*, s.32.

⁷¹ Y. Hakan Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu 1800-1909*, (çev. Bahar Tırnakçı), Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s.10-11; Şen, *age.*, s.10.

⁷² Pakalın, C.I, s. 552-553; Şen, *age.*, s.55.

⁷³ Ziya Kazıcı, “Osmanlılar Döneminde İhtisab Teşkilâtının Köle Haklarını Koruması”, *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 23-28 Eylül 1985)*, *Tebliğler III. Türk Tarihi*, C.1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1986, s. 334,335.

⁷⁴ Aşık Paşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, (haz. Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç), K Kitaplığı, İstanbul 2003, s. 56-70; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, TTK Yay, Ankara 1988, s.103-104; M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ötüken Yay., İstanbul 2011, s.18; Engin, *age.*, s. 33-39.

bir kayıt dışında⁷⁵) Osmanlılar'ın başlangıçta kölelik müessesesini işletmedikleri ve esirleri köle olarak kullanmadıkları görüşünü ön plana çıkarmaktadır.

Osman Gazi'nin vefatından sonra beyliğin başına geçen Orhan Gazi'nin de devam ettirdiği askeri seferler sırasında, fethedilen yerlerde alınan Rum esirlerin köle statüsüne geçirilmedikleri, kadın ve kızların câriye olarak istihdam edilmedikleri tahmin edilmektedir. 1326 Bursa fethinden sonra, 1330 İznik ve 1337'de İzmit gibi önemli müstahkemler alınmıştır. İzmit'in alınması ile deniz gücüne kavuşan Osmanlılar, Bizans'ın Avrupa yakasına ve Marmara denizindeki adalara akınlar yapabilme imkânı elde etmiştir. Bu deniz gücü daha sonra Trakya fetihlerinde ele geçirilen esirlerin Anadolu yakasına geçirilmelerini sağlayarak ve ileriki yıllarda esir ticareti ve sevkiyatında önemli derecede rol oynamıştır. Yine aynı yıllarda Karesi'nin bir kısmının Osmanlıya bağlanmasıyla, Karesi Türkmenlerinin de Bizanslı denizciler gibi esir ticaretinde Osmanlılara ön ayak olup bunu teşvik etmiş oldukları muhakkaktır⁷⁶.

1354 yılında Osmanlıların Çanakkale Boğazı'nı geçip Avrupa topraklarına girmeleri ve Bizans kalelerini ele geçirmeleri, tarihin dönüm noktalarından biri olmuştur. Osmanlı'nın görece önemsiz bir uç beyliğinden Balkanlar'ı ve Küçük Asya'yı kucaklayan bir imparatorluğa dönüşmesinde belirleyici bir rol oynamıştır⁷⁷. Tabi daha önceki Bursa, İznik ve İzmit fetihlerinde olduğu gibi Rumeli'deki ilk fetihlerde de köleleştirmek maksadıyla esir alma vakaları pek olmamıştır ve fetihden sonra esir edilen halk köle olarak satılmak yerine çoğunlukla serbest bırakılmıştır⁷⁸. Bunda Osmanlı'nın kuruluş döneminde, Avrupa'nın ekonomik açıdan bir durgunluk, hareketsizlik, hatta gerilemiş devresine girmesi de etkili olmuştur. Bu durumda, batı Avrupa'yı etkileyen kıtlık, savaşlar, veba salgını gibi olaylar doğal olarak doğu Akdeniz ve Anadolu'yu da etkilemektedir ve bu da iktisadi gerilemeye neden olmaktadır. Dolayısıyla bu döneme rastlayan Osmanlı Devleti'nin başlangıç sıralarında, köleliğe fazla bir önem vermemesi normal bir olaydır⁷⁹.

Osmanlı devletinde esirlerin durumu I. Murat döneminden itibaren gündeme gelmiştir. Çünkü Rumeli fütühatı ile sınırların genişlemesine paralel olarak ganimetlerle birlikte esir sayısı da artmıştır ve bu esirlerin nerede ve nasıl kullanılacağı problemi ortaya çıkmıştır. Bilindiği üzere, İslâm hukukuna göre savaş esirleri de ganimet sayılmaktadır ve Kur'an'ın beyanları doğrultusunda bu ganimetlerin beşte biri devlete ait idi. Bu meyanda Edirne fethinden sonra, ulemadan Karamanlı Molla Rüstem'in tavsiyesi ve Kazasker Çandarlı Kara Halil'in arzı üzerine, I. Murat'ın onayı ile bu uygulama devreye sokulmuştur. Esirlerin beşte birinin devlet hesabına alınması kanun haline getirilirken beşte dördü ise savaşlara katılan gazilere taksim edilmeye başlanmıştır. Devlet hesabına alınan bu beşte birlik hisseye "pençik" adı verilip, bu hususta kanunlar düzenlenmiştir⁸⁰. Ordu dışında kalan esirler ise gaziler veya savaşta orduyu takip eden tüccarlar tarafından

⁷⁵ Osman Gazi'nin Bursa kuşatmasında tayin ettiği adamlarından Balaban veya Balabancık adlı kişiden kendisinin ya da kardeşinin kölesi olarak bahsedilmektedir. Aşık Paşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, s.77 "Balabancuk denen yiğit bir askeri vardı"; Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, Tercüman 1001 Eser, (Haz.: Nihal Atsız) İstanbul tarihsiz, s.31. "... Balabancık derler bir yarar kulu vardı. O da dağ tarafında bir havale yaptı. ... Bursa'yı kuşattılar." ; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, s.107 "... dağ tarafındaki kaleye de kardeşinin kölesi Balabancık tayin edildiler."

⁷⁶ Engin, *age.*, s.39-44.

⁷⁷ İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih-I*, s.3.

⁷⁸ Engin, *age.*, s.39-46.

⁷⁹ Tahiroğlu, *agm.*, s. 651-652.

⁸⁰ Akgündüz, *Kölelik-Cariyelik* s.184-185, 198-199; Engin, *age.*, s.46-50; Nihat Engin, "Köle-Osmanlılar'da Kölelik", *TDVİA*, C.26, Ankara 2002, s. 246; Abdulkadir Özcan, "Pencik", *TDVİA*, C. 34, İstanbul 2007, s.226; Metin Ceylan, *İslâm Hukukunda Kölelik*,

Anadolu'ya getirilerek esir pazarlarında köle olarak satılmaktaydılar ve Bursa ve Edirne'de esir pazarları mevcut idi⁸¹. Bu uygma ile Osmanlı Devleti'nde esirlerin köle statüsünde istihdamı süreci başlamış ve köleler ve köle emeği, sosyal ve ekonomik hayatın birçok alanında önemli bir ihtiyaç haline gelmiştir.

Savaşlar sonunda ele geçirilen esirler sadece erkeklerden müteşekkil değildi. Erkeklerin yanı sıra çok sayıda kadın ve çocuk da esir edilmişti. Kadın esirlerin “cariye⁸²” olarak Osmanlı sarayına girmesi, Orhan Bey zamanında başladığı tahmin edilen, Fatih döneminde daha teşkilatlı hale gelen “Harem⁸³”, “cariyelik” kurumunun oluşmasında, gelişmesinde ve revaç bulmasında büyük rol oynamıştır. Kadın kölelerin Hareme yerleşmeleri, bir takım yeni uygulamaları da beraberinde getirmiş, o zamana kadar padişahların Türk kızları ile evlenme geleneği yerini cariyelerle evlenme ya da nikâhsız karı-koca ilişkisi yaşamaya bırakmıştır. 16. yüzyılda özellikle Kanunî döneminde iyice yerleşen bu gelenek, sarayda kadın çekişmelerine yol açmıştır⁸⁴. Saraya alınan erkek köleler ve devşirmeler gibi câriyelerin de zamanla sarayın en yüksek kademelerine çıkmayı başardıkları görülmektedir. Fatih'in hanımlarından Gülbahar Hatun, Çiçek Hatun, Helena; Kanunî'nin hanımı Hürrem Sultan; I. Ahmet'in hanımı Mahpeyker Kösem Sultan; Sultan İbrahim'in hanımı Hatice Turhan Sultan câriye olarak saraya girmiş ve valide sultanlığa kadar yükselmiş şahsiyetlerdir⁸⁵.

Kölelik müessesinin Osmanlı Devleti'ndeki teşekkülü, İslâm devletindeki anlayış çerçevesinde devam etmiştir. İslâm dininin kurallarına uygun olarak kölelere iyi davranılmış ve onlar ev halkından biri olarak

Adalet Yayınevi, Ankara 2018, s.80. Pençik Kanunu gereği devlet hesabına alınan bu beşte birlik esir gürûhundan saraya alınacaklar eğitilmek üzere Edirne sarayı, Galatasaray ve At meydanında bulunan İbrahim Paşa sarayına gönderilirken, orduda istihdam edilecekler ilk önce Anadolu'da Türk ailelerin yanına yerleştirilmişlerdir. Burada birkaç yıl kalarak İslâm esaslarını ve Türkçe'yi öğrendikten sonra, Acemi Ocağı'na gönderilmişlerdir. Burada gerekli eğitimi aldıktan sonra orduda istihdam edilmek üzere Yeniçeri Ocağı'na alınmışlardır. Böylece Osmanlı'nın merkez ordusunun vurucu gücü olan yeniçerilerin çekirdeğini köle nüfusu teşkil etmiştir. Ancak fetih hareketlerinin yavaşlaması ve Ankara Savaşı'ndan sonra Fetret Devri'ni izleyen yıllarda durması ile savaş köleleri azalmıştır. Dış tehditlere maruz kalan devlet, yeni asker ihtiyacını karşılamak amacıyla Çelebi Mehmet zamanından (1413-1421) itibaren ülke içindeki gayrimüslim tebaadan erkek çocuklarının devşirilmeye yoluna gidilmiş ve asker ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır: Abdulkadir Özcan, “Devşirme”, *TDVİA*, C.9, İstanbul 1994, s.254. Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Ajans Türk Matbaası, Ankara 1963, s.58-59; Aşık Paşazade, *age.*, s.113-114; Parlatur, *agm.*, s.815.

⁸¹ Parlatur, *agm.*, s. 814; Sak, *agt.*, s.15.

⁸² Köle tabiri ile câriye tabiri arasından hukukî muhteva açısından hiçbir anlam farklılığı olmayıp, her ikisi de kölelik anlamını ifade etmek üzere kullanılmıştır. Köleliğe maruz kalan erkekler için kul veya köle tabiri kullanılırken, kadınlar için ise câriye veya eme tabiri kullanılmaktadır. Ahmed Akgündüz, “Bir Aile ve Hizmet Müessesesi Olarak Osmanlı'da Harem”, *Türkler Ansiklopedisi*, YTY, C. 10, Ankara 2002, s.315.

⁸³ Akadca “örtmek, gizlemek, başkalarından esirgemek; ayırmak, tecrit etmek anlamlarını taşıyan harem Arapça'da “korunan, mukaddes ve muhterem olan şey veya yer” anlamına gelir. Ev, konak ve saraylarda genelde iç avluya bakacak şekilde yapılan, kadınların yabancı erkeklerle karşılaşmadan günlük yaşantılarını rahatça sürdürdükleri bölümlere harem denir. Harem aynı zamanda zevce anlamına da gelir. Abdülkerim Özyayın-Nebi Bozkurt, “Harem”, *TDVİA*, C. 16, İstanbul 1997, s.132. Leslie L. Peirce Batılıların Osmanlı haremine bakışlarını şu eleştirel sözlerle izah etmektedir: “Biz batulular, İslâm toplumunda cinselliği saplantı haline getirmek gibi eski ama halâ güçlü bir geleneğin mirasçılarınız. Harem, Müslüman cinsel duyarlılığı üzerine kurulu Batı efsanelerinin kuşkusuz en yaygın simgesidir. Bu konuyu işleyen metin ve tasvirlerin üretiminde en bereketli dönemlerden biri 16. yüzyıl sonu ile 17. yüzyıl, en sık ele alınan konu da Osmanlı sultanının sarayındı. Zihni kendi monarşik mutlakiyetçilik türlerinin esiri olan Avrupa, bir Doğu tiranı efsanesi geliştirdi, özünü de sultanın haremünde yakaladı. Seks alemleri kokuşmuş iktidarları anlatmakta kullanılan bir mecaza dönüştü.” Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, (çev. Ayşe Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2016, s.1.

⁸⁴ Hadım Ağalığı'nın I. Bayezid döneminden beri varlığı Harem hayatının başlangıcını daha da geriye götürebilir” Parlatur, *agm.*, s. 815; Harem hayatı Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren mevcut olmakla birlikte Fatih zamanında teşkilatlandırılmış ve bu teşkilat devlet yapısındaki genel eğilime uygun biçimde devşirme sistemiyle geliştirilmiştir. Burada en alt kademe olan cariyelikten son mertebe olan ustahğa (hasekilik ve valide sultanlık) yükselme birçok bakımdan Enderun teşkilatındaki terfi sistemine benzemektedir. Hem haremî hem de Enderun'u içine alan saray teşkilatı için Harem-i Hümayun tabiri kullanılmaktaydı. Enderun padişah, saray ve devlet hizmetinde bulunacak erkeklerin, harem ise kadınların yetiştirildiği bir eğitim kurumu idi. Mehmet İpşirli, “Harem-Osmanlı Devleti'nde Harem”, *TDVİA*, Cilt 16, s. 135. Osmanlı'da haremî yapısı, işleyişi ve halkı hakkında bk.: Peirce, *Harem-i Hümayun*, s.158-207; Akgündüz, *Kölelik-Cariyelik*, s.211-300; Akgündüz, “Bir Aile ve Hizmet Müessesesi Olarak Osmanlı'da Harem”, s.315-347.

⁸⁵ Sak, *agt.*, s.15. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Uluçay, *Padişahlarının Kadınları ve Kızları*

görülmüştür. Köleler, askeri teşkilatlar ve sarayın yanı sıra, ev hizmetleri, tarım, hayvancılık, ticaret ve dokuma zanaatlarında da istihdam edilmiştir⁸⁶.

Osmanlı Devleti'nin İstanbul'u fethinden ve Kırım Hanlığı'nın ortaya çıkmasından önce, Karadeniz yabancı tüccarlar için önemli bir esir kaynağı kaynağı idi. özellikle Ceneviz ve Venediklilerin kontrolünde olan bu ticarete Hristiyan ve Yahudi tüccarlar başı çekmekteydiler. Hristiyanların köle edilmesinin yasaklanmasına rağmen çok kârlı bir iş olan kölelik varlığını uzun süre devam ettirmiştir. Ancak Osmanlı yükselişi, Karadeniz ve Akdeniz'deki uluslararası köle ticareti koşullarını ve piyasasını etkilemiş, Balkanlar'dan Dubrovnik yoluyla İtalya'ya yapılan köle ticareti durmuştur. İstanbul'un fethinden sonra bölgedeki güç dengeleri değişmiş ve Fatih'in, Müslüman köle ticaretini yasaklayarak sıkı denetim altına almasıyla Kırım ile Mısır arasındaki köle ticareti eski karakterini kaybederek durma noktasına gelmiştir. İtalyan şehir devletlerinin Karadeniz ticaretine büyük bir darbe vururken, Akdeniz'de köle fiyatları artmıştır. Böylece köle tedarik merkezleri yön değiştirerek Kuzey Karadeniz'den Kafkasya ve Rusya'ya doğru kaymıştır⁸⁷.

16. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı iç piyasasının artan köle talebini karşılamada batı sınırlarında karşılaşılan sert direnişler, Osmanlıları köle temininde Kırım Tatarlarına⁸⁸ yöneltti ve bunlar Rusya, Polonya ve Çerkezistan'a yoğun bir köle akınına giriştiler. Rusya ve Polonya'ya düzenlenen köle akınları özellikle 1514-1654 yılları arasında yoğunlaştı. Buralara yapılan seferler Hanlık aristokrasisi için yaşamsal ekonomik öneme sahip düzenli bir uğraş haline aldı. Öyle ki, köle ticareti Kırım ekonomisinin temel direği haline geldi ve kendi hanlarıyla ya da Osmanlı sultanlarıyla ilişkilerini belirleyen politika haline geldi. Osmanlı hazinesinin, Kırım limanlarından elde ettiği gelirlerin başını köle ticaretinden alınan vergi ve gümrük resimleri çekti⁸⁹.

Osmanlıların diğer büyük köle kaynağı da Mısır idi. Antalya limanına ait 1559 tarihli bir gümrük defterine göre, o dönemlerde Mısır ve Suriye'ye oldukça fazla sayıda beyaz köle ihraç edilirken, Mısır'dan Antalya'ya deniz yolu ile yapılan ithalatta en büyük yeri erkek ve kadın zenci köleler tutuyordu. Öyle ki sadece köle taşıyan pek çok gemi vardı. İthal edilen zenci köleler, Antalya üzerinden Anadolu kentlerine,

⁸⁶ Fırat Yaşa, "Kırım Hanlığı'nda Köleliğin Sosyal ve Mali Boyutları", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(3), 2014, s.658.

⁸⁷ Yaşa, agm., s.660; İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih-I*, s. 275-344; Halil İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğunda Köle Emegi", *Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, Timaş Yay., İstanbul 2010, s. 172-173; Osmanlılar, Rumeli'ye geçinceye kadar, Doğu Akdeniz'in esir pazarı konumunda olan Girit adası Venedik'in elinde olup bu pazara esir yine Venedikli ve diğer Latin şehir devletlerinin hakimiyeti altındaki Rumeli'den akıyordu. Kendi halkı ve dindasını esir edip satan bu düzenin yerine Osmanlı geçince, bu pazarın esir kaynağı kurudu ve Pazar 14. yüzyılda kapandı. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay., İstanbul 2018, s. 316.

⁸⁸ Kırım Tatarları başlıca köle sağlayıcıları haline gelmeden önce 15 ve 16. yüzyıllarda Osmanlı pazarının köle talebini Balkanlardaki sınır bölgelerinde ya da Orta Avrupa'da Osmanlı gzileri ya da akıncıları tarafından karşılanırdı. Kölelerin yakalanıp satılışları bir akıncı ya da Osmanlı askerine önemli bir gelir getiriyordu ve bu durum onların aklınları veya seferlere katılmalarında önemli bir itici güç oluştuyordu. Ayrıca, tutsakların ya da Pazar değerlerinin beşte birinin sultana ait olması, sultan hazinesini içinde önemli bir gelir kaynağını teşkil ediyordu. İnalçık, "Köle Emegi", s.175.

⁸⁹ İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih-I*, s.345; İnalçık, "Köle Emegi", s.178-179; kırım'da kölelik ile ilgili yapılmış bazı çalışmalar için bk.: Zeynep Özdem Köse, *Kırım Hanlığı'nda Kölelik (1648-1699)*, (Kahramanmaraş, Sütçü İmam Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2017; Zeynep Özdem Köse- Faruk Söylemez, "Kırım Hanlığı'nda Kölelerin İstihdam Alanları (17. Yüzyılın İkinci Yarısı)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 2020, ss. 139-157; Zübeyde Güneş Yağcı, "16 yüzyılda Kırım'da Köle Ticareti", *Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, Kış(8), 2006 Çorum, ss. 12-30; Ahmet Nezih Turan, "Bahçesaray Köleleri (17.-18. Yüzyıllar)", *Bilgi*, Kış(48), 2009, ss. 241-254.

özellikle Konya ve Bursa başta olmak üzere Anadolu kentlerine götürülürken, beyaz köleler ise Antalya'dan gemi ile Suriye ve Mısır'a sevk ediliyordu ve bunların sayıları daha azdı⁹⁰.

Osmanlıda bir kısım köleler, idari ve askeri alan dışında kullanılıyordu. Belgelerde "Ortakçı kullar" adı ile geçen ve Avrupa'daki servaja benzeyen bu toprak köleleri, padişahın payına düşen bazı savaş esirleri ile kitlesel sürgün uygulamasına maruz kalan fethedilmiş halkların bir bölümünden müteşekkil idi. Askeri veya idari herhangi bir görevi olmayan bu köleler, mirî arazilerde çoğunlukla Trakya, Batı Anadolu, en çok da İstanbul çevresindeki hassa köylerinde toprak işçisi olarak iskân ediliyorlardı. Fatih İstanbul'u fethinden sonra, şehri yeniden iskân ve şenlendirmek amacıyla İstanbul çevresinde 163 köye bu köleleri yerleştirmiştir. Ortakçı kulların istihdamı mirî arazilerle sınırlı olmayıp, bazı vüzerâ vakıflarına ve şahıslara ait yerleşkelerde ziraat alanlarında da istihdam ediliyorlardı. Bu köleler istihdam edildiği toprakla birlikte satılabilir veya vakfedilebilirdi. Ortakçı kulların hukukî statüsü Batı'daki kölelik anlayışından farklı idi. Gerçek kölelik ile hür köylülük arasında bir zümreyi teşkil eden ortakçı kullar 16. yüzyılda reâyâ sınıfına dâhil edilmişlerdir⁹¹. Ortakçı kulların sonradan müsülman olmaları köleliklerini ortadan kaldırmamaktadır. II. Bayezid devri Haslar Kanunnamesinde bunlara "ima ve abid-i enbazan yani ortakçı kul ve cariyeler" denmektedir⁹².

Osmanlı Devleti'nde köle temini, savaş esirlerinin dışında; köle ticareti ile de sağlanmaktaydı. Akınlar ve kaçırma, satın alma ve hediye edilmek suretiyle çeşitli yollarla temin edilmekteydi. Osmanlı toplumunda kölelerin düzenli olarak azat edildiği ve doğuştan kölelik görece çok az olduğundan, ayrıca zamanla savaş esirlerinin de azalması doğal olarak Osmanlılar'ı köle ticaretine yöneltmiştir. Çünkü bu kölelik düzeninin devamlılığı açısından gerekli idi. Köle kaynaklarının çoğu Osmanlı sınırları dışında kaldığından köle ticareti dış ticarete özgü özellikler taşıyordu ve iç ticaret (Çerkeslerin gelişine kadar) sınırlı idi. 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı'da köle ticareti ağı; Kuzey Afrika ticareti, Kızıldeniz ticareti, Basra Körfezi-Irak ticareti ve Çerkes ve Gürcü ticareti olmak üzere dört ana koldan oluşmaktaydı. Çerkes ve Gürcü köle ticareti ağı beyaz köle ticareti yapılırken; diğer üç ağda ise siyah köle ticareti yapılmaktaydı. Çeşitli şekillerde köleleştirilen insanlar, bütün ticaret ağı boyunca yerel ve taşra pazarlarına da sunularak satılmaktaydılar⁹³. Bu dönemde köle ticaretinin en önemli merkezleri İstanbul, Bursa, Edirne, Bağdat, Şam, Erzurum, Konya, Medine, Halep, Afrika'da Kahire, Avrupa'da Belgrad ve Sofya olmuştur⁹⁴. Osmanlı Devleti, Klasik dönemde Mısır'a uyguladığı özellikle kuzeyden(Kafkasya) köle getirme yasağını 19. yüzyılda da uyguladı. Bu yasağın konulmasında, Kölemen beylerinin güç kazanma ve ayaklanma ihtimalini ortadan kaldırma düşüncesi yatmaktadır. Bu yasak zaman zaman çığnendikçe üzerine yeni cezaî uygulamalar getirilmiştir. Gerek deniz, gerekse kara yolu ile Mısır'a götürülmek istenen köleler ve köle naklinde kullanılan gemilere el konularak gemi kaptanları tutuklanmış, köle sahipleri ise cezalandırılmak üzere İstanbul'a gönderilmiştir⁹⁵.

⁹⁰ İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih-I*, s.345; İnalçık; "Köle Emegi", s.178.

⁹¹ Engin, "Köle-Osmanlılar'da Kölelik", s.247; Erdem, *Köleliğin Sonu*, s.26-27; Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, s. 152.İnalçık, ortakçı kullar için "azat edilmiş köle kökenli çiftçilerdir" der: İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih-I*, s.180.

⁹² Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, I. Kitap*, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1990, s.459.

⁹³ Erdem, age., s. 76; Ehud R. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, (çev. Y. Hakan Erdem),Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1994, s. 16-18.

⁹⁴ Engin, agm., s.247; Sak, agt., s. 165.

⁹⁵ Şen, age., s.73-74.

İslâm ve Osmanlı hukuklarında insan özgürlüğünün asıl olmasına rağmen, fütühât dönemlerinde dahi, hür insanların zorla kaçırılarak köle yapıldıkları bilinmektedir. 1553-1555 yılları arasında Osmanlı ülkesine seyahat eden Alman seyyah Hans Dernschwam, bu süreçte olayların canlı şahidi olarak kaçırma olayları ile ilgili gözlemlerini eserinde ifade etmiştir. Hür insanları zorla kaçırma vakalarının önünü kesmek amacıyla kaçırılan kişiler, ölüm cezasına çarptırılmalarına rağmen, bu yolla köle temini Osmanlı'nın sonuna kadar devam etmiştir. Macaristan, Eflâk, Boğdan, Rusya, Polonya, Ukrayna, Kafkasya ve Afrika, kaçırma yoluyla elde edilen kölelerin başlıca kaynakları idi. Avrupa'dan kaçırılarak getirilen hür insanlar, genellikle harplerde alınan esirler ve devşirmeler gibi, ülkelerine geri kaçmalarını önlemek için genellikle Anadolu'ya getirilerek satılıyorlardı⁹⁶.

Kaçırma olayları, sadece sınır dışında olmayıp, aynı zamanda Osmanlı sınırlı içerisinde de görülmekteydi. Hukuken, hür insan köle yapılamayacağından dolayı, Osmanlı sınırları dâhilindeki hür insanları yakalanarak ya da kandırarak köle diye satmalarının önüne geçilmeye çalışılmış ve bu işi yapanlar yakalandıklarında cezadan kaçamamışlardır⁹⁷. Hür iken yakalanıp köle olarak satılan şahıslar hürriyetlerini ispat ederlerken, bunları köle diye satan kişiler ise cezadan kaçamamışlardır⁹⁸.

Kaçırma olaylarına sadece hür insanlar maruz kalmayıp, başkalarına ait köle ve câriyeler de zorla ya da daha çok ayartılarak yani kandırılarak kaçırılıp başka kimselere satılmakta idi. Bu hususta gelen şikâyetler üzerine çeşitli tedbirler alınıp gerekli cezaların verildiği görülmektedir⁹⁹.

Osmanlı devleti'ne gelen kölelerin bir kısmının da satın alınma yolu ile temin ediliyorlardı. Özellikle fütühat devrinden sonra, Osmanlı Devleti'nin sona ermesine kadar, saray ve konakların köle-câriye ihtiyaçlarının, kaçırmanın yanı sıra satın alma yoluyla da karşılandığı ve bu uygulamanın Kanuni dönemine kadar uzandığı görülmektedir. Bu satılma işlerinde bazen gönüllülük esası görülmekle birlikte daha ziyade bir zorunluluk, mecburiyet ya da çaresizlikler bazı insanların kendilerinin veya çocuklarını köle olarak satmak durumunda bırakıyordu. Küçük yaşta annesi tarafından satılan İstanbullu yüksek bir sınıfa mensup bir hanım, küçükken annesi tarafından satılışını memnuniyetle dile getirmektedir¹⁰⁰.

Osmanlı Devleti'nde Müslüman ve Hristiyan tebaanın fakirlik nedeniyle kendi çocuklarını satmak zorunda kaldıkları zamanlar olmakla birlikte bu yöntem 19. yüzyılın ikinci yarısında Çerkeslerin göçünden önce yaygın bir uygulama değildi. İslam, hür doğmuş Müslüman ve gayrimüslimlerin köleleştirilmesini yasaklamaktaydı. Osmanlılar, Çerkeslerin kendi çocuklarını ve yakınlarını satmasını, her ne kadar başlıca müşterileri kendileri olsa da, "acayip bir adet" olduğunu düşünüyorlardı. Çerkes toplumunun temelde hür ve

⁹⁶ Engin, age., s.90-91; Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, (çev: Yaşar Önen), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992, s.94, 332.

⁹⁷ Engin, age., s.92-93. Meselâ; Hersek'ten İstanbul'a gelmekte olan Kurd adlı hür bir şahıs Silivri'de yavecî olan bir kişi tarafından "sen kulsun" diyerek yakalanarak bir gemiciye satılmış. İhbar üzerine yavecînin yakalanarak merkeze gönderilmesi emredilmiştir. BOA. MHM.d. , 12/823. Macır Yusuf, arkadaşı Mehmed Ali ve Gâvur Hacı lakaplı İbrahim adlı şahıslar, İbadullah adında bir şahsın hür evlatlarını ayartıp esir olarak satmalarının bildirilmesi üzerine kalebind edilmeleri için Edirne mollası ve İnöz kalesi dizdarına emirname gönderilmiştir. BOA. MHM.d., 115/2419.

⁹⁸BOA. TS. MA.e., 267-19; TS.MA.e., 189-1.

⁹⁹ BOA. MHM.d. , 23/27; BOA. MHM.d., 71/156.

¹⁰⁰ "Birgün annem, yüzünde mutlu bir ifadeyle yanıma geldi ve bana dedi ki: 'Çocuklarım, babanız Peygamber'in şefaatine nail oldu galiba. Şimdi bize mucizevi bir yardım geliyor. Zengin bir hanım altı yedi küçük câriye satın almak istiyor. Siz üç küçük kızı satacağım ve kazandığım parayla dağlara geri dönüp erkek kardeşlerinizi şehir fareleri gibi değil, gerçek Rumeliler olarak büyüteceğim'. Hepimiz çok mutlu olduk": Toledano; *Köle Ticareti*, s.15-16; Engin, age., s.96.

köle sınıflarından oluşan ikili bir yapısı vardı ve yönetici sınıf köle sahipleri göçten sonra köleler üzerindeki denetimi azalmıştı. Kuramsal olarak sadece “kul cinsinden” gelenler alınıp satılırken, özellikle göç sırasında yaşanan karmaşada, hür sınıftan gelen pek çok Çerkes de çocuklarını satmak zorunda kalmıştır. Bu satışlar, Osmanlıların köle talebi ile daha da kolay olmakta idi¹⁰¹.

Osmanlı Devleti'nde bir kısım köleler hediye edilmek suretiyle de gelmekteydi. Bu yolla elde edilen köleler, sayı bakımından az olsa da bu durum köleliğin bir başka kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha kuruluş yıllarında çeşitli vesilerle bol miktarda köle ve cariye Osmanlı sarayına hediye edilmiştir. Sultan I. Murad'ın oğlu Bayezid'in Germiyanogullarının kızı ile düğününe gelen Evrenoz Gazi düğün hediyesi olarak çeşitli hediyelerle birlikte yüz köle ve yüz câriye sunmuştur. Sultan Murad bu köle ve câriyeleri gelen elçilere dağıtmıştır¹⁰². Padişah veya devletin ileri gelenlerine başka ülkelerden, devlete bağlı hanlıklardan veya Cezayir Ocağı denilen denizcilerden hediye olarak köle ve câriyeler gönderilirdi. Aynı şekilde Osmanlılar da kazandıkları büyük zaferler sonrasında, elçileriyle komşu İslâm ülkelerine gönderdikleri hediyeler arasında köle ve câriyeler de bulunurdu. Bir yere sefere çıkıldığında, ordu komutanlarının sefer dönüşünde ganimetlerinden zamanın padişahına hediye takdim etmeleri devlet kaidesi idi ve komutanlar, ele geçirdikleri esirler arasından en güzellerini ayırırlar, bunları satmak ya da fidye ile serbest bırakmak yerine padişaha veya vezirlere hediye olarak sunarlardı. Kapdan-ı Derya Hayreddin Paşa'nın bir sefer dönüşünde omuzlarında birer kese akçe ile 100 köle ve ellerinde gümüş tepsi içinde inci ve mercan tesbihler, gerdanlıklar, altın kadehler ve nefis eşyalar bulunan 200 câriye takdim ettiği söylenir¹⁰³. Padişaha, vezirlere, paşalara hediye olarak köle ve cariye gönderildiği hususunda Evliya Çelebi de sıklıkla bahsetmektedir¹⁰⁴.

Hediye yoluyla Osmanlı ülkesine gelen kölelerin bir kısmını da şahıslara verilen esirler oluşturmaktaydı. Meselâ; 1654 yılında Evliya Çelebi'ye Tebriz'de çeşitli hediyelerle birlikte bire Gürcü köle hediye ederken; Cizre'de ise “ay parçası” bir köle hediye edilmiştir. Bağdat'ta verilen hediyeler arasında 3 adet “alemi aydınlatan güneş paraçası gibi” Gürcü köle bulunmaktaydı¹⁰⁵. Yine Dömbülü'de Evliyâ Çelebi'ye bir Gürcü köle hediye edilirken; Azerbaycan Rumiye'de Vezir Melek Ahmed Paşa'ya çeşitli hediyeler yanı sıra beş adet “güneş parçası” Gürcü köle ve Evliyâ Çelebi'ye de hediyelerle beraber iki adet Gürcü köle hediye edilmiştir¹⁰⁶. Kanije Kalesinde 2 köle ve 3 Alman güzeli kız; Eğri kalesinde 3 köle; Erdel seferi sırasında Adorban kalesinde 3 Macar köle hediye edilmiştir¹⁰⁷.

Osmanlı ülkesine hediye yolu ile gelen kölelerin yanısıra, az da olsa haraç ve vergi olarak da köle gelmekteydi. Esasında Osmanlı haraç ödeyen bir devlet olmadığı için, bu yöntem köleleştirme amaçlı

¹⁰¹ Erdem, age., s.69-71.

¹⁰² Aşık Paşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarih*, s.117. Engin, age., s.99; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi-1*, s.498; Ahmet Rasim, Evrenoz Gazi'nin takdim ettiği hediyeleri şöyle tasvir etmiştir: “Esirlerden yüz köle, bunlardan on tanesinin elinde içleri altun ile dolu gümüş tabaklar, yine on tanesinin elinde içleri gümüş akçe ile dolu gümüş tabaklar, geri kalan seksen tanesinin elinde de yine gümüşten piyale, kadeh, şamdan, maşraba, ibrik, kovalar vardı. Bunlardan sonra yüz câriye huzura girdi ...” Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi I*, s.275.

¹⁰³ Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi I*, s.347; Engin, age., s.99-100.

¹⁰⁴ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* C. II, IV. Kitap (Haz. Seyit Ali Karaman- Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010, s.92, 120, 354; Engin, age., s.101.

¹⁰⁵ Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme* C. II, IV. Kitap, s. 443, 735, 810.

¹⁰⁶ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. I, IV. Kitap,(Haz. Seyit Ali Karaman-Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010, s.402, 424,426.

¹⁰⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, (Haz. Seyit Ali Karahan), C. I, VII. Kitap , Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010, s.22, 150,359.

kullanılmamıştır. Ancak, kendisine bağımlı ya da daha önemsiz dost devletlerden köle kabul ediliyordu. Dolayısıyla haraç, köle edinmenin dolaylı bir yöntemi olarak kısmi bir rol oynamıştır. Kırım Hanlığı, 1783 yılında Rusya tarafından ilhak edilmeden önce, Osmanlı sarayına armağan olarak sık sık kadın köleler gönderiyordu. Garp Ocakları ve bu ocaklar aracılığıyla bazı Afrika prenslikleri de haraç olarak köle göndermekteydiler. Yine Tunus, 1842 yılına kadar, İstanbul'a gönderdiği haracın bir kısmını köle olarak göndermekteydi¹⁰⁸. 18. yüzyılın ortalarında Batı Gürcistan'a fiilen hâkim durumda olan Osmanlı Devleti'ne Gürcü feodaller haraç olarak genç Gürcü çocukları vermekteydiler¹⁰⁹.

Osmanlı Devleti'nde, büyük tarım alanları, çiftlikler (latifundium) mevcut olmadığından, devletin iktisadi yapısı Roma İmparatorluğu ve Amerika'daki gibi tarım köleliğine (ortakçı kullar istisna) dayanmıyordu. Bununla birlikte 14. ve 15. yüzyıllarda Osmanlı şehirlerinin ekonomik ve sosyal hayatının her safhasında kölelere rastlamak mümkündür. Zanaat alanlarında yaygın bir köle istihdamı mevcut idi. Bursa, Edirne, Ankara, Konya gibi büyük ve dokumacılıkta merkezi konumda olan şehirlerde vasıflı ve hünerli işçi ihtiyacı daha çok kölelerden karşılanmaktaydı. Özellikle Bursa bu hususta tipik bir örnek teşkil etmekteydi. Dokumacılıkta en önde gelen şehir olup bu sektörde yoğun bir köle istihdamı mevcut idi. Bu durum aynı zamanda şehri önemli bir ticaret merkezi haline getirmekteydi ve şehirde canlı bir esir pazarı konumundaydı¹¹⁰.

Bütün sanayi öncesi toplumlar gibi, Osmanlı Devleti'nde de her türlü girişim insan gücüne dayandığından, bu durum sürekli ve düzenli bir köle ihtiyacını gerektiriyordu. Köle emeği sadece ordu ve donanmaya değil, bayındırlık işlerine ve taşımacılığa da insan gücü sağlamaktaydı. Ancak bu alanlarda dahi köle emeği zamanla çeşitli nedenlerle azaldı. 17. yüzyıldan itibaren merkezi otorite zayıflarken, savaşlar da eskisi kadar başarılı olmuyordu. Aynı zamanda kaçak kölelerin izini sürmenin giderek zorlaşması, köle fiyatlarının artmasına neden oldu¹¹¹.

Osmanlı Devleti'ndeki köleler diğer toplumlara nazaran daha şanslı durumda idiler. Gerek yabancı, gerekse yerli Osmanlı toplumunu gözlemlene imkânı bulan birçok kişi Osmanlı'da kölelik düzeninin başka toplumlardakinden temelde farklı olduğu hususunda görüşlerini dile getirmişlerdir. Bu hususta bizzat o dönemin batılı seyyahları kendileri itiraf etmektedirler. Örneğin; Fortmange adlı bir kişi durumu şöyle izah etmektedir: “ *Türkiye’de köle kelimesinin manası bizimkinden çok farklı. Haremde hizmetinde bulunanlara köle denmesi sizi şaşırtmasın. Bu insanlar aslında esircilerden satın alınmış ama öylesine hoş tutuluyor ve öylesine az iş yapıyorlar ki, gören onları ailenin bir ferdi sanır. Bu câriyeler hanımlarının etrafında küçük bir topluluk teşkil ediyor, onunla birlikte gezmeye çıkıyorlar. Kısaca bu ülkede kölelik genç kızların küçük*

¹⁰⁸ Erdem, age., s.68

¹⁰⁹ Gurialı feodaller, Osmanlı'ya yıllık olarak; 20 genç kız ve 20 genç erkek gönderirken; Abkhazeti feodalleri ise 45 genç kız ve 45 genç erkek göndermekteydiler. Samegrelo feodalleri yıllık 45 genç kız ve 45 genç erkek gönderirken; İmereti bölgesinden de yıllık 40 kız ve 40 erkek köle haraç olarak gönderilmekteydi. Sandro İbereli, *Gürcistan ve Güney Rusya'dan Osmanlı ve Arap Ülkelerine Beyaz Köle Ticareti (Osmanlı'nın Az Bilinen Tarihi)*, Cinius Yay., İstanbul 2015, s.76-77.

¹¹⁰ Sahillioğlu, “Bursa’da Köleler”, s.69-70; Bülent Tahiroğlu, agm., s.651-662, 664 Yücel Öztürk, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Köle Emeğinin Rolü ve Hacmi”, *Osmanlı Devleti’nde Kölelik-Ticaret, Esaret, Yaşam*, (ed.: Zübeyde Güneş Yağcı-Fırat Yaşa; İng. ed. Dilek İnan), Tezkire Yayıncılık, İstanbul 2017, s.32..

¹¹¹ İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih-I*, s.345-346.

yaşta aileye alınarak yetiştirilmesi manasını taşıyor”¹¹². Yine bu hususta bazı Avrupalı seyyahlar da Osmanlı köleliğinin Avrupa köleliğinden daha farklı ve kölelerin daha iyi durumda olduklarını ifade etmektedirler¹¹³.

Lady Montaque Mektupları'nda, kendisinden bir Rum cârîye siparişinde bulunan bir dostuna şöyle diyor: “*Benden her çeşit özelliği bulunan bir Rum cârîye almamı istiyorsunuz. Rumlar Türkler'in esiri değil, teb'asıdır. Burada satılanlar ise harpte yakalanan Rus, Çerkes ve Gürcüler'dir.*”; bir başka dostuna ise “*Benden cariyelere ait özel bilgiler istersiniz. Fakat Hristiyanların anlattıkları gibi bunların hali müthiş diyemeyeceğim. Türk değilim ama talihsiz cariyelere gösterilen iyi muameleyi de takdir ederim. Cârîyeler dayak yemiyorlar, esaretleri de diğer memleketlerdekinden fazla değil, kendilerine kefâlet parası verilmiyor, ama elbiselerine yaptıkları masraf, bizim hizmetçilere verdiğimiz paradan fazla*”¹¹⁴ diyerek cariyelerin durumu hakkında bilgi vermektedir.

Kölelik kurumu 19. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı toplumunun vazgeçilmez bir unsuru olarak hayatın her alanına yerleşmişti. Osmanlı Devleti'nde köleler genellikle ailenin bir ferdi olarak kabul edilip, Batı toplumlarındaki kölelerden daha rahat bir hayata sahiptiler ve köleler Osmanlı'da birer hizmetli durumunda idiler. Ancak bununla beraber köle ticareti yine de devam etmekteydi. Osmanlı Devleti'nde köleliğin kaldırılması konusunda 19. yüzyılın ortalarından itibaren, diğer dünya devletlerinin politikaları doğrultusunda zorunlu da olsa çeşitli düzenlemelere gidildi¹¹⁵. Çünkü 19. yüzyıl, Osmanlı Devleti dâhilindeki ve uluslararası çevresindeki büyük dönüşümlerin çağıydı. Büyümekte olan Avrupa yayılmacılığı ve müdahaleciliği ile başa çıkabilmek için Osmanlılar, kendinden dönüşmeci, kendinden menkul modernleşmelerini kabul etmişlerdi. Bazı ıslahat önlemleri Osmanlı ihtiyaçlarına göre ayarlanırken bazılarına karşı çıkılıp reddedildi. Ancak bütün bu süreç boyunca Osmanlı toplumlarındaki gittikçe artan Avrupalı etkisi Akdeniz ve ötesinde inkâr edilemez bir gerçeklik haline geldi. Böylece köleleştirme ve köle ticareti, Osmanlıların başta İngiltere olmak üzere Avrupa baskısını çözmek ve sınırlamak amacıyla yaptıkları girişimlerin başında geldi¹¹⁶. Böylece Osmanlı Devleti'nde köle ticaretinin yasaklanması ve köleliğin kaldırılması hususu ilk olarak Sultan Abdülmecid döneminde ele alındı. Sadrazam Reşit Paşa'nın göreve gelmesiyle ilk olarak İstanbul Esir pazarı Sultan Abdülmecid'in emri ile 28 Aralık 1846'da kapatıldı¹¹⁷.

¹¹² Sak, agt., s.16;

¹¹³ “Avrupa'da güvencesiz ve bakımsız köylü, gönüllü olarak zincire konular, İstanbul'a getirilir. Bu aşağılatıcı durumda esirlerin mutlu oldukları söylenebilir”. “Bizde (Avrupa'da) dilenci olanlar, burada kölelerdir”. “Türkiye'de kölelerin durumu, evin öteki hizmetkârlarından farklı değildir. Köle ailesinden ayrılmış, garip kişi olduğundan efendisi ona daha merhametli davranır...”. “Türklerin ellerindeki esirler zannedildiği kadar fena muamele görmezler, hemen daima evin ikinci efendisi durumundadırlar. Ben bunların içinde öylelerini bilirim ki, ağalarından (efendilerinden) azat kâğıtlarını alıp Avrupa'ya gittikten sonra umdukları rahatı bulamayınca, Türkiye'ye dönüp evvelce ağır zannettikleri esaret zincirlerini bu sefer kendi elleriyle boyunlarına geçirmişlerdir... Efendileri tarafından dinlerinden döndürülmüş kölelere ender tesadüf edilir. İtiraf etmeliyiz ki, köleleriyle cariyelerine fena muamele edenler yalnız Avrupalılardır. Herhalde bunun sebebi, Doğuluların köle ve cârîye satın almak için para biriktirmelerine karşılık, bizim para biriktirmek için onları satın almamızdan ibaret olsa gerektir”. Şen, age., s. 216, 221, 227.

¹¹⁴ Lady Montaque, *Türkiye Mektupları 1717-1718* (Çev: Aysel Kurutluoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser:12, İstanbul ts., s.101,128; Sak, agt., s.17.

¹¹⁵ Sak, agt., s.17-18.

¹¹⁶ EHUD R. TOLEDANO, *Suskun ve Yokmuşçasına İslâm Ortadoğusu'nda Kölelik Bağları*, (Çev. Y. Hakan Erdem), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2010, s.9-10.

¹¹⁷ Vakanüvis Ahmed Lütfi Esir Pazarı'nın kapatılması gerekçesinin, köleliğin kaldırılması yönünde atılan bir adım olmayıp, pazardaki bazı sıkıntı ve sorunlardan dolayı kapatıldığını ve bunun da Padişahın kendi fikri olduğunu ifade etmiştir. Erdem, age., s.124-128.

I. BÖLÜM

KONUyla İLGİLİ KAVRAMLAR, TANIMLAMALAR VE KÖLELERİN NİTELİKLERİ

Köle tabiri, çeşitli devletlerde, yaşanılan yer ve zamana bağlı olarak Türkçe, Arapça ve Farsça çeşitli terimlerle ifade edilmiştir. Bunlar; abd, abid, bende, câriye, eme, esir, gulâm, halayık, karavaş, köle, keniz, kınn, kul, memlûk, memlûke, müllki'l-yemin, odalık, rakabe, rakîk, sakalibe, vasîf, vasîfe gibi kelimelerdir. Bu terimler bazı anlam farklılıkları olmakla birlikte cinsiyet ayrımı gözetilmeden genel bir isim olan “köle” kelimesini ifade etmektedirler¹¹⁸.

Ayıntâb'da da köleleri tanımlarken erkekler için “abd, abd-i memlûk, memlûk, abd-i esved”¹¹⁹; “arab(bazen siyah, kara gibi ten rengi de belirtilir)”¹²⁰, “gulâm”¹²¹, “gurre”¹²², “hizmetkâr”¹²³, “köle”¹²⁴, “kul”¹²⁵; kadınlar için ise “câriye, câriye-i memlûke, memlûke”¹²⁶; “eme”¹²⁷; “halayık”¹²⁸ gibi kelimeler kullanılmıştır.

Yine bunlar dışında azat edilen erkek köleler için “abd-i mu'tak, abd-i ma'tûk veya sadece mu'tak, ma'tûk, atîk”¹²⁹; kadınlar için “ma'tûka, mu'taka”¹³⁰, efendisinden çocuk dünyaya getiren câriyeler için “ümmü'l-veled”¹³¹ gibi kelimelerin kullanıldığı görülmektedir.

Aşağıda sicillerde Ayıntâb'da tespit edilen köle ve cariyelerle ilgili hangi ifadelerle karşılaşıldığına, köle ve câriyelerin isimleri, milliyetleri, ibadetleri ve dini mükellefiyetleri hususuna değinilecektir. Mahkemeye inital eden davalara konu olan köle ve câriyelerin genellikle isimleri, milliyetleri ve bunların boyu, saç rengi, göz rengi, kaş rengi, teni, burun yapıları, eğer varsa kusurları ile nadiren yaşı veya yaşını aşağı yukarı tahmin edici terimler gibi tanıtıcı ve ayırt edici özellikleri belirtilmiştir. Meselâ; Mahmiyye-i Amid kullarından Mehmed Beg bin Mahmud'un *Macarî mutavasatü'l-kame tıraş koyun gözlü kumral ve çatuk kaşlı Hüsrev nam abdi*; Tarla mahallesinden Said bin Abdullah'ın *memlûkesi Habeşîü'l-asıl orta boylu burnu yakı Mercan bint-iAbdullah*; Asl-ı Arabgirden Mehmed bin Şahkulu'nun *onbeş yaşında Habeşîü'l-asıl*

¹¹⁸ Aydın-Hamidullah, “Köle”, s.237; Engin, age., s.3-4; Süleyman Kızıltoprak, “Memlûk”, *TDVİA*, C. 29, Ankara 2004, s.87; Özdem Köse, ağı., s.28; Pakalın, C. I, s.679,707; C. II, s.300,314, 475.

¹¹⁹ Ayıntâb Şer'îyye Sicil(AŞS), Defter No: 2/Sayfa No: 258-Belge No: 1; 4/144-8, 158-5; 6/44-5,78-5, 153-4. (sonraki dipnotlar AŞS, 2/258-1 şeklinde sadece defter sayfa ve belge numaraları yazılarak verilecektir.); 4/144-8, 158-4,5; 6/77-6, 167-2; 3/98-4; 7/77-4; 1/139-1; 2/127-1,262-4, 304-1.

¹²⁰ AŞS, 2/83-1, 120-1, 262-5; 4/8-1, 314-4, 405-1, 433-5; 7/67-5; 9/40-3; 10/51-2; 12/284-1.

¹²¹ AŞS, 3/31-4,35-4,39-3; 4/6-5; 6/118-4.

¹²² AŞS, 2/267-4. Evâsıt-ı Cemaziyelevvel 948 tarihli belgede geçen “ *Mübarek adlu bir gurre ile üç merkeb uğurlatdık*” ifadesindeki “gurre” kelimesi ile erkek köle kastedilmiştir. Ancak, Aydın-Hamidullah “gurre” nin kadın köleler için kullanıldığını belirlemiştir: Aydın-Hamidullah, “Köle”, s.237.

¹²³ AŞS, 12/178-3, 179-1(Süleyman nam tavîlü'l-kame bir siyah arab hizmetkâr). Hizmetkâr ifadesi ile belirtilen her kişi köle olarak alınmaz. Çünkü o dönem köle asıllı olmayıp da, hizmetkârlık yapan birçok insan bulunmakta idi).

¹²⁴ AŞS, 36/17-3; 46/98-1; 162/274-1; 170B/220-2, 222-3; 171/91-1.

¹²⁵ AŞS, 1/183-3, 209-1; 3/112-1; 4/195-1,2; 10/96-1; 11/60-2.

¹²⁶ AŞS, 1/18-2, 181-1,225-3; 2/42-3, 118-1; 4/128-1, 360-6; 8/197-6; 10/177-1, 229-4.

¹²⁷ AŞS, 12/25-3.

¹²⁸ AŞS, 6/3-3; 133/41-8; 164/72-2, 139-2.

¹²⁹ AŞS, 12/202-1,2,3; 4/57-5, 65-3, 262-4, 272-1, 274-1, 291-4; 9/189-1.

¹³⁰ AŞS, 4/289-4; 7/117-5.

¹³¹ AŞS, 133/214-5; 162/ 396-3.

Mercan bin Abdullah nam abd-i memlûki; Amu mahallesinden Sinan kızı Sitti Fatıma'nın *Said nam Nubiü'l-asıl sağ gözünün kuyruğu dağlı orta boylu siyah arabı*¹³² gibi ifadelerle tanıtılmaktadırlar.

Yine fahrü'l-ayân Mehmed Ağa bin Şahverdi'nin kölesi “....*asil vasatü'l-kame sağ eli sakat siyah Mübarek bin Abdullah*” şeklinde tasvir edilirken; İbn-i Eyüb mahallesinden Türkmen Ahmed bin Yunus'un kölesi “*Gürcüü'l-asıl vasatü'l-kame başında topuz yarası var Rıdvan bin Abdullah*”¹³³ ifadeleriyle tasvir edilmiştir. Yine Maraş Dükkâncı mahallesinden Şükrullah oğlu Hızır İlyas'ın Ayıntab'a satmaya getirdiği câriyesi şöyle tasvir edilmiştir: “*Gürcüü'la-sıl uzun boylu sağ gözü kör Şems bint-i-Abdullah*”; “*dergâh-ı alî çavuşlarından Hasan Çavuş'un kölesi ise “abd-i memlûki orta boylu esvedü'l-levn Gürcüü'l-asıl el-Hac Cafer bin Abdullah nam köle*” şeklinde tasvir edilmiştir¹³⁴.

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere köle ve câriyelerin boyu, yüz hatları, ten, saç ve kaş rengi, yaşı, milliyeti, adı ve dini dışında bunların; burnu yakı, sağ gözü kuyruğunun dağlı olması, sağ elin sakat olması, başında topuz yarasının olması, sağ gözün kör olması, sağ topuğun? Bir yerde dağlı, sağ kaşının üstü mecruh, sağ kulağı delik ve sol elinin içinde eser-i cerâhat¹³⁵ gibi belirleyici özellikleri de verilmiştir. Bunlar aynı zamanda kölelerin fiziki kusurlarıdır ve bu kusurlar doğal olarak kölelerin değerini de etkiliyordu.

1.1.Köleler İçin Kullanılan Terimler

Kölelerin, karşı karşıya kaldıkları çeşitli durumlar ve uygulamalar onların hukukî statülerinde değişiklikler meydana getirir ve böylece farklı isimlendirmelere tabi olurlar. Böylece aynı şeyi ifade eden çeşitli terimler ortaya çıkar, zamana ve mekâna cinsiyete ve yaşa göre kullanım alanları bulur. Bu terimler kölelerin cinsiyetlerine, yaşlarına, ten renklerine ve durumlarına göre, aralarında bazı küçük anlam farklılığı olmakla birlikte köleyi ifade etmektedir.

1.1.1.Abd, Abd-i Memlûk, Memlûk, Abd-i Esved

Sözlükte “kul, köle” anlamına gelen “Abd” Sâmi menşeli olup Arapça'da kelimenin kökünü teşkil eden “ibadet ve ubudiyet” mefhumunda “kulluk ve itaat” anlamı vardır. Bu kulluk ve itaat Allah'a yapılıyorsa abd “hür insan”, kula yapılıyorsa “köle” anlamını alır ki Kur'an'da da bu şekilde geçmektedir¹³⁶. Bizim burada kastettiğimiz “köle” anlamına gelen yani insana kulluk ve itaat eden “abd” dir ve sicillerde de köle anlamında kullanılmıştır. Meselâ; Dergâh-ı Alî seyyar gurabası bölüğünden olan Maltalı Hızır bin Abdullah'ın *abdi ve memlûki olan Rus asıllı tıraşlı, ela gözlü, kumral kaşlı ve orta boylu Yusuf bin*

¹³² AŞS, 4/158-5, 360-6, 404-4; 6/194-3.

¹³³ AŞS, 8/202-5; 10/229-4.

¹³⁴ AŞS, 11/179-2(Cuma Çam,11 Numaralı Ayntab Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1017/M.1608-1609), (Kars, Kafkas Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2008, dava 698, s.233) ; 12/157-4 (Melahat Arkan, *12 Numaralı Ayntab Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, (Gaziantep Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2017, s. 159.)

¹³⁵ AŞS, 7/67-5; 12/ 116-1, 137-3, 141-1.

¹³⁶ Devellioğlu, *Lûgat*, s.4; Yılmaz, *Tarih Sözlüğü*, s.13, Muhammed Hamidullah, “Abd”, *TDVİA*, C.I, İstanbul 1988, s.57; Fendoğlu; age., s. 108-110; Kur'an-ı Kerim, Nisâ/172; İsrâ/1; Zâriyat/56; Bakara/221.; Bernard Lewis, Ortaçağ'da kölelerin ten renklerine göre farklı isimler aldığı söyler. ona göre siyahi köleler için abd terimi kullanılırken beyaz köleler için ise memlûk kullanılmaktaydı. Bernard Lewis, *Ortaçağ'da İrk ve Kölelik-Tarihsel Araştırma*, (İng. çev. Enver Günsel), Truva Yay. İstanbul 2006, s.121.

*Abdullah*¹³⁷. Yine bundan başka Avşar taifesinden Mirza oğlu Aydın'ın oğlu Yakub'u yaralayarak katleden *Mübarek bin Abdullah adlı siyah bir abd*¹³⁸.

Sicillerde köleler için “abd-i memlûk” veya sadece “memlûk”¹³⁹ terimleri de kullanılmaktadır. Örneğin; Anadolu Sancağı'na tabi Amid'den tımâr erbabından Şehsuvar Çavuş oğlu Ahmet Bey'in Ayıntâb sâkinlerinden Nasuh oğlu Hacı Ali Ağa'ya sattığı kölesi *Ebu şarab taifesinden Ali bin Abdullah nam siyah abd-i memlûki*; Dergâh-ı Alî cebecilerinden Hüseyin Bey'in Ayıntâb kadısı olan Seyyid Abdülbaki Efendi'ye sattığı *Eflakîü'l-asıl uzun boylu Rıdvan bin Abdullah nam abd-i memlûki*; yine Kayseri kazasından Hızır Beşe'nin kaçan ve Ayıntâb'da Mehmed Çelebi'nin yanında bulunan *Rusiü'l-asıl uzun boylu gök gözlü sarı sakallı Rıdvan bin Abdullah adlı abd-i memlûki*¹⁴⁰. Ya da, İsa oğlu Hacı Ali'nin *memlûki olup azat ettiği Said*; Hasan Ağa'nın hapsedilen *kulu ve memlûki Hasan bin Abdullah*; İbn-i Eyüb mahallesinden Türkmen Ahmet'in *Gürciyü'l-asıl vavatü'l-kame başında topuz yarası var Rıdvan bin Abdullah nam memlûki*¹⁴¹ gibi köle anlamında sadece “memlûk” terimi de kullanılmaktadır.

Köleler için kullanılan terimlerden biri de “abd-i esved” olup “esved”¹⁴² ifadesi kölenin ten rengini belirtmektedir bu ifade ile kölelerin siyah renkli oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin; Dulkadir Türkmeninden Seyyid Ahmed bin Dulkadir'i Kurban Dede köyleri yakınından giderken kendisine rast gelip yakalayıp mağaraya çeken ve kendisine zorla livata eden Hacı Cemal adlı şahsın *Uğur nam abd-i esved*; yine Rumevlek köyünden gelen Mehmed Fakı oğlu Hamzayı yaralayan ve şahsın üzerinde bulunan bazı eşyalarını gasb eden *Mübarek bin Abdullah nam abd-i esved*; yine hayvan hırsızlığı ile suçlanan Abdullah nam esved; Süleymani köyünden Mehmet oğlu Kubat'ın hizmetinden kaçan kölesi *Berekât bin Abdullah nam abd-i esved*¹⁴³ gibi. Bu şekilde kullanıma çok yaygın olmamakla birlikte bazı belgelerde rastlanmıştır. Kölelerin ten renkleri daha çok *asferü'l-levn el-müsemma Şatır Mustafa bin Abdullah; Mübarek bin Abdullah nam siyah arab; ebyazü'l-levn Rıdvan nam abd-i memlûk; orta boylu esvedü'l-levn Gürcüü'l-asıl el-Hac Cafer bin Abdullah; uzun boylu ak benizli Rusiü'l-asıl Yusuf nam abd-i memlûk; işbu sakallı ve sarışın Rusiü'l-cins Bayram bin Abdullah nam köle* şekillerinde belirtilmektedir¹⁴⁴.

¹³⁷ AŞS, 4/158-4.

¹³⁸ “Siyah bir abd” ifadesi ile kölenin ten rengi belirtilmiştir: AŞS, 6/110-4, 113-2. Abd ile ilgili başka örnekler için bk. AŞS, 2/258-1; 4/144-8; 6/44-5,78-5,91-2,132-3, 153-4; 9/171-1.

¹³⁹ Memlûk: sözlük anlamı, tasarruf olunan, birinin malı mülkü olan kul, Köle, abd, bende olan “memlûk” erkek köleler için kullanılan bir terimdir. Memlûkün ikinci anlamı ise esir ve köleler arasından seçilip özel bir eğitimden geçirildikten sonra hükümdarın muhafız birliğine alınan ve zamanla aristokrat bir sınıf oluşturan ücretli askerlerdir. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, (ed. Osman Doğan, Soner Demirsoy), Nadir Eserler Kitaplığı, İstanbul 2016, s.1406; Devellioğlu, *Lûgat*, s.707; Kızıltoprak, “Memlûk”, s. 87; “mâlik olunan anlamına gelen memlûk tabiri, genellikle Türklerden meydan köleler için kullanılıyordu. Bunlar cesur ve gözünü daldan budaktan saymayan insanlardı. Eyyübi sultanlarının saraylarında muhafızlık görevi yapıyorlardı” Will Durant, *İslâm Medeniyeti* (Çev: Orhan Bahaeddin), Tercüman 1001 Temel Eser: 29, İstanbul ts., s.223.

¹⁴⁰ AŞS, 10/259-2; 11/36-1; 12/19-4. Sicillerde bunlara benzer birçok abd-i memlûk örnekleri vardır: AŞS, 4/158-4,404-4; 6/77-6,167-2; 7/131-1,163-5; 9/87-3,88-3.

¹⁴¹ AŞS, 3/98-4; 7/86-1; 10/229-4.

¹⁴² Esved: kara, siyah anlamına gelmektedir. Şemseddin Sami, *Kâmûs*, s.115; Devellioğlu, *Lûgat*, s.269.

¹⁴³ AŞS, 1/139-1; 2/127-1, 262-4,304-1.

¹⁴⁴ AŞS, 6/81-1; 7/166-1; 9/87-3; 12/157-4; 16/85-1; 46/98-1.

1.1.2. Arab

Arab kelimesi, sözlükte zenci, siyah, siyahi anlamlarına gelir. Arab beldelerinden gelen kişiler için kullanılan bir terimdir¹⁴⁵. Sicillerde belirtilen “arab” dan kasıt, kişinin sadece ten rengi değil aynı zamanda “köle” olduğu anlamıdır ve köleler için kullanılan terimlerden biri de arab şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; Murvane köyü sâkinlerinden Hacı Ahmed oğlu Tengriverdi ile kagva edip onu yaraladığını iddia ettiği *Abdullah bin Abdullah nam arab*; *Meyleb nam arab* ile merkeb değiş tokuş eden *Abdullah nam kara*. Örnekte geçen “kara” tabirinin de köle yerine kullanıldığı ve kölenin rengini belirttiği görülmektedir ve bu kişinin de köle olduğu bir önceki dava örneğinden anlaşılmaktadır.¹⁴⁶*Abdullah nam kara* bir başka belgede ise *Abdullah nam kul* olarak kaydedilmiştir¹⁴⁷. Buda gösteriyor ki “arab, kara ve kul” ifadeleri aynı anlamda kullanılmıştır ve köleyi ve aynı zamanda rengini belirtmektedir. Sicillerde “köle” anlamında kullanılan “arab” örnekleri çoğaltılabilir. Hırsızlıkla suçlanan *Mübarek bin Abdullah nam arab*, *Habeşü'l-asıl Mercan bin Abdullah nam arab*; kalede emanete konulan *Mübarek nam arab*; *Gulam Ali nam arab* gibi¹⁴⁸.

Arab tabiri ile belirtilen kölelerin bazılarının ten renklerinin de özellikle yazıldığı görülmektedir. Meselâ; Zemki? Köyünden Hacı Kaya'nın 27 sikke altına sattığı *bir siyah arabı*; Telbaşer subaşı tarafından yay hırsızlığı ile suçlanan *Yahya bin Abdullah nam bir siyah arab*; Amu mahallesinden Sitti Fatıma'nın azad ettiği *Said nam Nubiü'l-asıl sağ gözünün kıyruğu dağlı orta boylu siyah arab*; Mevlâna Abdurrahman Çelebi'nin Sûk-ı Sultani'de dellal vasıtasıyla sattığı *Hayrullah nam siyah arab*; Cevizlice mahallesinde oturan Mardin voyvodası olup Dergâh-ı Alî müteferrikalarından Mehmet Ağa'nın *abd-i memlûki olan Nubiü'l-asıl tavilü'l-kame ela gözlü Said bin Abdullah nam siyah arabı* gibi¹⁴⁹. Örneklerde de görüldüğü üzere arabların tamamı siyah renklidirler.

1.1.3. Cârîye/ Cârîye-i Memlûke/ Memlûke

Cariye, kadın köleler için kullanılan bir terimdir. Sözlük anlamı, kadın köle, para ile satın alınan halayık, hizmetçi kız, kız; harpte esir düşmüş veya evvelki sahibi tarafından satılan ve odalık olarak alınmış kız anlamlarına gelir¹⁵⁰. Esasında köle tabiri ile cârîye tabiri hukukî muhteva açısından aynı anlama gelmektedir ve her ikisi de rıkkıyet yani kölelik anlamını ifade etmek üzere kullanılmıştır. Aralarındaki farklılık cinsiyet itibariyledir. Köleliğe maruz kalan erkekler için köle veya kul tabiri kullanılırken, köleliğe maruz kalan kadınlar için de cârîye veya eme tabirleri kullanılmaktadır¹⁵¹. Sicillerde de kadın köleler için

¹⁴⁵ Şemseddin Sami, *Kâmûs*, s.931. Arab kelimesi, siyahi ve zenci anlamları yanısıra Habeşler için de kullanılan bir terimdir. Bazı Türk yazarlar, Arabları Ak Arab Kara Arab şeklinde ayırırlar. Bu ayrıma göre Ak Arab ile Arablar, Kara Arab ile Siyahiler kastedilir. Lewis, *Ortadoğu'da Irk ve Kölelik*, s.134.

¹⁴⁶ AŞS, 2/83-1; 2/262-4 (... Abdullah nam esvedi ihzâr idüb didi ki benim üç eşeğim uğrulatırdım idi işbu karanın elinde buldum deyücek mukabelede kara dahi ... bir kimesneden aldım deyü ikrârı ases başı talebiyle sebt-i sicil olundu...).

¹⁴⁷ AŞS, 2/265-3.

¹⁴⁸ AŞS, 2/ 120-1; 4/ 405-1; 6/52-5; 8/277-3.

¹⁴⁹ AŞS, 4/8-1, 4/433-5; 6/194-3; 10/51-2; 12/284-1.

¹⁵⁰ Devellioğlu; *Lûgat*, s.142; Şemseddin Sami, *Kâmûs*, s.464; Yılmaz; *Tarih Sözlüğü*, s.90; Fendoğlu; age., s.122, 131.

¹⁵¹ Akgündüz; *Kölelik-Cariyelik*, s.120. toplumda yerleşen yanlış bir mana, cârîye denilince, sahibi ve efendisi istediği zaman cinsi duygularını tatmin için bir zevk aleti olarak kullanılan kadındır. Ancak bu anlam İslâm Hukuku açısından doğru değildir. Cârîye denilen kadın köleler ile efendileri, İslâm hukukunun şartları çerçevesinde karı-koca münasebetine girmeleri ve bunu meşru dairede bir evlilik müessesesi gibi yürütmeleri mümkündür. Ancak bu, her cârîyenin efendisi ile cinsi münasebete girdiği anlamına gelmemektedir.

kullanılan terimlerin başında “câriye” gelmektedir. Örneğin; Cevizlice mahallesinden Ali Yazıcı'nın azad ettiği *vasatü'l-kame esmerü'l-levn Gürciyetü'l-asıl Canan nam câriye*; Kayacık mahallesinden Malkoç Bey kızı Neslihan'a mehr-i mü'ecceline karşılık eşi Veli oğlu Ali Ağa tarafından hibe edilen *Rusiyetü'l-asıl Mihri nam bir câriye* gibi¹⁵².

Câriyeler tasvir edilirken bazen bunların yaşları, bakire oldukları, ten renkleri de belirtilmektedir. Meselâ; Ayıntâb hasralarının eski kâtiplerinden Ali adlı kişinin sattığı câriyeleri “ *Gürciyetü'l-asıl beyazü'l-levn şehläü'l-‘ayn on bir yaşında kız oğlan Selvan nam memlûke câriye* ve yine bir *Habeşiyetü'l-asıl sagîre sekiz yaşında Harire nam mülk câriye*” şeklinde tasvir edilirken; Maraş kalesi müstahfizleri bölük başlarından Mehmet oğlu Mustafa'nın Ayıntâb'dan Hoca Hasan'a sattığı cariyesi ise *hemini iki yaşında Gürciyetü'l-asıl bir ak bâkire câriye* şeklinde tasvir edilmiştir¹⁵³. Yine Mahmiye-i Hama'dan Hacı Mehmet'in Üstad Ali kızı Hacire 'ye sattığı *siyah Nubiü'l-cins mutavasatü'l-kame Zadü'l-hayr nam câriye*; Amu mahallesinden Sitti Halime'ye babasından intikal eden 500 altın hisseye bedel olarak verilen bir altın tac ve üç altın bilezik ile bir *ak câriye*; Mevlâna Abdurrahman Çelebi'nin Sûk-i Sultânide dellal eliyle sattığı *Mercan nam siyah câriyesi* gibi¹⁵⁴.

Yukarıda görüldüğü üzere *beyazü'l-levn, ak, siyah, esmerü'l-levn* ifadeleri ten renklerini belirtirken, *kız oğlan ve bâkire* ifadeleri ise câriyelerin bekâr olduklarını belirtmektedir. Yaş durumları ise bazen *iki yaşında, sekiz yaşında* gibi net yaş belirtilirken *sagîr* ifadesi de cariye'nin küçük yaşta olduğunu belirtir.

Sicillerde “câriye” kelimesi çoğunlukla tek kullanılmakla birlikte bazen “memlûke” kelimesi ile birlikte “câriye-i memlûke” veya sadece “memlûke” şeklinde de kullanılmaktadır. Nasıl ki memlûk erkek köle anlamına geliyorsa aynı şekilde memlûke de kadın köle yani câriye anlamına gelmektedir¹⁵⁵ ve bazı belgelerde karşımıza çıkabilmektedir. Meselâ; Ayıntâb sakinlerinden olup Diyarbakır beylerbeyi iken vefat eden Murat Paşa'nın *Malfel, Mande ve Rahi nam Habeşiyetü'l-asıl üç câriye-i memlûkesi* ; Kürtünciyan mahallesinde sakin Yusuf Ağa'nın *câriye-i memlûkesi olup azat ettiği Kamer bint-iAbdullah*; Bey mahallesinden Mahi Hatunun azat ettiği câriye-i memlûkesi olan *Pişekâr nam Rusiyetü'l-asıl câriyesi* gibi¹⁵⁶. Ya da Tarla mahallesinden Abdullah oğlu Said'in *memlûkesi olup Habeşiyetü'l-asıl orta boylu burnu yakı Mercan bint-i Abdullah*, Fahrü'l-muhadderât Hatice Hatunun memlûkeleri olan *Gürciyetü'l-asıl tavîlü'l-kame dudağı ... Servinaz bnt. Abdullah câriye* ve Ayıntâb'da sâkin Keyvan Beyin karısı Mehri Hatunun azat ettiği *memlûkesi olan Bosnaviyü'l-asıl orta boylu siyah gözlü Peymane bint-iAbdullah*¹⁵⁷ gibi “câriye” yerine “memlûke” terimi kullanılmıştır.

Bazen belgede “câriye” kelimesi kullanılmayıp yerine, Kayser mahallesinden Hacı İsmail'in azad ettiği *mülk-i müşterâsı olan Habeşiyü'l-asıl tavîlü'l-kame Çeşmi bint-iAbdullah*; yine Hacı İsmail'in azat ettikten sonra, daha önce *abd-i müşterâsı* olup ve azat ettiği *abd-i mu'takı* Yusuf bin Abdullah ile

¹⁵² AŞS, 23/4-2, 50-1.

¹⁵³ AŞS, 2/32-2; 2/42-3;

¹⁵⁴ AŞS, 4/128-1; 7/179-1; 10/51-2.

¹⁵⁵ Pakalın, C. II, S.475.

¹⁵⁶ AŞS, 16/259-1; 18/241-1; 19/212-2; “Câriye-i memlûke” tabirine 16. yüzyıla ait belgelerde rastlanmamıştır. Bu şekilde kullanım 17. yüzyılda vardır. İlgili benzer örnekler için bk.: AŞS, 19/213-1,2; 25/40-3, 49-1; 28/401-1; 38/ 180-3.

¹⁵⁷ AŞS, 4/360-6; 8/197-6.

evlendirdiği *mülk-i müşterâsı olan Çerkesiyetü'l-asılvasatü'l-kame Servinaz namcâriyesi* gibi¹⁵⁸ “câriye” ve “köle” yerine kullanılan “mülk-i müşterâ” ve “abd-i müşterâ” gibi ifadeler de kullanıldığı görülmektedir ve bu ifadenin cariyelerin sahibi tarafından satın aldığı anlamına gelir.

1.1.4. Eme

Eme, kadın köleler için kullanılan bir terimdir. Bu kelime, kadın köle anlamında Kur'an-ı Kerim'de tekil “eme” ve çoğul “ima” şeklinde iki yerde zikredilmektedir¹⁵⁹. Sicillerde kadın köleyi belirtmek üzere kullanılan “eme” terimine üç yerde rastlanmıştır. Cevizlice mahallesinde sâkin Dergâh-ı Alî çavuşlarından *Mehmed Çavuşun eme-i mu'takası olub fevt olan Zarife*; Hacı Hamza nam müteveffanın Kürkciyan mahallesinde vefat eden eme-i mu'takası Hacı Hadice bint-iAbdullah, ; râfi'ü'l-kitab çatık kaşlı ela gözlü orta boylu saruşın harfiyetü'l-asıl 'ıtkını iddia iden *Fatıma bint-iAbdullah nam eme*¹⁶⁰ şeklinde tasvir edilmişlerdir ve kadın köleler belirtilmiştir.

1.1.5. Gulâm

Ergenlik yaşına girmiş (12-18 yaş arasında) , bıyığı terlemiş, genç delikanlı demek olan gulâm, Arapça bir kelime olup köle, esir, hizmetçi anlamlarına gelmektedir. Pençik sisteminde de esirlerin sınıflandırılmasında bu yaşlardaki oğlanlar gulâm, 8-12 yaşlar arasındakilere ise gulâmçe adı verilmektedir¹⁶¹. Sicillerde gulâmçe ifadesi geçmeyip çocuğun direkt yaşı belirtilmiştir; Meselâ; *on yaşında ... Kızılbaş Yusuf bin Abdulah*¹⁶² gibi direk yaş belirtilmiştir. Zeynep Özdem Köse, Kırım'da gulâmçeleri belirtmek için genellikle çura terimi kullanıldığını ve bunların 8-12 yaşlarında olan erkek köleler için kullanıldığını belirtmiştir¹⁶³.

Sicillerde “gulam” terimiyle belirtilen köleler de mevcuttur. 20 Cemâziye'l-evvel 956(16 Haziran 1549) tarihli mahkeme kaydına göre, Zevkir köyü kethüdası Ali'ni mahkemeye getirip emin kâtibî Hamid Mehmet'e teslim ettiği *Mehmed isimli bir sarı Gürcüü'l-asıl tavîlü'l-kame bir gulâm*. Yine İbrahim Çelebi'nin de emin adamına teslim ettiği *Kara Zengüü'l-asıl kara gulâm*¹⁶⁴. Bu gulâmlar mîriye teslim edildiklerine ve nafaka bağlandığına göre bunlar büyük ihtimalle sahiplerinden kaçmış (yave) kölelerdir.

Bir başka dava örneğinde ise, Ayıntab'dan Şaban Bey oğlu Mehmet'in *gulâmı olan Cevher bin Abdulah*¹⁶⁵. Ankara kazasından Hasan adlı şahıs tarafından zorla alıkonulmak istenen *Musa adlı emred*

¹⁵⁸ AŞS, 23/64-1,2. “Câriye-i memlûke” şeklinde belirtilen örnekler çoğaltılabilir:

¹⁵⁹ Aydın-Hamidullah, “Köle”, s.237; Ceylan; age., s.120; Kur'an-ı Kerim, Bakara/221(... yu'minûn velâ emetûn mü'minetün ...); Nur/32 (... min 'ibâdiküm ve imâiküm in yekünü ...).

¹⁶⁰ AŞS, 12/25-3; 32/79-2; 45/142-1(Bedia Güvenç, 45 Numaralı Ayıntab Şer'îyye Sicili'nin 101-200. Sayfalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi: H. 1107-1108 / M. 1696-1697, (Yüksek Lisans Tezi) , Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE, Kahramanmaraş 2015, s. 45.

¹⁶¹ Devellioğlu, *Lûgat*, s.337; Mustafa Zeki Terzi, “Gulâm”, *TDVİA*, C. 14, İstanbul 1994. S.178; Abdulkadir Özcan, “Pençik”, *TDVİA*, C. 34, İstanbul 2007, s.227; Pakalın, I. S.679 (gulam aynı zamanda Selçuklu ordu teşkilatında mevcut aylıklı askerler için de kullanılan bir terimdir).

¹⁶² AŞS, 12/141-1;

¹⁶³ Köse, *agt.*, s. 30.

¹⁶⁴ AŞS, 3/31-4, 35-4.

¹⁶⁵ AŞS, 4/6-5.

gulâm ¹⁶⁶. Belgede geçen “emred” ifadesi Musa adlı *gulâm*ın tahminen 12-13 yaşlarında olduğunu göstermektedir¹⁶⁷.

1.1.6. Gurre

Gurre denince ilk olarak Arabi aylarda ayın ilk günü anlamı gelmektedir. Bunun dışında, beyaz köle ve cârîye anlamlarına gelmektedir¹⁶⁸. Sicillerde “gurre” terimi ile belirtilen iki köle belgesine rastlanmıştır. Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 948 (Eylül 1541) tarihli belgeye göre, Abdullah oğlu Abdullah adlı şahsın çalınan(uğurlanan) üç merkebi Kızılhisar'dan *Mübarek adlı bir gurrede* bulması. Belgede geçen *gurre* tabirinin erkek köle için kullanıldığı görülmektedir ki bunu aynı kişi, bir başka belgede “arab” terimi ile belirtilmiştir ve azadlı bir köledir¹⁶⁹. Bir diğer belgede ise *Habeşiyü'l-asl Mercan isimli bir çilü'l-diş kızıl etli bir gurre*¹⁷⁰ şeklinde bahsedilmektedir. Aydın-Hamidullah *memlûke, vasîfe, cârîye, eme* gibi *gurre* teriminin de kadın köleler için kullanılan bir terim olduğunu belirtmişlerdir¹⁷¹. Ancak eldeki belgelerde ise erkek köle anlamında kullanılırken Mercan'ın kadın mı yoksa erkek mi olduğu belirtilmemiştir ve yukarıda belirtilen “beyaz köle ve cârîye” ifadesini desteklemektedir. Buda demek oluyor ki *gurre* hem kadın hem erkek köle için kullanılan bir terimdir¹⁷².

1.1.7. Halâyık

Halâyık, kadın köleler için kullanılan bir terim olup cârîye, hizmetçi anlamlarına gelmektedir¹⁷³. Örneğin; Akyol mahallesinden Mehmed oğlu Kebapçı Ahmet'in *25 altına satın aldığı halâyık* ¹⁷⁴. Bir başka belge ise kusurlu halâyıkın reddi ile ilgilidir. Şöyle ki; Mehmed Çelebi, Hacı Ramazan adlı bir kişiden satın aldığı ve kusurlu diye geri reddettiği halâyık Mercan ¹⁷⁵.Görüldüğü üzere halâyık terimi cârîyeyi belirtmek üzere kullanılmaktadır ve bu terim özellikle 16. yüzyıl belgelerinde karşımıza çıkmaktadır.

1.1.8. Hizmetkâr

Sicillerde karşımıza çıkan terimlerden biri de hizmetkârdır. Hizmet eden kimse, hizmetçi anlamlarına gelen hizmetkâr, aynı zamanda Osmanlı'da köle, esir anlamlarına gelen kul, *gulâm* terimleriyle de aynı anlamı taşımaktadır¹⁷⁶. Dolayısıyla hizmetkâr, hem saray, konak, çiftlik vs. gibi yerlerde hizmet gören hür erkekler için, hem de köle erkekler için kullanılan bir terim olmaktadır ve sicillerde de her iki anlamda belirtilen hizmetkârlar bulunmaktadır.

¹⁶⁶ AŞS, 6/118-4. *Gulâm* ile ilgili benzer örnekler için bk. AŞS, 3/39-3, 112-2; 12/75-2,3031.

¹⁶⁷ Emred: henüz bıyığı ve sakalı çıkmamış ve yeni yeni bıyıkları terlemeye başlamış tüysüz genç oğlan anlamlarına gelmektedir. Devellioğlu, *Lûgat*, s. 250; Şemseddin Sami, *Kâmûs*, s.166.

¹⁶⁸ Devellioğlu, *Lûgat*, s.339; Şemseddin Sami, *Kâmûs*, s. 965; Muhsin Koçak, “Gurre”, *TDVİA*, C. 14, İstanbul 1994, s.211.

¹⁶⁹ AŞS, 2/267-4, 289-2.

¹⁷⁰ AŞS, 3/153-3.

¹⁷¹ Aydın- Hamidullah, “Köle”, s.237.

¹⁷² Ebussuud Efendi de *gurre* için “beş yüz dirhem bahalı kul, ya cariyedir”. Demistir. Bk.: Ertuğrul Düzdağ, *Kanunî Devri Şeyhülislâmı Ebussuud Efendi Fetvaları*, Kapı Yay., İstanbul 2012, s.196. *gurre* aslında mali bir ceza olup düşürülen bir ceninden dolayı verilmesi gereken mali bir tazminatdır. Bunun miktarı beş yüz dirhem gümüş veya bu kıymetde bir köle veya cariyedir.: Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C.III, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1980, s. 38.

¹⁷³ Pakalın, C.I, s.707; Yılmaz, *Tarih Sözlüğü*, s.213.

¹⁷⁴ AŞS, 6/3-3. Halâyık ile ilgili başka örnekler de vardır. AŞS, 133/276-3, 305/2, 352/3; 164/72-2 gibi.

¹⁷⁵ AŞS, 133/141-8; başka bir halâyık örneği için bk.: AŞS, 164/139-2.

¹⁷⁶ Devellioğlu, *Lûgat*, s.430; Terzi, “Gulâm”, s.178, Abdulkadir Özcan, “Kul”, *TDVİA*, C. 26, Ankara 2002, s. 348.

Hizmetkâr terimi ile belirtilen her kişiye köledir demek doğru olmaz, bu hizmetkârların birbirinden ayırt edilmesi güç olmakla birlikte bazı ifadelerden yola çıkılarak köleler belirlenebilir. Örneğin; 10 Muharrem 1028(28 Aralık 1618) tarihli belgeye göre, Halep'ten Şahin Ağa'nın adamı Abdullah oğlu Yusuf'un satmak üzere üç kantar sabun teslim ettiği *Süleyman adlı tavîlü'l-kame siyah arab hizmetkârı*¹⁷⁷. Süleyman'ın köle hizmetkâr olduğu "tavîlü'l-kame siyah arab" ve "benim kulumdur" ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Bazı kişiler vardır ki bunların köle hizmetkâr mı yoksa hür hizmetkâr mı oldukları tam anlaşılmıyor. Bunlardan bazıları, Veli Ağanın *hizmetkârı İsmail bin Abdullah nam şabb-ı emred*, Abdullah oğlu Ali'nin *hizmetkârı Hamza bin Abdullah*, firar eden *hizmetkâr Mustafa bin Abdullah* şeklinde belirtilmişlerdir¹⁷⁸. Bu kişilerin köle kökenli olma ihtimalleri Ahmed Ağanın *Mehmed nam emred hizmetkârı*, Rüstem Ağanın *hizmetkârı Şahbaz nam şabb-ı emred*, Haleb mollası Mehmed Efendinin *Mehmed nam hizmetkârı* veya Ramazan Beyin *Yusuf nam hizmetkârı* adıyla belirtilen şahıslardan¹⁷⁹ daha yüksek olabilir. Çünkü köleler belirtilirken genelde baba adları yerine Allahın kulu" anlamında Abdullah olarak yazılmaktadır. Ancak her baba adı yerine Abdullah yazan kişi köledir denilemez, ihtida eden gayrimüslimler de genelde bu şekilde belirtilmektedirler. Ayrıca Abdullah ismi Müslümanlar arasında da yaygın kullanılan bir isimdir. Bu nedenle her baba adı yerine Abdullah yazan her hizmetkâr köledir denilemez.

1.1.9. Köle

Köle, savaşlarda tutsak alınan yahut yabancı ülkelerden zorla veya bir şekilde ele geçirilen, satın alınan erkeklere denir. Hukukî muhteva açısından câriye ile aynı anlamı ifade eden köle, cinsiyet itibarıyla ayrılıp köleliğe maruz kalan erkekler için kullanılan Türkçe bir terimdir. Yukarıda da belirtildiği üzere çeşitli isimlerle de ifade edilen köleler, direkt "köle" terimiyle de belirtilmektedirler ve sicillerde de 17. yüzyıla ait belgelerde rastlanmıştır. Meselâ; İbn-i Şeker mahallesinden Osman adlı bir kişi Bayram adlı şahıstan 55 gruşa aldığı *Yusuf nam köle*. Yine Amu mahallesinden Ömer adlı bir kişi Babilge köyü yakınlarında bir köle ve arkadaşları tarafından öldürülen *Köle Mustafa bin Abdullah*¹⁸⁰.

Sicillerde "köle" terimi ile belirtilen başka belgeler de vardır. Kel Ali'nin *Hüseyin nam kölesi*, Maraş sakinlerinden Ali adlı kişinin bir abd-i memlûki ile bir *Müslüman kölesi*, Ahmet adlı kişinin *Hasan nam kölesi*, Ayıntâb sakinlerinden Şücaeddin Efendinin dellal eliyle satılan *beyazü'l-levn Siyavuş nam kölesi*, Yusuf adlı kişinin firar etmiş *abd-i memlûki olan Bilal nam kölesi*, vefat eden Osman Ağanın *90 gruş kıymetli Şahin nam kölesi* gibi¹⁸¹.

1.1.10. Kul

Kul, hürriyetine mâlik olmayan, başkasının hükmü ve tasarrufu altında bulunan, para ile satın alınan erkek köle yerine kullanılan bir terimdir. Bunun dışında devletin vergi ödeyen tebaası ile Padişahın kapıkulu

¹⁷⁷ AŞS, 12/178-3, 179-1.

¹⁷⁸ AŞS, 27/148-1; 133/225-7; 162/487-1.

¹⁷⁹ AŞS, 22/84-1; 27/74-1; 14/47-1; 10/376-6.

¹⁸⁰ AŞS, 14/191-2; 45/114-1.

¹⁸¹ AŞS, 15/233-3, 400-1; AŞS, 36/17-3; AŞS, 170B/220-2, 222-3; AŞS, 171/91-1; AŞS,172/37-1(38).

askerleriyle askerî ve mülkî idarecileri de “kul” tabiri ile ifade edilmektedir¹⁸². Burada kastedilen “köle” anlamındaki “kul” terimidir ve sicillerde bolca bulunmaktadır. Meselâ; havass-ı Hümâyûn emini Mehmet Beyin kulu olan Cafer bin Abdullah, Hamza bin Abdullah adlı yave bir kulu yakalar. Hamza'nın inkârı üzerine şahitler “bu zeyd-i küçük Sinan Beyin hatununun kuludur kaçgundur” diyerek şahitlik ederler ve Hamza kul, Kul Cafer'e teslim edilir. Mustafa Çelebi'nin adamı Duruhan Subaşı Cevher adında bir siyah kul oğlanı kaçgun diyerek tutar. Cevher Kilis'ten Sinan adlı bir sipahinin kulu olduğunu itiraf eder ve subaşına teslim edilir¹⁸³.

Yine bundan başka “kul” belgeleri de vardır. Yahni mahallesinden nüzül kulu Mehmet Beyin, ahırında birkaç arkadaşıyla birlikte içki içen ve içlerinden birini bıçaklayan kulları Cafer bin Abdullah, Ali bin Abdullah ve hizmetkârı Kasım bin Abdullah adlı köleler. Yine Behisni'den İbrahim adlı şahsın Seng mahallesinden arsacı Mehmet'e satması için emanet verdiği Gürciyü'l-asıl bir kulu gibi ve bunlar gibi birçok kul vardır¹⁸⁴.

1.1.11. (Abd-i) Mu'tak/Ma'tûk - Atîk

Mu'tak, Sahibi veya efendisi tarafından azad (i'tâk) edilen erkek köleler için kullanılan bir terimdir. Nasıl ki bir köle “köle, kul, gulâm, memlûk, abd-i memlûk, arab” gibi aynı anlama gelen farklı isimlerle belirtiliyorsa, aynı şekilde azatlı köleler için de “mu'tak” dışında “ma'tûk, abd-i mu'tak/ma'tûk ve atîk” gibi aynı anlama gelen farklı isimler kullanılmaktadır ve bunların hepsi azat edilmiş köleleri belirtmektedirler¹⁸⁵. Sicillerde de azat edilmiş köleler için (abd-i) mu'tak/ma'tûk terimleri ile belirtilmektedirler. Örneğin; Hasan Çelebi'nin 15 altına satın aldığı Hindiyü'l-asıl Bilal bin Abdullah aslında mu'taktır yani azatlı bir köledir. Bunun anlaşılması üzerine Hasan Çelebi ödediği altınların sekizini mezbûr Bilal'den almıştır. Baba Şahem adlı bir kişi daha hayatta iken cüz tilaveti için vakfettiği mal ve gelirine mu'takı olan Yusuf bin Abdullah'ı mütevellî tayin etmiştir. Yusuf'da bu tevliyyete Şam yeniçerilerinden Mustafa Beşeyi vekil tayin etmiştir¹⁸⁶.

Ekrâd tâifesi Halil Beyli cemaatinden Ali oğlu Mehmet, Sübhan Beyin ma'tûkı olan Bilal bin Abdullah'ın evine konuk olur ve gece yatıya kalır. Mezbûr Bilal gece misafiri Mehmet'in kılıcını alıp gitmiş ve bir kişiye rehin verirken; Hacı Kasım adlı kişinin ma'tûkları olan Seng mahallesinden Abdulhak bin Abdulhamid ve Bilal bin Abdullah, Hacı Kasım'ın Karadiken köyünden Veli'yi Rumtul köyünden Mehmet adlı şahısta olan 19 altın alalcağına vekil tayin etmesine şahitlik etmişlerdir¹⁸⁷.

Mu'tak ve ma'tûk terimleri sicillerde tek başına kullanımı yanı sıra çoğunlukla “abd” terimi ile birlikte *abd-i mu'tak* ve *abd-i ma'tûk* şeklinde de kullanılmıştır. Rum kalede vefat eden Recep Çavuşun *abd-i mu'takı Bayram bin Abdullah* vefat ettikten sonra, mu'takın malı Recep Çavuşun torunu Fatma'ya intikal

¹⁸² M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul 1993, s.314; Yılmaz, *Tarih Sözlüğü*, s.359; Aydın-Hamidullah, “Köle”, s.237.

¹⁸³ AŞS, 1/212-2; AŞS, 2/36-3.

¹⁸⁴ AŞS, 4/195-1, 277-4. “Kul” terimi ile ilgili diğer köle örnekleri için bk. AŞS, 6/160-4,5; AŞS, 7/77-4; AŞS, 9/129-1,193-2; AŞS, 10/96-1; AŞS, 11/60-2; AŞS, 12/76-1.

¹⁸⁵ Devellioğlu, *Lûgat*, s. 57, 678, 805.

¹⁸⁶ AŞS, 133/385-5; AŞS, 42/203-2.

¹⁸⁷ AŞS; 4/ 57-5(Bilal'in evine misafir olan ve gece kılıcı alınan aynı kişi yani Mehmet olmasına rağmen, büyük ihtimal kâtibin yanlış yazmasından kaynaklı kılıcı alınan kişi Halil diye kaydedilmiştir), 4/272-1.

etmiştir. Akyol mahallesinden Abdusselam Çavuş zade Ahmet Ağanın *abd-i mu'takı Dilaver*'in oğlu Hasan kendisinden haksız yere istenen raiyyet rüsumunu ödemeyi kabul etmemiştir¹⁸⁸.

Bundan başka Kayser mahallesinden Hacı Ali'nin halk üzerinde olan davalarına vekil tayin ettiği kişi, *abd-i ma'tûkı Yusuf bin Abdullah* idi. Yahni mahallesinden Hacı Derviş ölmeden önce şahitler huzurunda *abd-i ma'tûkı olan Haydar bin Abdullah'a* Haffaf Pazarında bir dükkân hibe ederken, Eblehan mahallesinden İsa adlı kişi Kilis kazasından Koca Ramazan'ın *abd-i ma'tûkı olan Behram bin Abdullah* adlı kişiye bazı mülk ve eşyalar satmıştır¹⁸⁹.

Sicillerde azatlı köle anlamında kullanılan terimlerden biri de "atık¹⁹⁰" olup mu'tak veya ma'tûk yerine ve sicillerde bu kelime ile belirtilen azatlı köleler de mevcuttur. Örneğin; Yahni mahallesinden Hacı Derviş'in azatlı kölesi olan Haydarbin Abdullah bir belgede *abd-i ma'tûk* şeklinde belirtilirken, başka bir belgede ise atık şeklinde belirtilmiştir¹⁹¹. Bundan başka sicillerde Atık kelimesi ile ifade edilen "*Mübarek bin Abdullah ez-zenciyyü'l-'atık*" veya "*Hacı Bilal bin Abdullah 'atık-i Seyyid Pir Kasım...*" ya da Hasan Çavuşun Tarla-yı Atık mahallesinde kendisine ev hibe ettiği "*atiki Rıdvan bin Abdullah* gibi ve başka azatlı köleler vardır¹⁹².

Görüldüğü üzere azatlı köleleri ifade eden *mu'tak* ve *ma'tuk* ile *Abd-i mu'tak*–*ma'tûk* ve *atık* ifadeleri aslında aynı anlama gelmektedir azatlı köleleri ifade etmektedirler. Aralarında sadece kullanıldıkları dönem itibariyle fark vardır. Mu'tak, genel olarak 17. Yüzyılda yazılan sicillerde kullanılırken; ma'tûk ile atık ifadelerine ise 16. Yüzyıl belgelerinde rastlanmıştır.

1.1.12. Mu'taka-Ma'tûka-Atıka

Mu'taka, ma'tuka ve atıka sahibi tarafından azat edilen hürriyetine kavuşan kadın köleler için kullanılan terimlerdir¹⁹³. Sicillerde azatlı câriyeler genellikle *mu'taka*, *ma'tûka*, *câriye-i mu'taka*, *eme-i mu'taka* ve *atıkâ* terimleri ile belirtilmektedirler ve hepside söz konusu câriyelerin azat edildiklerini ifade etmektedirler. Bunlarla ilgili birkaç örnek verecek olursak şöyledir:

Yahni mahallesinden Aşık oğlu Hamza'nın üç talâk boşadığı zevcesi ve *câriye-i mu'takası olan Gülşah bint-iAbdullah ...*

" Küçük Hüseyin oğlu Hacı Mahmut'un *'atıkası Şahsultan... bint-iAbdullah...*

Tarla mahallesinden Şadi Subaşının *ma'tûkası* olup Kasım oğlu Burak'ın nikâhlı eşi olan ve geçimsizlik nedeniyle bâin talâk boşanan *Habeşiyü'l-asıl Harir bint-i Abdullah;*

Şehreküstü mahallesinden Derviş Bayram Halep'ten Hasan Halife'nin *ma'tûkası olan Habeşiyü'l-asıl Harir bint-i Abdullah* ile evlidir. Ancak aralarındaki geçimsizlik nedeniyle hul' ile boşanmışlar ve mezbûre Harir Bedel-i hul' mehri olan 72 altından ve iddet nafakasından vazgeçmiş tarafların anlaşmasıyla tefrike hükmolunmuştur.

¹⁸⁸ AŞS, 9/205-2,3; AŞS, 129/64-1; AŞS, 42/37-4.

¹⁸⁹ AŞS, 4/274-5; 163/ 54-1;

¹⁹⁰ Atığın azatlı köle anlamı dışında farklı anlamları da vardır: Devellioğlu, *Lûgat*, s.57; Şemseddin Sami, *Kamûs*, s.927.

¹⁹¹ AŞS, 163/54-1(*abd-i ma'tûkı olan Haydar bin Abdullah*); 4/ 65-3(*'atiki olan Haydar bin Abdullah*) gibi.

¹⁹² AŞS, 4/204-3,4; 9/189-1; 163/181-1.

¹⁹³ Devellioğlu, *Lûgat*, s. 57, 678,805; Şemseddin Sami; *Kamûs*, s.927, 1370

Cevizlice mahallesinden Mehmet Çavuşun babasının *eme-i mu'takası olup Şehreküstü'den Şebek Hasan'ın eşi olan Zarifenin* vefatından sonra kendisine ait olan evin yarı hissesi mevlâsının oğlu olan Mehmet Çavuşa intikal etmiştir.

Şehreküstü mahallesinden Handan bin Abdullah'ın annesi olup Murad Paşa oğlu Üveys Beyin *mu'takası olan Kahraman* adlı kadın eve giren kişilerce sağ gözü pınarından darb edilip yaralanmıştır¹⁹⁴. Görüldüğü üzere azatlı câriyeler sicillerde çeşitli şekillerde belirtilmişlerdir.

1.1.13. Ümmü'l-veled/Ümm-i veled

Sicillerde azat edilen câriyeler için kullanılan terimlerden biri de ümmü'l-veleddir. Efendisinden çocuk sahibi olan cariyeye *ümmü'l-veled* veya *ümm-i veled* denir. Çocuktan gelen bir hürriyet hakkı kazanan ümmü'l-veled, satılamaz veya hibe edilemez, efendisinin ölümünden sonra başka bir muameleye gerek kalmadan doğrudan hürriyetini elde eder¹⁹⁵. Bu nedenle, sicillerde “ümmü'l-veled” tabiriyle belirtilen azatlı câriyeler karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; Kürkcüler mahallesinde Muhsin oğlu Mirza mülk-i yemin ile mâlik olduğu Gürciyü'l-asıl orta boylu kaşı gözü kara Benefşe adlı azatlı *ümmü'l-veledidir*. Yine İshak Koca adlı kişinin *ümm-i veledi* olan *Ebrek sitti?* Habeşiyü'lasıl cariyeden Mehmet adında bir oğlu vardır. Mehmet akıl bâliğ olunca İshak Koca'nın ve bir cariyeden olma çocuğu olduğunu kabul ve itiraf eder. Bundan başka Ayıntâb'da Mususlı zade Hızır Ağa'nın yanına emanet yolu ile gönderilen *ümmü'l-veled* olan *Gülistan* adlı bir câriye azat edilmiştir¹⁹⁶. Ümmü'l-veled örneklerini çoğaltmak mümkündür¹⁹⁷ ve bu ifade efendisinden çocuk sahibi olan cariyeler için kullanılıp, bu cariyeler efendisinin ölümüyle hürriyetlerine kavuşurlar.

1.2. İsimleri ve “bin /bint-i Abdullah” Tabiri

Yukarıda da belirtildiği üzere tarih boyunca köleliğin çeşitli kaynakları olmuştur ve zamanla bunların değiştiği görülmüştür. Satın alınan, savaşlarda veya akınlarda ya da daha farklı şekillerde ele geçirilerek köleleştirilen insanlar yeni hayatlarına alışmak ve ayak uydurmak mecburiyetindeydiler. Bu durum gönüllü veya gönülsüz, bazen de zorla gerçekleştirilmekteydi. Ancak unutmamak gerekir ki Müslüman toplumlarda köleleri din değiştirmeye zorlama yoktu ve İslâmiyet kölelerin zorla Müslüman edilmelerini yasaklamaktaydı. Nitekim Müslüman bir topluma girdiği halde dinini ve gerçek ismini muhafaza eden köleler vardır. Ancak Müslüman biri tarafından alınan kölelerin çoğunluğu dinlerini değiştirerek Müslüman isimleri alırlardı. Bu yeni isimler kölelerin yeni bir hayata atıldıklarının göstergesi idi¹⁹⁸.

Kayıtlara yansıdığı kadarıyla Ayıntâb'da köle ve câriyeler için çeşitli isimler kullanılmıştır ve bu isimlerin büyük çoğunluğunun Müslüman isimler olduğu göze çarpmaktadır. Bu isimler Farsça yoğunlukta, Türkçe ve Arapça kökenli isimlerdir. Özellikle câriye isimleri erkeklere göre daha fazla çeşitlilik arz etmekteydi ve güzel anlamları olan ve güzelliği çağrıştıran isimler verilmekteydi. Meselâ; Benefşe,

¹⁹⁴ AŞS, 4/58-4, 204-3, 289-4; AŞS, 163/215-3; AŞS, 12/25-3.

¹⁹⁵ Devellioğlu, Lûgat, s.1313,1314; Aydın-Hamidullah, “Köle”, s.243.

¹⁹⁶ AŞS, 4/286-5; 162/396-3; 23/52-2.

¹⁹⁷ AŞS, 14/ 374-2, 377-1; AŞS, 133/ 214-5; AŞS, 39/ 101-2.

¹⁹⁸ Köse, *agt.*, s. 38; Sak, *agt.*, s. 82; Sahillioğlu, “Bursa'da Köleler”, s. 84.

Yasemin, Gonca gibi çiçek isimleri ile; Gülahmer, Gülbeyaz, Gülbende, Gülizar gibi gül terkihiyle başlayan isimler dikkat çekicidir.

Aynı şekilde erkek köleler için kullanılan isimler de çeşitlilik bakımından az değildir. Kölelere verilen isimler arasında Yusuf, Rıdvan, Kenan, Abdullah, Hasan, Mübarek, Süleyman gibi isimler daha çok tercih edilmiştir. Bazı köle ve cariyelerin isimlerinin verilmediği de görülmektedir. 54 cariyenin ve 16 kölenin ismi telaffuz edilmemiştir. Köle ve câriyelerin aldığı isimleri gösterebilmek ve bu hususta bir fikir verebilmek amacıyla aşağıda tablolar hazırlanmıştır.

Tablo 1: Kadın köle (cariye) isimleri

İsim	Sayı	İsim	Sayı	İsim	Sayı	İsim	Sayı
Abaza	1	Gevher	1	Karakız	1	Rahi	1
Acem	1	Gonca	1	Kâtibe	1	Raiyye	1
Afitab	2	Gülağa	1	Lalezar	1	Reftare	1
Aişe	4	Gülahmer	2	Macide	1	Safiye	3
Azade	1	Gülbahar	1	Mahrana	1	Saime	2
Badısbah	1	Gülbende	1	Malfel	1	Saliha	1
Başar	1	Gülbeyaz	2	Mande	1	Sefer	1
Bedermahi	1	Gülboy	1	Mehir	1	Selvan	1
Belkis	10	Gülbul	1	Melike	1	Servinaz	4
Benefşe	1	Gülçin	1	Mercan	12	Şahbaz	8
Canan	1	Gülendam	2	Meryem	4	Şakire	1
Canane	1	Gülistan	3	Mihman	1	Şamem	1
Canfeda	5	Gülizar	2	Miyase	1	Şehribani	1
Cennet	2	Gülşah	1	Mukarreb	1	Şems	1
Çerkes	3	Hacer	1	Muteber	1	Tavid	1
Çeşmisiyah	1	Halka	1	Mübareke	1	Üftade	1
Daye	1	Harir	3	Mücella	1	Vildan	2
Dede?	1	Harire	1	Mülayim	9	Yasemin	3
Devlet	1	Hatice	2	Nazenin	2	Zadülhayr	1
Dilaver	1	Huriye	1	Nazire	1	Zarife	1
Dudu	1	Hüma	1	Nefise	4	Zeyneb	1
Ebreksitti	2	İsbir	1	Neslihan	1	Zühre	1
Eğlence	3	İsmihan	4	Nursabah	1		
Emine	4	Kahraman	11	Payidar	1		
Fatma	5	Kamer	9	Perihan	3		
Feridun	3	Kâmile	3	Peymane	1		
Ferruh	2	Kara	1	Pişekâr	3		
Gazel	3	Karafatma	1	Rabia	1		
İsmi okunamayan	2			İsmi verilmemiş	67		
Toplam	290			İsim sayısı	109		

Tablo 2: Erkek köle isimleri

İsim	Sayı	İsim	Sayı	İsim	Sayı	İsim	Sayı
Abdullah	24	Ferec	2	Keyvan	2	Ramazan	1
Abdi	1	Ferhad	1	Kinyas	2	Rıdvan	26
Abdurrahman	1	Ferruh	3	Lale	1	Rüstem	2
Abidin	1	Firuz	1	Mahli	3	Sadullah	2
Adem	1	Gulam Ali	1	Mahmud	3	Said	8
Afşar	1	Gülahmer	1	Malik	1	Salih	2

Ahmed	5	Hacik	1	Mehmed	6	Sefer	1
Ali	18	Hamza	1	Memi	1	Selim	2
Alişah	1	Handan	1	Mercan	4	Seyf	1
Anber	2	Hasan	22	Meyleb	1	Seyfullah	1
Arslan	2	Hayrullah	4	Mirza	6	Siyavuş	1
Bahadır	1	Hüseyn	3	Muharrem	1	Siyavuş	7
Bakon	1	Hüsrev	4	Murad	1	Süleyman	16
Bayram	3	İbrahim	5	Murtaza	1	Sünbül	3
Behram	1	İskender	1	Musa	2	Şaban	1
Berkât	1	İvaz	15	Muşlı	2	Şahbaz	4
Bilal	12	Kanber	9	Mustafa	8	Şahin	20
Cafer	6	Kanber Ali	1	Şatır Mustafa	1	Şefkat	1
Cevher	8	Kara Ali	3	Mübarek	15	Uğur	1
Davud	1	Kara Bilal	1	Mülayim	1	Uğurlu	2
Derviş	2	Kara Said	1	Osman	3	Uzun Hasan	1
Dilaver	11	Kasım	2	Ömer	1	Üveys	1
Edna kulu	1	Kaytas	3	Pervane	5	Velipelenk Hasan	1
Emirza	1	Kenan	28	Piyale	7	Yahya	1
Yakub	1	Yakud	1	Yusuf	50	Zülfikâr	5
Reyhan	5	Haydar	4				
İsmi okunamayan	2			İsmi verilmemiş	29		
Toplam	504	İsim sayısı	102				

Yukarıdaki tablolarda da görüldüğü üzere kadın ve erkek kölelere verilen isimlerin dağılımı verilmiştir. Bu isimlere bakıldığından cariye adlarının daha çeşitli ve renkli olduğu görülmektedir. Buna göre; tespit edilen 290 cariyeden 67 cariyenin ismi zikredilmemiştir. Geri kalan 223 cariyeye için 109 isim kullanılmıştır. Bu isimler arasında Mercan(12) ilk sırayı alırken ikinci sırayı Kahraman (11); Belkıs (10) ise üçüncü sırayı alan isimdir. Kamer ve Mülayim (9) dördüncü; Şahbaz (8) ise beşinci sırayı almaktadır.

Cariye isimleri arasında çok nadiren Abaza, Acem, Çerkes gibi milliyetlerini belirten isimlerin de kullanıldığı görülmektedir. Bunlar sicillerde "... benim mu'takam olub bundan akdem vefat iden Abaza demekle ma'rûf nam hatun; el-Hac Hasan Beşe bin Abdulmennan'ın memlûkesi beyazü'l-levn Acem bint-i Abdullah; İbn-i Şeker mahallesinden vefat eden Hacı Mehmed oğlu Hacı Osman'ın terekesinde bulunan 125 gruş değerindeki câriye Çerkes, Sam köyünden vefat eden Mahmud oğlu Hacı Hasan'ın Çerkes bint-i Abdullah nam câriyesi"¹⁹⁹ şeklinde ifade edilmişlerdir.

Tespit edilen 504 köleden 29'unun ismi verilmemiştir. Geriye kalan 475 köle için de 102 isim kullanılmış olup bir tanesinin ismi okunamamıştır. Bu isimleri arasında da ilk sırayı 50 adetle "Yusuf" , ikinci sırayı 28 adetle Kenan, üçüncü sırayı 26 adet ile Rıdvan ve dördüncü sırayı ise 24 adet ile Abdullah ismi amıştır. Bunları da Hasan(22) ve Şahin (20), Ali(18), Süleyman (16) ile Mübarek ve İvaz (15) ve diğer isimler takip etmiştir. Kölelerde "Yusuf" isminin sıkça kullanılmasında, köle olarak satılan Yusuf Aleyhisselam'ın İslam toplumlarında kölelerin piri kabul edilmiş olmasının etkisi olduğu tahmin edilebilir ki; İzzet Sak'ın tespitleri de bu iddiayı destekler niteliktedir²⁰⁰.

¹⁹⁹ AŞS, 30/189-3; 168/25-3; 172/2-1, 146-1. Kadın kölelerde olduğu gibi erkek kölelere de nadiren Abaza, Çerkes, Moskof, Tatar, Macar gibi milliyeti belirten isimlerin verildiği görülmektedir. bk. Sak, *agt.*, s.83; Köse, *agt.*, s. 41,42.

²⁰⁰ Sak, *agt.*, s.82.

Erkek kölelere yiğitliği, cesareti ve gücü ifaden Alişah, Arslan, Bahadır, Dilaver, Hamza, Haydar, Şahbaz, Şahin, Zülfikâr gibi isimler verildiği gibi, Ahmet, Ali, Hasan, Hüseyin, Mustafa, Osman, Selim, Sefer, Ramazan gibi hür insanlarda kullanılan isimlerin de verildiği görülmektedir.

Kadın köleler için de güzelliği, zarâfeti, sevimliliği, erkeklerde olduğu gibi cesareti, büyüklüğü ifade eden isimler tercih edilmekteydi. Badısabâh, Canfeda, Çeşmisiyah, Zarife, Gonca, Gülbahar, Gülendâm, Gübeyaz, Devlet, Dilaver, Şahbaz gibi. Şahbaz(8) ismi kadınlarda daha çok tercih edilirken, erkeklerde ise Dilaver(11) isminin daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Aynı zamanda hür kadınların yoğun olarak tercih ettiği Aişe, Fatma, Hatice, Zeynep, Rabia, Meryem gibi isimlerin de kullanıldığı görülmektedir.

Bazı isimlerin hem erkek hem de kadın köleler için kullanılmaktaydı. Bunlar; Dilaver, Ferruh, Gülahmer, Mercan, Mülayim, Sefer, Şahbaz, Mübarek/Mübareke, Salih/Saliha. Dilaver(11) ve Mübarek(15) isimleri erkeklerde daha çok tercih edilirken, Mercan(12), Mülayim(9) ve Şahbaz(8) isimleri ise kadınlarda daha fazla tercih edilmiştir.

Şer'iyeye sicillerine yansıdığı kadarıyla tespit edilen köle belgelerinin hemen hemen hepsinde kölelerin baba isimlerinin büyük çoğunluğu "Abdullah" olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumu şu şekilde izah etmek mümkündür:

Soyadı âdetinin bulunmadığı dönemlerde insanlar babaları ve dedelerinin adlarıyla, meslekleriyle ve doğdukları ve oturdukları şehirlerle anılıyorlardı. İslâm toplumunda İslamiyet'i kabul eden bir kimse, Müslüman ismini aldıktan sonra gayrimüslim bir baba adıyla anılması kişinin Hristiyan geçmişini hatırlatması dolayısıyla hoş karşılanmadığından, aynı zamanda kâtipleri de garip baba isimleri ile uğraşmak sıkıntısından kurtaracağından, daha önemlisi tüm insanlar Allah'ın kulu olduğu için Arapça'da "Allah'ın kulu" anlamına gelen "Abdullah" adı verilmekteydi²⁰¹. Dolayısıyla köle ve azatlıların genellikle "bin/bint-i Abdullah" diye tanıtıldığı görülmektedir. Hatta nadiren Abdulmennan, Abdulvahhab, Abid, Abdurrezzak, Abdulfeyyaz gibi isimler de kullanılmaktaydı²⁰².

Ancak şunu da belirlemek gerekir ki, baba adı Abdullah, Abdulmennan, Abdurrezzak, Abdulvahhab, Abid olanların tamamının sonradan İslâmiyeti kabul eden kimseler oldukları düşünülemez. Çünkü babaları Müslüman olan çocuklara da bu isimler verilmekteydi ve bu günümüzde de yaygın olarak kullanılmaktadır²⁰³. Hatta bazen gayrimüslimlerin bile Abdullah ismini kullandıkları görülmektedir. Abdullah veled-i Yağob nam Yahudi, Agob veled-i Abdullah nam Yahudi²⁰⁴, Yori veled-i Abdullah, Marya bint-i Abdullah gibi. Bunun bu şahısların babalarının gerçek adlarının bilinmemesinden, zor ve garip isimlerin telaffuz ve yazılışının da zorluğundan kaynaklandığı tahmin edilebilir²⁰⁵.

²⁰¹ Sahillioğlu, "Bursa'da Köleler", s.84; Lowry, Heath W., *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583*, (çev. Demet ve Heath Lowry), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2005, s.148; Murat Çelikdemir-Melahat Arkan, "Ayıntab Şer'iyeye Sicillerine Göre Ayıntab'da Kölelik ve Cariyelik(1608-1619)", *III. Uluslararası Avrasya Multidisipliner Çalışmalar Kongresi Sosyal ve Beşeri Bilimler Kitabı* (Ed.: Ümran Türkyılmaz, Atabek Movlyanov), İKSAD Yayınevi, Gaziantep 2019, s. 448.

²⁰² AŞS, 12/160-1, 284-1, AŞS, 36/120-2, AŞS, 48-A/115-2; Sak, agt., s. 85; Çelikdemir-Arkan, Kölelik ve Cariyelik, s.448.

²⁰³ Monla Ali bin Abdullah, Abdullah bin el-Hac Ahmed; Abdullah bin Mehmed. AŞS. 45/119-1,3; 126-2.

²⁰⁴ AŞS. 45/99-3, 104-3.

²⁰⁵ Sak, agt., s.85. Köse, agt., s.39.

1.3.Kölelerin Milliyetleri

İbn Butlân kölelerle ilgili risâlesinin bir yerinde kölelerin milliyetine göre, yetenekleri ve kullanım alanları ile ilgili şöyle bir çerçeve çizmiştir : “*Kim ki, cariyeyi cinsel arzusu için isterse, o zaman Berberî kökenliyi, kim ki, onu para biriktirmek için isterse, Rum asıllıyı, kim ki, onu erkek çocuk yapmak için isterse, İranlıyı, kim ki, onu çocuk emzirmek için isterse, zenciye ve kim ki, onu şarkı söyletmek için isterse, Mekke doğumluyu satın alsın. Kim ki, köleleri canları ve malları korumak için isterse, Hindistan ve Nûbe, kim ki onları çalıştırmak ve hizmet ettirmek için isterse, Zenci ve Ermeni, kim ki, onları savaş ve şecaat için isterse, o zaman Türk ve Slav kökenlileri satın alsın*”²⁰⁶.

Osmanlı Devleti'nde kölelerin başlıca kaynağını gayrimüslim devletlerle yapılan savaşlarda elde edilen esirler teşkil etmekteydi. Asırlarca süren köle alımlarının güzergâhları, devletin askeri akınları ve fetihlerine paralel bir rota izlemekteydi. Devletin köle kaynağı 14. Yüzyılda Yunan ve Bulgarlar iken, 15. Yüzyılda Sırp, Arnavutlar ve Bosnalılar ön plana çıkmıştır. 16. Yüzyılda Macarlar, Almanlar, İtalyanlar, İspanyollar, Gürcüler, Ruslar idi. Ruslar 17. Ve 18. Yüzyıllarda çoğunlukta iken onu Çerkesler ve Gürcüler takip etmekteydi. Köle temin güzergâhları 18. Ve 19. Yüzyıllarda Abazalar, Çerkesler, Gürcüler ve diğer Kafkas bölgelerine doğru ilerlerken, aynı zamanda yoğun bir zenci köle akışı da olmaktadır. Dolayısıyla etnik köken bakımından kölelerin yoğunluğu yüzyıllara göre değişmekteydi. Savaşlarda ele geçirilen esirler gâziler veya orduyu takip eden tüccârlar tarafından Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kurulan pazarlarda satılarak kölelerin ülke içinde dağılımı gerçekleşiyordu. Savaş esirleri dışında tüccârlar tarafından çeşitli bölgelerden toplanarak getirilen esirler de devletin önemli bir diğer köle kaynağı idi²⁰⁷. Tüccârlar tarafından getirilen köleler çoğunlukla Karadeniz'in kuzeyinden ve doğusundan temin edilirdi. Balkanlar, Kafkasya ve Güney Rusya'nın köle temin bölgesi olması Osmanlı öncesine dayanmaktaydı. Balkanlar'dan temin edilen köleler Gelibolu ve Marmara üzerinden Anadolu'ya geçirilirken, diğerlerinin ülkeye girişleri ise Karadeniz iskelelerinden olup Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağıtılmaktaydı²⁰⁸.

Ayıntab'da tespit edilen kölelerin milliyetlerinin cinsiyete göre dağılımı aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Tablo 3: Tespit edilen erkek ve kadın kölelerin milliyetlerine göre dağılımı

Milliyetler	Erkek	Kadın	Toplam	% oranı
Abaza	6	1	7	% 0,89
Acem (Kızılbaş)	2	2	4	% 0,50
Arnavut	1	1	2	% 0,25
Aryan	1	-	1	% 0,12
Bilali	2	-	2	% 0,25
Boğdani	7	1	8	% 1,01
Bosnavi	4	7	11	% 1,39
Bunci?	1	-	1	% 0,12
Çerkes	12	8	20	% 2,54
Çöl	1	-	1	% 0,12

²⁰⁶ Abdulhalik Bakır, “Ortaçağ İslam Dünyasında Köle Fiyatları”, *Belleken*, C.81, S. 292, 2017, s. 750.

²⁰⁷ Sak, agt., s.217. Madeline C. Zilfi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik ve Kadınlar(1700-1840)*, (Çev. Ebru Kılıç), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s.124.

²⁰⁸ İzzet Sak, “Konya'da Köleler(16. Yüzyılın sonu-17. Yüzyıl)”, *Osmanlı Araştırmaları IX*, İstanbul 1989, s.162.

Dürzi	1	-	1	% 0,12
Ebu şarab tâifesi	1	-	1	% 0,12
Eflaki	6	-	6	% 0,63
Efrençi /Frençi	3	1	4	% 0,50
Gürcü	55	52	107	% 13,61
Habeşi	22	26	48	% 5,97
Harfiyyü'l-asl (bilinmeyen)	-	1	1	% 0,12
Hırvat	7	-	7	% 0,89
Hint	7	1	8	% 1,01
Korkut?	1	-	1	% 0,12
Leh	5	-	5	% 0,63
Macar	12	2	14	% 1,65?
Mora	1	1	2	% 0,25
Moskof	1	1	2	% 0,25
Nubi (Nube)	13	4	17	% 2,16
Rum	1	-	1	% 0,12
Rus	54	31	85	% 10,68
Semük?	1	-	1	% 0,12
Tuncuri?	-	1	1	% 0,12
Urusi	-	2	2	% 0,25
Yemen	-	2	2	% 0,25
Zenci	4	-	4	% 0,50
Zengi	4	1	5	% 0,63
Belirtilmeyen	264	144	405	% 51,52
Okunamayan	2	1	3	% 0,38
Toplam	504	288	792	% 100

Şer'iyye Sicillerinden faydalanılarak hazırlanmış olan Tablo 3'e göre Ayıntab'da 1531-1700 yılları arasında toplam 792 tane köle ve cariyeye tespit edilmiştir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki bu tespit kayıtları yansıdığı kadarıdır. Bunlardan 504 tanesi köle olup 288'si ise cariyedir. Dolayısıyla toplam köle sayısının % 63,63'ünü erkek köleler teşkil ederken; %36,36'sını da kadın köleler yani cariyeler oluşturmaktadır.

Tabloda görüldüğü üzere araştırma yapılan dönemde Ayıntab'da tespit edilen köle ve cariyelerden 405(%51,59) kişinin milliyetlerine dair bir bulguya rastlanmamıştır, 3(0,38) tanesinin milliyeti okunamamıştır. Geriye kalan 377(%48,02) tanesinin milliyeti tespit edilmiştir. Buna göre milliyeti tespit edilen köleler arasından çoğunluğu sicillerde "Gürcü'l-asl" şeklinde ifade edilen Gürcü asıllılar oluşturmaktadır. Bunların sayısı 107 olup 55'i erkek köleler 52'si ise kadın kölelerdir. Gürcü asıllı köle ve cariyelerin genel toplam içindeki oranı %13,63 iken; kendi içinde kadın erkek dağılımı ise % 51,40'ı köle, %48,60'unu ise cariyeye teşkil etmektedir. Milliyeti belirtilmeyenler arasında da Gürcülerin bulunma ihtimali vardır. Bu da Gürcü kölelerin neden bu kadar fazla olduğu sorusunu akla getirmektedir. Bunu şöyle izah etmek mümkündür:

Gürcistan Moğol işgallerine kadar güçlü bir devlet konumunda iken, 13. ve 14. Yüzyıllarda, Moğol saldırıları ile zayıflayan ülke küçük parçalara bölünmüştür. Zaman zaman feodal beyler arasında birlik sağlanmaya çalışılsa da, kendi içlerindeki anlaşmazlıklar ülkeyi dahada zayıflatıp istilaya açık hale getirmiştir ve böylece ülkede esir ticareti de doğal olarak başlamıştır. İç ve dış etkenlere bağlı olarak ortaya çıkan ekonomik çöküntü ile beraber fakirlik ve kaos ortamı köle ticaretini doruğa ulaştırmış, Gürcistan köle

tüccarlarının cirit attığı bölge durumuna gelmiştir.¹⁶ Ve 17. Yüzyıllarda Gürcistan bölgesi Osmanlı Devleti içinbeyaz köle temin bölgesi haline gelmiştir²⁰⁹. Savaşlar ve akınlar sonucunda ele geçirilen esirler ve tüccarlar vasıtasıyla getirilen her yaştan Gürcüler köle olarak ülke içine yayılmıştır. Dolayısıyla Ayıntab'da da Gürcü köle ve cariyeye yoğunluğu görülmektedir ve çok küçük yaşta çocuklar bile satılmaktadır. Maraş Kalesi müstahfizleri bölük başlarından Mehmet oğlu Mustafa'nın Ayıntab'da Hoca Hasan adlı şahsa sattığı Gürcü kız daha henüz iki yaşında iken; yine 10 yaşında Gürcü asıllı beyaz tenli ela gözlü kız oğlan Selvan adlı bir kızın da satıldığı görülmektedir ve böyle örnekleri çoğaltmak mümkündür²¹⁰.

Ayıntab'da tespit edilen köleler içinde ikinci sırayı Rus asıllı "Rusiü'l-asl" köleler almıştır. Rus kölelerin sayısı 84 olup bunun 53'ü erkek iken 31'i ise kadın kölelerdir. Rus asıllı köle ve cariyelerin genel köle sayısına oranı %10,70'tir. Kendi içindeki oranı ise erkeklerde %63,09 kadınlarda ise %36,90'tür. Ayrıca sicillerde "Rusiü'l-asl" dan başka "Urusiü'l-asl ve Moskofü'l-asl"²¹¹ ifadeleriyle geçen köle ve cariyeler de Rus asıllı kabul edilirler. Buna göre Urusi iki(%0,25) cariyeye ile Moskof bir cariyeye ve bir köle Rusilere eklenirse toplam 88 Rus asıllı köle ve cariyeye olur. Genel toplama oranı da %11,21 kendi içinde erkek oranı %61,36 kadın oranı ise %38,63 olarak değişir. Ayrıca milliyeti belirtilmeyenler arasında da büyük ihtimalle Rus kökenli köleler mevcuttur.

Rus köleler Ayıntab'da ikinci sırada yer almakla birlikte genel olarak Osmanlı coğrafyasında önemli bir yere sahiptir. Bunu sebebi de şöyle açıklanabilir:

Rusya 17. Ve 18. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin en büyük hasımlarından biri olup sürekli savaş halindeydiler. Ancak Özellikle de 16. yüzyıl ortalarından itibaren iç piyasada köleye talebin arttığı sırada devletin batı sınırlarında karşılaştığı sert direnişler köle temin işi yön değiştirmeye başladı ve kuzey sınırına kayarak, Kırım Tatarları'nın eline geçmiştir. Kırım Tatarları ve Nogaylar'ın 1699'a kadar Rusya, Polonya ve Çerkezistan içlerine yaptıkları akınlarda ele geçirdikleri esirler çoğunlukla Osmanlı devleti'ne satılıyordu. Bunun yanısıra Rusya'nın güney kesimleri ve Balkanlar Osmanlı'dan önce de köle ihraç eden bölgeler idi ve Rusya'dan çok sayıda köle ve cariyeye vasıtasıyla ülkeye getiriliyordu. Karadeniz'in kuzeyi ve doğusundan getirilen köleler Karadeniz iskelelerinden ülkeye sokulurken, Balkan Yarımadası'ndan getirilenler ise Gelibolu ve Marmara üzerinden Anadolu'ya sevk ediliyordu. Dolayısıyla Anadolu'da Rus asıllı kölelerin sayısı oldukça fazlaydı²¹².

²⁰⁹ İbereli, age., s.11-20.

²¹⁰ AŞS, 2/42-3, 23-2. Çeşitli örnekler için bk.: "Mehmed isimli bir sarı Gürcü'l-asl tavilü'l-kame bir gulâm"; "Gürcü'l-asl sağıru's-sinn abd-i memlûk Hüseyin bin Abdullah" gibi. AŞS, 3/31-4; AŞS, 17/1433. Gürcü köle ve cariyelerin Ayıntab'da diğer unsurlardan daha yoğun olduğu izzet Sak tarafından da belirtilmektedir. Aynı şekilde Gürcü yoğunluğu Trabzon'da da görülmektedir. bk.: Sak, agt., s. 218, 224-225,227.

²¹¹ AŞS, 29/91-2, 32/131-2.

²¹² Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, (çev.: Ayşe Berktaş), Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s.65; İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih I*, s.345; Sak, agt., s.219; Genel olarak Köleler içerisinde Rus kökenliler sayıca fazla olmakla birlikte aynı zamanda çok da tutuluyorlardı. Örneğin genç, güzel, becerikli ve fiziki kusuru olmayan bir cariyenin değeri daha yüksek olurdu. Ardından milliyeti gelir ve Rus olması tercih sebebidir. Bu nedenle bazen esirciler Rus olmayan cariyeleri de "Rus" diye satmaya çalıştıkları da olmuştur. 16. Yüzyılda yaşamış olan Kınalızâde Ruslar için, "şekil güzelliği ile tanınırlar; ekseriyetle beyaz tenlidirler; sanata kabiliyetli ve letafet sahibi kimselerdir. Efendilerine hizmet ve itaatleriyle tanınmışlardır; bu nedenle köle ve hizmetçi olarak kullanılmaya uygundur. Ancak az ibadet ederler; salâhları azdır, sebepsiz yere sahiplerini çok çabuk terk edip kaçarlar." ifadelerini kullanırken; 14. Yüzyıl ünlü seyyahı İbn Battuta ise "Ruslar, Hristiyanlardır. Kızıl saçlı, gök gözlü, çirkin yapılı, zalim adamlardır" demiştir. Turan, "Bahçesaray Köleleri", S.48, s.246; Köse, agt., s.44-45. Anadolu'da Rus köleler yoğun olmasına rağmen, Ayıntab'ın komşusu olan Diyarbekir'de (18. Ve 19. Yy.) Rus kökenli köle ve cariyelere rastlanmamıştır. bk. Ümit

Ayıntab'da Rus asıllı kölelerden sonra üçüncü sırada Afrikalı köleler gelir. Bunlar arasında ilk sırada Habeşi (Habeş asıllı) köleler gelmektedir. Sayıları 47 genel toplama oranı %5,98 cinsiyete göre dağılımı ise cariyeler 25 (%53,19) köleler 22(%46,80) şeklindedir.

Habeşi ifadesi Arapça bir kelime olup siyah Afrikalılar için kullanılan bir terimdir. Doğu Afrika'da Yemen'in karşı kıyısında bulunan ve halkının çoğu Hristiyan olan, yerli halkın olduğu bölge Habeşistan olarak anılır ve halkına Habeşi adı verilmektedir. Zenci (Kara Afrikasının) alt ırklara bölünmesiyle ortaya çıkan doğudaki ırklardan biri olarak belirtilen Habeşler'in beyaz ve zenciler arasında eski bir melezleşmenin sonucu ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Bazı yazarlar Afrikalıları ten renklerinin açıklığına koyuluğuna göre gruplara ayırırken, bazıları da Sudan (siyahi) olarak bir arada göstermiştir. Habeşler bunlar içerisinde en saygın siyahiler olup ten renkleri Zenclere göre biraz daha açıktır. Zencler ise en aşağı grup olarak görülüyordu. Nüba (Nubyalılar, Nubiler) bu ikisinin ortasındaydı²¹³.

Sicillerde kölelerin milliyetini belirtmek için iki köle için kullanılan "Bilaliü'l-asl"²¹⁴ ifadesi dikkat çekicidir ve bu kişilerin Habeşi ve aynı zamanda Müslüman oldukları söylenebilir. Çünkü "Bilali" köle denince ilk olarak "Bilal-i Habeşi" akla gelmektedir.²¹⁵

Sicillerde "Bilâli dışında bir de "Çöl" asıllı köleye rastlanmıştır. Ten rengi siyah olduğuna göre muhtemelen Afrika'da gelmez. Ancak kesindir denilemez çünkü Arabistan bölgesinde de çöl mevcuttur ve bu nedenle Arap ırkından da olma ihtimali vardır²¹⁶.

Ayıntab'da tespit edilen kölelerden bir kısmı da sicillerde "Nubiü'l-asl" şeklinde belirtilen Nube (Nüba) li kölelerdir. Sayıları 16 olup genel toplama oranı %2,03 kendi içinde cinsiyete göre oranı ise erkekler 13 %81,25, kadınlar 3%18,75'tir. Nube Afrika bölgesinde olup bir kısmı Yukarı Mısır bölgesinde Nil Nehri'nin ilk şelalesinden başlayıp altıncı şelaleye kadar uzanan bölge (bazılarına göre Beyaz ve Mavi Nil'in birleştiği yere kadar uzanır) Nube veya Nüba olarak anılıp, bu bölgede yaşayan halk da "Nubi" denilmektedir ve Mısır ve Sudan'ı ayıran sınır olarak kabul edilmektedir. Mahalli dilde "köle" anlamına gelen Nube ilk dönem İslam kaynaklarında bazen Habeşistan ile karıştırılmıştır²¹⁷.

Güler, "Osmanlı Diyarbekir'inde Köle ve Cariyeler (18. Ve 19. Yy.)", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.-S. 60, Haziran 2021, s.38.

²¹³ Lewis, *Orta Doğu'da Irk ve Kölelik*, s. 109-110; Devellioğlu, *Lûgat*, s.349. Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi, "Afrika", C. 1, s.108. Zilfi, *Kölelik ve Kadınlar*, s.141.

²¹⁴ AŞS, 6/91-2; 165/197-3.

²¹⁵ Bilâl bin Rebah, hicretten yaklaşık kırk yıl önce (581 civarı) Habeş asıllı bir köle olarak dünyaya gelmiş. Baba ve annesi de köle olan Bilal, İslamiyeti kabul ettiği için efendisi tarafından ağır işkencelere maruz kalmıştır. Bunun üzerine Hz. Ebubekir tarafından Müslüman olmayan siyahi bir köle ile takas edilerek ya da satın alınarak zulüm ve işkenceden kurtarılmış ve azat edilmiştir. Bilal-i Habeşi hayatı boyunca Hz. Peygamber'in yanından ayrılmamış ve ilk ezanı okuyan kişi olarak İslâm tarihinde yerini almıştır. bazı bölgelerde müezzinlere "Bilal" denirken Amerika'da bazı zenci Müslümanlar da kendilerine "Bilâliler" demektedirler. Mustafa Fayda, "Bilâl-i Habeşi", *TDVİA*, C.6, İstanbul 1992, s.152-153.

²¹⁶ Vech-i tahrîr-i sicil budur ki fahrü'l-a'yân Mehmed Ağa bin Şahverdi meclis-i şer'a hazır olup Çölü'l-asl vasatü'l-kame sağ eli sakat siyah Mübarek bin Abdullah muvâcehesinde ikrâr idüb tarih-i sicilden altı yıla degin bana hizmet idüb tarih-i mezbûrdan sonra hasbeten-lillah azâd oldun deyücek mezbûr Mübarek tasdik idüb kayd-ı sicil olundu. AŞS. 8/202-5.

²¹⁷ Nebi Bozkurt, "Nube", *TDVİA*, C.33, İstanbul 2007, s.222; S. Hillelson, "Nube, Nüba", *İslam Ansiklopedisi*, C. 9, s.339. Müslümanların Nube ile münasebetleri Mısır'ın fethi sırasında başlamıştır. 652'de yapılan anlaşmaya göre, Nubeliler Müslümanlara her yıl 360 köle veriyorlardı. Abbâsiler döneminde de Nubelilerin 360 köle göndermeye devam ettikleri ve bunun karşılığında buğday, üzüm sirkesi, elbise aldıkları görülmektedir. Nubeliler köleleri genellikle düşmandan temin ediyor, yeteri sayıyı elde demeyince kendi çocuklarını da köle olarak gönderiyorlardı. Osmanlılar'ın da Nube ile ilgilenmeleri yine Mısır'ın fethi ile olmuştur. Osmanlılar bu bölgeye Berberistan, halkına da Berberi adını vermişlerdir. Bozkurt, "Nube", s.222-223.

Afrika ilk dönem Arapça belgelerde Habeş ya da Sudan(siyah) olarak verilirken, Arapların Afrika'ya yayılmalarından sonra Nube(Nüba veya Nübüyalı) ismi görülmeye başlanmıştır. Çünkü bazı yazarlar Afrikalıları ten renklerinin koyuluk ve açıklığına göre gruplandırmışlardır. Buna göre, Habeşler en saygın ve teni biraz daha hafif siyahiler olup zenciler en siyah ve en aşağı grup ve Nubeliler ise bu ikisinin ortası olarak belirtilmiştir²¹⁸.

Ayıntab'da Habeşi ve Nubi tabiriyle belirtilen Afrikalı köleler dışında ayrıca 4(%0,50) Zenci ve 5(%0,63) Zengi köleler de tespit edilmiştir. Sicillerde “Zenciü'l-asl ve Zengiü'l-asl” olarak ifade edilen köle ve cariyeler de Habeşiler ve Nubiler gibi Afrika kökenli siyahi köle cariyelerdir. Zenciler yukarıda da bahsedildiği üzere Afrika halkına verilen bir isimidir. Zenci Afrika'nın alt ırklara bölünmesiyle diğer ırklar Habeşi, Nubi gibi farklı isimlendirmelerle ortaya çıkmıştır ve Zenciler (Arapça siyah) en aşağı grup olarak belirlenmiştir²¹⁹. Zengi köleler ise yine Doğu Afrika sahiline yakın Tanzania açıklarında bulunan iki büyük ada ile çevredeki küçük adacıklardan oluşan bölge Zengibar adı ile anılmaktadır. Farsça asıllı bir kelime olan Zengibar (zenciler sahili) Arapça'da Zencibar (berrü'z-zenc) , Avrupa dillerinde ise Zanzibar adı verilir. Dönem dönem Araplar, Hintliler, İranlılar gibi farklı etnik grupların yerleştiği bölge böylece farklı mezheplere de açık hale gelmiştir. 16. yüzyılda ise Portekiz sömürgesi haline gelmiştir²²⁰.

Afrika'nın çeşitli yerlerinden getirilen siyahi kölelerin Anadolu'ya nasıl getirildiklerine dair sicillerde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Bunların çoğunlukla kara ve deniz yolu kullanılarak tüccarlar eliyle getirildiği tahmin edilmektedir. Afrika bölgesinden toplanan köleler Batı Afrika, Kuzey Afrika'dan Fas ve Tunus, Libya Çölü, Çad ve diğer yollar üzerinden, Nil'den Mısır yoluyla, Kızıl Deniz, Hint Okyanusu ve Basra Körfezi yollarıyla getirilip Osmanlı ülkesine sevk edilirdi²²¹.

Afrikalı insanların köleliğine dair iki hususta tereddütler bulunmaktadır. Birincisi, Müslümanın köleliği yasak olduğundan, köle statüsüne geçirilen esirlerin Müslüman olmamaları gerekir ve esirler arasında Müslüman olanlar –şunu belirtmek gerekir ki esir edildikten veya köle statüsüne geçirildikten sonra islâmiyet'i kabul etmek kişiyi kölelikten kurtarmaz- köleleştirilemezler. İkincisi ise bunların esirlikleri savaş yoluyla olmalıdır. Afrikalı insanlar arasından muhakkak Müslümanlar olduğundan dolayı bu hususa dikkat etmek gerekiyor. Bu insanların hukuka aykırı bir şekilde köle yapılmalarını Ahmet Şefik “cehalet” olarak yorumlamaktadır²²².

Ayıntab'da Kafkas halklarından 20 Çerkes(%2,54) ve 7 Abaza(0,89) bulunmaktadır. Çerkeslerin genel toplam içindeki oranı (%2,59) olup; kendi içerisinde erkekler köleler daha fazla 12(%60) olup cariyeler ise 8(40) kişi idi. sicillerde “Çerakisü'l-asl, Çerkesiü'l-asl, Çerakisitetü'l-asl²²³ şeklinde ifade edilmektedirler. Abazaların cinsiyete göre oranları ise erkek köleler 5 (%85,71), cariyeler 1(%14,28) şeklindedir. Kuzeybatı

²¹⁸ Lewis, *Ortadoğu'da Irk ve Kölelik.*, s.109-110.

²¹⁹ Meydan Larousse, “Afrika”, s.108; Lewis, *Ortadoğu'da Irk ve Kölelik*, S. 109-110.

²²⁰ Ahmet Kavas, “Zengibar”, *TDVİA*, C.44, İstanbul 2013, s.262-263.

²²¹ Toledano, *Köle Ticareti*, s.6; Sak, *agt.*, s.220; Lewis, *Ortadoğu'da Irk ve Kölelik*, s.23.

²²² Sak, *agt.*, s.220; Aydın-Hamidullah, “Köle”, s.239.

²²³ AŞS, 12/64-1, 158-2; 15/44-3, 17/144-2; 1/139-1

Kafkasya'da ortaya çıkan, çoğalan ve serpiyen Çerkesler, MÖ. 6. yüzyıldan beri Azak Denizi, Karadeniz ve Gürcistan'a kadar uzanan kıyıların ve toprakların oluşturduğu bölge ana vatanları kabul edilmektedir²²⁴.

Kafkaslar'da köle ticareti Osmanlılar'dan daha öncesine dayanmaktadır ve köle ihraç eden bölgelerin başında gelmekteydi. 13. ve 14. yüzyıllarda Cenevizlilerin tesis ettikleri Karadeniz'in kuzey ve doğu kıyılarında Kefe, Azak, Taman, Temrük, Anapa ticaret kolonilerinde tahıl, balık, yün, kereste, ev eşyaları, tuz silah gibi eşyalar ile kız ve oğlan çocuklarını, başka yerlerden çalarak, kaçırarak elde ettikleri esirleri değiştiriyor veya satıyorlardı. Karadeniz'in doğu kıyılarında Roma ve Bizanslılar'ın tesis esir pazarları ve iskeleleri vardı²²⁵. Limanlarda kurulan büyük pazarlardan alınan Çerkes ve diğer köleler Venedik ve Ceneviz tüccarları tarafından Bizans, Mısır ve hatta İspanya'ya kadar götürülüp satılıyorlardı. İstanbul'un fethinden sonra, Akdeniz ile irtibat kesilen koloniler Fatih'in emriyle 1475'te Gedik Ahmet Paşa ve 1479'da Kasım Paşa tarafından Osmanlı idaresine geçmiştir ve bu tarihten itibaren üç asır boyunca Osmanlı idaresinde kalmıştır²²⁶.

Kafkas kökenli köleler içinde Çerkeslerden başka birde Abazalar bir diğer adıyla Ahbazlar vardır. Abhaz, Kafkasya'nın batısında ve Karadeniz sahil kıyısına kadar uzanan bölgede yaşayan yerli halklardan biridir. Abazalardan Osmanlı ülkesine köle gelişi gelişleri eskiye dayanmaktadır. Daha 5. yüzyılda İstanbul'a Abaza köleler getirilmiştir. Osmanlı'nın Doğu Karadeniz sahillerine hâkim olmasıyla, Abazaların da Osmanlı hâkimiyetine girmeleri kaçınılmaz olmuştur²²⁷.

Abhazyaya ticari açıdan Antik dönemden beri önemli yerlerden biri olmuştur. O dönemde Abaza'dan İran, Şam ve Mısır'a buğday, şarap, bal mumu ve özellikle ağaç ihraç edilirken, buna karşılık silah, ev eşyası ve giysiler alınmaktaydı. 13. 14. yüzyıllarda Ceneviz kolonileri haline gelen Abaza sahillerinde önemli ticari metalden biride kölelerdi. Osmanlı döneminde köle menşeli birçok Çerkes ve Abaza Kafkas asıllı asıllı kişilerin devletin çeşitli kademelerinde görev yaptıkları hatta saraydan yetişenler arasından sadarete kadar yükselenlerin olduğu bilinmektedir. Çerkes Mehmet Paşa, Abazalar'dan Melek Ahmed Paşa, Siyavuş, Süleyman ve Hüsrev Mehmed Paşa'lar bunlardan bazılarıdır²²⁸.

Ayıntab'da milliyetleri tespit edilenler arasında genelde "Kızılbaş" tabiriyle belirtilen Acem asıllı kölelere de rastlanmıştır. Bunların sayısı 4 olup genel toplam içindeki oranı %0,50'dir ve ikisi köle ikisi

²²⁴ İrfan Kalaycı, "Tarih, Kültür ve İktisat Açısından Çerkesya(Çerkesler)", *Avrasya Etüdleri* 47. 2015-1, s. 75; Bir diğer adı da Adige olan Çerkes boylarında 14. Yüzyıldan itibaren feodalimin gelişmeye başlamasıyla ve sosyal tabakalaşma oluşmuş ve halk bellirli sınıflara bölünmüştür: Ufuk Tavkul, "Osmanlı Devleti'nin Kafkas Muhacirlerinin Kölelik Kurumuna Yaklaşımı", *Bilgi-17/ Bahar* 2001, s. 35-41.

²²⁵ Sak, agt., s.221; Sadık Müfit Bilge, "Çerkezler", *TDVİA*, (Gözden Geçirilmiş 2. Basım) EK-1. C., Ankara 2020, s. 287.

²²⁶ Bilge, "Çerkezler", s. 287. Çerkeslerin tarihi süreçteki seyri ve kültür yapıları ile iktisadi durumu hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Kalaycı, agm. Kırım Savaşı'nın sona ermesinden sonra, Karadenizde beyaz köle ticaretinin kaldırılması hususunda baskılar giderek artmıştır. Ancak devlet diğer köleler ile Çerkes köle ticaretinin yasaklanması konusunda aynı politikayı izlemedikleri görülmektedir. Bunda Çerkeslerin kendilerinin de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Çerkesler, kölesinden köle sahibine ve tüccarına dek bu ticaretin sürdürülmesinden yana ve Rusların, Karadeniz ve Kafkasya bölgelerinden çekilmeleriyle artan ticaret olanaklarından memnun oldukları görülmüyordu. Dolayısıyla Osmanlılar kendilerini Çerkes kölelerden yoksun bırakmaya hazır olmayan Osmanlı Devleti, Çerkes köle ticaretinin yasaklanması için bir adım atmaya gerek duymuyordu. Erdem, age., s.132-138.

²²⁷ *İslâm Ansiklopedisi-İslâm alemi, Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Bibliyografya Lugati-*, C.I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s.3-4; Mustafa Aydın, "Abazalar", *TDVİA*, (Gözden Geçirilmiş 2. Basım) EK-1. Cilt, Ankara 2020,

²²⁸ Faroqhia, Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya, s. 135; Aydın, "Abazalar", s.3; Sak, agt., s.221; Kafkasların 19. Yüzyılda kitleler halinde Osmanlı topraklarına göçleriyle birlikte, bunların toplumsal yapılarında önemli bir yere sahip olan kölelik kurumu da beraberinde Osmanlı Devleti'nde önemli bir mesele haline gelmiştir. Bu hususta ayrıntılı bilgi için bk.: Ufuk Tavkul, "Osmanlı Devleti'nin Kafkas Muhacirlerinin Kölelik Kurumuna Yaklaşımı", ss. 33-54.

cariyedir. Müslüman köleliği yasak olmasına rağmen zamanla Acemlerin de köleleştirildikleri görülmektedir. Acemlerin köleliği mes'elesinden önce “Kızılbaş” ile “Acem” ilişkisine ve “kızılbaş” ın bir tür başlık rengi dolayısıyla aldığı sosyal anlamdan nasıl mezhebi dini ve siyasi bir anlama evrildiği hususuna değinmek yerinde olacaktır:

Kızılbaş, 10. yüzyıldan itibaren İslamiyeti kabul etmeye başlayan konargöçer Türkmenlerin, giydikleri kızıl başlıktan dolayı aldıkları isimlerden biridir. Kızılbaş isminin belirli bir dini ve sosyal grubu nitelemek üzere ilk defa ne zaman kullanıldığı kesin olmayıp, bu kullanımın 15. Yüzyılın sonlarında ortaya çıktığı tahmin edilmektedir²²⁹. Eski toprak sahibi aileler ile eski dirlik sahipleri ve özellikle de Orta ve Doğu Anadolu'daki konar-göçer güçlü gayrimemnun Türkmen gruplar, Osmanlı'nın merkezileştirme yönetimine karşı olup II. Bayezid'in ılımlı yönetimi, bunları Osmanlı egemenliğine karşı isyana yöreklendiriyordu. Çünkü bu durum onların göçebe ekonomisi ve töre hukuku ile bağdaşmıyordu. Ayrıca Osmanlı'nın Sünnî İslâm doktrinine karşı, aşiretler göçebe töresi ve şaman inançlarıyla derinden değişikliğe uğramış Heterodoks bir islam biçimini destekliyorlardı. Böylece bu düşüncüyü savunan derviş tarikatlarına bağlanıyor ve giydikleri kırmızı başlıktan ötürü “Kızılbaş olarak anılıyorlardı. 1473'te Akkoyunlu Uzun Hasan'ın yenilgisinden sonra, bölgede Şah İsmail tarafından Safevi Devleti kurulmuştur. Uzun Hsan'ın boşluğunu doldurarak Türkmenlerin politik ve dinî önderi konumuna gelmiştir. Bundan sonra Kızılbaş hareketi, Osmanlı Devleti için bir iç sorun olmaktan çıkıp dış sorun haline gelmiştir ve devletin merkezîyetçi ve Sünnî politikasına karşı sık sık ayaklanan mezhebi bir anlam kazanmıştır ve Osmanlılar ile Safevilerin karşı karşıya gelmesinde büyük etken olmuştur²³⁰.

Osmanlı Devleti, kızılbaş terimini 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı-Safevi çekişmesinin tabii bir neticesi olarak “devlet muhalifi ve isyancı zümreler” anlamında kullanmış, bu asrın başlarından itibaren artan kızılbaş ayaklanmalarında isyana katılan zümrelerin dini inanç ve anlayışları Kur'an ve sünnete dayalı çoğunluğun anlayışıyla karşılaştırılarak isme dini boyut da eklenmiş ve kızılbaşlık sapıklık, yoldan çıkmışlık, hatta inkârcılık, kızılbaşlarda yoldan çıkanlar olarak anılmıştır²³¹. Osmanlı Devleti, Kızılbaşlığın yaygınlaşmasını engellemek, merkezîyetçi ve Sünnî politikayı güçlendirmek ve otoriteyi sağlamaya yönelik faaliyetlere girişilmiş, bu hususta vilayetlere ve sancaklara gerekli emirler gönderilmiştir. Ülke içerisinde deyim yerindeyse kızılbaş avı başlamıştır. İran ve Kızılbaşlığa sempati duyan, katılan, halkı fesada sürükleyen isyana teşvik eden, İran adına casusluk yapan reaya veya berâyadan her kim olursa gerekli tahkikatın yapılması, kızılbaşlıkları ve suçları sabit olanların yakalanıp merkeze gönderilmesi, ihraç, sürgün, idam(siyaset) gibi cezalara çarptırılması gündeme gelmiştir²³².

İranlılar diğer adıyla Acemler Müslüman oldukları için köleleştirilmeleri hukuken yasaktı. Ancak, 1501'de Şah İsmail'in İran Safevi devletini kurmasından sonra, başlattığı siyasi ve askeri faaliyetler, Şii

²²⁹ İlyas Üzüm, “Kızılbaş”, *TDVİA*, C. 25, Ankara 2022, s.546.

²³⁰ İnalçık, *Osmalı İmparatorluğu-Klasik dönem*, s.36-37,243.

²³¹ Osmanlılar, siyasi açıdan Safevilerle ilişkisi, dinî bakımdan ise Sünnîlikten uzaklığı sebebiyle Kızılbaşlığa karşı bir husumet duymuş ve yakın döneme kadar “kızılbaş” ismini küçültücü nitelikte kullanmışlardır. Daha sonra meydana gelen siyasi ve sosyal gelişmeler nedeniyle 20. yüzyıl başlarından itibaren kızılbaş ismi, yerini büyük ölçüde “Alevî” ismine bırakmıştır. Üzüm, “Kızılbaş”, s.546-547.

²³² İhraç: BOA. MHM. d.,5/1142; Sürgün: BOA. MHM. d., 31/262; İdam(Siyaset): BOA.MHM.d., 7/454, 36/743, 58/683.; casusluk: TS.MA.e.(Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı), 19/857

inancı ve mezhebinin yayılması, resmileştirilmesi yolundaki hareketleri, Şîliğe meyilli olan özellikle Kızılbaş Türkmenlerin mezhebi duygularının istismar edilmesine zemin hazırlamış. Bu da Osmanlı ile Safevileri siyasi-mezhebi mücadelelerle karşı karşıya getirmiştir. Şîi mezhebini tehdit olarak görülmeye başlanmıştır ve bu tehditi ortadan kaldırmaya yönelik askeri seferlere girişilmiştir²³³.

Yavuz Sultan Selim'in 1514'te Çaldıran'da Safevilere yaşattığı ağır yenilgi Kızılbaş tehlikesini geçici olarak yatıştırırsa da Kanunî döneminde mücadeleler tekrar başlamıştır. Yapılan savaşlar sonucunda ele geçirilen Acem ve Ermeni esirlerin, köleliğinin câiz olup olmadığı mes'elesini gündeme getirmiştir. Acemlerin ve Ermenilerin köle yapılabileceğine dair Kemal Paşa-zâde tarafından fetvalar verilmiştir ve böylece Acemlerin köleliğinin önü açılmıştır²³⁴. Ayrıca Ebu's-Suûd Efendi de Acemlerin köleliklerine dair fetvalar vermiştir²³⁵. Ancak Şeyhülislâm, Acem'lerden köle alınırken bir hususa dikkat çekmiş ve Acem'den olub da Müslüman olanların ve ailelerinin köle yapılmaması mallarının ve katillerinin şer'ân câiz olmadığına dair de fetva vermiştir. Çünkü Acem halkından olup da Sünnî olan kişilerin esir edildiklerine dair şikâyetler vâki olduğundan buna ihtiyaç duyulmuştur²³⁶. 1553 yılında Osmanlı ülkesine seyahat eden Alman seyyah Hans Dernschwam da Acemlerin de köle yapıldığına ve bu hususta Şeyhülislamın da fetva verdiğine değinmiştir²³⁷. Bu minvaldeki fetvaların verilmesinde sadece dini kaygılar değil aynı zamanda siyasi ve askeri kaygılar da etkili olmuştur ve Osmanlı-İran ilişkilerinde Osmanlı'nın işlerini kolaylaştırmıştır²³⁸.

1555'te Amasya Antlaşması ile bir müddet durulan Osmanlı-İran mücadeleleri, Şah I. Abbas'ın 1587'de Safevi tahtına çıktuktan sonra tekrar başlamıştır. Uzun süren mücadeleler neticesinde nihayet 1639 Zühab'da Kasr-ı Şirin Antlaşması ile Osmanlı ile İran uzun bir barış sürecine girdi²³⁹. Ancak daha sonra tekrar başlayan Osmanlı-İran mücadelesi tekrar başlamış. Bu arada İran'da Safevi Hanedanı sona ermiş ve Nadir Şah liderliğinde Afşar hanedanı tahta geçmiştir ve 1736'da Osmanlı ile İran arasında anlaşma

²³³ Aliyev Salih Muhammedoğlu, "İran- Osmanlı-İran Münasebetleri", *TDVİA*, C. 22, İstanbul 2000, s.405-406; Osmanlılar, Şii Acemleri Râfîzî sayıp İslâm dışı ilan etmişlerdir. Bu da onların köle edilebileceğine dair yorumları beraberinde getirmiş ve bu minvalde fetvaların yolunu açmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti'nde dinden çıkan /sapan kişi Rafîzî olarak adlandırılmaktadır: Murat Tuğluca-Ülkü Küçük, "Osmanlı Devleti'nde Savaş Esirlerinin İadesi: 1736 Osmanlı-İran Antlaşması'na Göre Acem Esirlerin Teslimi Meselesi", *Osmanlı'da Siyaset ve Diplomasi*, (Editörler:Mehmet Yaşar Ertaş, Haşim Şahin, Hacer Kılıçaslan), Mahya Yay., İstanbul 2016,s.60.

²³⁴ Sak, agt., s.222. İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu, s.38.

²³⁵ Düzdağ, age., s.139. mes'ele: mürtedde darü'l-harbe lâhika olmadan alıp esir eylemek câiz idüğüne İmâm-ı Azam'dan nakl olunan rivâyete binâen, Kızılbaş avretlerin esir eylemekle asker-i İslâm'a kemâl-i kuvvet ve şevket, a'da-i dîn-i metîne nihâyet za'f ü zillet gelir olsa, ol rivâyet ile amel olunmak şer'ân câiz olur mu? El-Cevap: Câizdir. Mes'ele: Bu rivâyet ile, ol esir olunan avretin hizmetleri, vat' olunmaları şer'ân helal olur mu? El-Cevap: Cümle hizmetleri helaldir. Amma mürteddedirler, İslâm'a gelmeden vat'ları helal değildir.

²³⁶ Diyâr-ı Acem ki kızılbaş yedinde ve tasarrufundadır anın Tasarrufunda olmamağla dârü'l-harbededir anda mütemekkin olub bâtil din ile mütedeyyin olmayan Müslümanların malları helâl ve nisâlarının ve evladlarının esir olunub sâir esirler gibi tasarruf olunmaları ve katl olunmaları şer'ân helal olur mu ... buyrulub ... oluna. El-Cevab-ı Allahü âlem Olmaz. Bk. TS.MA.e. 816-5; sünnî kadınların esir edilip kullanıldığı şikâyetine dair bk.: BOA.MHM.d., 7/1242.

²³⁷ "Acemler aslında Müslüman olmasına rağmen Türkleri hiç sevmeyiz ve onlara düşmandır ve tıpkı biz Hristiyanlar gibi onlara düşmanca hisler beslerler. Dolayısıyla Türkleri esir alıp satmak gibi bir yola başvurmayıp hemen oracıkta öldürüyorlar. Türkler de esir aldıkları Acemleri köle yapıp satmıyorlar. Bununla beraber bu defa 1553'ten 1554'e kadar süren uzun savaşta Şeyhülislam, Müslüman olmalarına rağmen Acemlerin de biz Hristiyanlar gibi esir edilip köle yapılabileceğine, alınıp satılabileceğine ve öldürülebileceğine dair fetva vermiş. Bundan dolayıdır ki, Türkler şimdi Acemlere de, biz Hristiyanlara yaptıkları gibi, düşman gözü ile ve nefretle bakıyorlar". Dernschwam, age., s.125; seyyahın bahsettiği Şeyhülislam o tarihlerde Ebu's-Suûd Efendi idi. Ancak aynı fetvanın Kemal Paşa-zâde (İbn Kemal) tarafından da verildiği görülmektedir. Muhtemelen bir karışıklıktan kaynaklanmaktadır ve fetvanın Ebu's-Suûd tarafından verildiği ihtimalini güçlendirmektedir. Bk.: İzzet Sak, "İranlı Kölelerin Satışının Yasaklanması İle İlgili Fermanlar", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1994, S. 1, s.259-260.

²³⁸ Tuğluca-Küçük, agm., s.60.

²³⁹ Muhammedoğlu, "İran-Osmanlı-İran Münasebetleri", s.406-407.

sağlanmış. Bu anlaşma ile İranlı (kızılbaş) esirlerin bedelsiz olarak serbest bırakılmaları, bundan böyle alınıp satılmamaları kabul edilmiştir²⁴⁰ ve bu hususta gerekli adımlar atılarak harekete geçilmiştir. Anlaşma gereği İran halkından nesebi soyu belli olan kişilerin esir olarak alınıp satılmaları yasaklanmış, önceden esir alınıp Osmanlı sınırlarında bulunan İranlı esirler ile İran'da bulunan Osmanlı esirlerinin karşılıklı olarak serbest bırakılacağından, Osmanlı ülkesinde bulunan İranlı esirlerin alım satımları yasaklanarak iskelelerden İranlı esir geçirilmemesi, İstanbul'da bulunan Acem esirlerin ülkelerine gönderilirken gerekli bütün önlemlerin alınması esirlerin güvenli bir şekilde tahliyeleri için adımlar atılmış ve ilgili yerlere emirler gönderilmiştir²⁴¹.

Sicillerden görüldüğü üzere Ayıntab'da Acem asıllı köle ve cariyelere de rastlanmıştır. Alım-satım, azad, azad veya hürriyet ispatı gibi davalara konu olan bu şahıslar sicillerde Kızılbaş veya Acem olarak belirtildiği görülmektedir. 24 Zilkade 1027 tarihli kayda göre; Dergâh-ı Alî yeniçerilerinden Mustafa Beşe'nin Hacı Ebubekir adlı şahsa tahminen on yaşında siyah gözlü açık kaşlı sağ kulağı delik ve sol elinin içinde yara izi bulunan Yusuf bin Abdullah adlı Kızılbaş köleyi 45 gruşa satarken; diğer taraftan şahıslar arasında çıkan kavgada göze diyet olarak bazı eşyalarla birlikte bir Kızılbaş oğlanın da verildiği görülmektedir²⁴².

Kızılbaş köle ve cariyelerin alım satımı olduğu gibi azad edilen de bulunmaktaydı. 2 Safer 1030 tarihli kayda göre; Dergâh-ı Alî yeniçerilerinden Nasuh Beşe memlûkesi olan uzun boylu kara yağız ismi Gülağa olan Kızılbaş kızı ölümüne bağlı olarak müdebberen azad eylemiştir²⁴³. Bir başka kayıta ise Acem taifesinden Gülendâd adlı kadın kendisinin hür olduğu halde Şehreküstü mahallesinden Şaban Bey adlı kişi tarafından köle olarak kullanıldığını iddia eder. Ancak Şaban Bey mezbure Gülendâd'ın Müslime adlı bir Hatunun cariyesi olup 80 gruşa kendisine sattığını ve Gülendâd'ın rıkkiyetini şahidler huzurunda kabul ettiğini söyler ve bunu şahitlerle ispat eder. Bunun üzerine Gülendâd'ın rıkkiyetine hükmedilir²⁴⁴. Bir başka kayıta ise Acem diyarından Tebriz sakinlerinden Seyfi bin Emir kulu Herat'ta Mehmet Beşe bin Ali'den cariyeye diye 70 gruşa satın aldığı Mehmed kızı Rahime adlı kadın Ayıntab'a geldiklerinde kendisinin hür olduğunu söyler. Durumun mahkemeye bildirilmesi üzerine Mehmed Beşe, mezbure Rahime'nin Haleb'de fahişe olduğunu ve rızası dâhilinde satışının yapıldığını söyler. Neticede Rahime'nin hürriyetine karar verilir ve bedeli olan iki bargir ile 10 gruşun mezbur Seyfi'ye geri ödenmesine hükmedilir²⁴⁵. Cariye diye satılan bu kadının aslen İran mı yoksa Haleb'li mi olduğu belirtilmemiştir.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere İranlı köleler Acem ya da Kızılbaş olarak belirtilmişlerdir. Bunlar da diğer ırklardan olan köleler gibi çeşitli muamelelere maruz kalmışlardır. 1736'da anlaşmadan

²⁴⁰ Sak, agt., s.223; İsmail Safa Üstün, "İran-Safeviler'den Günümüze Kadar", *TDVİA*, C.22, İstanbul 2000, s. 400-401; Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, C.III, s.135-137.

²⁴¹ MD, 144/44-142, 45-143,144,145,146,147,148,149; (Cevdet Askeriye) C..AS., 1110. 49140.1; kölelikten kurtulan Acemlerin ülkelerine nakliyesinde nasıl bir yol izleneceğine dair bk.: Tuğluca-Küçük, age., s. 64-70.

²⁴² AŞS, 12/141-1, 273-1. "...bundan akdem mezkûr Mehmed Çavuşun sağ gözüne kılıç ile urub çıkarub nisf diyet lazım olduğuna fetvâ-yı şerife ibrâz idüb hüccet-i şer'îyye olmuş idi halâ bir gümüş raht ve bir siyah raht ve bir mızrak ve bir zerre ve bir mor kumaş kaftan ve dört çift ğarar ve bir sac ve bir legen ve bir ibrık ve bir tas ve bir sahan ve bir yasdık ve bir kızılbaş oğlu ve bir doru at ve mahalle-i mezkûrede vâki' elli gurus kıymetlü bir evimi deynime lazım gelan gözünün diyeti için virüb min ba'd husûs-ı mezkûra mûte'allik birbirimizde da'vâ ve nizâ'mız kalmadı..."

²⁴³ AŞS, 169/45-2.

²⁴⁴ AŞS, 21/158-2.

²⁴⁵ AŞS, 28/295-2.

sonra Osmanlı ülkesinde Acemlerin kadiya başvurarak hürriyetlerine kavuştukları görülmektedir. Tabii bunların Acem asıllı olduklarını ispat etmeleri gerekiyordu. Aksi takdirde kölelikten kurtulamazlardı²⁴⁶.

Sicillerde milliyeti tespit edilen köleler arasında Avrupa menşeli köleler de bulunmaktadır. Bunlar, Macarlar ve Efrenc ve Frenc Tabir edilen köle ve cariyelerdir. Macar kölelerin sayısı 16(%2,03) olup bunların 13(%81,25)'ü erkek 3(18,75)'ü ise kadındır. Osmanlı devleti'nin Macaristan ile temasları daha 14. Yüzyılda başlayıp, özellikle Balkanlar Macaristan ile Osmanlı'nın sürekli mücadele sahası olmuş. Yoğun geçen savaşlar dolayısıyla yoğun bir esir girişi de kaçınılmaz olmuştur²⁴⁷. Özellikle 1439 Semendire'nin fethinde alınan esir sayısı rivayetlere göre 70 bin ile ifade edilmektedir. Bu sefere bizzat katılan Aşık Paşa-zâde bu sefer ve sefer dönüşü esir bolluğundan bahsetmiştir²⁴⁸. Osmanlı'da kölelerin yoğunluğu Osmanlı'nın seferleri ve zaferleri ile orantılı olarak artıp azalmaktaydı. Dolayısıyla Avrupa kökenli köleler de 17. Ve 18. yüzyıllarda giderek azalmaya başlamıştır²⁴⁹.

Ayıntab'da Macar kölelerden başka milliyeti Eferncü'l-asl ve Frencü'l-asl diye tabir edilen (Frenk)Avrupalı köleler de rastlanmıştır. Bunların adeti 4 olup 3 ü köle biri ise cariyedir. Efrenci ve Frenci aslında aynı anlamda olup bu kelimelerin aslı Frank'tır ve Türkçe'ye Frenk/ Firenk, Arapça'ya Efrenc(İfrence), Farsça'ya Fereng/Freng/Firek şekillerinde geçmiştir. Frank, Müslümanlar tarafından özellikle Haçlı seferleri sırasında Katolik ve Protestan mezheplerine mensup Hristiyan Batı ve Kuzey Avrupalı'lar(Fransız, İngiliz, Alman, İtalyan, Norman) için Frank ismi kullanılmış; Avrupa'nın batı ve kuzey kısmına Arapça'da Efrenciye, Farsça'da ve Türkçe'de Frengistan denilmiştir²⁵⁰. Osmanlılar döneminde Frank yerini Frenk tabiri almıştır. Osmanlılar'da genelde "Batı Avrupalı" anlamında kullanılan Frenkler ilk önceleri İtalyanlar ile Fransızlar'ı 15. yüzyıl sonlarından itibaren Almanlar'ı, 16. yüzyılın ortalarından itibaren ise diğer Batı Avrupalı kavimleri içine almıştır²⁵¹. Efrenc tabir edilen kölelere Konya, Isparta, Trabzon gibi yerlerde de rastlanmış ve bunların çoğunluğu erkek idi²⁵².

Ayıntab'da milliyeti tespit edilen kölelerin bir bölümünün de Balkanlar'dan getirildiği anlaşılmaktadır. Bunlar Arnavutluk 2 (1 erkek 1 kadın), Hırvatistan 7(erkek), Lehistan 5(erkek), Eflak 5(erkek), Boğdan 8 (7 erkek 1 kadın), Bosna 11(4 erkek 7 kadın) ve Mora 2(1 erkek 1 kadın) gibi yerlerden gelmedirler. Balkanlı kölelerin toplamı 40 olup genel içindeki oranı %5,09 dir. Cinsiyete göre dağılımı ise 30 (%75) köle ve 10 (%25) cariyedir. Balkanlı kölelerin Afrikalı, Rus ve Gürcü kölelere nazaran az olması buraların Osmanlı sınırları içerisinde olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Osmanlı sınırları içerisine giren toprakların halkları da reâyâ durumuna geçmekteydi.

Ayıntab'da milliyeti tespit edilen bir başka grup ise Hint asıllı köle ve cariyelerdir. Bunlar toplamda 8 olup 7'si erkek 1'i ise kadın olup genel toplama oranı % 1,01'dir. Sicillerde Hindü'l-asl olarak geçen bu köle

²⁴⁶ Sak, agt., s.223; Sak, "İranlı Kölelerin Yasaklanması", s.264-265;

²⁴⁷ İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Dönem, s.18;

²⁴⁸ Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.2, s.204-205; İsmail Hami Danişmen, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi I*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1975, s.205-206; Aşık Paşa-zâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.197-199; Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, C.1, s. 68.

²⁴⁹ Sak, agt., s.223-224.

²⁵⁰ Işın Demirkent, "Franklar", *TDVİA*, C.13, İstanbul 1996, s. 173.

²⁵¹ Frenk adı Avrupalılar arasındaki mezhep ve milliyet farkından dolayı değil coğrafi konum farkından kaynaklanmaktadır. Roma imparatorluğu ikiye ayrılırken Franklar Batı Roma tarafında kalmıştır. Frenk tabirinin Osmanlı'daki serüveni için bk.: Mahmut H. Şakiroğlu, "Frenk", *TDVİA*, C.13, İstanbul 1996, s.197-199.

²⁵² Sak, agt., s. 228,230,231.

ve cariyelerin nasıl ve ne şekilde getirildiklerine dair bir bilgi bulunmasa da bunların büyük ihtimal tüccârlar tarafından getirildikleri tahmin edilmektedir.

Ayıntab'da Hint kölelerin yanısıra milliyeti Aryanü'l-asl olarak belirtilen bir köle de bulunmaktadır. Aryan ismi bir yer ya da bölge ismi olmayıp bir topluluk yani kabile ismidir. Ariler de denilen Aryanlar, nereden geldiğine dair kesin bir bilgi olmamakla birlikte Afganistan ve İran platosu üzerinden Kuzeybatı Hindistan'a İndus Vadisi'ne M.Ö. 1250'lerden itibaren geldikleri tahmin edilen kavimlerdir²⁵³. Dolayısıyla Malatya'dan firar edip Ayıntab'da bulunan Aryan asıllı Kanber adlı siyah köle için Hint asıllı olarak kabul edilebilirler²⁵⁴.

Ayıntab'da milliyeti tespit edilen kölelerden biri de Dürziü'l-asl tabir edilen köledir²⁵⁵. VI. Fatımî Halifesi ve Hâkim bi Emrillah'ın tahminen 1017'de İsmaililikten ayrılarak ilahlılığını iddia ve ilan etmesiyle 1021'de ortaya Dürzilik adıyla siyasi ve dini bir fırka çıkmıştır. Buna inanan halklara da Dürzi adı verilmiştir. Kısa sürede hızla yayılarak büyük bir taraftar kitlesine ulaşan Dürzilik Şam ve Halep'ekadar yayılmış. İlerleyen dönemlerde artan baskılar nedeniyle bölgeyi terkeden Dürziler Şam, Halep dağlık bölgelerine yerleşmişlerdir. Burada yerli haklarla birleşerek Dürzi adı verilen topluluğu meydana getirmişlerdir²⁵⁶.

Haçlı Seferleri(1098) sırasında İsmaililer ile birleşen Dürziler'in Müslümanlara karşı Haçlı ordularını desteklemeleri Müslümanlar ile düşmanlığa sebep olmuştur. Daha sonra bunların Haçlılarla birlikte Lübnan dağlık bölgelerine doğru gittikleri görülmektedir. Dürzî oldukları tahmin edilen Ma'niler (en meşhurları Ma'noğlu Fahreddin) ile Canpoladların Osmanlı'ya karşı isyanları ve birbirini desteklemeleri Osmanlı ile Dürziler arasında uzun süre huzursuzluğa mücadelelere neden olmuştur. 1607'de Kuyucu Murad Paşa'nın Canpoladoğlu isyanını bastırmasından sonra Ma'noğlu Fahreddin'in Fransa ile ittifak kurması, Fransa'nın bölgede sözde Hristiyanları korumak amacıyla bölgeye müdahalesine zemin hazırlamıştır²⁵⁷.

Dürziler 1. Dünya Savaşında Osmanlılara karşı hareket etmişler ve Osmanlı idaresinden ayrılmışlardır. 1921'de Dürzilerin yaşadıkları bölgede Fransızlar tarafından Cebel-i Dürz Emirliği kurulmuş. Bu emirliğin 1936'da kaldırılmasından sonra Dürzilerin bir kısmı Suriye'ye, bir kısmı da Lübnan'na

²⁵³ Aryanların bölgeye geliş tarihi M.Ö. 1500 olarak verilirken daha öncede olabileceği belirtilmiştir. Gordon Johnson, *Hint Dünyası Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi*, C.10 ,(Çev. Müfide Pekin) , İletişim Yay., İstanbul 1998, s.63; Aryanların Hindistan'a gelişleri, Hindistan tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Yerli kabilelerle etkileşime giren Aryanların etkileşimler sonucu Aryan kültürü, Hindistan temel kültürel değerlerinin ve dini yapılarının hemen hemen tamamına işlemiş ve Hint kültürünü etkisi altına almıştır. Hinduizm bu etkileşim sonucunda ortaya çıkmıştır. Aryan kavimlerinin Hindistan'a gelişleri, Hint kültürünü asimile edip baskın kültürleriyle etkileri altına almaları dolayısıyla, geliş ifadesi ile değil, istila kelimesi ile ifade edilmektedir ve istilacılar olarak anılmaktadırlar: Halide Rümeyya Küçüköner, "Hint Alt Kıtasının Dini ve Kültürel Yapısının Şekillenmesinde Arilerin Rolü", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, C.10, S.2(20), Mayıs 2018, s.612-613.

²⁵⁴ Ten rengi bakımından da birbirine benzemektedirler. bk.: Aryanü'l-asl Kanber nam siyah Arab: AŞS, 133/247-2; Hindiü'l-asl Kanber bin Abdullah nam siyah arab: AŞS, 9/40-3.

²⁵⁵ *Dergâh-ı Alî yeniçerilerinden Hamza Beşe bin Abdullah meclis-i şer'-i şerîf-i nebevîde abd-i memlûki olan Dürziü'l-asıl kara yağız çatuk kaşlu Müslî nam kulu mahzarında ikrâr-ı sahîh-i şer'î ve i'tirâf-ı sarîh-i mer'iklub mezbûr Müslîyi hasbetenillahi'l-azîm ve taleben limirzâtü'l-kerîm yevm lâ yenfe'u mâl velâ benîni'l-emen atî allahü bikalb-i selîm ve imtisâlen li-hadîs-i Resûlü'l-kerîm men e'teka rakabete mü'minete e'tekallahü Teâlâ li küllî 'uzv-i minhu 'uzven mine'n-nâr kendü malımdan i'tâk üzerinde olan hak-ı velâdan gayrı hakkım bâkî kalmayub sâir ahrâr-ı asliyyîn gibi hür oldu ...* AŞS, 15/45-3.

²⁵⁶ AYTEKİN ŞENZEBEK, "Başlangıçtan Günümüze Dürzilik", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.31, Konya 2011/Bahar, s.175-189; MUZAFFER TAN, "Geçmişten Günümüze Dürzilik", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, C.2 2012/Güz, s. 62-63; MUSTAFA ÖZ, "Dürzilik", *TDVİA*, C.10, İstanbul 1994, s. 39.

²⁵⁷ ŞENZEBEK, agm., s.191-192.

bağlanmışır²⁵⁸. Dolayısıyla Ayıntab'da tespit edilen Dürzî kölenin milliyeti hususunda, Mısır, Suriye ve Lübnan denilebilir. Burada köle mezhebi bir tanıtıma tabi tutulmuştur.

Ayıntab'da milliyeti tespit edilen kölelerden biri de Yemen asıllı olan cariyelerdir. Kuzeyde Suudi Arabistan, doğuda Umman ile komşu olan Yemen Kızıldeniz ile Hint Okyanusu'nun Aden körfezine kıyısı olan bir ülkedir. Nüfusun çoğunluğunu Araplar teşkil ederken, az miktarda Hintli, Pakistanlı ve Somalililer de vardı. Nüfusun tamamına yakını Müslüman olup bunun %70'i Sünni, %30'unu Şiiiler oluşturmaktadır²⁵⁹.

Yemen'in Akdeniz havzası ile Uzakdoğu arasındaki kara ve deniz ticaret yolları üzerinde oluşu buraya stratejik bir önem kazandırmaktaydı. Bu durum da bölgeyi istilaya açık hale getirmektedir. İslam öncesi ve İslâmî dönemde sürekli mücadele sahası olmuştur²⁶⁰. Bu durum doğal olarak bölgede insanların köleleştirilmelerini de beraberinde getirmektedir. Çünkü bir bölgede savaş olunca esir edilen halkları da muhakkak köleleştirilerek başka yerlere götürülürlerdi. Ayrıca bölge konumundan dolayı korsan faaliyetlerine de açık halde olduğundan kaçırma vakalarının da olması muhtemeldir. Dolayısıyla Yemenli kölelerin Osmanlı ülkesine de bu yollarla geldiği muhakkaktır. Yemen asıllı olan ve adları Şahbaz olan bu iki cariyeye de sahipleri tarafından azad edilmişlerdir²⁶¹.

Ayıntab'da tespit edilen bir köle ise mensub olduğu tâife adıyla belirtilmiştir. 45 gruşa satışı gerçekleşen köle “iş bu meclisde hazır olan Ebu şârib tairesinden Ali bin Abdullah nam siyah abd-i memlûk” şeklinde tanıtılmışır²⁶². Bu taifenin hangi bölgeden olduğuna dair bir bilgi bulunamayıp, köle mensup olduğu tâife ile belirtilmiştir.

Tespit edilen bir cariyenin milliyeti ise harfîü'l-asl²⁶³ olarak belirtilmiştir. Harfîü'l-asl ifadesi kesin olmamakla birlikte milliyeti belli olmayanlar için kullanılan bir ifadedir²⁶⁴.

Ayıntab'da bir de Rum²⁶⁵ asıllı köle tespit edilmiş olup bunun azat edildiği görülmektedir²⁶⁶. İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren Bizans topraklarına yapılan fetih hareketlerinde ele geçirilen çok sayıda esir köle

²⁵⁸ Tan, agm., s.64-65.

²⁵⁹ Halil Kurt, “Yemen”, *TDVİA*, C.43, İstanbul 2013, s.400-401.

²⁶⁰ Cengiz Tomar, “Yemen- Osmanlılar'a Kadar”, *TDVİA*, C.43, İstanbul 2013, s.402-406. Osmanlı Devleti 16. Yüzyıl başlarında Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nda Portekiz tehlikesinin ortaya çıkmasıyla Yemen ile yakından ilgilenmeye başlamıştır. Portekiz'in Yemen sahillerini ele geçirmesinin altında ticari amaçlar yatarken; Osmanlılar ise ticari amaç değil Kâbe-i Mükreme'nin korunması ve muhafazası amacıyla buralara hakim olma amacındaydı. Memlûk sultanı Kansu Gavri'nin çağrısı üzerine 1514'te Osmanlı donanması Kızıldeniz'e ilk hareketi başlatmıştır. 1539'da Yemen Sancak haline getirilmiş ve Yemen Beylerbeyliği kurulduktan sonra (1540), Beylerbeyi Üveys Paşa'nın devlet işlerine karşı kayıtsız davranışları, dağlık bölgelerde yaşayan Zeydilerin ayaklanmasına zemin hazırlamıştır. 19. yüzyıldan itibaren İngiltere, Fransa ve İtalya gibi sömürgecilerin ilgi odağı haline gelmiştir. İdris Bostan, “Yemen-Osmanlı Dönemi”, *TDVİA*, C.43, İstanbul 2013, s.406-411.

²⁶¹ AŞS, 50/182-3; 51/184-3.

²⁶² AŞS, 10/259-2.

²⁶³ “İşbu râfi'ü'l-kitab çatık kaşlu orta boylu saruşın harfîü'l-asl itkını iddi'a iden Fatıma bint-i Abdullah nam emeden 'alâ vechü'l-âf istişâd-ı şer'î sudûrundan sonra...” AŞS, 45/142-1.

²⁶⁴ Tamdı, agm., s.228-229; İbrahim Etem Çakır, “Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550-1684”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.36, Konya 2014, s. 206.

²⁶⁵ Rum: “Romalı, Roma'ya mensup” anlamında Romaio isminin Arapça'ya geçmiş şeklidir. Arap-İslâm kaynaklarında Romalılar, Bizanslılar ve İslâm topraklarında yaşayan Rumlar için kullanılmışır. Selçuklular ve Osmanlılar'da ise Rum kelimesi hem coğrafi bir isim olarak hem de bu coğrafyada yaşayan Grekçe/Yunanca konuşan Hristiyan yerli halkları nitelemek üzere kullanılmışır. Selçuklu ve Bizans idaresinden Osmanlı hâkimiyetine intikal eden bu topluluklar Anadolu'nun birçok yerinde varlıklarını sürdürmüşlerdir: Casim Avcı, “Rum”, *TDVİA*, C.35, İstanbul 2008, s.222-225.

²⁶⁶ ... mahalle-i Tarladan ashab-ı hayratdan Mehmed Çelebi bin İskender meclis-i şer'a hazır olup abd-i memelûki olan Rumiyü'l-asıl vasatül-kame başında üç yerde cerahat olub ifâkat olunmuş saruşın Rıdvan bin Abdullah muvacehesinde ikrar idüb mezbur Rıdvan rıza-i Allah.... kendü malımdan azad itdim sair ahrar-ı müslimin gibi hür ola ...: AŞS, 165/44-6.

ve cariye olarak İslâm toplumuna katılmıştır²⁶⁷. Rum esirlerin İstanbul'un fethine kadar Osmanlı'da yoğun olduğu, ancak daha sonra düştüğü görülmektedir²⁶⁸. Çünkü Osmanlı sınırları içine alınan yerlerin gayrimüslim halkı zimmet anlaşması ile zimmi statüsünde devletin teb'ası olmaktadır, dolayısıyla köleleştirilmeleri de yasaklanmaktaydı²⁶⁹. Bu hususta 1717-1718 yıllarında Osmanlı ülkesinde bulunan Lady Montagu'nun kendisinden Rum cariye sipariş eden dostuna Rumlar'ın köleliğinin söz konusu olmadığından bahsetmektedir²⁷⁰.

Ayıntab'da tespit edilen kölelerden altı kölenin milliyeti okunamamıştır. Bunlardan ikisinin okunamama nedeni belgelerin tahrip olmasından kaynaklanırken²⁷¹, dört kölenin milliyeti ise ne olduğu okunamamıştır²⁷².

1.4. Kölelerin Dini Mükellefiyetleri ve İbadetleri

Köleler hür insanlar gibi istedikleri dini yaşama hususunda serbest olup hiçbir zaman Müslüman olmaya zorlanamazlardı. Ancak, köleler dâhil oldukları hane halkının yaşam biçimine ayak uydurmak zorunda idiler ve beraber yaşamanın doğal bir sonucu olarak da zamanla o evin yaşantısından etkilenirlerdi. Müslüman aileye giren kölelerin çoğunluğu sonradan İslâm dinini benimsemektedirler. Köle İslâma geçtikten sonra köleliği devam ederdi. İslâm'ı kabul eden kölenin efendisi eğer gayri müslim ise, hukuken o kölenin ya azat edilmesi ya da bir Müslümana satılması gerekirdi²⁷³.

Müslüman Köleler malî yönü bulunmayan şahsi nitelikteki namaz, oruç, iman gibi dini mükellefiyetler bakımından hür insanlar ile eşit olmalarına rağmen, zekât, hac gibi malî yönü bulunan mükellefiyetlerde hürlerden farklılıklar gösterirler. Kişinin köle oluşu onun namazına, orucuna ve imanına engel değildir. Namaz ve oruç gibi bedeni ibadetlerle mükellef olan kölelerin yaptıkları ibadetin sevabı kendilerine aittir, vakit namazlarını kılmadığında cezaları hadd ve ta'zir ve hatta hapis cezası olurken; bunların namazlarını kıldırmakta ihmali bulunan efendileri de cehenneme girmeye müstahak olurlar²⁷⁴.

Bir efendi hizmetinde bulunan köle ve cariyesi (ister müslim ister gayri müslim olsun) için zekât vermekle yükümlü olmayıp, sadaka-i fitr vermekle yükümlüdür. Ancak ticaret için olanlar için bu söz konusu değildir, çünkü bunlar zekâta tâbidirler²⁷⁵.

²⁶⁷ Avcı, "Rum", s.224.

²⁶⁸ Sahillioğlu, "Bursa'da Köleler", s.88. Konya'da 1528 köle içerisinde 3 tanesi Rum iken; Trabzon'da da 233 köle içerisinde 1 Rum köle tespit edilmiştir. bk.: Sak, *agt.*, s.230,231.

²⁶⁹ M. Macit Kenanoğlu, "Zimmi- Osmanlılar'da", *TDVİA*, C.44, İstanbul 2013, s.439

²⁷⁰ "benden her çeşit özelliği bulunan bir Rum cariye almamı istiyorsunuz. Rumlar Türkler'in esiri değil, teb'asıdır. Burada satılanlar ise harpte yakalanan Rus, Çerkes ve Gürcüler'dir". Montagu, *age.*, s.101.

²⁷¹ AŞS, 10/260-3; 164/160-1.

²⁷² AŞS, 6/198-1; 21/285-2; 161/28-3; 164/90-2.

²⁷³ Köse, *agt.*, s.46-47. Avrupalı bir seyyah Müslümanların kölelere dini konuda yaklaşımları konusunda şunları söylemiştir: Herhalde bir Müslüman Türk'e köle olmak, zannedildiği kadar talihsizlik değildir. Efendileri tarafından dinlerinden dödürülmüş kölelere ender rastlanır. Her ne kadar dini bütün Müslümanlar, ellerindeki döndürenler hiç yok gibidir. İtiraf etmeliyiz ki köle ve cariyelerine fena muamele edenler yalnız Avrupalılardır. esirlere günde hiç olmazsa üç defa hidayet teklifini vazife bilseler de, kölelerini zorla dinden Şen, *age.*, s.227.

²⁷⁴ Aydın-Hamidullah, "Köle", s.239; Düzdağ, *age.*, s.151; Fendoğlu; *age.*, s.161.

²⁷⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, Bilmen Yayinevi, İstanbul 1966, s. 362; Mehmed Emre, *Kırk Mevzuda Kırk Hadis*, Osmanlı Yayinevi, İstanbul 1344(1925), s.108,109.Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, C.I, Bilmen Yayinevi, İstanbul 1955, s.69.

Köleler esas itibariyle mal varlığına sahip olmadıkları için –ticarete mezun olsalar dahi- zekât ve hacc üzerlerine farz değildir. Çünkü zekât verebilmesi için kendi malı olması gerekiyor. Hacc ibadeti için de hem bedenî açıdan hem de mali açıdan gücünün olması gerekiyor. Ancak efendisinin izni le hacc ibadetini yerine getirebilir. Dolayısıyla, bir köle hacc farızasını yerine getirdikten sonra azad edilip daha sonra hacc için muktedir olursa yeniden haccetmesi gerekir²⁷⁶.

Müslüman bir kişinin köleleştirilmesi yasak olduğuna göre Ayıntab'da tespit edilen köle ve cariyelerin sonradan Müslüman olduklarını söylemek yerinde bir ifade olur. Bazen kölelerin Müslüman oldukları bazı ifadeler ile belirtilmektedir²⁷⁷. Bu köleler içerisinde ayrıca “el-Hac” lakabıyla anılan köle ve azadlıların da olduğu görülmektedir. El-Hac lakabı ile anılan kölelerin efendileri ile birlikte Haccettikleri tahmin edilmekle birlikte²⁷⁸, bazı Hacı kölelerin efendilerinin Hacı olmadıkları da görülmektedir²⁷⁹. Bu kölelerin nasıl ve ne zaman hacca gittikleri konusunda bir şey söylemek mümkün değildir. Mevcut sahiplerinden önceki efendileri ile de gitmiş olma ihtimali vardır. Azadlıların azad edilmeden önce mi yoksa azad edildikten sonra mı hacı oldukları anlaşılamamakla birlikte benzer durumun bunlarda da olduğu görülmektedir. Meselâ; Bostancı Mahallesinden vefat eden Hacıye Melike bint-i Abdullah daha önce Abdulkadir bin Hoca Mahmud'un ümm-i veledi iken, Abdulkadir'in vefatından sonra Hacı Sıdkı bin Hacı İbrahim ile evlenmiştir²⁸⁰. Bu durumda Hacıye Melike'nin efendisi zamanında değil de sonradan Hacca gittiği anlaşılmaktadır.

Köleler hür insanlarla birlikte aynı safta namaz kılabilirler, hatta azadsız kölenin imameti caiz olmakla birlikte mekruhtur. Ancak Cuma ve bayram namazları ile mükellef değildirler. Gayri müslim köleler de istedikleri vakit kiliseye gidip ibadet etmekte serbesttirler. Kadın kölelerin örtünme hususunda hür kadınlara nazaran daha sınırlı sorumlulukları vardır. Köleler cihad ile mükellef olmayıp, cihada iştirakleri sahiplerinin iznine bağlıdır. Kendi kendilerine iştirak eden köleler ganimetten tam hisse alamazlar, ancak kendilerine “razh” adıyla bir miktar pay verilir²⁸¹.

²⁷⁶ Bilmen, C.I, S.233; Bilmen, *İlmihal*, s.331,332; Aydın-Hamidullah, “Köle”, s.239; Düzdağ, age., s.151; Fendoğlu, age., s.162.

²⁷⁷ Bir Müslüman kölesini alub götürüb... AŞS, 15/400-1; sonradan islâmiyet'i kabul eden köleler için çoğunlukla “müslimü'l-mille veya müslimetü'l-mille” ifadeleri kullanılmaktadır. bk.: Köse, *agt.*, s.47.

²⁷⁸ Efendisi de Hacı olan Hacı lakablı köleler için bk.: AŞS, 2/258-1; AŞS, 15/111-2; AŞS, 20/92-2; AŞS, 24/31-2.

²⁷⁹ Efendisi Hacı olmayıp da kendisi hacı olan köleler için bk.: AŞS, 1/209-1; AŞS, 4/204-3; AŞS, 12/157-4; AŞS, 17/140-2, 143-2; AŞS, 38/132-2.

²⁸⁰ AŞS, 133/214-5. Efendisi Hacı olmayan başka azadlı Hacı köleler için bk.: AŞS, 27/104-1; AŞS, 38/132-2. Efendisi Hacı olan azadlı Hacı Köleler için bk.: AŞS, 23/7-2, 63-1; AŞS, 32/79-2.

²⁸¹ Bilmen, C. I, s.233; Aydın-Hamidullah, “Köle”, s.239.; Vehbe Zuhayli, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, C.II, Risale Yay. İstanbul 1994, s. 370,371,375; Sak, *agt.*, s. 22,23.

II. BÖLÜM

SOSYAL HAYATTA KÖLELER

16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı toplumunun bir parçası da köle ve cariyeler idi. Bunların Osmanlı nüfusu içindeki oranlarını kesin olarak vermek mümkün değildir. Ancak Osmanlı toplumunda önemli bir yere sahip oldukları görülmektedir. Çeşitli şekillerde temin edilerek Osmanlı cemiyetine giren bu insanlar, kısa zamanda çevreye uyum sağlayarak toplumun bir ferdi haline gelmişlerdir. Hür insanlar gibi aile kurup eşleri ve çocukları olmuştur. Köleler hür insanlardan farklı olarak, hukuken mal olarak nitelendirildiklerinden dolayı, çeşitli vesilelerle ve şekillerde el değiştirmiş ve yeni sahiplerinin malı olmuşlardır. Burada şer'iyeye sicillerinden tespit edilen belgelerden yola çıkılarak, köle ve cariyelerin Ayıntâb toplumundaki yeri ve sosyal hayata katkıları üzerinde durulacaktır.

2.1. Kölelerin El Değiştirmesi

Bir kişi köle statüsüne girdikten sonra, köleliği boyunca sadece bir efendide kalması pek mümkün değildir. Zaman zaman çeşitli şekillerde ve nedenlerle el değiştirmektedirler. Bunlar, en yaygın olanı satış, miras kalarak, hibe edilerek, mehir verilerek, herhangi bir borca mukabil veya işlenen bir suç karşılığı (diyet) olarak, vasiyet olunarak ve emanet bırakılma yanı sıra kiralama ve takas veya değiş tokuş (istibdâl) gibi el değiştirme şekilleridir. Sicillerden elde edilen verilere göre, Ayıntâb'da mevcut köle ve cariyelerin el değiştirerek yeni efendilerin malı oldukları görülmektedir.

2.1.1. Satış

Köleler, mülkiyete, hukukî muamele ve tasarruflara konu olması bakımından mal olarak kabul edildiğinden dolayı, sahipleri tarafından satılabilmektedirler. Bu satış, para ile olabileceği gibi, kendi cinsinden köle ve cariyelerle ya da çeşitli mallarla takas edilebilirdi. Ayıntâb sosyal hayatında kölelerin alım satımı yapıldığı ve bu satış işlerinin genellikle köle sahipleri ve alıcılar arasında²⁸² olmakla birlikte; bazen de pazarda da²⁸³ satılmaktadırlar. Kölelerin alım satımları "Ekonomik Hayatta Köleler" bölümünde ayrıntılı verileceğinden dolayı, burada sadece el değiştirme şekillerinden biri olduğu gösterilmektedir.

2.1.2. Miras Kalma

Köleler, değeri yüksek nâtik mal olduklarından dolayı kendileri mal sahibi olamadıkları gibi ellerinde bulunan bütün malları da efendilerine aittir. Dolayısıyla miras bırakma ve başkasına vâris olma gibi bir durumları da yoktur²⁸⁴. Köleler eşya gibi telâkki edildiğinden dolayı, bir kişinin sahip olduğu köle veya

²⁸² AŞS, 2/42-1; AŞS, 3/112-1, 141-4.

²⁸³ AŞS, 10/51-2; AŞS, 12/75-2.

²⁸⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, C.V, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1980, s. 224, 240; Aydın-Hamidullah, "Köle", s.239; Vehbe Zuhayli, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, C. X, Risale Yay., İstanbul 1994, s. 327,329. Mirâs: Ölen bir kişinin (müris) mal varlığının akıbetini düzenleyen kuralların bütünüdür ifade eden fikhî bir terimdir. Bir kimsenin vefatından sonra

cariye, sahibinin ölümünden sonra diğer mallarıyla birlikte vârislere intikal eder. Dolayısıyla kölelerin mirâs yoluyla el değiştirdikleri ve mirâs davalarına kölelerin de konu olduğu görülmektedir.

Diyarbakir Beylerbeyi iken vefat eden Murad Paşa'nın terekesi vârisleri zevcesi Mahihan Hatun ile çocukları Aişe Hanım, Üveys Beg ve Ali Beg'e intikal etmiştir. Murad Paşa'nın terekesinde Habeşi asıllı Malfel, Mande, Rahi adlı üç cariye-i memlûke ile Habeşi asıllı Abdullah adında bir abd-i memlûkü de mevcuttur. Zikrolunan cariyeler ile köle mirasa paylaşımında Mahihan Hatun ile kızı Aişe Hatun'a isabet etmiştir²⁸⁵.

Bir kimse vefat ettiğinde hiç bir vârisi yoksa muhallefatının tamamı²⁸⁶, sadece karısı var ise kadının zevcelik hakkı olarak malın dörtte bir hissesi yani belgelerin diliyle rub' hisse kadına verilir, geri kalan dörtte üçü yani sülüs-i erba'ası ise beytü'l-mâle ait olur. Terekede köle veya cariye var ise bunlar mîrî adına satılır ve yeni sahiplerine verilir. Musul muhafazasında iken vefat eden vezir Küçük Ahmed Paşa'nın mühürdarı Ayıntab sâkinlerinden Mühürdar Ali Ağa vefat ettiğinde zevcesinden gayrı vârisi olmayıp, mallarının mîrî için alınmasına hükmediliyor. İlk etapta kaydedilen tereke içinde üç nefer abd-i memlûki olup bunlardan biri kaydedilmemiştir. Bazı eşyalar ile bu kölenin zevcesine ait olduğu belirtilmiştir²⁸⁷. Ali Ağa'nın evinde ayrıca kaydedilen eşyalar ile birlikte Nefise ve Belkıs adında iki cariyesi daha kaydedilmiştir. Yine bundan başka dört cariyesi daha ortaya çıkmıştır. Ancak bu dört cariye zevcesi Hüma mehr-i muahharına ve rub' hissesine bedel verilmiştir²⁸⁸. Yine akyol mahallesi sâkinlerinden olup Yalvaç Karaağaç kazasından vefat eden Altungöz Mehmed Ağa'nın muhalefatının dörtte üçü beytü'l-mâle kalırken, muhallefatta bulunan Mülayim adlı cariyeye karısı Fatma Hatun'un mehrine verilmek üzere 100 esedî gruş değer biçilir²⁸⁹.

Tereke içinde bulunan köle ve cariyeler mirâs paylaşımı sırasında vârislere intikali²⁹⁰ yanısıra bazı muamelelere de konu olmaktadır. Meselâ kadının kocası üzerinde olan mehir borcuna mukabil kadına verilirken²⁹¹, bazen ölen kişinin bir borcu varsa²⁹², vârislerden nafaka ihtiyacını karşılamak üzere²⁹³ terekede bulunan köle satılarak ihtiyaç karşılanmaktadır. Bazen de terekede bulunan köle sahibi tarafından herhangi bir vârisine vasiyet edilmişse, tereke paylaşımı sırasında taksime tabi tutulmayarak vasiyet edilen kişiye

vârislere mirâs olarak intikal eden bütün mallarına "tereki" veya "muhalefat" adı verilir: Hamza Aktan, "Miras", *TDVİA*, C.30, İstanbul 2005, s.143-144; mirâs: vârislerden her birinin terekeden alacağı hisselerin bilinmesini sağlayan hesap ve fıkıh kaideleridir. Mirâs ilmine ferâiz ilmi (mirâs taksimi meselelerini bilmek) de denir: Zuhayli, C.X, s. 317; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku I*, İz Yayıncılık, İstanbul 2016, s.413.

²⁸⁵ AŞS, 16/259-1.

²⁸⁶ Selanik sâkinlerinden Sipahi Mehmed vefat ettiğinde vârisi olmadığından bütün malı beytü'l-mâle kalır. Malı içinde bir de Habeşi asıllı orta boylu gulâmı vardır. Ordu-yı hümâyûnda dellala verilen Süleyman, 3 Şaban 1027'de Ayıntab Sancak beyi kethüdası Mustafa Çavuş'a 4000 akçaya satılır. Bir gün sonra, Mustafa Çavuş da mezbûr Süleyman'ı Ayıntab müderrislerinden Mevlâna Abdulmu'ti Çelebi'ye 50 esedî gruşa satar. Süleyman böylece iki defa el değiştirmiş olur: AŞS, 12/75-2, 76-1

²⁸⁷ AŞS, 15/374-1.

²⁸⁸ AŞS, 15/425-1.

²⁸⁹ AŞS, 19/252-4.

²⁹⁰ AŞS, 18/277-2. Mahmud Çelebi'nin vefatıyla terekesinde bulunan 9 Gruş değerinde Kenan adlı abdi verselerinden Rahime'nin hissesine düşmüştür. Benzer intikal örneği için bk.: AŞS, 7/ 179-1; AŞS, 22/ 40-1; AŞS, 25/173-1; AŞS, 28/373-3.

²⁹¹ AŞS, 15/35-1; AŞS, 25/119-1,3.

²⁹² AŞS, 26/132-2; AŞS, 170-B/203-2, 222-3.

²⁹³ AŞS, 170-B/217-1.

teslim edilirdi²⁹⁴. Ölen kişinin muhalefatında bulunan köleler hususunda bazen vârisler arasında anlaşmazlık da çıkabimekteydi²⁹⁵.

2.1.3. Mehir

Sözlükte “ücret” anlamına gelen mehir, nikâh esnasında kadına erkek tarafından ödenen veya ödenmesi taahhüd edilen para veya maldır. Mehir olarak, para, eşya ve ekonomik değeri olan bir menfaat - örneğin bir mülkün belirli bir süre kullanım hakkı- de belirlenebilir. Mehir sahih evliliğin socuçlarından biri olup tamamının peşin verilmesi gibi bir şart yoktur. Mehrin tamamı nikâh esnasında peşin verilebileceği gibi, tamamı veya bir kısmı sonraya da (fili evlilik, vefat, boşanma) bırakılabilir. Bu durumda peşin ödenen mehir mehr-i muaccel, sonradan ödenmek üzere bırakılan mehir ise mehr-i müeccel adını alır.²⁹⁶ Mehr-i muaccel ve müeccel sicillerde mehr-i mukaddem ve mehr-i muahhar şeklinde de verilmektedir²⁹⁷.

Mehir şer'an mâlik olunabilen, teslim edilebilen, değeri belirlenmiş ve bilinen hileden ve şüpheden uzak(kaçak köle, kayıp bir deve ve benzeri) her türlü menkul ve gayrimenkul mal, altın gümüş veya nakit para mehir olarak verilebilir²⁹⁸. Mehrin belirli bir miktarı yoktur. Evlenecek tarafların ekonomik durumuna, sosyal statüsüne, şartlara, örf ve adetler ile tarafların isteklerine göre değişmektedir²⁹⁹. Dolayısıyla köle de değeri bilinen belli bir mal olarak kabul edildiğine göre mehir olarak verilebilmektedir. Evâhir-i Receb 1098 tarihli kayda göre, Şhreküstü mahallesinden olup Bağdat'ta vefat eden Ömer Ağa bin Osman Ağa zevcesi Emine Hatun bint-i Mustafa ile 400 gruş mehr-i mu'accel ve 400 gruş mehr-i müeccel mehir ile evlenmiştir. Mehr-i mu'acceline 250 gruş nakid ve 100 gruş kıymetli Şahbaz adlı cariye vermiş idi³⁰⁰. 16 Cemâziye'l-evvel 1047 tarihli kayda göre, Tarla-yı Atîk mahallesinden Çerkes Ağa vefat ettiğinde karısı Fatma Hatun bint-i Mehmet'in kendisinde 360 esedî gruş mehr-i müecceli(muahharı) ile 1480 gruş da hissesi ile beraber toplam 1840 esedî gruşu vardı. Fatma'nın bu borcuna ve mehrine mukabil müteveffanın terekesinden nakit para, bazı menkul mal ve eşya ile birlikte 150 gruş değerinde iki cariye verilmiştir. Bu arada Fatma kayın biraderi ve ve yetimlerin vasîsi Ömer Ağa ile evlenmiştir³⁰¹. Mühürdar Ali Ağa'nın terekesinde olan Feridun, Kâmile, Emine ve Nefise adlı dört cariyesi karısı Hüma Hatun'un 400 gruş olan mehr-i muahharına bedel verilmiştir³⁰².

İslâm hukukunda, boşanma hususunda koca kadına nazaran daha geniş yetki ve imkânlarla sahip olduğundan, mehr-i müeccel kocanın bu hakkı kötüye kullanmasını önlemeye yöneliktir. Çünkü mehir kadın için ekonmik bir güvence iken, koca için ise eğer boşanmak isterse ödemekle yükümlü olduğundan

²⁹⁴ AŞS, 28/168-3. El-Hac Hüseyin vefat etmeden kölesi Yusuf'un küçük oğlu Mehmed'e vasiyet ettiğinden taksime tabi tutulmamıştır.

²⁹⁵ AŞS, 16/167-3; AŞS, 19/216-3; AŞS, 25/40-3.

²⁹⁶ Mehmet Akif Aydın, “Mehir”, *TDVİA*, C.28, Ankara 2003, s.389-390; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku I*, s. 346-347.

²⁹⁷ AŞS, 12/131-3, 155-3, 184-2.

²⁹⁸ Vehbe Zuhayli, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, C.IX, Risale Yay. İstanbul 1994, s. 205. Mehir hakkında detaylı bilgi, eserin 198-249 sayfaları arasına mevcuttur; Bilmen, 121-124. Mehir hakkında detaylı bilgi, eserin 115- 147 sayfaları arasında mevcuttur.

²⁹⁹ Aydın, “Mehir”, s. 390.

³⁰⁰ AŞS, 36/144-2.

³⁰¹ AŞS, 15/35-1.

³⁰² AŞS, 15/259-3; Mehir olarak verilen benzer köle cariye örnekleri için bk.: AŞS, 19/251-5; AŞS, 25/119-1,3; AŞS, 162/530-1, 534-1.

ekonomik sıkıntı olur³⁰³. Boşanma talebi kadından geldiğinde o zaman kadının kocası üzerinde olan haklarından vazgeçmesi gündeme gelir, kadın haklarından vazgeçtiği zaman kocası kadını boşar³⁰⁴.

Mehir, nikâh esnasında zikr edilse de edilmese de ya da nefy edilse yani; mehir olmamak üzere nikâh yapılsa da mehir lazım gelir. Dolayısıyla kadın eğer isterse sonradan bu hakkını iskat ederek zevcine bağışlayabilir (hibe) edebilir³⁰⁵. Kadınlar bunu kendi istekleriyle karşılıksız bir şekilde yapabileceği gibi, karşılıklı bir şekilde de yapabilir. Meselâ; mahfil-i kazâdan Mehmed Çavuş bin İbrahim Çavuş'un karısı Ümmühani Hatun vefat ettiğinde kocasının zimmetinde 300 gruş mehr-i muahharı vardır ve evladı olmadığından terekesinin yarısı kocasına, yarısı ise annesi ve kardeşlerine intikal eder. Ümmühani'nin annesi Afıtab bint-i Abdullah vekili aracılığıyla mezbur Mehmed Çavuş'tan kızının mehrini talep eder. Mehmed Çavuş, müteveffiyeye Ümmühani'nin hayatta iken mehrini kendisine hibe ettiğini ve buna mukabil kendisinin de 60 gruşa Gülahmer adlı bir cariye olarak karısına verdiğini şahitler ile ispat eder³⁰⁶.

Mehrini kocasına hibe eden kadınlardan biri de Kayacık mahallesinden Neslihan bint-i Malkoç Beg'dir. Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1063'te, Mezbûre Neslihan mehr-i müeccel-i muayyinesini kocası Ali Ağa bin Veli'ye hibe etmiş, karşılığında zevci Ali Ağa kendisine Rus asıllı Mihman adlı bir cariye ile mahalle-i mezbûrede Neslihan'ın dârının haricinde bir bâb odasını hibe ve temlik etmiştir. Karşılıklı hibeler vekiller aracılığıyla yapılmıştır³⁰⁷.

2.1.4. Hibe

Sözlük anlamı “karşılıksız vermek, bağışlamak” olan hibe hukuk dilinde, özel borç ilişkileri grubunda yer alan ve bir malın karşılıksız olarak başkasına temlikini ifade eder. Şer'î terim olarak ise hayatta iken herhangi şart koşulmadan karşılıksız/ bedelsiz ve nafîle olarak bir malın temlikidir. Arapça'da hediye, sadaka, atıyye ile Türkçe'deki bağış ve teberru gibi kelimelerle eş anlamlı kullanılmakla beraber -teberru daha geniş kapsamlı iken, hediye ve sadaka daha dar kapsamlı ve kısmen farklı bir amaç taşır- hibe daha teknik ve hukukî bir terimdir. Hibenin rûknü dör olup bunlar; vâhib(hibe eden), mevhubün leh(kendisine hibe edilen), mevhub(hibe edilen şey) ve sigâ(ifade şekli) dır³⁰⁸.

Köleler, yukarıda da bahsedildiği üzere, özel hukuk bakımından eşya mal olarak nitelendirildiğinden satış, mehir ve miras yanı sıra, sahibi tarafından hibe³⁰⁹ edilmek suretiyle de el değiştirmektedirler. Sicillerde

³⁰³ Aydın, “Mehir”, s.390; mehr-i müeccelde bir süre belirtilmemişse, mehir boşanma veya vefattan sonra tahsil edilir: Bilmen, C.II, s.119.

³⁰⁴ 23 Şaban 1061'de Halep'ten Ümmügülsüm bint-i Kanber Dede kocası Abdulvahab Beşe'den boşanmak için 100 esedi gruş mehr-i müeccelinden, iddet nafakasından ve kayıp iken kendisine, terbiyesinde olan oğlu Şaban'a ve cariyesine bağlattığı günlük rub' gruş ki toplam 180 gruş nafaka üzerine hul' ile boşanmışlardır. AŞS, 22/87-2.

³⁰⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C.II, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1980, s. 115, 135. Kadın, mehrini bir şart ile kocasına hibe ettiğinde, eğer şart yerine getirilmişse hibe caiz olur, getirilmemişse caiz olmaz ve mehir kadına ait olur: s. 136.

³⁰⁶ AŞS, 170-A/390-3.

³⁰⁷ AŞS, 23/50-1.

³⁰⁸ Ali Bardakoğlu, “Hibe”, *TDVİA*, C.17, İstanbul 1998, s. 421; Vehbe Zuhayli, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, C.VI, Risale Yay., İstanbul 1994, s. 153,155. Hibenin rûkûnleri, şartları, hükmü, şekilleri, hibeden rücu vesâir hakkında ayrıntılı bilgi aynı eserin 154-179 Sayfaları arasında yer almaktadır.

³⁰⁹ bir kimse bir şeyi hibe eylediğinde, mevhub eğer mevhubünleh tarafından alınıp kabz edilmiş ise hibe o zaman tamalanmış ve sahih olur. Hibe sahibi hibesinden rücu edemeyeceği gibi vârisler de hak iddia edemezler. Fakat mevhubünleh hibeyi kabz etmeden ölüre ise hibe iptal olur: Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C.IV, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1980, s.226, 230, 231.

de diğer mallar gibi kölelerin de hibe edildiğini gösteren belgeler mevcuttur. Aşağıda hibelerin kimden kime yapıldığı tablo halinde gösterilerek bunlarla ilgili örnekler verilecektir.

Tablo 4: Hibe edilen köle ve cariyeler

Hibe Eden (Vâhib)	Kendisine Hibe Edilen (mevhûbünleh)	Hibe Edilen (mevhûb)	Milliyeti	Belge No
Genç Ahmed	Abdulgaffar	Mustafa (e)	-	16/167-3
Haver? Osman bin Arif	Nasrullah (büyük oğlu)	Eğlence (k)	-	19/216-3
El-Hac Kasım	Fatma Hatun bint-i Ahmed (zewcesi)	Nazire (k)	Gürcü	22/13-2
Ali Ağa bin Veli	Neslihan bint-i Malkoç Beg (zewcesi)	Mihman (k)	Rus	23/50-1
Seyyid Muharrem bin Hasan	Ümmü Hatun bint-i Hüseyin Çelebi (zewcesi)	Nursabah (k)	-	24/31-1
Abdullatif Ağa bin	Hafize Hatun bint-i Abdalbaki Çelebi (zewcesi)	Gonca(k), Belkıs(k), Safiye(k), ... (k)	Rus, Gürcü, Gürcü, Zengi	32/ 98-1
Mehmed bin Mahli	El-Hace Emine bint-i El-Hac Hasan (zewcesi)	Şahbaz (k)	Rus	33/177-2
Bayezid Efendi	Ali (küçük oğlu)	Mercan (k)	Habeşi	34/115-3
El-Hac Sunullah bin Satılmış	El-Hac Hüseyin (oğlu)	Dilaver (e), Siyavuş (e), Bilal (e), Nefise (k), Meryem (k), Gülizar (k)	-	169/ 68-2
Ümmühani	Mehmed Çavuş bin İbrahim Çavuş (zevci)	Gülahmer (k)	-	170-A/390-3
Şücaeddin Efendi	Kerime Hatun (zewcesi)	Kâmile (k)	-	170-B/ 186-3

Tabloda görüldüğü üzere 11 adet hibe davasında toplam 19 köle ve cariyeye hibe edilerek el değiştirmiştir. Bunlardan 15 tanesi cariyeye iken, 4 tanesi de köledir. Hibeler genellikle birincil dereceden yakınlar arasında gerçekleşmekteydi. Yabancılar yapılan hibeler yok denecek kadar azdır.

Hibeler genellikle karşılıksız olup babadan çocuklarına, karısına ya da kadından kocasına veya çocuklarına yapılmaktadır. En sık yapılan hibe erkekten kadına olmuştur. Meselâ; Kızılcamescid mahallesinden el-Hac Kasım, Gürcü asıllı ak benizli ela gözlü Nazire adlı mülk-i müşterâsı cariyesini zevcesi Fatma Hatun bint-i Ahmed'e hibe etmiştir³¹⁰. Kürkciyan mahallesinden Ümmü Hatun bint-i Hüseyin Çelebi'nin zevci Seyyid Muharrem bin Hasan karısına kendi mülkü olan Nursabah adlı bir cariyesi ile birlikte yirmi sahan, iki kazgan, iki sini, iki şamdan, iki kahve ıbrığı hibe etmiştir³¹¹. Yine Çukur mahallesinden Mehmed bin Mahli de zevcesi el-Hace Emine bint-i El-Hac Hasan'a Rus asıllı Şahbaz adlı cariyesini hibe etmiştir³¹².

³¹⁰ AŞS, 22/13-2. Bir kimse bir cariyeye veya köle hibe ettikten sonra, hibeyi alan kişi o cariyeyi istediği gibi tasarruf edebilir. Cariye vefat edince, her ne muhalefatı varsa yeni efendiye veya vârislerine kalır, eski efendi o cariyenin mirası üzerinde hiçbir hak iddia edemez: Şeyhülislam Fezullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye- Osmanlılarda Hukuk ve Toplum 2*, (Haz. Süleyman Kaya), Klasik Yay, İstanbul 2009, s. 108.

³¹¹ AŞS, 24/31-1.

³¹² AŞS, 33/177-2.

Bazı hibeler karşılıklı yapılmaktaydı. Örneğin; Kayacık mahallesinden Ali Ağa bin Veli'nin zevcesi Neslihan bint-i Malkoç Bey'e Mihman adlı Rus cariyesini ve mezbûre Neslihan'ın mülk dârının haricinde bir bâb odasını hibe ederken; Neslihan da Ali Ağa zimmetinde olan mehr-i müeccelini Ali Ağa'ya hibe etmiştir³¹³. Karşılıklı yapılan hibelerden biri de Seng-i Nakkaş mahallesinden Afıtab bint-i Abdullah'ın vefat eden kız Ümmühani ile zevci Mehmed Çavuş arasında gerçekleşmiştir. Ümmühani zevci zimmetinde olan 300 mehr-i müeccelini hibe ederken, Mehmed Çavuş da mukabilinde 60 gruşa Gülahmer adında bir cariyeye alarak hibe etmiştir³¹⁴.

Yapılan hibeler hususunda zaman zaman vârisler arasından anlaşmazlıklar da vukubulmaktaydı. Evâil-i Receb 1086 tarihli kayda göre, Şhreküstü mahallesinden iken vefat eden Abdullatif Ağa'nın tarih-i kitabdan on ay önce zevcesi Hafize Hatun bint-i Abdalbaki Çelebi'ye hibe eylediği Rus asıllı Gonca, Gürcü asıllı Belkıs ve Safiye ve Zengi asıllı ... adlı cariyeleri ile tecemmülathâne ve beyt, Ağa'nın vefatından sonra vârisler arasında anlaşmazlık konusu olmuştur. Müteveffanın büyük oğlu Ebubekir Ağa ile küçük oğulları Mehmed ve Ali ile kızı Halime babalarından kendilerine düşen hisselerini talep ederek Hafize Hatun'dan davacı olurlar. Hafize Hatun'un vekili el-Hac Yusuf, zikrolunan dört cariyeye ile mülklerin müvekkiline hibe edildiğini şahitler ile ispat eder ve hibenin sıhhatine, davacıların da men'ine karar verilir³¹⁵. Yine Amu mahallesinden Şücaeddin Efendinin zevcesi Kerime Hatun için Kilis'ten Kâmile adında bir cariyeye alarak hibe etmiştir. Ancak ölümünden sonra oğlu Ahmed Çelebi buna itiraz edince, devreye şahitler girerek söz konusu cariyenin mezbûre Kerime Hatun'a hibe edildiğine karar verilmiştir³¹⁶. Kürtünciyan mahallesinden Osman bin Arif'in büyük oğlu Nasrullah'a hibe ettiği eşya ve mülk ile birlikte Eğlence adlı cariyeye de diğer vârisleri ile Nasrullah arasında anlaşmazlığa neden olmuştur. Neyseki Nasrullah'ın şahitleri vardır ve söz konusu mallar ile cariyenin müteveffâ Osman tarafından Nasrullah'a hibe ve temlik edildiğine şahitlik etmişler ve dava Masrullah lehine sonuçlanmıştır³¹⁷.

Hibeler karı- koca arasında yapıldığı gibi çocuklara da yapılabilmekteydi. Seng-i Nakkaş mahallesinden vefat eden Bayezıd Efendi küçük oğlu Ali'ye Habeşi asıllı cariyesi Mercan bint-i Abdullah'ı³¹⁸; Tarla-yı Atik mahallesinden el-Hac Sunullah bin Satılmış oğlu el-Hac Hüseyin'e birçok eşya, mal, hayvan, tarla, bağ ve nakit para ile birlikte Dilaver, Siyavuş ve Bilal adlı üç köle ile Nefise, Meryem ve Gülizar adlı üç de cariyesini³¹⁹ hibe etmiştir. El-Hac Sunullah 16 Ra 1030'da ikrar ve tescil ettiği bu hibeleri on yıl önce yapmıştır.

Yakınlar arasında yapılan hibelerin yanı sıra bir adet de yabancıya yapılan hibe mevcuttur. Hısn-ı Mansur kazasından Genç Ahmed, Şhreküstü mahallesinden Bazarbaşı oğlu Abdulgaffar'a Mustafa adlı kölesini hibe etmiştir. Ölümünden sonra Evâsıt-ı Cemâziyel-ahir 1052'de Hısn-ı genç Ahmed'in kardeşleri Ali ve Hasan dava açarak Abdulgaffar'ın zevcesi Elif'ten köleyi talep etmişlerdir. Ancak Elif söz konusu

³¹³ AŞS, 23/50-1. Neslihan'ın hibe işleri velkili el-Hac Şemtun bin Ali tarafından yürütülmekteydi.

³¹⁴ AŞS, 170-A/ 390-3.

³¹⁵ AŞS, 32/98-1;

³¹⁶ AŞS, 170-B/186-3.

³¹⁷ AŞS, 19/216-3. Bir kimsenin yabancı birine bütün malını hibe etmesi caizdir. Ancak çocuklarından bir kısmını bırakıp, bir kısımına malının tümünü hibe etmesi veya hibede birini diğerine üstün tutması caiz olmakla birlikte mekruhtur: Zuhayli, C.VI, s.155.

³¹⁸ AŞS, 34/115-3.

³¹⁹ AŞS, 169/68-3.

kölenin altı yıl önce zevci Abdulgaffar'a hibe edildiğini, hibeden sonra asla veresinin bir hakkı olmadığını havî fetva mucebince Hasan ve Ali men' edilmişlerdir³²⁰. Hibelerin sıhhati açısından, işlemlerin şahitler huzurunda yapılması önemli bir husustur. Bu sayde ileride yapılacak itirazlar ve şikâyetler bertaraf edilebilmektedir. Yaşanan anlaşmazlıklara, şikâyetlere rağmen davalar mevhubünleher lehine sonuçlanmıştır.

2.1.5. Vasiyet

Özel hukuk bakımından mal olarak nitelendirilen köleler, alım satım miras, mehir, hibe, gibi vasiyete de konu edilmektedirler³²¹. Sözlükte bağlamak, bitıştirmek, emir, biri işi birisine ısmarlama anlamına gelen vasiyet, ıstılahta; bir malı veya menfaati ölümden sonraya bağlayarak bir şahsa veya bir hayır cihetine teberru yoluyla, yani meccanen temlik etmektir³²². Vasiyeti yapan kişiye mûsî, vasiyetin yapıldığı kişi veya hayır cihetine mûsâ leh, vasiyete konu olan mal veya menfaate ise mûsâ bih denir. Vasiyet hukuken mûsî açısından bağlayıcı nitelik taşımayan bir tasarruf olduğundan, mûsî hayatta iken isterse vasiyetten vazgeçebilir veya vasiyetini değiştirebilir. Vasiyet ancak mûsinin ölümünden sonra bağlayıcı hale gelir ve yerine getirilmesi gerekir³²³.

Vasiyet yolu ile el değiştiren köle örneklerine rastlanmıştır. Tövbe mahallesinden vefat eden Hüseyin Çelebi bin Mes'ud ölmeden önce sahib-i firâş(yatalak hastası) iken küçük oğlu Mehmed'e Yusuf bin Abdullah adlı bir kölesi ile mahalle-i mezbûrede bir oda, iki beyt, bir kiler, bir matbah be birrû mâ havludan oluşan mülk menziline vasiyet etmiştir. Vefatından sonra, vasiyet olunan mallar terekenin sülüsüne müsaid olmasıyla, Evâil-i Receb 1078'de, müteveffanın karısı ve kızları sagir Mehmed'in vasîsi Abdullah Çelebi bin Mehmed Çavuş huzurunda vasiyeti ikrâr ederek vasiyet edilen köle ve menzili (mûsâ bih) vekilleri vasıtasıyla vasî-i mezbûr Abdullah Çelebi'ye teslim etmişler ve ondan sonra tereke taksime tabi tutulmuştur³²⁴. Bir köle veya cariyenin tedbir yoluyla azad edilmesi de bir nevi vasiyet hükmündedir. Çünkü nasıl ki vasiyet edilen şey sahibinin ölümünden sonra terekesinden ifraz ediliyorsa, müdebber (mutlak veya mukayyed) kölenin azadı da efendisinin ölümü üzerine gerçekleşir ve terekesinden çıkar³²⁵.

Yine Şehreküstü mahallesinde Mevlâna Ahmed Efendi'nin odasında hasta olan Musa Beşe yanında olan eşyası ile kime vereceği var ve kimden alacağı var ise hepsini yazdırmış. Ayrıca bir de Kahraman adlı bir cariyesi olup cariyenin oğlu Mustafa'ya verilmesini vasiyet etmiştir³²⁶.

³²⁰ AŞS, 16/167-3; bir kimsenin yabancı birine bütün malını hibe etmesi caizdir.

³²¹ Aydın-Hamidullah, "Köle", s.239.

³²² Bilmen, C.V, s. 115. Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku I*, s. 435.

³²³ Abdüsselam Arı, "Vasiyet", *TDVİA*, C.42, İstanbul 2012, s.553; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku I*, s.435; Bilmen, C.V, s.115-116. Vasiyete dair her türlü sorunun cevabı 115- 178. Sayfaları arasında bulunmaktadır.

³²⁴ AŞS, 28/150-3, 168-3; Yapılan vasiyet mûsinin terekesinin sülüsüne müsait ise vârislerin itirazı hükümsüz olur ve taksimden evvel vasiyet yerine getirilir. Ancak, sülüsten fazla ise, vârislerin rızası göstermesi durumunda vasiyet yerine getirilir. Aksi takdirde, sülüsten fazla olan miktar verilmez: Bilmen, C.V, s. 318; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku I*, s.439.

³²⁵ "ben öldüğüm zaman şu kölem hürdür veya şu hastalığım neticesinde ölürsem şu cariyem azad olsun" diye tedbir suretinde vasiyette bulunsa, vefattan sonra bu vasiyetler yerine getirilir: Bilmen, C.V, s153.

³²⁶ AŞS, 162/284-1.

2.1.6. Herhangi Bir Borca Karşılık Veya Suça Karşılık (Diyet) Verme

Kölelerin el değiştirme şekillerinden biri de kişilerin borçlarına karşılık ya da karşılığında diyet ödenebilecek işledikleri bir suça karşılık diyet olarak verilmeleridir. Kişiler birbirine olan herhangi bir borcuna karşılık olarak kölelerini verebilmekteydiler. Akyol mahallesinden Zülfikâr bin Musa'nın bundan akdem vefat eden Ali bin Abdulkadir zimmetinde olan 143,5 esedî gruşu kalmıştı. Ali vefatından sekiz ay önce 60 gruşa bir cariyeye, 3,5 gruş nakit ve bargir bahasından 12,5 gruş vermiştir. Geriye kalan 67,5 gruşu mezbûr Zülfikâr müteveffâ Ali'nin yetimlerinin vasîsi olan Fatma bint-i Rıdvân'dan talep etmiştir³²⁷.

Sâbıkan Yeni il ve Türkmen Haleb voyvodası Yusuf Ağa'nın kâim makamı olan Akyol mahallesinden vefat eden Abazalı İbrahim Ağa zimmetinde mâl-i mirîden 1500 riyâli gruş ve kefâlet cihetinden 300 riyâli gruş toplam 1800 riyâli gruş borcu bulunmaktaydı. Yusuf Ağa'nın vekili Hüseyin Ağa müteveffânın zevcesi Fatma bint-i Ferhad Beşe ve büyük oğlu Mehmed Ağa'dan borcu talep etmiştir. Buna göre terekeden 100 riyâl gruş değerinde Rus asıllı Kahraman adlı bir cariyeye, 75 riyâl gruş değerinde Kenan adlı bir köle ve kalan borca mukabil de çeşitli menkul ve gayrimenkul mal ve eşyalar verilerek borç tahsil edilmiştir³²⁸.

Adından da anlaşılacağı üzere, ödenmeyip sonraya bırakılan mehr-i müecceller de erkek üzerinde bir nevi borçtur. Yukarıda da bahsedildiği üzere genelde vefat ya da boşanma hadisesi üzerine tahsil edilmekteydi. Bu mehir borçlarına mukabil de kölelerin verildiği görülmektedir. Örneğin; Bosna muhafazasından vezir Seydi Ahmed Paşa'nın kethüdası Yusuf Ağa vefat ettiğinden zimmetinde zevcesi Fatma bint-i Laçin'in 500 gruş mehr-i muahharı vardı. Evâhir-i Receb 1068'de Fatma Hatun'un bu mehir borcuna mukabil Mülayim bint-i Abdullah adlı bir beyaz cariyeye ile Anber bint-i Abdullah adlı bir siyah cariyeye ve Kızıllhisar'da bir parça bağ kendisine verilmiştir³²⁹.

Borca karşılık olarak kölelerin rehin verildiği de görülmekteydi. Ömer bin Yakub adlı şahsın Hacı Derviş bin Hacı Ali'ye cariyeye bahasından 35 aded sikke altın borcu bulunmaktadır. Bu borcuna mukabil zikrolunan cariyeyi Hacı Derviş'in yanına rehin bırakmıştır. Hacı Derviş de bu cariyeyi Üstad Hasan bin Mahmud adlı kimsenin yanına emanet bırakmıştır³³⁰. Borcun ödenerek rehin bırakılan cariyenin geri alınıp alınmadığı bilinmemektedir.

Yine bir kimse bir suç işlediğinde eğer ceza olarak karşılığında diyet³³¹ ödenebiliyorsa, karşı tarafa diyet olarak kölesini de verebiliyordu. Örneğin, kasaba-i Ayıntab sükkânından Ahmed bin Mehmed Akyol mahallesinden Mehmed Çavuş bin Ali'nin sağ gözüne kılıç ile vurup çıkarmış idi. bu suça “nısf diyet³³²” sabit olmuştur. Mezbûr Ahmed mezbûr Mehmed Çavuş'un gözünün diyeti olarak, bir gümüş raht, bir siyah

³²⁷ AŞS, 21/247-3.

³²⁸ AŞS, 26/77-1. Borca mukabil cariyeye ve köle verilmesi ile ilgili benzer örnek için bk.: AŞS, 34/135-2.

³²⁹ AŞS, 25/119-1. Konu “Mehir” başlığında işlendiğinden burada sadece bu hususa değinilmekle yetinildi. Benzer örnekler için bk.: AŞS, 19/251-4; AŞS, 36/144-2; AŞS, 162/530-1, 534-1.

³³⁰ AŞS, 1/181-2.

³³¹ Diyet: Bir kimsenin haksız olarak öldürülmesi, sakat bırakılması veya yaralanması durumunda ceza ve kan bedeli olarak ödenen mal veya paradır. Ali Bardakoğlu, “Diyet”, *TDVİA*, C.9, İstanbul 1994, s. 473; herhangi bir sebeple kısas uygulanmasının istenmediği veya mümkün olmadığı öldürme suçlarında veya yaralamalarda kısas yerine bedel olarak diyet(halk dilinde kan bedeli) uygulanır. Vehbe Zuhayli, *İsslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, C.VIII, Risale Yay., İstanbul 1994, s.112,117. Şakir Altay, *Açıklamalı Hukuk ve Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1983, s.101

³³² Eğer iki göz birden çıkartılmış olursa tam diyet, tek gözde ise yarım diyet uygulanır. Yarım diyete aynı zamanda “erş” adı verilir. Zuhayli, C.VIII, s.120, 124; Erş: insan vücudunda birden fazla bulunan uzuvların kısmen zarar görmesi halinde ödenen kısmi diyetdir ve miktarı bellidir: Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku II*, İz Yayıncılık, İstanbul 2016, s.444.

raht, bir mızrak, bir zerre, bir mor kumaş kaftan, dört çift ğarar, bir sac, bir leğen, bir ıbrık, bir tas, bir sahan, bir yastık, bir minder, bir sofrâ, iki yorgan, iki döşek, iki yasdık, bir Kızılbaş oğlu, bir doru at, mahalle-i mezbûrda 50 gruş kıymetli evini mecruhun oğlu Aslan Bey'e vermiş ve anlaşımlardır. Diyetin miktarı belirtilmemiş olsa da yarım diyete yüklü bir ödeme yapıldığı görülmektedir. Çünkü günün şartlarında, ev, at ve köle değeri yüksek belli başlı mallardır. Kölenin diyet olarak verildiğini gösteren fetvâ da bulunmaktadır³³³.

2.1.7. Emanet Bırakma

Köle ve cariyelerin emanet³³⁴ yolu ile başka şahıslara bırakıldığı görülmektedir. Kölelerin emanet bırakılmaları çeşitli nedenlerle olmaktadır. Satmak amacıyla, borç nedeniyle, vereseyle teslim edilmek üzere gibi emanet şekilleri görülmektedir. Aşağıda bunlarla ilgili bazı misaller verilecektir:

Şhreküstü mahallesinden Hamza oğlu Gaybi, Şah Veled oğlu Mehmed'e Gürcü asıllı Gülbahar adlı cariyesini emanet bırakmış ve *"eğer tarih-i kitabdan on iki güne değin gelirse ... mezbûre Gülbahar iş bu meclisde hazır olan Mevlâna Mehmed oğlu Mustafa'ya teslim itsün ol dahi benüm canibimden vekil olub bey' eylesün"* demiştir³³⁵. Belgenin bir kısmı tahrip olduğundan mezbûr Gaybi'nin, hangi durumda cariyenin vekiline teslim edilmesini istediği tam olarak anlaşılmamıştır.

Emanet bırakılan köle ve cariyelerin teslimi veya satışı ile ilgili zaman zaman taraflar arasında anlaşmazlıklar ve şikâyetler vâki olmaktadır. Behisni Meydan mahallesinden Canib oğlu İbrahim, Ayıntab Seng mahallesinden Ali oğlu Arsacı Mehmed'e Gürcü asıllı bir kulunu satması için yanına emanet bırakmıştır. Kölesini Kürkcüler mahallesinden Hacı Küçük bin Mehmed adlı şahsa sattığını iddia ederek akçasını talep etmiştir. Mezbûr Mehmed, söz konusu köleyi mezbûr Hacı Küçük'e 1 Safer 1094 semesinde bir yıl ecel(vade) ile 28 altına sattığını beyan etmiş ve Hacı Küçük de mezbûr Mehmed'i tasdik etmiştir. Daha sonra İbrahim, Mehmed'i azl ederek bir yıllık müddet dolunca 28 sikke altını kendisine verilmesini talep etmiş ve Hacı Küçük de bunu kabul etmiştir³³⁶.

Ayıntab Sancağı mutasarrıfı olan Kürd Ahmed Paşa'nın kethüdâyeri olan Yusuf Ağa, Boyacı mahallesinden Receb oğlu el-Hac Alican'ın Haleb'de iken Rus asıllı Belkıs adlı cariyesini fuzulen el koyarak Ahmed Paşa'ya getirmiş. Ahmed Paşa azledilince mezkûr cariyeyi Yusuf Ağa'ya bırakmış. Hacı Alican cariyesini talep edince, Yusuf Ağa cariyenin daha önce Alican'ın olduğunu kabul ediyor ancak *"Ahmed Paşa zikrolunan cariyeyi kendi mülki olmak zımmıyla yanımda emanet komuşdur Paşa-yı mûmâ-ileyhe mektub gönderiyim varub gelinceye değin iki ay mehl taleb iderim"* der. İki ay geçtikten sonra tekrar mahkemeye çağrılan Yusuf Ağa saklanıp daha sonra firar ediyor³³⁷.

Kürkcüyan mahallesinden Halil oğlu Yusuf Ağa sefer-i hümâyunda vefat ettiğinde yanında mevcut olan 20 gruşluk çukası ile 130 gruş kıymetli bir abd-i memlûkini karındaşı olup yine seferde iken

³³³ Mes'ele: ağaç ok ile kazâen çıkan gözün diyeti nedir? Elcevap: Gurre lazım olur. Mes'ele: Gurre nedir beyan buyrula? Elcevap: beş yüz dirhem bahalı kul, ya cariyedir: Düzdağ, age., s. 196.

³³⁴ Emanet: Emniyet edilen, emin kabul edilen kimsenin yanına bırakılan eşya veya kimse: Devellioğlu, Lûgat, s.246; Altay, Sözlük, s.115.

³³⁵ AŞS, 164/84-1; sahipleri tarafından bir başkasına emanet bırakılan başka cariyeler de mevcuttur: AŞS, 163/123-2; AŞS, 168/72-3.

³³⁶ AŞS, 4/277-4,5.

³³⁷ AŞS, 18/200-2.

kendisinden sonra sonra vefat eden el-Hac Mehmed'e (emanet) teslim eder. Mehmed eşyaları vermediği gibi köleyi de ahara satar. Evâhir-i R 1103 tarihinde, Yusuf'un varislerinin şikâyetleri üzerine, 150 gruşun müteveffâ Mehmed'in tereksinden verilmesine karar verilir³³⁸. Sahibi tarafından bir kimsenin yanına emanet bırakılan köle veya cariye, eğer sahibi veya bir yakını gelip emaneti geri almazsa emanet bırakılan her ne var ise beytü'l-mâle intikal eder³³⁹.

Kölelerin emanet dışında kiraya verildikleri, değiş tokuş(istibdal) yani bir nevi takas edildikleri de görülmektedir. Meselâ, 12 Ra 956'da Kara Ali adlı gulâm Telsud köyünden İbrahim bin Göğüş'e bir yıl hizmet etmek üzere üç altın almıştır. Yani Kara Ali kendini bir yıllığına İbrahim'e kiralamıştır³⁴⁰.

Köleler mal olarak kabul edildiğinden, sahipleri onları para karşılığı satışın yanısıra kendileri gibi kölelerle ya da başka mallarla değiştirilebilirdi, yani takas edilebilirlerdi. Mahmiyye-i Amid kullarından Mahmud oğlu Mehmed Beg Macar asıllı tıraş koyun gözlü kumral ve çatık kaşlı kölesi Hüsrev'i, Dergâh-ı Alî seyyar bölüğü gurâbasından Maltalı Hızır Begin kölesi ela gözlü ve kaşı kumral orta boylu Yusuf bin Abdullah ile istibdâl yani değiştokuş etmiş ve üzerine de sekiz sikke altın fark almıştır³⁴¹. Demek ki Hüsrev adlı kölenin değeri Yusuf adlı köleden daha fazla idi. Ebnâ-yı sipâhiyândan Ahmed oğlu Yusuf Beg Rus asıllı açık kaşlı ela gözlü orta boylu kölesi Şahin bin Abdullah'ı Ahmed oğlu Mahmud Ağaya mübâdele ile vermiş ve karşılığında Mahmud Ağa'dan bir siyah yağız kısarak, bir sırmalı çuka ve 20 gruş almıştır³⁴².

23 R 1091 tarihli davada ise farklı bir durum söz konusu olmuştur: Akyol mahallesinden Abazalı İbrahim Ağa yirmi yıl önce Rus asıllı Gülistan adlı cariyesini hizmet için kayın biraderi Mehmed Çelebi'nin menziline göndermiş idi. Bir zaman sonra İbrahim Ağa ve Gülistan vefat etmişlerdir. İbrahim Ağa'nın büyük oğlu Mehmed Ağa, Gülistan vefat ettiğinden kıymetini Mehmed Çelebi'den talep eder. Mehmed Çelebi, merhum İbrahim Ağa'nın cariyeyi zimmetinde olan borcuna mukabil kendisine verdiğini beyan eder. Dava sonucunda aralarında sulha karar verilir ve 70 gruş üzerinden sulh yaparlar. Bunun 50 gruşu İbrahim'in Mehmed Çelebi 'nin İbrahim'de olan 50 gruş hakkına takas edilir. Geri kalan 20 gruş Mehmed Ağa'ya verilir ve dava kapanır³⁴³.

2.2. Kölelerin Evliliği

Evlilik, hür insanlar gibi kölelerin de en doğal hakkı idi ve evlenip yuvasını kurma hakkına sahiplerdi. Dolayısıyla, kölelerin bu haktan mahrum edilmeleri İslâm'da hoş karşılanmayıp, kölelerin evlendirilmeleri ve hatta köleler ile evlenilmesi dahi Kur'an ayetleriyle teşvik edilmiştir³⁴⁴. Osmanlı Devleti'de bu kölelerin azad edilmeleri gibi evlendirilmeleri konusuna da önem verilmiş hatta Osmanlı padişahları da bazen cariyelerinin evlendirilmesiyle bizzat kendileri ilgilenmişlerdir. Şöyle ki, I. Abdulhamid yanında yetiştirdiği

³³⁸ AŞS, 41/150-1; benzer emanet davası için bk.: AŞS, 44/4-1; Bir kimse vefat ettiğnde, eğer yanında emanet var ise, o emanet terekesine dâhil olmaz.: Zuhayli, C.X, s.320.

³³⁹ AŞS, 133/252-5.

³⁴⁰ AŞS, 3/112-2.

³⁴¹ AŞS, 4/158-5; Takas yani değiş tokuş edilen iki şey arasında cins ve vasıf bakımından birlik olması gerekir. Bu işlem neticesinde, birinin diğerine fazlağı var ise bu ayriyeten ödenir.: Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku II*, s.515.

³⁴² AŞS, 25/189-3.

³⁴³ AŞS, 34/78-3

³⁴⁴ Kur'an-ı Kerim, Nûr Sûresi/ 32: "içinizden bekârları, köleleriniz ve cariyelerinizden salih olanları evlendiriniz. Eğer onlar yoksul iseler Allah onları lütfu ile yoksulluktan kurtaracaktır." ; Osman Karabulut, *İslâm'da Evlilik ve Mahremiyetleri*, Arı Yay. Konya 1971, s. 48.

bir cariye 15 yaşına geldiğinde, tıpkı kendi kızları gibi evlendirmek istemiş ve sadrazama gönderdiği hatt-ı hümayûnda “mahdumunuz mir-i ahur-ı samî (sadaret imrahoru) bey için cariye alacak diye müzakere olundu, benim küçükten terbiye olma cariyem vardır. Nezdinde münasib görülürse malzemesi görüldükte ba'de'l-ihrac alasin, münasib görülmezse billâhilazîm hatırım hoştur...” isteğini dile getirmiştir³⁴⁵.

İslâm aile hukukunda köleler evlenme konusunda eksik ehilietli kabul edilip, ancak efendisinin izni ile evlenebilirdi. Efendisinin rızasını almadan evlenen kölelerin nikâh akitleri (efendi icâzet vermediği takdirde) geçersiz olurdu. Efendi izninin özellikle erkek kölede aranması, evlilikte erkek köleye düşen mali yükümlülüklerin neticede efendiye zarar vermesi ihtimalinden dolayıdır. Zira mehir borcu kölenin şahsının mülkiyeti muhatap olması dolayısıyla, belirli durumlarda bu borç için kölenin satılması durumu vardır. Bu ise efendinin mal varlığında eksilmeye yol açacağından, kölenin evlenmesinde efendinin rızası aranmıştır. Ayrıca efendi kölesi üzerindeki zorlayıcı velâyet hakkını kullanarak, kölenin rızası olmadan da köleyi evlendirebilirdi. Ancak bu konuda mezhepler arasında görüş ayrılıkları vardır. Efendi tarafından bu şekilde evlendirilen bir köle azad edildikten sonra, dilerse bu evliliği fesh etme hakkına saip olup buna hıyâr-ı itk (azad edilme muhayyerliği) denilmekteydi. Hıyâr-ı itk cariyeye müteallik bir durumdur. Erkek köle zaten talâka malik olduğundan hıyâr-ı itk hakkı yoktur³⁴⁶.

Kölelerin evlenmeleri konusunda birbirinden farklı üç durum söz konusu olmaktadır. Birincisi; erkek hür, kadın köle olabilir. Hür bir kimse kendi cariyesi olmamak kaydıyla bir cariye ile evlenebilir. Bu durumda cariyenin efendisinden izin almak ve cariyeye makul bir mehir ödemek gerekir³⁴⁷. Hür kimsenin cariye ile evliliğinden olan çocuklar, eğer kişi evlenirken sülbünden gelecek çocukların hür olmalarını şart koşmamış ise kölelik anneden geldiği için, çocuklar annenin efendisine ait olup onun kölesi olurlar³⁴⁸.

İkincisi; erkek köle, kadın hür olabilir. Köle bir erkek hür kadın ile evlenirken efendisinin rızasını alması gerekirken; hür bir kadın kendi rızası ile köle ile evlenebilir; yalnız bu evliliğin sıhhati açısından, denklik (kefaet) noktasında kadının ailesinin buna itiraz etmemiş olması gerekir. Böyle evliliklerde doğan çocuklar hür olurlar. Köle statüsündeki koca, satın alma, miras vbin yollarla karısının mülkiyetine girdiğinde nikâh feshedilir. Zira nikâh ile mülkiyet aynı kişide birleşemez. Bu durumda kocanın azad edilmesi ve nikâhın yenilenmesi gerekir³⁴⁹.

Kölelerin hür kadınlar ile evliliklerinde kadına verilecek olan mehir efendi tarafından ödenmekteydi. Örneğin, Boyacı mahallesinden Tursun adlı kadın, Ali oğlu Yusuf adlı şahsın abd-i memlûkü olan Rıdvan bin Abdullah ile 25 altın mehr-i mukaddem (mu'accel) ve ve 25 altın mehr-i muahhar (müeccel) ile evlenmiş ve tengriverdi oğlu Hüseyin adlı kişiyi de kendisine vekil tayin etmiştir. Nikâhtan sonra mehr-i muaccel 25 altın kendisine verilmiş. 15 Zilhicce 1080'de mezbûr Hüseyin Yusuf'tan müvekkilesi Tursun Hatun'un

³⁴⁵ Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, s.179.

³⁴⁶ Aydın-Hamidullah, “Köle”, s.240; Bilmen, C.II, s. 63-64; AŞS, 18/241-1. 23 Ca 1070 tarihli kayda göre, Kürtüncüyan mahallesinden Yusuf Ağa bin Abdullah cariyesi Kahraman bint-i Abdullah'ı kölesi Hasan ile zorla evlendirir. Bir zaman sonra Kahraman'ı azad eder. Ancak Kahraman, azadlıktan doğan hıyar-ı itk hakkının bilmediğinden dört yıl bu şekilde evli kalır. Bu durumu öğrendikten sonra mahkemeye bu hususta bir de fetva ibraz ederek nikâhın feshini talep eder ve nikâh feshedilir.

³⁴⁷ Aydın- Hamidullah, “Köle”, s.240; Hür kadın üzerine cariye nikâhı sahih olmadığından dolayı, hür bir kadınla evli hir bir kimse cariye ile evlenmek istediğinde, karısını boşamak ve onun iddetini beklemek zorundadır. Fakat cariye üzerine hür kadın ile nikâh yapmak sahihtir. Bilmen, C.II, s. 106-107; Karabulut, *İslâm'da Evlilik ve Mahremiyetleri*, s.64.

³⁴⁸ Bilmen, C.II, s. 65; Düzdağ, age., s.154.

³⁴⁹ Aydın-Hamidullah, “Köle”, s.240; Düzdağ, age., s. 154.

mehr-i müecceli olan 25 altını talep etmiştir. Bunun üzerine Yusuf, mehr-i muaccelini verdiğini ve mehr-i müeccelin ise mezbûr Rıdvan'ın zimmetinde olduğunu kabul etmiştir. Ancak Tursun'un, halâ kölesi Rıdvan'ın nikâhında olması hasebiyle (boşanma veya ölüm olmadığı sürece) mehr-i müeccelinin vermenin şer'i olmadığını beyan eder³⁵⁰.

Hür kadın ile evlenen kölelerden biri de Tışlaki mahallesinden İbrahim Çelebi'nin kölesi Yusuf bin Abdullah olup Abdurrahman kızı Sittişam ile evlenmiştir. Yusuf öldüğünde 30 altın mehr-i muahharından 11 gruş hakkı kalmıştı. Sittişam Hatun 11 gruşu İbrahim Çelebi'nin oğlu İsmail Çelebi'den almış ve borç kapanmıştır³⁵¹. Tat Mehmed kızı Aişe Hüma adlı hür kadın ise Köse Mehmed oğlu Hacı Hüseyin'in kölesi Rıdvan bin Abdullah ile evlidir. Aişe Hüma Rıdvan'ın vefatından sonra 40 altın mehr-i muahharını mevlâsı Hacı Hüseyin'den talep eder. Hacı Hüseyin mehrin beş altın olduğunu iddia edip gerisini inkâr eder³⁵². Belge burada yarım bırakıldığından davanın nasıl sonuçlandığı bilinmiyor.

Üçüncüsü ise; erkek ve kadının her ikisi de köle olabilir. Bir kimse mülkünde bulunan köle ve cariyesini birbiriyle evlendirebileceği gibi, farklı efendilerin köle ve cariyeleri de birbiriyle evlenebilmekteydiler. Sadece böyle bir nikâh için efendilerin rızası gerekliydi. Bu evliliklerden doğan çocuklar annenin efendisine ait olurdu³⁵³. Meselâ, Kayser mahallesinden Hacı Mehmed oğlu Hacı İsmail, kölesi el-Hac Yusuf bin Abdullah ile cariyesi Çerkes asıllı Servinaz'ı evlendirmiştir. Bunları evlendirmeden önce ikisini de azad etmiş, nikâhtan sonra da bazı mülkler ve eşyalar da hibe etmiştir³⁵⁴. İbn-i Eyüb mahallesinden Boyacı Hacı Ömer'in kölesi Yakut bin Abdullah ile Cabi mahallesinden Hacı Receb'in cariyesi Gazal bint-i Abdullah evli idiler³⁵⁵. Bu kişiler azad edilmişlerdir. Ancak azad edilmeden öncemi yoksa sonra mı evlendirildikleri belli değildir. Ayrıca aralarındaki anlaşmazlık nedeniyle boşanmaktaydılar.

Bu üç husus dışında sicillerde azadlı köle ile hür kadın evliliği de görülmektedir. Şhreküstü mahallesinden Hasan Beşe kölesi Ali bin Abdullah'ı azad ettikten sonra li-ebeveyn kız kardeşi Cennet'i nikâh ile mezbûr Ali'ye vermiştir³⁵⁶. Hür kadın ile evlenen bir diğer azadlı köle de Amu mahallesinden Himmet oğlu Hasan'ın mu'takı Yusuf bin Abdullah'tır. Hasan Yusuf'u azad ettikten sonra tarih-i kitabdab dört ay önce, vekâleten kardeşi Emine'yi Yusuf'a 200 gruş mu'accel ve müccel mehirle akd-i nikâh eder. Ancak Yusuf'un öldüğü haberi alan Emine 15 gün önce Mehmed oğlu Osman ile evlenir. Durumu mahkemeye taşıyan Yusuf Emine'nin kendisi ile evli olduğunu şahitler ile ispat eder. Böylece Osman'ın akdi geçersiz sayılarak Yusuf'un nikâhının geçerliliğine karar verilir³⁵⁷.

Azadlı cariyeye ile hür erkek de evlenebilirdi. Bu tür evlilik Halil oğlu İbrahim'in azadlı cariyesi İsmihan bint-i Abdullah ile Kızılcamescid mahallesinden Hüseyin oğlu Mehmed arasında gerçekleşmiştir. Mehmed'in vefatıyla İsmihan'ın mevlâsı İbrahim'in vekili Mustafa, İsmihan'ın azadlı olmayıp, müvekkili

³⁵⁰ AŞS, 167/205-3. Bir kölenin evlendiği kadın hür ise mehir bu kadına, cariyeye ise cariyenin efendisine ait olur. Bilmen, C.II, s.63.

³⁵¹ AŞS, 11/64-1.

³⁵² AŞS, 8/127-3.

³⁵³ Aydın-Hamidullah, "Köle", s. 240; köle ve cariyeye aynı efendiye ait olduğunda mehir verilmesine gerek yoktur. Çünkü mehrin alınacağı ve verileceği aynı kişidir. Bilmen, C.II, s.63.

³⁵⁴ AŞS, 23/64-2.

³⁵⁵ AŞS, 163/202-1.

³⁵⁶ AŞS, 50/217-3.

³⁵⁷ AŞS, 39/58-3.

İbrahim'in ümm-i veledi olduğunu iddia ederek, müteveffâ Mehmed zimmetinde olan 30 gruş mehrin İbrahim'e ait olduğunu söyler ve talep eder. Bunun üzerine İsmihan'ın vekili İbrahim, efendisinin kendisini azad ettiğini ve velâyeten Mehmed ile evlendirdiğini şahitler ile ispat eder ve Mustafa davadan men' edilir³⁵⁸. Şehreküstü mahallesinden hür asıllı Bayram oğlu Derviş Halep'ten Hasan Halife'nin mu'takası olan Habeşi asıllı Harir bint-i Abdullah ile evliydi³⁵⁹.

Azadlı köle ile cariyeye evliliği de görülmektedir. Meselâ; İbn-i Boyacı mahallesinden Kara Halil oğlu Mehmed'in azadlı kölesi Bosna asıllı Firuz bin Abdullah ile cariyesi Abaza asıllı Devlet bint-i Abdullah evlidirler ve bunların Başar, Tavid ve Kara isimli üç de kızı vardır. Mezbûr Mehmed bu üç kızı terbiye etmek üzere Tışlaki mahallesinden Abalca oğlu Halil adlı kişiye verir ve her biri için de günlük iki karaca akçe nafaka bağlanır³⁶⁰.

Bunlar harici ayrıca efendi cariyeye evlilikleri de olmaktadır. Ancak bir kimse kendi mülk cariyesi ile evlenemez. Çünkü bir kadın hem eş hemde mal olamaz. Aynı şekilde bir kadın da erkek kölesi ile evlenemez. Bunların köle ya da cariyeleri ile evlenebilmeleri için, ilk önce onları azad etmeleri gerekir³⁶¹. Kayser mahallesinden Hacı Mehmed oğlu Hacı İsmail mülk-i müşterâsı olan Rus asıllı uzun boylu Reftare bint-i Abdullah'ı hasbeten-lillâh azad eder. Ardından mu'accel ve müeccel olmak üzere 100 esedî gruş ile kendi nikâhına alır. Aradan üç yıl sonra Evâsıt-ı Cemâziye'l-ahir 1063'te Hacı İsmail'in vekili Osman Çelebi bu azad ve nikâh olayını mahkemede tescil ettirir ve mezbûre Reftare tarafından da tasdik edilir³⁶².

Cariyesi ile evlenen bir diğer efendi ise Ahmed Ağa'dır. Ahmed Ağa, oğlu Mehmed Ağa'yı İbrahim Ağa kızı Fahri Hatun ile evlendirmeden önce 1079 senesinde Çerkes asıllı Şahbaz bint-i Abdullah'ı malından azad edip 600 gruş mehr-i muaccel ve müeccel ile nikâhına almış. 1099 senesinde mezbûr Mehmed vefat ettikten sonra, zevcesi Fahri Hatun'un vekili Mustafa Beg evâhir-i Muharrem 1099'da mezbûre Şahbaz'ın müvekkili Fahri Hatun'un mülki olduğunu ancak hizmet etmediğini iddia eder. Bunun üzerine Şahbaz'ın vekili Abdullah oğlu Şahin, müvekkilesinin nikâhtan önce Ahmed Ağa tarafından azad edildiğini ve nikâh akdi anında hür olduğunu şahitler ile ispat eder. Böylece Fahri Hatun davadan men' edilir³⁶³. Ayıntab mahekemesine yansıyan başka bir davada ise ilginç bir durum vardır. Şöyle ki; Nefs-i Tire'den Hasan oğlu Sinan, Arab Mahmud'un oğlu Ahi'ye 40 altına Fatma isimli Hint asıllı bir halayık satar. Mezbûr Ahi bu halayıkı azad ederek kendine nikâhlar. Ancak daha sonra Halep'e iletip başkasına satar³⁶⁴.

Efendileriyle evlenen azadlı cariyelerin, eşlerinin vefatından sonra varisler tarafından tekrar cariyeye olarak istihdam edilme veya mehir ve mirastan pay alamama gibi sıkıntılarla karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. Bu durumda cariyenin efendisi ile evlendiğini ispat etmesi lehine sonuçlar vermekteydi. İşte bunlardan biri Akyol mahallesinden Mehmed Ağa oğlu Ahmed Ağa'nın Gürcü asıllı cariyesi Aişe bint-i

³⁵⁸ AŞS, 39/101-2.

³⁵⁹ AŞS, 163/215-3.

³⁶⁰ AŞS, 163/8-1

³⁶¹ Bilmen, C.II, s. 106. Düzdağ, age., s.154.

³⁶² AŞS, 23/63-3; Osmanlı Devleti'nin 15. Yüzyıldaki yükselme devrinde, köle sayısının yüksek olduğu Bursa gibi büyük şehirlerde cariyeleriyle evlenen erkeklerin, ya da bir cariyeye ile birlikteliğinden çocuğu olan erkeklerin sayısı küçümsenemeyecek sayıda çoktu: Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, (Çev. Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 2005, s.302.

³⁶³ AŞS, 36/98-2.

³⁶⁴ AŞS, 133/352-3.

Abdullah idi. Evâhir-i Ca 1111 tarihli kayda göre, Ahmed Ağa Aişe'yi önce azad etmiş. Ardından 100 gruş muaccel ve 100 gruş müeccel mehirle kendisine eş yapmıştı. Ancak Ahmed Ağa'nın vefatından sonra kızı Merve Hatun mezbûre Aişe'yi cariyeye olarak istihdam etmek istemişti. Bunun üzerine Aişe Hatun, vekili Şeyh Mehmed vasıtasıyla, azad edilip merhum ile nikâhlandığını ve 200 gruş mehrinin halâ zimmetinde olduğunu iddia ve bu iddialarını da şahitler ile ispat eder. Böylece dava mezbûre Aişe lehine sonuçlanarak mehrin müteveffanın terekesinden verilmesine hükmolunur³⁶⁵.

Köle evlenme hususunda eksik ehliyetli iken, talâk³⁶⁶ konusunda ise tam ehliyetli yani hürler gibi olup boşanmak için efendisinin iznini almasına gerek yoktur. Ancak, hürlerde üç talâk geçerli iken, köle iki talâk ile karısını boşar, üçüncü talâk hakkı yoktur. Boşanmada, koca ve kadından hangisinin statüsüne bakılacağı hususundan mezhepler arasında farklı görüşler mevcuttur. Mâlikîler, Şafîiler ve Hanbelîler kocanın statüsünü esas alırken, Hanefîler ise kadının statüsünü esas almaktadırlar³⁶⁷.

Sicillerde tespit edilen boşanma davalarına bakıldığında boşanma davaları sadece erkekler tarafından değil, kadınlar tarafından da açıldığı görülmektedir. Kadınlar da erkekler gibi dava açıp boşanma talebinde bulunabilmektedirler. İbn-i Eyüb'den Boyacı Hacı Ömer'in azadlısı Yakut bin Abdullah adlı siyah kul ile evli olan Cabi mahallesinden Hacı Receb'in azadlı cariyesi Habeşi Gazal bint-i Abdullah zevci ile arasındaki geçimsizlik nedeniyle "hüsn-i zindegânimüz olmamağın" mehir ve nafakasından vaz geçerek hul'(hal')talebinde bulunur. Hul' bedeli olarak bir yorgan, bir döşek, bir yastık, bir tas, bir kilim, bir ..., bir gömlek ve 6 para akçe verir. Böylece Yakut da kendisini bir talâk boşar³⁶⁸. Halep'ten Hasan Halife'nin mu'takası olan Hebeşi asıllı Harir bint-i Abdullah da zevci Şehreküstü mahallesinden Derviş Bayram bin Mehmed'den hul' ile boşanır³⁶⁹. Tarla mahallesinden Şadi Subaşı ma'tukası Habeşi asıllı Harir bint-i Abdullah "işbu zevcim Burak ile hüsn-i zindegânem yokdur nafaka-i iddetimden ve mehrimden ve esbab ve emlâk ve akâr da vâsından mezbûr Burakın zimmetini ibrâ idüb umûmen ve husûsen geçdüm bana talâk virsün" diyerek Kasım oğlu Burak'dan boşanmak ister ve mezbûr Burak da mezbûre Harir-i bâin talâk boşar³⁷⁰.

Örneklere de görüldüğü üzere boşanmayı kadın talep ettiğinde erkek üzerinde olan mali haklarından vaz geçerek boşanmayı daha kolay hale getiriyor ve bu durumda erkek boşanmayı daha kolay kabul ediyor. Ayrıca boşanmaların genellikle geçimsizlik yani belgelerin diliyle " hüsn-i zindegânenin olmaması" nedeniyle vâki olduğu görülmektedir.

³⁶⁵ AŞS, 50/140-1.

³⁶⁶ Sözlükte her hangi bağlı bir şeyin bağını çözmek anlamına gelen talâk (İslâm hukukuna göre tatlîk adı da verilir) , zevciyyet rabitası olan nikâh bağını usulü dairesinde çözüp salıvermektir ve Türkçe karşılığı boşa(n)madır. Yani; evlenmiş olan kadın ve erkeğin çeşitli sebeplerden dolayı bir arada yaşamalarına imkân olmadığında birinin diğerinden ayrılması, birlik bağının çözümlenmesidir: Karabulut, İslâm'da Evlilik ve Mahremiyetleri, s. 223; talâk ve çeşitleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk.: H. İbrahim Acar, "Talâk", TDVİA, C.39, İstanbul 2010, s. 496-499;

³⁶⁷ Aydın-Hamidullah, "Köle", s.240; Bilmen, C.II, s.107; Sak, agt., s.39.

³⁶⁸ AŞS, 163/202-1. Hal' veya hul' sözlükte ayırmak, boşanmak anlamlarına gelip , kadının belli bir bedel vermesi karşılığında kocanın ayrılmaya razı olması üzerine karşılıklı anlaşma ile evlilik bağının bitmesi ve karı kocanın resmen ayrılmalarına muhâlaa denir: Fahrettin Atar, "Muhâlea", TDVİA, C. 30, Ankara 2020, s. 397; Devellioğlu, s. 362, 776.

³⁶⁹ AŞS, 163/215-3.

³⁷⁰ AŞS, 4/289-4. Ayıntab'da Hürler arasındaki boşanma hadiseleri için bk.: İsmail Kıvrım, "17. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntâb Örneği; Talâk, Muhâla'a ve Tefrîk)", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2011, 10(1), Gaziantep, s. 371-400.

Efendisi tarafından zorla evlendirilen bir cariye azad edildikten sonra -yukarıda bahsedildiği üzere hıyâr-ı itk muhayyerliği ile - eğer isterse bu evliliği fesh ettirebilirbitirebilir. 23 Ca 1070 tarihli kayda göre, Kürtünciyan mahallesinden Kahraman bint-i Abdullah, aynı mahalleden Yusuf Ağa'nın cariyesi iken, Yusuf Ağa Kahraman'ı kölesi Hasan ile zorla evlendirir. Bir zaman sonra(tarih-i kitabdan dört yıl önce) Kahraman'ı azad eder. Ancak kadın, azadlıktan doğan hıyâr-ı fesh hakkının bilmediğinden dört yıl daha evli kalır. Bu durumu öğrendikten sonra mahkemeye birde fetva ibraz ederek nikâhın feshini talep eder ve böylece boşanma gerçekleşir³⁷¹.

Kocasından boşanan bir kadın eğer bir başkasıyla evlenmek istediği takdirde iddet-i hayz süresini, eğer hamile ise doğumu (iddet-i haml) beklemek mecburiyetindedir. İddet süresi bittikten veya doğum yaptıktan sonra istediği kimseye nikâh ile varabilir³⁷². Örneğin, Yahni mahallesinden Aşık oğlu Hamza zevcesi Bosna asıllı cariye-i mu'taka Gülşah bint-i Abdullah'ı üç talâk boşadığında kadın hamile idi. mezbûre Gülşah doğumdan sonra Halep Babü'l-bezir mahallesinden Mina oğlu Halil ile evlenmek istediğini beyan etmiş ve mezbûr Halil de bunu kabul etmiştir³⁷³.

2.3. Kölelerin Nafakası

İslâmiyet, köleliğin zaman içinde ortadan kalkmasının sağlayacak zemin oluşturma yolunu seçip, bir yandan kölelerin hürriyete kavuşturulmasını sağlamaya çalışırken, diğer yandan bu sosyal gerçeklik devam ettiği sürece kölelerin hak ve menfaatlerini gözeten tedbirler almıştır. Kur'an ve Sünnet'in bu yönde emir ve tavsiyeleri fıkıh doktrinlerini kölelerin nafakası konusunda ele almaya, onların hak ve vazifelerini hukuk çerçevesinde düzenlemeye yönelmiştir. Şöyle ki: kölelerin nafakası³⁷⁴ onun iâşe, giyim, mesken, sağlık ve her türlü temizlik masraflarını karşılar. Nafakanın miktarı kölenin ihtiyacını karşılayacak ölçüde olmalıdır; bu belirlenirken çevrenin sosyal durumu ve örfü dikkate alınır³⁷⁵.

Kölelerin nafakaları efendilerine ait olup bunlar, gerek tamamen köle, gerek müdebber, ümm-i veled olsunlar ve gerekse büyük ve sağlıklı olsunlar hepsinin nafakası efendileri tarafından karşılanmaktadır. Ancak efendi, mükâteb ve kısmen azad edilmiş kölelerin nafakalarını karşılamak zorunda değildir. Eğer bir efendi kölesinin nafakasını vermekten imtinâ ederse, hâkim o köleyi uygun bir işte çalıştırarak nafakasını

³⁷¹ AŞS, 18/241-1. Söz konusu fetva şöyledir: "Zeyd cariye-i memelûkesi Hindi abd-i memlûki Amrûya tezvîc idüb ba'de zeman Zeyd-i mezbûr Hind-i merkumeyi azad ve zümre-i hürâire ilhâk idicek Hind-i merkume için hıyâr-ı 'itk olub mevlâsı Zeyd-i mezbûrun 'akd itdiği nikâhı şer'ân feshe kâdire olurmu ? el-Cevâb feshe kâdire olur kendi için hıyâr-ı fesh olduğunu bilmemek ile zeman geçirse de bildiği vakit fesh eylese câizdir".

³⁷² İddet: Evliliği herhangi bir sebeple sona eren kadının, yeni bir evlilik yapabilmesi için beklemesi gereken süredir. İddet, esas itibariyle evliliği sona eren kadın ile ilgili bir yükümlülük olmasıyla birlikte; dört karısı olup da bunlardan birini boşayan veya boşadığı karısının veya boşadığı karısının kız kardeşi, teyzesi, halası gibib kendisiyle tek nikâh altında birleştirilemeyecek derecede yakınıyla evlenmek isteyen erkek de boşadığı karısının iddetini beklemek zorundadır. Fıkıh literatüründe kocanın iddeti ile bu kastedilmektedir: H.İbrahim Acar, "İddet", TDVİA, C.21, İstanbul 2000, s. 466,467; Boşanmadan kaynaklı iddet süresi boşanma tarihinden itibaren hürlerde üç hayz, cariyelerde iki hayz dönemidir. Ölümünden kaynaklı iddet ise hürlerde dört ay on gün, cariyelerde ise iki ay beş gündür. İddet-i haml ise doğum ile sona erer: Devellioğlu, s.472; Karabulut, *İslâmda Evlilik ve Mahremiyetleri*, s.64.

³⁷³ AŞS, 4/58-4.

³⁷⁴ Nafaka: Zaruret halinde olana yapılan nakdi(istisnaen ayni) yardımdır. Altay, Sözlük, s.332; Birinin kanûnen geçindirmekle yükümlü olduğu kimselere mahkeme kararıyla bağlanan aylık; yiyecek parası, geçimlilik. Devellioğlu, s.933; Azık, ihtiyaçların karşılanması maksadıyla harcanan para vb. maddi değerler; hayatiyetin ve yararlanmanın devamlılığını sağlamak için yapılması zorunlu olan harcamalar. Celal Erbay, "Nafaka", TDVİA, C.32, İstanbul 2006, s.282.

³⁷⁵ Erbay, "Nafaka", s.284.

temin etmesini sağlardı. Ancak, kölenin çalıştırılması kabil ve caiz bulunmazsa, efendi nafakasını vermeye veya kendisini satmaya mecbur bırakılırdı³⁷⁶.

Efendilerinin izni ile evlenmiş olsalar dahi, kölelerin zevcelerine ait nafakaları kölelere aittir. Bu nafakanın miktarını hâkim tayin eder ve kölenin zimmetinde borç olur. Fakat kendi çocukların nafakasını temin etmekle mükellef değildirler³⁷⁷.

Şer'îyye sicillerine yansıyan köle nafaka davaları, efendi ve köle arasında anlaşmazlıktan ziyade, efendisi ölen veya başka yerde bulunan kölelere talep üzerine mahkeme tarafından verildiğine dair davalardır. Kölelerini ve ailesini bırakıp giden kimenin zevcesi mahkemeye başvurarak hem kendisi hemde yanında bulunan köleler için nafaka talebinde bulunabilmektedir. 29 C 1091 tarihli kayda göre, Tarla-yı Atık mahallesinden Ali Kaya kızı Asiye mahkemeye başvurarak, kocası el-Hac Abdulkadir'in kendisini, oğlu Mehmed'i, kölesi Hasan'ı ve cariyesi Belkıs'ı dokuz yıldır ki bilâ nafaka terk edip başka diyara gittiğini ve nafakaya ihtiyaçların olduğunu belirtir ve nafaka talebinde bulunur. Dava sonucunda, kocası döndüğünde ondan alınmak üzere, 120 akçe 1 gruşa olmak üzere her birine beşer akçe nafaka bağlanır³⁷⁸.

Bostancı mahallesinden Mehmed kızı Meryem mahkemeye gelerek, zevci Ali adlı kişinin kendisini, kölesi Rıdvan bin Abdullah, cariyesi Halka bint-i Abdullah ve bunun firâşından mütevellide Aişe adlı kızını bilâ nafaka terk edip başka diyara gittiğini ve nafaka ve kisveye eşedd-i (şiddetli) ihtiyaçları olduğunu bildirerek nafaka talebinde bulunur. Kendisine zevci Ali'nin yanında nafakadan bir şey bırakmadığına dair yemin teklif edilir. Meryem'in yemin etmesinden sonra her birine 200 akçe bir gruş olmak üzere onar akçadan günlük 40 akçe takdir edilmiş ve istidaneye izin verilmiştir³⁷⁹. Boyacı mahallesinden Rahime Hanım da zevcinin terkiyle kendisi ve iki cariyesine nafaka talebinde bulunmuş ve günlük 2 gruş nafaka bağlanmıştır³⁸⁰.

Nafaka, sadece kişinin ailesini ve köle ve cariyelerini terketmesi neticesinde değil, ölmesi durumunda da talep edilmekteydi. Evâsıt-ı Şevval 1024 tarihli kayda göre, Çukur mahallesinden vefat eden Fethi Bey'in zevcesi Zeyneb tarafından oğlu Mahmud, mahkemeye başvurarak, müteveffanın İmadullah adlı küçük kızı, Nazenin adlı cariyesi ve bir atının kalıp bunların nafaka ve kisveye muhtaç olduğunu iddia ederek, nafaka talebinde bulunur. Bunun üzerine günlük 1 şâhi İmadullah'a ve 2 şâhi Nazenin'e ve at satılıncaya kada 3 şâhi de ata olmak üzere, toplam 6 şâhi nafaka bağlanmıştır³⁸¹.

Yave gerekçesiyle tutulan veya kaybolan köleler mîride bekletilirken bunlara ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla da nafaka bağlanmaktaydı. Tabi bu nafaka kadının izni ile bağlanırdı ve sahibi ortaya

³⁷⁶ Bilmen, C.II, s. 508; Sak, agt., s. 65.

³⁷⁷ Kölenin zevcesi hür veya mükâteb ise çocuğunun nafakası bu zevceye ait olur. Başkasının cariyesi, müdebberesi veya ümm-i veledi ise nafaka bu efendiye ait olur. Hür kimsenin cariyeye, mükâtebe, müdebberesi veya ümm-i veled bulunan zevcesinden mütevellid çocuğunun nafakası, zevcinin mükâtebe olduğu takdirde kendisine, olmadığı takdirde mevlâsına ait olur. Çünkü çocuk, hürlük ve kölelik itibarıyla anneye tabidir. Bilmen, C.II. s. 510-511.

³⁷⁸ AŞS, 34/106-7

³⁷⁹ AŞS, 33/9-1.

³⁸⁰ AŞS, 14/272-2.

³⁸¹ AŞS, 162/ 111-3. Bu davada dikkat çeken bir husus da vardır ki bu da hayvana nafaka bağlanması olayıdır. Bu hususta farklı görüşler vardır. Zahirilere göre; Dini açıdan ehli hayvanlara sahibinin infakta bulunması bir vazifedir. Buna riayet edilmediği takdirde "bunları ya sat veya başkasına bağışla veya kendilerine infakta bulun" diye sahiplerine hâkim tarafından diyâneten emr olursa da, kazâen emr olunamaz. Fakat İmam Ebu Yusuf'a göre ise hayvanların sahipleri onlara infakta bulunmaya veya satmaya hükmen mecbur bırakılır. Bilmen, C.II, s.511.

çıkınca ondan tahsil edilirdi. Eğer köle kadıya teslim edilmişse, nafakası beutü'l-mâl tarafından ödenirdi. Meselâ; 20 Cemâziye'l-evvel 956'da Zevkir köyü kethüdâsı Ali, Mehmed isimli Gürcü asıllı sarı uzun boylu bir gulâmı emîn kâtibi Hamid Mehmed'e teslim edip, bu gulâma günlük 1 para nafaka³⁸², İbrahim Efendi'nin emîn adamına teslim ettiği kara Zengiü'l-asl kara gulâma yevmî (günlük) 1 para nafaka bağlanmıştır³⁸³. Keret köyünden Süleyman Kethüdâ ma'rifetiyle yolda Habeşi asıllı çilü'd-diş (sarı dişli) kızıl etli Mercan isimli gurre bir kılıç ile tutulup "bir akşam yokdur" deyince ikisine günlük 2 para nafaka takdir olunarak emîn adamı Ahmed oğlu Ali'ye teslim edilmiştir³⁸⁴.

2.4. Köle Firarları(İbakat)

Efendi ile köle arasındaki güven her ikisi açısından da önemli bir durumdur. Çünkü efendisinden memnun olmayan bir köle, bazı durumlarda başka bir efendiye sığınma ve kaçma yolunu seçebilmekteydi³⁸⁵. Belgelerde efendilerinin hizmetinden kaçan köle örneklerine sıklıkla rastlanmaktadır. Bunlar ya kendileri direkt ya da birileri tarafından ayartılarak kaçmaktadırlar. Kölelerin efendisinin hizmetinde iken kaçmaları olayına ibâk, kaçan köleye de abd-i âbık³⁸⁶, cariyelere ise cariyeye-i âbika veya kenizek adı verilir³⁸⁷. Âbık veya âbika (çoğulu evâbık) Arapça bir kelime olup bunun Türkçe karşılığı kaçkun(kaçgun) dur. Dolayısıyla sahibinden firar eden köle "abd-i âbık" veya "kaçgun köle" diye adlandırılır. Kaçgunlar ile ilgilenen memura da "zâbıt-ı evâbık" adı verilir. Âbık ve âbıklar için bazen yâve kelimesi kullanıldığı da vâkidir ve bunu sicillerde görmek mümkündür³⁸⁸. Örneğin; havass-ı hümâyun emîni Mehmed Tabıncık'ın kulu Cafer bin Abdullah Hamza bin Abid adlı bir kulu "kaçgun yâvedir" diyerek mahkemeye sunar. Hamza iddaları inkâr edince, mütevelliden Ahmed Kaya Beşe ve Mustafa oğlu Mehmed mezbur Hamza'nın, Küçük Sinan Bey hatununun kulu olup kaçgun olduğu hususunda şahitlik ederler. Bunun üzerine mezkûr kul emîn Mehmed'in kulu Cafer'e teslim edilir³⁸⁹.

Kölelerin sahiplerinden kaçmaları, hürriyetlerini kazanmanın en kolay ve doğal yolu olsa da oldukça riskli bir durum idi. Çünkü özgürlüğe kavuşma hayali onları tekrar köleliğe götüreceği gibi belki daha kötü sonuçlar da doğurabilmekteydi. İslâm hukukunda kaçak bir köleyi yakalayan kimse köleyi kendisi götürüp sahibine teslim edebileceği gibi, dilerse sahibinin gelip almasını için yanında da tutabilir, dilerse de götürüp kadıya teslim eder. Kadı kendisine getirilen kölenin abd-i âbık olduğuna dair delil gösterilmedikçe kabul etmez. Âbık olduğu anlaşılan köleyi ta'zir veya tekrar firar etmemesi için alıkoyar. Kaçgun köleyi yakalayan kişi kadının izni ile onu altı aya kadar tutar. Bu müddet süresince sahibi çıkmazsa, yine kadının izni ile başkasına satabilir. Bu süre zarfında sahibi çıkarsa satışı fesh ettiremeyip ücretini almaya mecbur olur.

³⁸² AŞS, 3/31-4.

³⁸³ AŞS, 3/35-4.

³⁸⁴ AŞS, 3/ 153-3.

³⁸⁵ Mustafa Akbel, "Osmanlı Başkentinde Kölelerin Durumu ve Azatları: Galata Örneği (1718-1730) *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Nisan 2017, C.3, S.1, s.217.

³⁸⁶ Bilmen, C.III, s.332; Abdülkadir Şener; "Âbık", *TDVİA*, C.1, İstanbul 1988, s.306; Ünal Taşkın, "Rüsûm-ı Örfiye", *Tarih Okulu*, İlkbahar-Yaz 2013, Sayı XIV, s.69;

³⁸⁷ Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları Kanunlar*, C.1, İstanbul 1943, s. 29, 68, 199; Sak, agt., s.149; Taşkın, agm., s.69.

³⁸⁸ Yava Farsça bir kelime olup kayıp ve zâyi olan şeylere denir. İstilahta, sahipsiz olarak tutulan hayvanlar ve bazen kayıp olan her şeye yava adı verilir. Akgündüz, *Kanunnâmeler I*, s.182.

³⁸⁹ AŞS, 1/ 212-2.

Kaçgun köleyi yakalayan kişi, kadının izni ile köleye nafaka bağlatınca, sahibi ortaya çıktığında sarfettiği parayı sahipten tahsil eder. Fakat kadından izinsiz bağlanan nafaka bilâhere sahipten tahsil edilemez. Eğer kaçgun köle kadıya teslim edilmiş ise nafakası beytü'l-mâlden temin edilir³⁹⁰.

Osmanlı Devleti'nde kaçak kölelerin yakalanmaları ve yakalandıktan sonraki durumları belli bir nizama bağlanıp bu hususta çeşitli kanunlar çıkarılmıştır³⁹¹. Kaçak köle yakalayan kimse bunu ya kendisi getirip kadı huzuruna çıkarır- ya da yâveci veya beytümâl eminlerine teslim eder, bunlar da köle veya cariyeyi muhafaza altına alırlardı. Kaçak köleleri muhafaza altına alan kimselere de “yâveci” adı verilmektedir. Şehir merkezlerinde görevli olan beytü'l-mâl eminleri, subaşları, voyvodalar gibi görevlilerin kaçak kölelerin yakalanmaları ve muhafaza edilmelerinde önemli rol oynamaktaydılar³⁹².

Kaçak kölelerin yakalanmasında görevlilerin yanısıra, bunları gördükleri yerde ilgili makamları haberdar eden veya tutup görevlilere teslim eden bölge halkının da önemli payı bulunmaktaydı. Zevkir köyü kethüdâsı Ali, Gürcü asıllı uzun boylu Mehmed adlı bir gulâmı emîn kâtibi Ali oğlu Mehmed'e teslim etmiştir³⁹³. Keret köyünden Süleyman kethüdâ yolda tuttuğu Habeş asıllı Mercan isimli çil dişli kızıl etli bir gurreyi emîn adamı Ahmed oğlu Ali'ye teslim etmiştir³⁹⁴. İbrahim Çelebi de Kara Zengi asıllıkara bir gulâmı emîn adamına teslim etmiştir³⁹⁵. Emîn adamlarına teslim edilen bu kölelere yevmî birer para da nafaka bağlanmıştır. Yine daha önce yave gerekçesiyle tutulduğu tahmin edilen ve Kalede emanete konulan Mübarek adlı arab da şehir subaşısı adamlarından Mehmed'e teslim edilmiştir³⁹⁶.

Abd-i âbık olarak yakalanan bir kimsenin “ben köle değilim” veya “ falanın azadlısıyım” demesi yeterli olmayıp, bunu şahitlerle veya azadlık belgesi ile ispatlaması gerekiyor. Aksi takdirde kaçak köle olarak yâveciye teslim edilirler. Meselâ; Mirliva-yı Ayıntab Mehmed Kethüda tarafından İlyas Subaşı Telkar köyü civarında kaçak köle gerekçesiyle tuttuğu Zengi asıllı Selim bin Abdullah adlı siyah arabı mahkemeye sunar. Selim “*merhum Süleyman Paşanın kethüdâsı İsa Kethüdanın abdi olup ağam fevt oldu ben azadlu oldum Kızılbaşda mahbus olmağla itknâmem anda kaldı*” der. Fakat kendisine inanılmamış ki Ayıntab mukâtaası emîni olan Divan-ı Haleb çavuşlarından Mehmed Çavuş'a teslim edilir ve kendisine günlük beş para nafaka takdir olunur³⁹⁷. Malatya Baba Acem mahallesinden Hacı Yusuf adlı kişinin Aryan asıllı kölesi Kanber adlı siyah arab firar eder. Kaçgunu yakalayan havass-ı hümâyun emîni Acem Mirza Çavuş'un adamı Ali bin Hacı Halil tarafından yakalanıp kadı huzuruna çıkarılınca “ *ben Hacı Mahmud nam kimesnenin kulu idim bundan akdem dört yıldır İbrahim nam nâib huzurunda beni azâd itdi*” diyerek bir hüccet gösterir.

³⁹⁰Kul ve cariyede bekleme süresi olan müddeti örfiyye Barkan'ın Kanunlar'da üç ay olarak belirtilirken; Bilmen'de ise altı ay olarak belirtilmektedir. bk.; Barkan, Kanunlar, s.68,199; Bilmen, C.IV, s.58-59; *Fetâvâ-yı Feyziyye*, s.137; Sak; agt., s.149.

³⁹¹ Bu husus 1518 tarihli Karaman Vilyeti Kanunnâmesi'nde “Abd-i âbık tutulsa yavacı olan abd-i âbıkı tutub getürene yirmi akçe virmek âdet olmuşdur. Âbıkın mevlâsı gelicek bir günlük yoldan kaçmışsa altmış akçe ve üç günlük yoldan ya daha ziyâde yoldan kaçmışsa yüz akçe muştuluk virir ve kulun kadı takdir eyledüğü nafakasını ve bunlardan gayri abd-i âbıkı tutub getürene virdüğü yirmi akçeyi dahi âbıkın mevlâsından alırlarmış, merhum Hüdâvendigâr tâbe serâh ol yirmi akçeyi yavacı yanından emreylemiştir anım üzerine mukarrer kılındı” şeklinde belirtilmiştir. Barkan, Kanunlar, s.43; Zübeyde Güneş Yağcı, Emre Ataş, “Osmanlı Devleti'nde Kaçak Köleler: Abd-i Abık”, *Osmanlı Devleti'nde Kölelik: Ticaret, Esaret, Yaşam*, (Ed.: Zübeyde Güneş Yağcı vd.), Tezkire Yayıncılık, İstanbul 2017, s.304-305.

³⁹² Sak, agt., s.150; AŞS, 1/212-2, 330-1; AŞS, 2/36-3.

³⁹³ AŞS, 3/31/4.

³⁹⁴ AŞS, 3/153-3

³⁹⁵ AŞS, 3/35-4.

³⁹⁶ AŞS, 6/52-5.

³⁹⁷ AŞS, 8/151-5.

Ancak hüccette İbrahim ismi yoktur. Bunun üzerine Ali'den kaçgun köle olduğuna dair delil talep edilir. Şahitlerin mezbûr Kanber'in Malatya'dan Hacı Yusuf'un kölesi olduğu, azad etmediği ve dört yıldan ziyadedir firar ettiği yönünde şahadetleri üzerine kaçgun köle mezbûr Ali'ye teslim edilir³⁹⁸.

Kaçak köleler kadı huzuruna çıkarıldığında bunların isimleri, milliyetleri, kölelikleri, sahiplerinin kim olduğu ve nereden kaçtıkları tespit edildikten sonra, hâkim veya yâvecinin gözetiminde tutulur ya da bulup getirene emaneten teslim edilmekteydi³⁹⁹. Emanette bekletilen kölelerin bekleme süresi sınırlı idi. sicillerde bu süre "sahibi zuhur edinceye veya müddet-i örfiyesi tamam oluncaya dek" şeklinde ifade edilmektedir. Bu süre üç ay olup bazen yüz güne dahi çıktığı da olmaktadır⁴⁰⁰. Bu süreçte köle sahibi biliniyorsa gelip kölesini alması için kendisine haber gönderilir ve teslim edilirdi⁴⁰¹. Köleyi sahibine teslim eden görevli veya şahıs, bekleme süresi geçmiş ise köle sahibinden cu'l adıyla 40 dirhem bir ücret talep ederdi. Osmanlı hukukunda buna muştuluk da denir⁴⁰². Sahibi bilinmiyorsa her pazarda ve toplulukta teşhir edilerek kölenin bütün vasıfları ve alametleri ilân edilirdi⁴⁰³. Yakalanan âbık ve âbıkalara, sahibi zuhur edinceye veya müddet-i örfiyesi doluncaya kadarki geçen süre zarfında, nafaka bağlanarak, ihtiyaçları karşılanmaktaydı⁴⁰⁴. Ancak yâvede bekleyen âbıkın müddet-i örfiyesi dolunca sahibi ortaya çıkmayan köle Sûk-i Sultani'de satışa çıkarılarak devlet namına satılır ve elde edilen gelir devlet hazinesine aktarılırdı⁴⁰⁵.

Kaçgun köle veya cariyeye yakalayan bir kimse bunu kadıya getirerek tescil ettirmek ve nafaka bağlatmak mecburiyetinde idi. Kadıdan izinsiz bağlanan nafaka, sonradan ortaya çıkan sahibinden geri alınamaz. Ayrıca kadıya tescil ettirilmeyen ve bir müddet bekletilmeyen kaçgun köle ve cariyenin satılması da câiz değildir⁴⁰⁶. Dolayısıyla bir kimse yakaladığı kaçgun köleyi kadı huzuruna getirip buna resmiyet kazandırmadan kendi kölesiymiş gibi satamaz. Böyle bir köle satılarak birkaç el değiştirmiş olsa dahi, efendi ortaya çıkıp kölesini nerede ve kimin elinde bulur ise bulsun ve ne kadar süre geçer ise geçsin, kölenin kendi kölesi olduğunu ispatlaması halinde onu geri alabilmektedir. Bunların satış bedelleri de zincirleme olarak geri ödenmekteydi⁴⁰⁷. Bu durum köle satın alacak kişiyi daha dikkatli olup alacağı kölenin satıcıya ait olup olmadığını araştırmaya yöneltmektedir, abd-i âbıkların gizlice satılmasının önüne geçmektedir.

Kaçma eğilimi erkeklerde daha çok olmakla birlikte, kadın kölelerin de kaçtıkları görülmektedir. Bunlar buldukları yerde, kaçak oldukları ispat edildikten sonra sahiplerine teslim edilmekteydiler⁴⁰⁸.

³⁹⁸ AŞS, 133/247-2.

³⁹⁹ Akgündüz, *Kanunnâmeler I*, s.183; Sak, agt., s.151;

⁴⁰⁰ Barkan, *Kanunlar*, s. 26, 68, 199.

⁴⁰¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, C.VI, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1980, s.88; AŞS, 1/ 183-3, 212-2.

⁴⁰² Akgündüz, *Kanunnâmeler I*, S.183;

⁴⁰³ Düzdağ, age., s.164.

⁴⁰⁴ Yâvede bekleyen kaçgunlara bağlanan günlük nafaka miktarları dönemin şartlarına göre değişkenlik göstermekteydi: Yağcı-Ataş, agm., s.306-307; AŞS, 8/151-5; AŞS, 14/218-2; AŞS, 15/74-2; AŞS, 39/184-1.

⁴⁰⁵ Akgündüz, *Kanunnâmeler I*, s. 183; Köse, agt., s.141. Ayıntâb şehrine ait 1543 tarihli Tahrir kaydına göre bu tür satışlardan Hass-ı Şahî gelirlerine aktarılmak üzere bir yılda 500 akçe gelir elde edilmiştir. BOA.TD. No: 373, s.46; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *373 Numaralı Ayntâb Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri(950-1543)-Dizin, Transkribe ve Tıpkıbasım-*, Yayın Nu: 45, Ankara 2000, s. 39.

⁴⁰⁶ Bilmen, C.VI, s.88; Sak, agt., s.156;

⁴⁰⁷ AŞS, 6/44-4, 78-5, 90-1; AŞS, 7/67-5; AŞS, 9/32-1; AŞS, 12/19-4, 61-1; AŞS, 14/349-1; AŞS, 20/154-3.

⁴⁰⁸ AŞS, 14/349-1; AŞS, 9/173-1. Firar eden cariyelerden biri Dergâh-ı âlî çavuşlarından Cafer Çavuş'un Gürcü asıllı Canfeda bint-i Abdullah'tır. Canfeda firar ederek Zevkir köyünden Sabire adlı bir kadının yanında bulunmuştur. Cafer Çavuş'un vekili Hasan

Köleler, kaçarken efendilerine ait para veya çeşitli mallarını da çalmaktaydılar. Meselâ; Maraş'ın Boyacı mahallesinden Ahmed oğlu Bayram'ın kölesi Habeşi asıllı Mercan bin Abdullah firar ederken efendisinin dükkânından bir miktar akçe ile bir ak kebe⁴⁰⁹; Haleb sakinlerinden Ayıntab'da mutasarrıf olan Ahmed Çelebi'nin kölesi Hasan bin Abdullah kaçarken, bir ak at, bir çul, bir küçük çukadan yağmurluk, bir siyah kılıç, bir siyah ..., bir alaca heyke, bir ... mor çuka⁴¹⁰; İbn-i Şeker mahallesinden Hacı Uğurlu oğlu Hacı Ahmed'in cariyesi Mecan efendisinin hanımı Fatıma'nın bir çift altın cebe, bir altın ..., bir inci enselik ve yirmi miskal incisini⁴¹¹; Halebü's-şehba Karaköy sakinlerinden Ali oğlu Mustafa Beg'in Yusuf adlı kölesi efendisinden bir sîm(gümüş) hançer, bir bıçak, bir mercan tepsi on aded sikke-i hasene, iki sırmalı makreme ve üç gruş⁴¹² çalarak firar etmiştir.

Kölelerin efendilerinin hizmetinden bazen başkaları tarafından çeşitli vaatlerle kandırılıp ayartılarak kaçtıklarına da rastlanılmaktadır. Meselâ; Ali oğlu Şaban adlı bir şahıs Maraş'tan Abdurrahman oğlu Ömer Çelebi'nin Gürcü asıllı cariyesi Canfeda'yı ayartarak kaçırmıştır. Durumu öğrenen Ömer Çelebi Ayıntab'ın Arıl köyünde Şaban ile Canfeda'yı yakaladıktan sonra durumu mahkemeye arz etmiştir. Suçlamayı kabul eden Şaban “mezbûre Canfeda mezbûr Ömer Çelebinin mülkidir Maraşdan ben ayardub getürdüm” diyerek itirafta bulunmuştur⁴¹³. Maraş'tan Kel Ali adlı kimsenin Hüseyin adlı kölesi ise Arnavud Hüseyin ve Mıstık ve Ali adlı şahıslar tarafından ayartılarak firar etmiştir⁴¹⁴.

Sahibinden kaçan kölelerin birkaç gün (3,5,10,14,15) içerisinde yakalandıkları gibi⁴¹⁵ birkaç ay (1,3,6, 10) sonra⁴¹⁶ hatta birkaç yıl(1,2,3,4,5) geçtikten sonra⁴¹⁷ dahi yakalandıkları görülmektedir. Köleler kaçış esnasında bazen yakalanmadan çok uzun yol katedebilmişlerdir. Örneğin; Ayıntâb dimosu ve ihtisab ve beytü'l-mâl zâbıtı Balı Bey'in 1045 Muharrem/ Haziran-Temmuz 1635'in guresinden yakaladığı Nubi asıllı orta boylu Hasan adlı siyah arab İstanbul'dan Mahmud adlı şahsın kölesi idi. firar ettikten sonra kırk gün boyunca yakalanmadan Ayıntab'a kadar gelen mezbûr Hasan, burada yakalandığında günlük 10 akçe nafaka bağlanmıştı⁴¹⁸. Sivas, Katamonu, gibi uzak yerlerden kaçan köleler yakalanmadan Ayıntâb'a kadar gelebilmişlerdir⁴¹⁹. Kölelerin kaçtıkları ve yakalandıkları yerler ile bu arada geçen süre ilgili Tablo 5'e bakınız.

Kölelerin kaçmalarında bazı isyancı eşkıya grupların da rol oynadıkları görülmektedir. Başta Celâliler olmak üzere bu eşkıya gruplar, reayanın kölelerini ayartarak ya da zorla gasb ederek kaçırmaktaydılar. Ayıntab muhtesibi dergâh-ı âli çavuşlarından Receb Çavuş'un yakalayıp mmmrî için zabt olunmasını talep ettiği kaçak kölelerden Rus asıllı uzun boylu Yusuf bin Abdullah “ *ben Akşehir dergâh-ı âli kullarından*

Subaşı bin Abdullah mezbûre Canfeda'nın müvekkilinin cariyesi olup yanından kaçtığını şahitlerle ispat ederek, cariyeyi teslim almıştır.

⁴⁰⁹ AŞS, 4/404-4.

⁴¹⁰ AŞS, 7/77-4;

⁴¹¹ AŞS, 20/154-3.

⁴¹² AŞS, 26/ 30-2.

⁴¹³ AŞS, 13/231-2.

⁴¹⁴ AŞS, 15/233-4,5. Benzer firar davaları için bk.: AŞS, 26/30-2; AŞS, 29/114-2; AŞS, 38/ 87-4

⁴¹⁵ AŞS, 165/35-5, 47-3; AŞS, 133/307-6; AŞS, 4/404-4; AŞS, 9/32-1.

⁴¹⁶ AŞS, 165/212-6; AŞS, 20/154-3; AŞS, 9/40-3; AŞS, 14/218-2; AŞS, 26/30-2.

⁴¹⁷ AŞS, 12/19-4; AŞS, 165/45-9; AŞS, 133/247-2; AŞS, 6/167-2; AŞS, 4/144-8; AŞS, 29/114-2.

⁴¹⁸ AŞS, 14/218-2.

⁴¹⁹ AŞS, 1/243-4; AŞS, 6/167-2; AŞS, 11/54-2.

Yusuf Beg nam kimesnenin kulu idim beni Celali çeküb aldı", Eflak asıllı Mahmud bin Abdullah “ *ben dahi Kastamonu dergâh-ı âlî çavuşlarından Mehmed Çavuşun abd-i memlûki idim ben de Celali çekdi*” diyerek köle olduklarını ve firar eylediklerini itiraf etmeleri üzerine yâve kullar mîriye aid olmak üzere Receb Çavuş’a teslim edilmişlerdir⁴²⁰. Yine Receb Çavuş’un adamlarından Mehmed oğlu Ali’nin yakaladığı kullardan Macar asıllı orta boylu Hasan bin Abdullah “ *ben Tekelüden Ak Musa oğlu nam kimesnenin kulu idim beni Celâli çekdi*”, yine Macar asıllı Piyale bin Abdullah da “*ben Zileden Müsli Begin kulu idim beni dahi Celâli çekdi*” diyerek kaçgun olduklarını itiraf ederler. Bunlar da mîriye aid olmak üzere Receb Çavuş’a teslim edilirler⁴²¹.

Medine-i Halebü’ş-şehba Karaköy kapı kurbunda sâkin Ali oğlu Mustafa bey adlı cündinin kölesi Yusuf, Sarıca tâifesinden Receb adlı bir kişi tarafından ayartılarak firar eder. Yusuf kaçarken de sahibinin bir sim hançer, bir bıçak, bir mercan tepsi, on aded sikke-i hasene, iki sırmalı makreme ve üç gruşunu da çalıp, Receb ile birlikte Ayıntab sâkinlerinden İlyas Beyin evinde misafir olur. Bunu öğrenen Mustafa Bey, İlyas Beyin Kölesi Yusuf ve Receb’in elindeki eşyaları gasb ederek firar ettirdiğini iddia ederek İlyas Beyden şikâyetçi olur. İlyas Beyin inkârı üzerine Mustafa Bey’den delil istense de delil sunamaz. Bunun üzerine İlyas Bey merkum Yusuf ve Receb adlı Sarıca’nın ellerinden eşyaları gasp etmediğine ve firar ettirmediğine dair yemin eder. Böylece mezbûr Mustafa haksız bulunarak İlyas Bey’e karşı açtığı davadan men’ edilir⁴²².

Bazen ticaret için veya misafirlik gibi nedenlerle başka yerden Ayıntab’a gelen kimselerin yanında bulunan köleleri burada yanından firar ettikleri de görülmektedir. 15 Şaban 1089/2 Ekim 1678 tarihli kayda göre Rum ili vilayeti Silistre Kasabası sâkinlerinden Mustafa oğlu Hüseyin Beşe ticaret için Ayıntab’a gelir ve bir süre Bekmez Hânî’nda kalır. Yanında bulunan esved(kara) abd-i memlûki Abdullah 21 gün önce efendisinin odasından bazı eşyaları (yedi aded sarık) ile bir miktar parasını alarak firar eder. Kızılhisar Tahtani köyünden Hacı Mehmed oğlu Ebubekir’in evine misafir olur. Burada ev sahibinin bargirini yanında bulunan üç sarık ile altı gruş karşılığında satın alır. Yakalandıktan sonra suçunu itiraf eder ve mezbûr Ebubekir de Abdullahın firar ettiğini bilmediğini ve söz konusu bargirini üç sarık ile altı gruş karşılığında satın aldığını ancak geri kalan eşyadan haberi olmadığını beyan eder⁴²³. Türkmen Haleb Kadısı Mehmed Efendi Ayıntab Akyol mahallesinden misafiren sâkin iken yanında bulunan Leh asıllı on altı yaşından orta boylu beyaz tenli açık kaşlı Ahmed adlı mahcûr(kullanılmaktan men edilmiş) kölesi, yine Ayıntab’da misafiren sâkin olan Dergâh-ı Alî müteferrikalarından Seyyid Mustafa Ağa’nın hizmetkârı Yusuf bin Abdullah tarafından ayartılarak kaçırılır. Mehmed Efendi’nin şikâyeti üzerine Yusuf inkâr eder. Ancak görgü tanıklarının ifadesi üzerine abd-i memlûkin değerinin Yusuf tarafından Mehmed Efendi’ye ödenmesine hükm olunur⁴²⁴.

Bazen, azadlıların dahi abd-i âbık zannıyla yakalandıkları görülmektedir. Bunlar azadlı olduklarını şahitlerle ispatladıkları veya varsa itknâmelerini ibraz ettikleri takdirde serbest bırakılıyorlardı. 13 Receb

⁴²⁰ AŞS, 11/ 54-2. Celâlîler hakkında geniş bilgi için bk.: Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, YKY. İstanbul 2018.

⁴²¹ AŞS, 11/ 60-2.

⁴²² AŞS, 26/30-2.

⁴²³ AŞS, 33/305-3.

⁴²⁴ AŞS, 38/87-4.

983/18 Ekim 1575 tarihli kayda göre; havass-ı Ayıntab emîni Acem Mirza Çavuş'un adamlarından Hüsrev Habeşi asıllı orta boylu Reyhan bin Abdullah, Rus asıllı uzun boylu gök gözlü Rıdvan bin Abdullah ve Gürcü asıllı Arslan bin Abdullah ve orta boylu Ferhad bin Abdullah adlı kulları tutarak “mezbûrûn kaçgunlardır” diyerek mîrî için alikonulmasını talep eder. Ancak şahıslar Celal oğlu Molla İbrahim'in kulları olup beş yıl önce efendileri tarafından azad edildiklerini iddia ederek ellerinde bulunan hücceti ibraz ederler. Fakat mezbûr Hüsrev hüccetleri inkâr edince, hüccette yazılı olan şahitlerden Mehmed oğlu Ali Balı ve Pervane oğlu Hasan bizzat şahitlik ederler ve yave gerekçesiyle tutulan şahısların azadlarına hükm olunur⁴²⁵. Firar eden bazı köle ve cariyeleri gösteren tablo aşağıdaki gibidir.

Tablo 5: Kölelerin kaçtıkları ve yakalandıkları yerler

Efendi	Köle	Kaçtığı/Yakalandığı Yer	Geçen Süre	Belge No
Küçük Sinan Bey hatunu	Hamza bin Abid	-/-	-	1/212-2
Ali bin Doğan	Hasan	Azaz/ Maraş	-	1/ 176-3
Mehmed Beg	Bahadır bin Abdullah	Garra?/ -	-	1/ 183-3
Sinan Beg'in hatunu	Hamza bin Abid	-	-	1/212-2
Hacı Abdulkadir bin Hacı Mehmed	Abd-i esved	Nizib/ Ayıntâb	5 yıl	1/ 243-4
Hacı Yunus bin Hacı Mehmed	Kara oğlan	-	-	1/ 321-3
-	Abdullah	-/ Dülük köyü	-	1/ 330-1
Sinan	Cevher	Kilis / Ayıntâb	-	2/36-3
Kubad bin Mehmed	Berekât bin Abdullah	Süleymani Köyü	-	2/304-1
Sevindik	Mübarek	Gâvur ili Feralik kapı/ Amid	3 yıl	4/144-8
Bayram Hoca bin Ahmed	Mercan bin Abdullah	Maraş/ Ayıntâb	5 gün	4/404-4
Ömer	Abdullah	Kızılca Mah./ Ehl-i Cefa Mah	-	4/437-6
Şemseddin	Mübarek (Kanber)	-/Haleb	4 yıl	6/ 78-5
Pehlivan Ömer bin Osman	Lale	Sivas/Ayıntâb	2 yıl	6/167-2
Halil Beşe bin	Kanber bin Abdullah	Şam/ Maraş	6 ay	7/67-5
... Ahmed Çelebi	Hasan bin Abdullah	Haleb/Ayıntâb	15 gün	7/77-4
Musa bin Hacı Şahveli	Mübarek	Ayıntâb/Sis	5 yıl	8/67-6
İsa Kethüda	Selim bin Abdullah	-/Ayıntâb	-	8/151-5
Hacı Çelebi bin Hoca Nasır	Yusuf bin Abdullah	Haleb/Ayıntâb	14 gün	9/32-1
Ali bin Kasım	Kanber bin Abdullah	... Terşekler Köyü /Ayıntâb	3 ay	9/40-3
Yusuf Çelebi bin El-Hac Halil	...	Ayıntâb/ Haleb	-	9/60-1
Cafer Çavuş	Canfeda bint-i Abdullah	... / Zevkir köyü	-	9/173-1
Mevlâna Mehmed Efendi	Yusuf	Telbeşar Nah./ Şehreküstü Mah.	-	9/198-1
El-Hac Mehmed bin Bal	Kul	Ayıntâb/Ayıntâb	-	10)96-1
Yusuf Beg	Yusuf bin Abdullah	Akşehir/Ayıntâb	-	11/54-2
Mehmed Çavuş	Mahmud bin Abdullah	Kastamonu/Ayıntâb	-	11/54-2
Ak Musa oğlu	Hasan bin Abdullah	Tekeli/Ayıntâb	-	11/60-2
Müsli Beg	Piyale bin Abdullah	Zile/Ayıntâb	-	11/60-2
Hızır Beşe bin el-Hac Haydar	Rıdvan bin Abdullah	Kayseri/Ayıntâb	1 yıl	12/19-4
Belkis bint-i Abdullah	Üftade bint-i Abdullah	Haleb/Ayıntâb	-	12/61-1
Ömer Çelebi bin Abdurrahman	Canfeda	Maraş/Ayıntâb	-	13/231-2
Mahmud	Hasan	İstanbul/Ayıntâb	40 gün	14/218-2
Gevher bint-i el-Hac Emir	Perihan bint-i Abdullah	Amid/ Ayıntâb	3 ay	14/350-2
Hasan Ağa	Siyah arab	Ayıntâb/Ayıntâb	-	15/74-1

⁴²⁵ AŞS, 165/168-1.

Kel Ali	Hüseyin	Maraş/Ayıntâb	-	15/233-4
Mehmed Efendi	Yusuf	İstanbul/Ayıntâb	-	16/85-1
Abdübaki Çavuş bin el-Hac Ramazan	Ali	Larende/Ayıntâb	2,5 ay	16/108-2
Hacı Ahmed bin el-Hac Uğurlu	Mercan cariye	Ayıntâb/Hısn-ı Mansur	1 ay	20/154-3
Mustafa Beg bin Ali	Yusuf	Haleb/Ayıntâb	10 ay	26/30-2
Seyyid Osman Çelebi bin Ebubekir Çelebi	Dilaver	Ayıntâb/ Ayıntâb	4 ay	26/176-1
Mahmud Ağa bin Mustafa	İvaz	İstanbul/Ayıntâb	5 yıl	29/ 114-2
Seyyid Mansur Çelebi bin Seyyid Hasan Çelebi	Cennet bint-i Kamber	Kilis/Ayıntâb	6 ay	31/18-2
Hüseyin Beşe bin Mustafa	Abdullah	Bekmez Hanı/ Kızılhisar Tahtani Köyü	21 gün	33/305-3
Mehmed Efendi bin Ramazan	Ahmed	Akyol Mah./ -	Gün içi	38/87-4
Musa Ağa	Ali bin Abdullah	Erikli Kasabası/Ayıntâb	-	39/184-1
Hacı Yusuf	Kanber	Malatya/Ayıntâb	4 yıl	133/247-2
Ahmed Beg	Kara arab	Orul Köyü/-	5 gün	133/307-6
İbrahim bin Güşenmiş	Abdullah	-/Şuhme Köyü	4 gün	165/35-5
Halil Çelebi bin	Abdullah bin Abdullah	Adana/Ayıntâb	1,5 yıl	165/45-9
Hacı İsa	Uğurlu	-	10 gün	165/77-1
Hacı Mahmud bin Abdulkadir	Şamem	Ayıntâb/Ayıntâb	-	167/208-1
Ahmed Ağa	İbrahim	Zülkadriye/Ayıntâb	-	170-A/476-1

Bazı kölelerin satıldıktan sonra firar ederek tekrardan eski sahiplerinin yanına geldikleri de görülmekteydi. Ayıntab sâkinlerinden bal oğlu Hacı Mehmed, Latif oğlu Veli adlı şahsın kefaletiyle Ahmed adlı bir kimseden 40 gruşa bir kul satın alır. Ücretin 32 gruşunu ödedikten sonra köle firar ederek tekrar eski sahibi Ahmed'in yanına gider. Bunun üzerine Hacı Mehmed ödediği 32 gruşu kefil Veli'den talep eder. Veli buna karşılık Mehmed'de 30 buçuk gruşluk keten verir, 2 gruşu kalır. Mehmed'in talebi üzerine Veli inkâr eder. Ancak Mehmed durumu şahitler ile ispat eder⁴²⁶. Kölenin daha henüz parası tam ödenmeden firar ederek eski sahibine geri dönmesinde daha yeni efendiden memnun olmadığı ihtimali etkili olmak la birlikte başka sebepler de olabilir.

Yüksek kademedeki kişiler, kaçan kölelerinin yakalandığını ve yavede beklertildiğini haber aldıklarında, kölesinin bulunduğu yerin kadısı, nâbi v.s. yetkililerine buyruldu gönderilerek, adamları vasıtasıyla kölesini ya da kölenin değeri olan parasını aldırırmaktaydılar. 18 Receb 1087 tarihli kayda göre paşa hazretlerinin ağalarından Mahmud Ağa'nın firar eden abd-i memlûki İvaz Ayıntâb kazâsı sâkinlerinden Abdullah adlı kimsenin yanında bulunduğu haberi alınır. Bunun üzerine derhal kazâ nâibi ve alaybeyine buyruldu gönderilerek, mezbûr kölenin kendisi ya da kıymetinin görevlendirilen mübaşire teslim edilmesi ve bu hususta herhangi bir zorluk çıkarılmaması buyrulmuştur⁴²⁷.

⁴²⁶ AŞS, 10/96-1.

⁴²⁷ AŞS, 31/ 132-4.

Köleler belirli bir süre sonra azad edilme hakkını elde etmekteydiler. Fakat bir kısım köle, bu süreyi beklemeden firar yolunu tercih ediyordu. Firar eden köle ve cariyeler ile ilgili davalara bakıldığında firar nedenleri belirtilmese de en önemli neden onların bir an evvel özgürlüğüne kavuşmak istemesi olması muhtemeldir. Fakat bunun yanı sıra efendileriyle olan ilişkileri de etkili olmaktadır. Bazı köleler kaçarken efendisine ait para, eşya v.s. gibi şeyler de beraberinde götürmeyi ihmal etmiyorlardı. Kaçan köleler yakalandıktan sonra, eğer biliniyorsa eski sahiplerine geri verilir ya da sahibi bulunmazsa başkasının kölesi olurlardı. Dolayısıyla kaçmak çoğu zaman bir kurtuluş değildi ve aynı akıbet onları tekrar beklemekteydi. Firar davalarında kölelerin kaçış nedenleri hakkında doğrudan bir bilgi bulunmadığından dolayı, bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Yalnız bir firar davasında kölenin firar nedeni belirtilmiş olup bu durum hatta kölenin intiharına neden olduğu görülmektedir. Şöyle ki; Zülkadriye muhafazasında olan vezir Yusuf Paşa'nın kapıcı başısı olan Ahmed Ağa'nın abd-i memlûki İbrahim efendisinden incinmiş olup efendisi kendisini dövmek istediğinde bu da firar ederk Ayıntâb'da Tarla'yı Cedîdd mahallesinde el-Hac Mehmed adlı kimsenin evine gitmiş. Burada intihar ederek (*boğazına bir ip takub direkden salb olunub*) hayatına son vermiştir. Olay incelemesinde kölenin intihar ettiği tespit edilmiştir⁴²⁸.

2.5. Adlî Vakalara Konu Olan Köleler (Ceza Hukuku Bakımından)

İnsanın bulunduğu bir yerde sadece olumlu şeylerden bahsetmek mümkün değildir. Hayatın akışı içerisinde çeşitli nedenlerle anlaşmazlık, kavga, cinayet, yaralama, hırsızlık, cinsel saldırı vs. toplum düzenini ve huzurunu, ahlâki yapısını bozucu olayların yaşanması kaçınılmaz bir durumdur. Bu tür olaylar tarih boyunca toplumun her tabakasından insanlar arasında olagelmiş ve çeşitli cezai işlemler uygulanarak, bunların önüne geçilmeye çalışılmıştır. İslâm ceza hukukunda suçlara verilen cezalar, suçun niteliğine, suç işleyen ve suçun işlendiği kişinin sosyal statüsüne göre çeşitli kısımlara ayrılmaktadır. Bunlar kısas, diyet, hadd ve ta'zirdir. Aşağıda suç ve ceza kavramları ile, verilen cezalara kısaca değinilip, kölelerin işlediği ve kölelere karşı işlenen suçlar ve verilen cezalara Ayıntâb bağlamında örnekler verilecektir.

Suç; köken itibariyle Türkçe bir kelime olup sözlükte; törelere ve ahlâk kurallarına aykırı davranış ya da bir toplumda haksız sayılıp yazılı yazısız kurallarla yasaklanan ve yaptırıma bağlanan eylem anlamına gelmektedir⁴²⁹. Hukuk terminolojisinde ise suç, bir kanun hükmünün ceza tehdidi ile yasakladığı şeyleri yapmak, emrettiği şeyleri ise yapmamak şeklinde tanımlanabilir. Suçun Klasik İslâm hukuku kaynaklarında geniş ve dar anlamda olmak üzere iki farklı tanımı bulunmaktadır. Geniş anlamıyla suç, yaptırımı ister uhrevi ister dünyevi olsun ilahi irade tarafından emredilen ve yasaklanan kuralların ihlalidir. Bu tanım kapsamında suç ile günah kavramı özdeştir. Dar anlamıyla suç ise, dini ve ahlâki değil mahkeme kararıyla tespit edilip devlet eliyle uygulanan cezai bir yaptırımla desteklenen hukuk kurallarının ihlali sonucunu doğuran fiillerdir. Hukuk sistemlerinin hepsi suçun cezayı gerektiren ve kınamayla sonuçlanan bir eylem olduğu noktasında hemfikirdirler⁴³⁰.

⁴²⁸ AŞS, 170-A/476-1.

⁴²⁹ Mehmet Boynukalın, "Suç", *TDVİA*, C.37, İstanbul 2009, s. 453.

⁴³⁰ Muhammed Halil Ayaklı, "İslam Hukukunda Suç ve Ceza Kavramı", *KHM*, C.2, S.2, 2022, s. 490, 492.

Sözlük anlamı bir şeyin bedeli ve karşılığı olan ceza ise; iyi veya kötü olan bir fiil ve davranışa verilen karşılık anlamına gelmektedir ve Arapça kökenli bir kelimedir. Cezanın İslâm hukukunda genel ve özel olmak üzere başlıca iki anlamda kullanıldığı görülmektedir. Genel anlamda ceza, dünyevî ve uhrevî mahiyette özendirici veya caydırıcı müeyyideden ibaret iken; özel anlamda ceza ise dünya hukuk düzeni tarafından suçluya uygulanacak maddi ve manevi müeyyideyi (yaptırım) ifade etmektedir⁴³¹.

İnsanların aile, kabile, aşiret gibi topluluklar halinde yaşayıp henüz devlet ve ceza hukuku telâkkisine sahip olmadığı dönemlerde bile toplumun yapısına bağlı bir cezalandırma sistemi bulunmaktaydı ve topluluklar, kendi ictimai disiplinlerini ve fertlerin haklarını bu sistem içerisinde korumaya çalışmaktaydılar. Gerek ilahi dinlerin telkininin gerekse insanoğlunun fitratının tabii bir sonucu olarak işlemiş olduğu adam öldürme, yaralama, zina, hırsızlık, gasp, eşkıyalık, yerleşik örf ve otoriteye karşı gelme gibi temel suçlar insanlık tarihi boyunca her toplum ve zamanda kamu düzenini ihlal sayılmış ve kişiler farklı şekillerde cezalandırılmışlardır⁴³².

Hem İslâm hukukunda hem de çağdaş hukukta cezaların konuluş nedeni, toplumun menfaatinin ihlâl edilmesi esasına dayandırılmaktadır. İslâm hukukunda cezalar, fertlerin ıslahı, toplumun himayesi ve kamu düzeninin korunması, adaletin tesisi için konulmuş olup amaç, kişiyi acımasızca cezalandırmak değil, suçluyu yakalayıp toplumu onun kötülüklerinden korumak ve onu ıslah etmek ve toplum düzenini devam ettirmektir. Dolayısıyla İslâm hukukçuları cezayı “suçun işlenmesinden önce suçu işlemeye bir engel; suçun işlenmesinden sonra ise, o suçu tekrar işlenmesini önleyen bir tedbirdir” şeklinde tarif ederler⁴³³.

İslâm ceza hukukunun klasik yapısı Kur'an, Sünnet ve İslâm hukukçularının icthatları şeklinde hiyerarşik üç basamaktan oluşur. Kur'an ve sünnetin belirlediği cezalar netice itibariyle İslâm'ın muhafazasını esas alan beş temel değer olan akıl, din, can, ırz ve malın korunmasını, insanların genel ve özel yararını bir denge içerisinde gözetmeyi hedef alır ve bu cezalar, İslâm'ın kötülüğü önleyip iyiliği hakim kılma amaç ve çabasının bir parçasıdır. Ancak İslâm dini suç işlemenin en aza ineceği bir hayat ve toplum tarzı kurmaya, kötülüğün işlenmesini ve aleniyet kazanmasını önlemeye daha çok önem verir. Dolayısıyla da getirdiği dinî ve ahlakî sistem, işlenen suçu cezalandırmadan ziyade o suçu işlemeyi kolaylaştıran sebepleri ortadan kaldırmayı amaçlar. Cezalar ise hukukî planda zecrî (zorlayıcı, yasaklayıcı) tedbirlerdir⁴³⁴.

Osmanlı Devleti'nde hukukun diğer alanlarında olduğu gibi ceza hukuku alanında da esas itibariyle İslâm hukuku uygulanmaktaydı. Ancak İslâm hukukunda devlet başkanına ta'zîr suçu ve cezaları konusunda geniş takdir yetkisinin tanınması ve bu yetkinin Osmanlı sultanları tarafından bütün imparatorlukta yürürlükte olan hukuk normları koymak şeklinde kullanılması, fıkıh kitaplarında mevcut cezaî esasların yanı sıra birtakım esasların daha ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Kaynağını sultanın iradesinden alan bu esaslar, diğer alanlardaki düzenlemeler ile zamanla belli bir yeküne ulaşıncaya “örfî hukuk” adıyla anılmıştır. Buradaki örfî hukuk örf ve adet hukuku anlamında olmayıp devlet tarafından konan hukuk anlamındadır.

⁴³¹ Adil Bebek, “Ceza” *TDVİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 469; Devellioğlu, *Lûgat*, s. 156.

⁴³² Ali Bardakoğlu, “Ceza-Fıkıh”, *TDVİA*, C.7, İstanbul 1993, s. 470.

⁴³³ İbrahim Çalışkan, “İslâm Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXXI (Fakültenin Kuruluşunun 40. Yılı Özel Sayısı) Ankara 1989, s. 368,369; Ayaklı, “İslâm Hukukunda Suç ve Ceza Kavramı”, s. 515.

⁴³⁴ Bardakoğlu, “Ceza-Fıkıh”, s. 472.

Osmanlı ceza hukuku denince sadece şer'î veya örfî ceza hukuku değil bu ikisinin bütünü anlaşılmalıdır ve Osmanlı Devleti'nde şer'î ve örfî ceza hukukunun birlik ve bütünlük içinde uygulanmasına özel önem verilmiştir⁴³⁵.

Gerek İslâm hukukunda gerekse çağdaş hukukta suçlara verilen cezalar, hukukî mahiyetleri, konuları, müddetleri, ağırlıkları ve ilmî bakımdan tasnife tâbi tutulmuştur⁴³⁶. İslâm Hukukunda da cezaî müeyyideler çeşitli yönlerden farklı ayrımlara tâbi tutulur. Cezalar, hedef aldıkları hak ve menfaatlerin mahiyetleri itibariyle hayata, bedene, şahsiyete, mal varlığına veya ferdin temel hak ve hürriyetlerine ilişkin olabilir. Cezaların çeşitleri en yaygın şekli ile hadd, kısas ve tazîr olarak tasnif edilir ve bu şâri tarafından belirlenip belirlenmediğine göre yapılan ve suçun çeşidini de dikkate alan ayırmadır⁴³⁷. Osmanlı ceza kanunnameleri de şer'î esasları (hadd, kısas, diyet) içermektedir. Bununla birlikte şeriatın tayin ve tespit etmediği ta'zîr cezalarında sultanın örfî prensibe dayanarak bir takım açık kurallar koyduğu görülmektedir⁴³⁸.

Hadd, sözlükte engel olmak, iki şeyin arasını ayırmak anlamlarına gelip çoğulu hudûddur. Fıkıhta, (fıkıh mezhepleri ve bazı fakihler ayrıntıda farklı görüşlere sahip olsalar da) Allah hakkı yani toplumun hakkı olarak yerine getirilmesi gereken, miktar ve keyfiyeti şâri tarafından (nasla) belirlenmiş ve sınırlı cezaî müeyyideyi ifade eder⁴³⁹. İstilahta ise, ceza müeyyidesinin uygulanmasını gerektiren çirkin fiilleri işlemekten insanları alıkoymak için Allah'ın hakkı olarak -O'nu ta'zîmen ve emrine uyarak- farz kılınan belli cezalar demektir⁴⁴⁰.

Hadd cezalarının daha önceki toplumlarda da mevcut olup öldürme için kısas, zina için recm, hırsızlık için el kesme cezalarının İslâm öncesi toplumlarda da uygulandığı görülmektedir. İslâm hukukunun, daha evvel de var olan bu cezalarda yaptığı değişiklik, ağır olan suçlara en ağır cezayı vermek, daha hafif olan suçlara da hafif cezalar vermek olmuştur. Önceki şeriatlarda olmayan diyet cezası, öldürme fiillerine karşı uygulanan hafifletilmiş bir cezadır. Kur'an ve sünnette belirtilmiş olan hadd cezasını gerektiren suçlar; zina, kazf (iffetli bir kadına zina iftirası), şîrb/şûrb (içki içmek), sirkat (hırsızlık), yol kesme (kat'-ı tarik/hırâbe), dinden dönme (ridde) ve devlete karşı isyan (bağy) olmak üzere yedi tanedir⁴⁴¹.

⁴³⁵ M. Akif Aydın, "Ceza-Osmanlı Ceza Hukuku", *TDVİA*, C.7. İstanbul 1993, s. 478. Cezalandırmanın amacı, genelde suçun aleniyetine ve yayılmasına engel olarak ictimaî vicadanı ve yapıyı korumak, özelde ise suçu önlemek, suçluyu te'dib ve islah etmektir. Dolayısıyla suçluya verilecek ceza toplumun hukukunu ve ortak değerlerini koruyacak, suçun işlenmesine ve tekrarına engel olacak, suçluyu uslandırarak, mâşerî vicdanı tatmin edip mağdurun intikam hissini dindirecek miktar ve şekilde olmalıdır: Bardakoğlu, "Ceza-Fıkıh", s.472.

⁴³⁶ Çalışkan, "İslâm Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları", s. 372.

⁴³⁷ Bardakoğlu, "Ceza-Fıkıh", s. 473.

⁴³⁸ Yılmaz Yurtseven, "Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Ta'zîr Suç ve Cezaları", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.9, S.3-4, 2001, s. 278.

⁴³⁹ Ali Bardakoğlu, "Had", *TDVİA*, C.14, İstanbul 1996, s. 547, 548; Bardakoğlu, "Ceza-Fıkıh", s. 473; Hadd'in, uyulması gereken şer'î kurallar ve bazı suçlar için Kur'an'da gösterilmiş değişmez cezalar; cezayı gerektiren herhangi bir suç; mahkemece belirlenmiş miktarı belli cezalar gibi çeşitli anlamları da bulunmaktadır. Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 208;

⁴⁴⁰ Hadd'in, Allah hakkı ifadesiyle belirtilmesinin nedeni, bu cezaların Allah'ın bir emri olarak yerine getirilmesi ve bu cezaların uygulanmasında birey ve toplumun herhangi bir müdahalesinin söz konusu olmamasıdır. Hadd, bu özelliğiyle kul hakkı olan kısıstan; miktarın tayin edilmiş olmasıyla da, miktarı tayin edilmemiş olan ta'zîrden ayrılmaktadır. Bazı hukukçular Allah hakkı tabirini, "toplumun hakkı (âmme hukuku) olarak tefsir etmişlerdir. Hadd teriminin Kur'an'daki anlamı, İslâm hukukçularının anladığı manadan daha geniştir. Kur'an'da hadd, bazen ceza, bazen de cezanın uygulanacağı suç anlamında kullanılmaktadır. Çalışkan, "İslâm Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları", s. 373.

⁴⁴¹ Çalışkan, "İslâm Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları", s.373,374; İslâm hukukunda Hadd'e dair meseleler (suçlar ve cezalar, mahiyeti, kısımları ve çeşitleri) hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Bilmen, C.III, s. 187- 304.

Kur'an'da hadd cezalarından dört cezadan bahsedilmektedir. Zina edene yüz sopa vurulması, iffetli bir kadına zina iftirasında bulunan kimseye seksen sopa vurulması ve ayrıca şahitliğinin kabul edilmemesi, hırsızlık edenin elinin kesilmesi, silahlı gasp, yol kesme ve eşkıyalık gibi suçları işleyenlerin öldürülmesi, asılması, el ve ayaklarının çapraz kesilmesi veya sürgün edilmesidir⁴⁴².

Hadd cezaları suçları işleyenlerin hür ve köle oluşlarına göre değişmektedir. Bazı cezaların köle ve cariyelere yarıya indirilerek uygulanması, vücûb ve edâ ehliyeti eksikliğinin karşılığı olması hasebiyle adaletin bir gereği olarak kabul edilmiştir. Ancak yarısını tatbiki mümkün olmayan cezalarda, meselâ kılıç ile katl veya salb veya müebbed nefy hususunda köleler ile hürler aynıdır⁴⁴³. O zaman zina eden hür kimseye 100 sopa vurma (celde) ile bir yıl nefy cezası verilirken, zinayı yapan köle veya cariyeye 50 sopa vurma (celde) ve altı ay nefy cezası verilir⁴⁴⁴. Bu husus Osmanlı Kanunâmelerinden 3. Murad devri kanunnâmesinde “eğer zinayı kul veya cariyeye etse hürre cürminin nısfın vereler” şeklinde ifade edilirken⁴⁴⁵; Kanuni devri eyalet kanunâmelerinden Maraş Livası Kanunnâmesinde de “ve eğer kul ve karavaş zina kılrsa hür ve hürre cürminin nısfın vere, şerh-i sabık mucibince” şeklinde belirtilmiştir⁴⁴⁶. Yine Osmanlı Kanunâmelerinden Yavuz Sultan Selim Kanunâmesinde zina suçunu işleyenlere siyaset uygulanmadığı takdirde bunun para cezasına dönüştürülerek ta'zir uygulanacağı belirtilmektedir.

Kıyas, sözlükte kesmek, eşitlemek ve misilleme yapmak anlamlarında olup hukuk literatüründe kasten işlenen adam öldürme veya yaralama suçunun fâilinin işlediği suç cinsinden ve ona denk bir ceza ile cezalandırılması anlamına gelmektedir⁴⁴⁷. Başka bir deyişle kıyas, bir zararın gerçekleşmesine yol açan kimseye, aynı miktar ve ağırlıkta zara verilmesini gerekli kılan bir müessesedir. Kıyasta istenen şey benzerlik ve eşitliktir. Kıyasın uygulanabilmesi için suçun bilerek ve isteyerek işlenmiş olması gerekir⁴⁴⁸. Kapsamı, çerçevesi ve infaz şekli toplumlara göte farklılık arz etmekle birlikte hayata ve vücut bütünlüğüne karşı işlenen kasıtlı suçların kıyasla cezalandırılmasının, İlkçağ kavim ve medeniyetlerine kadar uzanan çok uzun bir geçmişi ve yaygın bir uygulama alanı vardır. “Cana can, dişe diş, göze göz” şeklinde formüle edilmiştir⁴⁴⁹.

Kıyas, Kur'an-ı Kerim'de “Ey iman edenler öldürülenler hakkında size kıyas farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın (öldürülür) , ancak, öldürülen kimse kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra tecavüzde bulunana elem dolu bir azap vardır. Ey akıl sahipleri! kıyasta sizin için bir hayat vardır. Umulur ki (bu hükme uyarak) korunursunuz.”⁴⁵⁰ ayet-i kerimesiyle kıyasın uygulanma şekli ve hükmü ile bunun ancak mağdur veya yakınının affetmesiyle hafifletilip, suçlunun diyet ödeyerek kıyastan kurtulacağı belirtilmiştir. Bu bağlamda diyet, İslâm hukukunda bir şahsın haksız yere

⁴⁴² Bardakoğlu, “Had”, s. 548. Kur'an-ı Kerim, Nûr/ 2,4; Mâide / 38, 33,34.

⁴⁴³ Bardakoğlu, “Ceza- Fıkıh”, s. 476. Kur'an-ı Kerim, Nisâ/ 25; Bilmen, C.III, s. 194.

⁴⁴⁴ Bilmen, C.III, s.195.

⁴⁴⁵ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, VIII. Kitap I. Kısım, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1994, s. 113.

⁴⁴⁶ Akgündüz, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, VII. Kitap I. Kısım, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1994, s.174.

⁴⁴⁷ Şamil Dağlı, “Kıyas”, *TDVİA*, C. 25, Ankara 2022, s. 488; İlhan Akbulut, “İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 52, S. 1, 2003, s. 170.

⁴⁴⁸ İlhan Akbulut, “İslam ve Osmanlı Ceza Hukukunda Hataen Öldürme Suçu”, *YBHD*, S.3, 2018/1, s. 47.

⁴⁴⁹ Dağlı, “Kıyas”, s.488.

⁴⁵⁰ Bakara/ 178-179.

öldürülmesi, sakat bırakılması veya yaralanması halinde, bu fiilleri işleyen suçluların ödemekle yükümlü oldukları kan bedeli veya tazminat olarak verilen mal veya paradır. Diyet, ölüm veya yaralama ile sonuçlanan bir kısas gerektiren bir suçta ancak hak sahiplerinin kısastan vazgeçmesi veya kısasın herhangi bir nedenle uygulanmasının mümkün olmadığı durumda devreye giren ikinci derecede (tâlî, bedelî) bir ceza görünümüdür⁴⁵¹.

Kısas ve diyet cezaları takdir edilmiş belli cezalardır. Fakat bunlar, hadd cezasını gerektiren suçlarda olduğu gibi, Allah'ın hakkı değil, fetlerin hakkını ihlal eden suçlara uygulanan cezalardır. Bu cezalarda da hadd cezalarında olduğu gibi, azaltılma veya çoğaltılmaya gidilemez. Fertlere ait haklardan olmaları hasebiyle suç mağduru veya yakınları isterse suçluyu affedebilir ve bu durum suçluya uygulanacak olan cezayı düşürür.⁴⁵² Kısas ve diyetin köleler açısından uygulanma biçimleri aşağıda belirtilmektedir.

Bir köle kasten (amden) bir cinayet işlemişse, hakkında kısas lazım gelir. Ancak kasten yapılmamışsa mevlâsı muhayyerdir, isterse belirtilen diyeti bizzat kendisi öder ve kölesini kurtarır, isterse bu diyet mukabilinde köleyi diyet sahibine verir. Bir köle, bir kimseyi hataen katl ederse mevlâsı, fedai diyetle bulunduğu takdirde yalnız kıymetine muadil bir diyet vermekle yükümlü olur⁴⁵³. Yine bir kölenin öldürülmesi veya yaralanması durumunda da diyet ödenmesi gerekiyorsa bu kölenin mevlâsına ödenir idi. Bir köle için ödenmesi gereken diyet hürler için belirlenen miktar değil de, doğrudan doğruya o kölenin piyasadaki değeri olurdu. Eğer bu değer hür için ödenmesi gereken tam diyete varyorsa, hür ile köle arasında fark kalması için bu değerden 10 dirhem eksik ödenir idi.⁴⁵⁴

Müdebber bir kölenin işlediği herhangi bir cinayetten dolayı verilmesi lazım gelen diyet de mevlâsına aittir. Bu hususta verilmesi gereken miktar, diyet ile müdebberin kıymetinden hangisi az ise odur. Şayet müdebberin kıymeti, diyet-i kâmilede fazla ise bu diyet miktarı, on dirhem noksan olarak tavsiye edilir⁴⁵⁵.

Bir cinayet olayında maktul, katilin mülküne tamamen veya kısmen dâhil olmamalıdır. Dolayısıyla, bir kimse, müstakilen veya müştereken malik olduğu bir köleyi veya cariyeyi kasten öldürürse hakkında kısas uygulanmayıp, hapis ve darb gibi ta'zîr cezası lazım gelir. Bu durum mükâteb için de geçerlidir. Çünkü onda da kölelik eser ve şüphesi vardır. Ancak köle veya cariyeye mevlâsını kasten öldürürse hakkında kısas

⁴⁵¹ Ali Bardakoğlu, "Diyet", s. 473,475; Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s.139; Akbulut, "İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar", s. 171. Diyet iki çeşittir: birincisi Diyet-i kâmiledir ki, katl edilen şahsın nefesine bedel caniden veya cani ile beraber akilesinden alınan tam diyettir. İkincisi ise diyet-i mugallâza olup şibhi amd ile vukubulan bir katlden dolayı verilmesi lazım gelen diyettir ki, diyetlerin deve cinsinden verileceği takdirde dikkate alınır. Yaralanan ve kesilen uzuvlardan dolayı verilmesi lazım gelen diyete ise erş denir. Bilmen, C. III, s. 13.

⁴⁵² Kısas ve diyet cezasını gerektiren suçlar: amden (kasten) katl; Şibhi amd ile katl; hataen katl; bir kimseyi öldürme kasdı olmayıp isteyerek yaralamak veya dövme; bir kimseyi öldürme kasdı olmayıp yanlışlıkla yaralamak veya dövmektir. Çalışkan, "İslâm Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları", s. 374; Yurtseven, "Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Ta'zîr Suç ve Cezaları", s.271; İslâm hukukunda cinayetlerle cerhler ile alakalı meseleler, bunlara verilecek kısas ve diyet cezaları ve bu hususlardaki şartlara dair ayrıntılı bilgi için bk.: Bilmen, C. III, s. 27- 186.

⁴⁵³ Fedai diyet: bir kölenin işlediği bir cinayetten dolayı ödemesi gereken diyeti mevlâsının derûhde (kendi üzerine alarak (derûhde ederek) men lehü'd-diyete ödemesidir. kasten olmayan bir katlden dolayı olabileceği gibi kat' ve cerh cinayetlerinden dolayı da olabilir. Bilmen, C. III, s. 13, 60; Aydın-Hamidullah, "Köle", s.240.

⁴⁵⁴ Aydın-Hamidullah, "Köle", s.240; Coşkun Üçok, " Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler II", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi III*, No: 2, İstanbul (1946b), s. 378.

⁴⁵⁵ Bilmen, C.III, s.60;

lazım gelir. Eğer köle, mevlâsını hataen öldürdüğü takdirde üzerine kısas lazım gelmeyeceği gibi diyet de lazım gelmez. Çünkü kölenin malı zaten mevlâsına ait olduğundan diyet itasına kudreti yoktur⁴⁵⁶.

Hür olan bir mecruh(yaralı), carihini affedip daha sonra cerhin (yaranın) tesiriyle vefat ederse, kısas sakıt olmuş(düşmüş) olur. Ancak yaralı, köle olursa affi sahih olmaz. Çünkü bu takdirde kısas hakkı, kendisi için değil, mevlâsı için sabit olur⁴⁵⁷.

Kısas cezası gerektiren adam öldürme ve yaralama olaylarında kısas cezası uygulanmaması durumunda bunun para cezasına çarptırılabilmesi görülmektedir. Bu husus Osmanlı Kanunnâmelerinden Fatih Kanunâmesinde “ *Eğer adam öldürse yerine kısas etmeseler, kan cürmi, bay olup bin akçeye dahi ziyade gücü yeterse dört yüz, eğer altı yüze gücü yeterse iki yüz akçe, andan aşağı hallü olursa yüz akçe ve fakir olursa elli akçe alın*” ve “*Eğer bir kişi ok ile yahud bıçağı ile ursa, yaşlı olup döşeğe düşerse, ol uran bay olup bin akçeye dahi ziyade gücü yeterse cürm iki yüz akçe, eğer orta hallü olursa yüz akçe, eğer fakir olursa elli akçe cürm alın*” şeklinde belirtilmektedir. Burada geçen cürmler ile kısasın uygulanmaması şartına bağlanarak, para cezasının diyet değil de ta'zir cezası olduğu belirtilmiştir⁴⁵⁸. Bunla birlikte ta'zir olarak para cezası yanısıra, mağdura veya yakınlarına kanunen sabit olan bir diyetin ödenmesi de ayrıca gerekmektedir⁴⁵⁹.

Ta'zir sözlükte, engellemek, te'dib etmek, takdir etmek, ıslah, terbiye etmek gibi anlamlara gelip, fıkıhta hadd suçları ve cinayetteki gibi belirli cezası bulunmayan suçlara verilecek, miktarı ve uygulanması yöneticiye veya hâkime bırakılmış cezaları ifade eder. Bu bakımdan, ta'zir, İslâm ceza hukukunun asli kaynaklarda hakkında ceza tespit etmediği suçlara uyulanan cezalardır⁴⁶⁰.

Ta'zir suçları temelde iki kısımda incelenir. Birinci kısım suçlar, esasen hadd veya kısas suçu iken, suç unsurlarından herhangi birinin eksik olması veya mağdur ya da mağdur yakınlarının suçluyu affetmesi dolayısıyla, bu cezaların uygulanmaması durumunda suçun ta'zir suçuna dönüşmesi yoluyla oluşan suçlardır. İkinci kısım suçlar ise hadd ve kısas grubuna girmeyen ve düzenlenmesi devlet otoritesine (ulü'l-emr) bırakılan suçlardır. Bu durum ta'zire oldukça geniş bir alan açmıştır. Osmanlı uygulamasında ta'zir suç ve cezalarının düzenlenmesi kanunnâmeler yoluyla yapılırken, bunun çok küçük bir kısmı hâkimin takdirine bırakılmıştır⁴⁶¹.

İslâm hukukunda ta'zir cezasını gerektiren suçların bir kısmı (faiz, emanete ihanet, sövme ve rüşvet gibi) belirtilirken, büyük bir kısmının tespit ve takdiri ise devlet başkanına bırakılmıştır. İslâm hukukçuları

⁴⁵⁶ Bilmen, C. III, s. 65.

⁴⁵⁷ Bilmen, C.III, s.104.

⁴⁵⁸ Akgündüz, Kanunâmeler, I, s.349.

⁴⁵⁹ Aydın, “Ceza-Osmanlı Ceza Hukuku”, s.479.

⁴⁶⁰ Tuncay Başoğlu, “Ta'zir”, *TDVİA*, C.40, İstanbul 2011, s. 198; Yurtseven, “Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları”, s. 272.

⁴⁶¹ Yurtseven, “Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları”, s. 272, 276. Ta'zir cezaları asli ceza niteliğinde olabileceği gibi asli cezaya bedel ya da ek ceza niteliğinde de olabilir. Ta'zir cezasını gerektiren suçlar, şer'an mâsiyet (itaatsızlık, asilik) kabul edilip, ancak hadd veya kısas gibi muayyen bir ceza verilmeyen fiillerden meydana gelir. Ta'zir cezaları işlenen suçlar, cezaî ehliyet, verilecek cezanın türü, miktarı, suçun ispatı, cezayı takdir edenler ve uygulayanlar bakımından hadd ve kısıstan ayrılır. Ta'zirin bunlardan ayrıldığı başlıca noktalar şunlardır: bu cezalar belirlenmemiştir; mâsiyet söz konusu olmaksızın te'dip amaçlı verilebilir; tövbe ve afla düşebilir, suçlunun durumuna göre farklılık gösterebilir; cezanın infazı esnasında suçlunun ölümü veya sakat kalması gibi durumlarda tazmin gerekir; şahitlik sayı ve şartları aranmaz; hâkim kendi bilgi ve gözlemlerine dayanarak hüküm verebilir; şüphe cezayı düşürücü bir rol oynamaz; zaman aşımı geçerlidir; devlet başkanı dışında öğretmen, koca, ebeveyn, vasî, efendi tarafından uygulanabilir; suçlunun ve mağdurun haline, suçun büyüklüğüne ve miktarına göre değişebilir.

bu kısım cezaların celde, hapis, sürgün, kınama, tehdit, nasihat, tazmin, mali ceza, kürek, pranga, kalebentlik ve hatta ölüm cezası şeklinde verilebileceğini kabul ederler. Ancak hangi suça hangi cezanın uygulanacağı ve bunun üst sınırı ve ta'zîren ölüm cezasının uygulanıp uygulanmayacağı konularında değişik görüşler mevcuttur. Ta'zîr cezalarının hapis, sözlü ihtar, tevbihten öteye gitmemesi, hadd cezasının en azına ulaşmaması gerekir. Çünkü ta'zîrde aslolan, uygulanacak cezanın hadd cezası derecesine ulaşmamasıdır⁴⁶². Dayak atmanın sınırı, en az üç, en fazla ise 39 değnek (celde) tir. Hadd cezasının en az miktarı ise, kölelere uygulanan ceza olup kazf ve içkide 40 değnektir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki kazf eğer bir köleye veya cariyeye karşı işlenmişse bu hadd cezasından çıkar ve ta'zîr cezasına girer⁴⁶³.

Ta'zîr cezaları arasında siyaset cezasının özel bir yeri olup bu ceza esas itibarıyla padişah ve onun vekili olan vezir-i azam tarafından takdir edilmekteydi. Siyaset cezasının takdir ve uygulama yetkisi ehl-i örfе ait olmakla beraber suçluluğun tespitini kadı yapmaktaydı. Siyaset cezası olarak ölüm de dâhil her türlü ceza verilebiliyordu. Bunlar genellikle ağır cezalardır. Meselâ: esir çalan, köle veya cariyeyi kandırıp kaçıran, birkaç defa hırsızlığı sabit olan kimselerin cezası asılmak idi. Ayrıca görevlerini kötüye kullanan devlet görevlileri de siyaseten katille cezalandırılabilirlerdi. Bu cezaların temelinde, geniş bir coğrafyaya yayılan Osmanlı Devleti'nde özellikle sosyal ve iktisadî çalkantılar dönemlerinde asayişin temin ve merkezîyetçi devlet anlayışını yerleştirme düşüncesi yatmaktaydı⁴⁶⁴.

Aşağıda sosyal hayat içerisinde kölelerin işlediği ve kölelere karşı işlenen suç sayılacak bazı fiiller örnekleriyle verilmeye çalışılacaktır.

2.5.1. Kölelerin İşlediği Suçlar ve Cezaları

Leslie Peirce "Ahlâk Oyunları" adlı eserinde kölenin daha az cezaya çarptırılmasını şu sözlerle açıklamaktadır: "*Kölelik yaşamın nimetlerinden yalnızca yarısının paylaşılmasına olanak verdiği için, cezaların da yarı oranında çekilmesi sonucunu doğurur; çünkü suçun büyüklüğü, suç işlerken tadı çıkarılan nimetin büyüklüğü ile orantılı olarak artar*"⁴⁶⁵.

Köle, İslâm hukukunda mülkiyete, hukukî işlemler konu olması bakımından mal olarak kabul edilmesine rağmen, hukukun diğer dalları bakımından ise şahıstır. Ancak, hür insandan farklı bir statüde kendine özgü bir hukukî yapısı olan köle, İslâm ceza hukukunda da hürlerden farklı bir muameleye tabi tutulmuştur. Dolayısıyla haklar konusunda olduğu gibi, işlediği herhangi bir suçta da hürden farklı bir muamele görmektedir. Aşağıda, sicillerden çıkarılan belgeler ışığında Ayıntâb'da kölelerin işlediği suçlar verilerek bu suçlara karşılık ne gibi cezalar verildiği gösterilmeye çalışılacaktır.

⁴⁶² Aydın-Hamidullah, "Köle", s.240; Çalışkan, "İslâm Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları", s. 375,376; Akbulut: "İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar", s. 179;

⁴⁶³ Coşkun Üçok, "İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler III", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* IV, No: 3, İstanbul (1946c), s. 49,50; Sak, agt., s.59; Beşir Babayiğit, "İslam ve Osmanlı Ceza Hukukunda Kazf Suçu", *EBYÜHFD*, C.XXII, S. 3-4 (2018) s.341; Akbulut: "İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar", s. 175.

⁴⁶⁴ Aydın, "Ceza- Osmanlı Ceza Hukuku", s. 480.

⁴⁶⁵ Leslie Peirce, *Ahlâk Oyunları- 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, (çev.: Ülkün Tansel), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2005, s. 196.

2.5.1.1. Katl (Adam öldürme)

Katl, sözlükte “bir canlının başka bir canlıyı öldürmesi” anlamına gelirken, İslâm hukukunda “bir kimsenin hukuken can dokunulmazlığı bulunan bir şahsın ölümüne yol açacak bir davranışta bulunması”⁴⁶⁶, ya da “insan tarafından işlenen ve bir insan hayatını sona erdiren fiil”⁴⁶⁷ şeklinde izah edilen katl, teknik anlamıyla adam öldürme suçunu ifade etmektedir. Bu fiili işleyene katil, öldürülene ise maktul denir⁴⁶⁸. Yukarıda da belirtildiği üzere katlin cezası kısastır. Bir kimseye kısas cezası verilebilmesi için, o kimsenin suçu bilerek ve isteyerek işlemiş olması gerekir. Hata ile işlenen suçlarda kısas cezası verilmez. Bu bağlamda köleler de bir kimseyi bilerek ve isteyerek öldürürlerse cezaları kısas olur⁴⁶⁹.

Sicillerden tespit edilen belgelere göre kölelerin katl olaylarına karıştıkları ve bunun mahkemeye intikal ettiği görülmektedir. Ancak bu belgelerin çoğunda, vukubulan hadise olduğu gibi aktarılmış olup işlenmiş olan suça herhangi bir ceza verildiği belirtilmemiştir. Bu belgeler daha çok keşif hüccetleridir. Aşağıda kölelerin işlemiş oldukları cinayetlere misaller verilecektir.

Dergâh-ı Alî müteferrikalarından Sefer Ağa'nın hizmetkârı Murtaza 18 Muharrem sene 99'da mezarlık yakınında ölü bulunmuştur. Görgü tanığı olan Konyalı olup da Ayıntâb Şarkıyan mahallesinde sakin olan Mehmed oğlu Ahmed'in ifadesine göre, 17 Muharrem gece yarısı Sefer Ağa'nın odasında oturduktan sonra Murtaza ile birlikte çıkmışlar. Şarkıyan mahallesinden Hüseyin Bali'nin evi önüne geldiklerinde Murtaza Bali'nin İbrahim ve Sarı adlı iki hizmetkârı ve iki cariyesi tarafından gece yarısı eve alınmış, mezbûr Ahmed sabah mezarlık yakınında yol üzerinde Murtaza'nın ölüsünü bulunca durumu haber vermiştir⁴⁷⁰. Bunun üzerine şehir subaşı Mehmed Subaşı olayın keşfi için adam gönderir. Kara tala kurbunda yol üzerinde bulunan maktulün üzerinde yapılan incelemede maktulün boğularak (mahnûkan) öldürüldüğü anlaşılır. Ayrıca sol gözünün önünde de cerâhat vardır⁴⁷¹. Bu durumda katillerin hizmetkârlar ile cariyeler olduğu yüksek ihtimaldir.

İbn-i Eyüb mahallesinde sâkin Hüseyin Bey'in kölesi Abdullah adlı arabı tarih-i kitabdan sekiz gün evvel sarhoş iken, Hüseyin Bey'in hizmetinde olan Pir Gani oğlu Mehmed'i vurup yaralamış idi. Mehmed vefat etmesi üzerine amcası oğlu Ali, şikâyette bulunup keşif talebinde bulunur. İnceleme sonucunda Mehmed'in sol oturağında bıçak yarası olduğu görülmüştür⁴⁷².

Kölelerin efendilerinin emriyle adam öldürdükleri de görülmektedir. Sam köyünden Hasan oğlu Tengriverdi'nin gulâmı Mübarek efendisinin kızını hançer ile vurup katletmiştir. Olayın mahkemeye intikali üzerine mezbûr Tengriverdi “ Ahmed bin Mehmede kızım Yüzükutluyu helallığa virdim idi merkûm Ahmed esbabın üzerinden soyub kızın tebehdir didikde benüm ırzıma halâl geldi deyü gulâmım Mübareke emr itdüm” diyerek olayı itiraf etmiştir⁴⁷³. Bu olayda köleye ne tür bir ceza verildiği bilinmemektedir. Çünkü

⁴⁶⁶ Ali Bardakoğlu, “Katil”, *TDVİA*, C.25, Ankara 2022, s. 45.

⁴⁶⁷ Mustafa Demir, *16. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Suç ve Suçlular: İstanbul Örneği*, (Ankara, Hacettepe Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2016), s.32.

⁴⁶⁸ Ali Bardakoğlu, “Katil”, s. 45.

⁴⁶⁹ Bilmen, C.III, s. 60, Sak, agt., s.43.

⁴⁷⁰ AŞS, 8/ 212-1.

⁴⁷¹ AŞS, 8/ 213-2.

⁴⁷² AŞS, 16/ 45-1 (Evâhir-i Receb 1052)

⁴⁷³ AŞS, 3/ 39-3 (23 Ca 956/)

efendi kendi kızını kölesine öldürmüştür. Burada kölenin efendisinin iradesi üzerine hareket ettiği ve efendisinden dolayı suça karıştığı görülmektedir.

Bazı katil davalarında kısas yerine diyet alındığı ve davanın kapandığı görülmektedir. Diyet, kısasın uygulanmasının mümkün olmadığı veya maktulün yakınlarının affı ve kısastan vazgeçmesi ile uygulanan bir ceza yönetmi olup kan bedeli veya tazminat olarak ödenen bir mali cezadır⁴⁷⁴. Hayrullah bin Abdullah adlı köle Aydoğmuş oğlu Erdoğan aldı kimseyi hançer ile uyluğundan vurarak yaralamış ve Erdoğan ölmüştür. Maktulün oğlu olan Ali mahkemeye gelerek babasının dem ve diyetini aldığını ve Hayrullah ile velisi Abdulgaffar Efendi ile bir davasının kalmadığını beyan ederek dava kapanmıştır⁴⁷⁵.

Efendi kölesinin işlediği cinayette diyeti ödemekte muhayyerdir. Diyeti ödeyerek kölesini kurtardığı gibi, diyet mukabilinde kölesini de hak sahibine verebilir.⁴⁷⁶. Avşar taifesinden Mirza oğlu Aydın, oğlu Yakub'un üç ay evvel Tozul köyü yakınında Maraşlı taifesinden Ali adlı kimsenin tarlanın yanında mecruhen ölü bulunduğunu iddia ederek köy halkından şikâyetçi olur ve oğlunun dem ve diyetini köy halkından talep eder. Ancak katil, Ali'nin kölesi Mübarek bin Abdullah'tır. İddiaya göre, Yakub ile Mübarek koyun yayma hususunda kavgaya tutuşurlar. Yakub hançer ile Mübarek'i vurmaya isterken Mübarek hançeri alarak kendisi Yakub'u arkasından ve sol böğründen yaralar ve kaçır. Başka köye giderek suçunu itiraf eder. Böylece katil ortaya çıkar ve köy halkı cinayetten ve diyetten beraat eder⁴⁷⁷. Böylece diyeti ödeme Mübarek'in efendisine kalır. Bunun üzerine köle diyete bedel maktulün babası Aydın'a teslim edilir⁴⁷⁸. Efendilerin kölesinin işlediği diyeti vermek için bazen köleyi bir başkasına sattığı ve Osmanlı Devleti'nde örnekleri görülmektedir⁴⁷⁹.

Kölelerin işlediği cinayette kölenin nefesine kefil olan kişi var ise diyet o kimseden talep edilirdi. Örneğin Mühürdar Hasan Ağa'nın kölesi Kenan bin Abdullah Kürtüncüyan mahallesinden Mehmed oğlu Hüseyin'i bıçak ile sol pazusundan yaralayarak öldürür⁴⁸⁰. Yapılan inceleme ve sorgulama sonucunda Maktulün zevcesi ve çocuklarının vasîsi Hanzade Hatun zevcinin katilinin Kenan bin Abdullah olduğunu söyleyip başka kimseden şikâyetçi olmaz⁴⁸¹. Olayın duyulması üzerine Hasan Ağa'nın oğlu Şaban Çelebi "Kenan benim yanımdadır ehli dahi yanımdadır da'vânız varsa ihzâr iderim" diye şahitler huzurunda Kenan'ın nefesine kefil olur⁴⁸². Kenan'ın mahkemeden talebi üzerine Kenan'ın firar ettiği ortaya çıkar. Bunun üzerine Şaban Çelebi maktulün çocukları ve zevcesi üzerine lazım gelen dem ve diyetleri kendisinin ödeyeceğini ifade eder⁴⁸³. Böylece kefil Şaban Çelebi ile maktulün yakınları arasında dem ve diyeti

⁴⁷⁴ Bardakoğlu, "Diyet", s.473; Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s.139; Akbulut, "İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar", s.171.

⁴⁷⁵ AŞS, 9/ 171-3.

⁴⁷⁶ Bilmen, C. III, s. 60; Aydın-Hamidullah, "Köle", s.240.

⁴⁷⁷ AŞS, 6/ 106-3.

⁴⁷⁸ AŞS, 6/ 110-4.

⁴⁷⁹ Sak, agt., 50. Meselâ, Konya'nın Yaka mevkiinde sakin Ahmed Ağa'nın kölesi Behram, sahibinin tarlasını sularken Mustafa adlı kimse ile su yüzünden tartışma çıkar ve Behram Mustafa'ya kürek ile vurup onu katleder. Maktulün varislerinin şikâyeti üzerine, açılan davada on altı bin akçe diyet üzerine anlaşma yapılır. Ahmed Ağa bu diyeti ödemek için kölesi Behram'ı başkasına satmak zorunda kalır.

⁴⁸⁰ AŞS, 22/ 131-1.

⁴⁸¹ AŞS, 22/ 131-3.

⁴⁸² AŞS, 22/ 135-1.

⁴⁸³ AŞS, 22/ 136-3.

hususnda 100 aded esedî gruşa sulh yapılır ve Hasan Ağa bedel-isulh 100 esedî gruşu verir ve dava kapanır⁴⁸⁴.

Kölelerin bazen birkaç kişi ile birlikte bir kimseyi katlettikleri görülmektedir. meselâ; Amu mahallesinden Hüseyin oğlu Ömer, Babilge köyü sınırında Köle Mustafa bin Abdullah ve beş arkadaşı tarafından alet-i cârihe ile katledildikten sonra meyyiti burada akan nehre atılır. Maktulün kardeşleri olayı haber vererek olayın keşfini talep ederler ve yapılan incelemede Ömer'in çeşitli yerlerinde kılıç ve hançer yarası (cerhi) tespit edilir⁴⁸⁵. Bu arada olayın görgü şahitleri vardır. Olayın duyulmasıyla Köle Mustafa ile Ali adlı bir kişi yakalanır diğerleri ise kayıptır. Bunlar cinayeti inkâr etseler de şahitlerin şahadeti kabul edilir ve mucebiyle hükmolunur⁴⁸⁶.

Kölelerin bazen kendileri gibi köle kimseleri de katlettikleri görülmektedir. Ayıntâb kadısı, beyi mütesellimine gönderilen emre göre; Nüzül emini Abdulkadir'i n kayın atası Emir'in tarlası yanında gök ekinlerini bekleyen üç köle ve iki dönme hizmetkâr fellahları sipahilerden Mustafa'nın abd-i memlûki Mustafa'yı izlal edip bazı esbabları ile ortadan kaybederler. Olayın sorulması üzerine fellahlar mezbûr Mustafa'yı kölelerin katlettiğini söyleyerek meyyitini gösterirler, ancak esbablarını inkâr ederler. Hatta Sipahi Mustafa'nın yoldaşlarından bir kimsenin de iki atını serika eyleyip zulm ve taaddi eylediklerini söylerler. Bunun üzerine Emir'in kölelerinin bulunup merkeze gönderilmesi emredilir⁴⁸⁷.

Bazen köleye katillik isnad edildiği dahi görülmektedir. Örneğin; Ayıntâb sükkânından Hacı Mehmed oğlu Hüseyin'in Sünbül adlı siyah arab tarafından attar pazarında hançer ile vurularak katledildiğini iddia edip keşif talebinde bulunur. Durum Sünbül'den sorulduğunda “*merkûm Hüseyini ben urmadım lâkin uranı bilirüm*” deyip suçlamayı kabul etmez. Ancak Hacı Mehmed ise suçlunun Sünbül olduğunu ve ondan başka kimseyle davası olmadığını söyler⁴⁸⁸. Dava nasıl sonuçlanmış, gerçek suçlu Sünbül mü yoksa başka biri mi bilinmemektedir.

Adam öldürme olaylarına azadlı kölelerin de karıştıkları görülmektedir. azadlı kölenin işlemiş olduğu herhangi bir kasıt unsuru bulunmayan veya kasıt benzeri bir öldürme, yaralama gibi suçlarda efendisi diyeti ödemekteydi⁴⁸⁹. Mustafa Beşe'nin abd-i mu'takı olan Abdullah adlı siyah arab, yeniçeri taifesinden beş altı kişi ile birlikte İbrahim oğlu Hacı Hüseyin'in üzerine bıçak ve hançer ile hücum ederek çeşitli yerlerinden vurup katlederler. Maktulün amcası Hacı Halil maktulüm meyyitini mahkeme avlusuna getirerek keşfini talep eder. Yapılan incelemede maktulün hançer ve bıçak darbeleriyle öldüğü sabit olur⁴⁹⁰. Efendi nasıl ki, velâ hasebiyle azad ettiği kölesinin mirâsına varis olabiliyorsa aynı zamanda, herhangi bir kasdi unsur bulunmayan veya kasıt benzeri bir öldürme yaralama gibi suçlarda diyeti ödemekle yükümlü olduğu gibi,

⁴⁸⁴ AŞS, 22/ 138-2. Bir velî veya vasî, diyetten noksan olmayan bir bedel mukabilinde katil ile sulh yapabilir: Bilmen, C.III, s.91.

⁴⁸⁵ AŞS, 45/ 114-1(6 L 107). Benzer katl davası için bk.: AŞS, 40/ 203-2.

⁴⁸⁶ AŞS, 45/ 117-1 (12 L 107).

⁴⁸⁷ BOA. MHM. d., 81/ 24-56.

⁴⁸⁸ AŞS, 13/ 196-1.

⁴⁸⁹ Bilmen, C.III, s. 353; Bilmen, C.IV, s.64; Özen, “Velâ”, s. 13.

⁴⁹⁰ AŞS, 40/ 203-2 (Evâhir-i C 1104).

kölesine karşı işlenen suçlarda da kölesinin diyetini karşı taraftan talep eder⁴⁹¹. Bu dava örneğinde ne gibi bir ceza verildiği belirtilmediğinden dolayı bu hususta bir şey söylemek mümkün değildir.

Sicillerden yola çıkılarak yapılan incelemede Ayıntâb'da adam öldüren kölelerden bir kısmına diyet cezası uygulanırken, kısas cezasına rastlanmamıştır. Bunu şöyle açıklamak gerekir. Ya maktul yakınları katili affederek kısastan vazgeçmiş, ya da kısasın uygulanması mümkün olmamıştır. Ancak bütün köleler bu kadar şanslı değillerdi. Çünkü Osmanlı Devleti'nde adam öldüren kölelere kısas uygulandığı da görülmektedir⁴⁹². Kısas uygulanmadığı durumda başka cezaların da verildiği görülmektedir⁴⁹³. Kölelerin öldürdüğü kişiler arasında efendileri de olabilmektedir⁴⁹⁴. Kölelerin işlediği cinayetlerde verilecek cezanın, statü ayırımına rağmen hür insandan farklı olmadığı, kısas uygulanacağı hem İslâm kaynaklarında hem de Osmanlı uygulamasında görülmektedir⁴⁹⁵.

2.5.1.2. Yaralama ve darp

Belgelere yansıdığı kadarıyla Ayıntâb'da kölelerin adam öldürmenin yanı sıra, yaralama ve darp olaylarına karıştıkları ve bunun mahkemeye intikal ettiği görülmektedir. Kölelerin bu fiilleri bir hırsızlık esnasında, efendisi veya kendisinin biriyle olan bir husumeti nedeniyle, içki içip sarhoşluk halinde vs. çeşitli nedenlerle işlemiş oldukları muhakkaktır.

Müessir fiil, kişiyi öldürmeyip ancak fiziksel zarar veren, hatta aklî melekelerini olumsuz etkileyen her türlü saldırı şekli olarak değerlendirilir. Fiilin gerçekleşmesi için herhangi bir cismin ya da aletin kullanılmasına gerek yoktur. İslâm fihkî öldürme vakalarının aksine, müessir fiillerde kullanılan aleti dikkate almayıp, ortaya çıkan sonuç açısından değerlendirme yapar. Kasten işlenen müessir fiillerin cezası kısas, kısasın mümkün olmadığı durumlarda ise diyet ve ek olarak ta'zîrdir.⁴⁹⁶ Yaralama olayında, kısas cezasının verilebilmesi için suçlunun, suçu bilerek ve isteyerek işlemiş olması gerekir. Bir kimseyi bilerek, isteyerek ve haksız olarak öldürmeyecek biçimde yaralayan kimse mümkün olursa, aynı şekilde kısas uygulanabilir, hatta isterse mağdur kendisi de bu işi gerçekleştirebilir⁴⁹⁷.

Yukarıda da bahsedildiği üzere kısasın uygulanmadığı durumda ceza diyet adı verilen para cezasına dönerdi. Ölüme sebebiyet darb yaralama vakalarında sakatlanan uzuv için verilmesi gereken şer'î diyete erş

⁴⁹¹ Bilmen, C.III, s. 353; Bilmen, C.IV, s.64; Özen, "Velâ", s. 13; AŞS, 44/65-3.

⁴⁹² Sak, agt., s. 45, 46.

⁴⁹³ Güven Dinç- Cemil Çelik, "Kıbrıs'ta Kölelik", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.23, Güz 2012, s. 189,190.

⁴⁹⁴ Sak, agt., s.45. bir köle veya cariye efendisini kasten öldürürse hakkında kısas lazım gelir. Ancak hataen öldürürse kısas uygulanmayacağı gibi diyet de uygulanmaz. Çünkü kölenin malı zaten efendisine ait olduğundan diyet ödeme kudreti yoktur: Bilmen, C.III, s.65.

⁴⁹⁵ Demir, *Suç ve Suçlular*, s.41.

⁴⁹⁶ Kısasın özünde katıksız bir eşitlik vardır. Nitekim bu husus Kur'an-ı Kerim'de "... cana can, göze göz, dişe diş" şeklinde buyrulmaktadır. Ancak bu hassasiyet yaralama ve darp vakalarında kısas uygulamasını zorlaştırmaktadır. Zira saldırı sonrası vücutta meydana gelen sonucu aynıyla saldırgana uygulamak oldukça zordur. Dolayısıyla çoğunlukla, yaralama kasıtlı olsun olmasın mağdura diyet ödenirken, kasıtlı yaralamalarda ta'zîr cezası uygulanır. Kısas yerine uygulanacak diyet cezasının da verilemeyeceği durumlarda ise hükümet-i adl vardır. Hükümet-i adl, diyet gibi mağdurun kaybını telafi etmeye yönelik bir uygulamadır. Ancak mağdura verilecek herhangi bir tazminatın fiilin karşılığı olan cezanın yerini doldurup doldurmayaacağı tartışmalıdır. Bu yüzden, İslâm âlimleri budurumun sakıncalarını hesaba katarak suçun karşılığında caydırıcı bir cezanın toplum düzeni açısından diyet ya da hükümet-i adl gibi malm tazminin yanı sıra hâkimin ta'zîr cezası da verebileceğine hüküm etmiş ve bu hususta Osmanlı Şeyhülüslamlarının da fetvaları bulunmaktadır. Demir, *Suç ve Suçlular*, s. 46.

⁴⁹⁷ Akbulut, "İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar", s. 171.

adı verilir⁴⁹⁸. Eğer önceden bedeli saptanmamış bir yaralama olayında, hâkim yaralananı köle kabul ederek, yaralama ile değerinde meydana gelene eksiklik oranında tam diyetin bir yüzdesine hükmeder. Buna “hükümet-i adl” denir. Örneğin köle olsaydı değeri 100 gruş edecek bir adam yaralanmadan ötürü artık 90 gruş edecekse demek ki değerinin %10'unu yitirmiştir⁴⁹⁹. Kölelerin işlemiş olduğu yaralama vakalarında nisf-i oşr diyet lazım olur ve vermesi gereken diyet olan erşi efendiden talep edilir⁵⁰⁰.

Osmanlı kanunâmelerinde yaralama suçunu işleyenlere ta'zîr cezası ve ödeme gücüne göre para cezasının verilmesi gerektiği görülmektedir⁵⁰¹. Bu para cezaları, Fatih'ten sonraki padişahların kanunâmelerinde de hemen hemen aynı miktardadır. Miktarlar suçun işlenmesi esnasında kullanılan aletin cinsi, kavgada yaralanan kişinin vücudunda kan çıkması, işlenen suçun kasıtlı olup olmamasına göre ceza miktarları değişmektedir. Ayrıca kişilerin hür-köle oluşuna, dinî kimliğine göre de değişmektedir⁵⁰². Aşağıda kölelerin işlemiş oldukları yaralama ve darb olayları aşağıda örnekleriyle verilecektir.

Kölelerin işlediği yaralama suçlarında, köleye hangi cezanın verildiğine dair bir bilgi olmayıp belgeler daha ziyade keşif hücceti şeklinde hazırlanmıştır. Olayın mahkemeye intikali mağdurun şikâyetiyle gerçekleşmektedir. Mübarek bin Abdullah adlı abd-i esved ile bir hususta Rumevlek köyünden Mehmed Fakı oğlu Hamza ile bahse girerler. Hamza'nın iddiasına göre; Gece yarısı Ağca öyük köyünde Mübarek mezbûr Hamza'yı hançer ile vurup yaralar. Ayrıca Hamza'nın bir kılıç, bir gömlek, bir aba ve bir danburunu dahi gasb eder. Olayın sorulması üzerine Mübarek hançer ile değil de iki defa taş attığını ve üçüncüde yere yıktığını, bir aba, bir gömlek ve bir dülbendini aldığını fakat kılıcını almadığını ikrâr eder⁵⁰³. Hacı Kesik'in kölesi Abdulah, Kalemci Hacı Ahmed'in bostanında kavun yerken bostan bekçisi Halil “niçin yersin” diye sorunca Abdullah bıçak çeker ve Halil'i haksız yere döver . Olay sorulduğunda inkâr etse de görgü tanıkları vardır⁵⁰⁴.

Yaralama vakalarında mağdur kendisi mahkemeye gelip şikâyette bulunurken, ağır yaralanma durumunda ise mağdur yakınları veya görgü tanıkları mahkemeye müracaat ederek yaralının bulunduğu yerde yaralarının keşfini talep ederler. Oluşturulan keşif ekibi olay mahaline ya da yaralı nerede ise oraya giderek gerekli incelemeler yapıldıktan sonra sorgulamalar yapılır.

Kölelerin bazen adam yaralama olaylarında şüpheli sıfatıyla mahkemeye getirildikleri görülmektedir. Köle suçu işlememiş olmakla birlikte olay mahalinde bulunması bile onları şüpheli konumuna getirmektedir.

498 Erş, diyet miktarının belli olup olmamasına göre erş-i mukadder ve erş-i gayrı mukadder olarak iki kısma ayrılır: Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 163.

499 Akbulut, “İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar”, s. 171,172.

500 AŞS, 33/ 161-3; AŞS, 34/ 37-3.

501 Fatih dönemine ait Kanun-ı Padişahi'de para cezasının miktarı “Eğer iki kişi birbirinin saçın ve sakalın yolsa, kadı katında sabit olsa, zengin olsa yirmi akçe, fakirden on akçe alına. Ve baş yarılıp kan çıksa otuz akçe alına, eger kemik çıksa, ol suçlu erkek olsa zengin olup bin akçeye gücü yetse, yüz akçe alına, gücü iki yüz akçe vermeye yetse elli akçe, fakir olsa otuz akçe cürm alına” ; “eğer bir kişi ok ile yahud bıçak ile vursa, vuran zengin olup bin akçeye dahi ziyadeye gücü yeterse iki yüz akçe, orta halli ise yüz akçe, eğer fakir ise elli akçe cürm alına” şeklinde belirtilmiştir: Akgündüz, *Kanunâmeler* I, s.348,349. Ayıntâb livası Kanunnâmesinde ise “ve baş yaruğundan otuz akçe ve kara bereden otuz beş akçe ve bıçak zahminden ki mevt icâb itmeye yüz akçe alınub ziyâde alınmaya” şeklinde belirtilmektedir. Ahmet Gündüz, Murat Çelikdemir, *1536/Hicrî 943(Tarihli Ayıntâb Tahrir Defteri (Transkripsiyon, Değerlendirme, Tıpkı Basım)*, İKSAD Yayınevi, Ankara 2020, s. 68; BOA. TD. No: 373, s.46; *373 Numaralı Ayıntâb Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (950/1543)- Dizin, Transkribe ve Tıpkıbasım*, s. 32..

502 Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri* II. Kitap, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1990, s.

503 AŞS, 2/ 127-1.

504 AŞS, 2/ 258-1.

Örneğin; Yahni mahallesinden nüzül kullarından Mehmed Bey'in oğlu Halil, kulları Cafer bin Abdullah, Ali bin Abdullah ve hizmetkârı Kasım bin Abdullah gece vakti atların bulunduğu ahırda mahalleden Hacı Ali oğlu Hamza ve Hacı Mehmed oğlu Sıdkı ile birlikte içki içip, eğlenirken Halil sağ koltuğundan bıçak ile vurulur. Mehmed Bey ve görgü tanıkları Hacı İsmail ile Yusuf Çelebi durumu mahkemeye bildirerek olayın keşfini ve gereğinin yapılmasını talep ederler. Keşif ekibi olay mahalinde mezbûr yaralı olup yatan Halil'den sorduklarında kendisini yaralayanın Sıdkı olduğunu, Hamza ve köleler Cafer, Ali, hizmetkârı Kasım'ın olayda bir dahlinin olmadığı ve onlarla da'vası olmadığını söyler. Halil böylece kullar Cafer ve Ali ile hizmetkâr Kasım'ın vekili karşısında onların suçsuz olduklarını ve ölürse kendilerine suç isnad edilmemesi yönünde ifade verir ve davadan beraat ederler⁵⁰⁵.

Kölelere suç isnad edilebilmekteydi. Köle kendisine yöneltilen suçu ikrâr edip kabul ederken⁵⁰⁶; bazen işlediği suçu inkâr eder. Eğer mağdurun şahitleri var ise suç köle üzerinde sabit kalır. Tatar İlyaslı'dan Hacı İdris Nagâh köyünde Ali oğlu SAmid evinde misafir iken, Kara çomak köyünden Hacı Musa'nın kölesi Mübarek bin Abdullah adlı siyah arab Hacı İdris'i bıçak ile iki yerden başına ve bir yerden koluna vurarak yaralar. Hacı İdris cârihinin köle Mübarek olduğunu ve köy halkı ile bir davasının olmadığı beyan eder. Mübarek suçu kabullenmez ve reddeder. Ancak Hacı İdris'in şahitleri vardır ve köle suçlu bulunur⁵⁰⁷.

Kölelerin darp ve yaralama hadiselerinde, bazen kendilerini savunma amacıyla suç işledikleri görülmektedir. Örneğin, Kanalcı mahallesinden Hacı Ebubekir oğlu Hüseyin Beşe mahkemeye başvurarak, Hızır Beşe'nin kölesi Sünbül bin Abdullah'ın kendisine sövdüğünü ve taş ile başına vurup sol tarafın yaraladığını iddia ederek cezalandırılmasını talep eder. Mezbûr Sünbül'den sual olundukta suçunu kabul eder, ancak ilk önce Hüseyin Beşe ve arkadaşı İbrahim Beşe'nin kendisine söverek değnek ile darp ettiklerini ve bunun üzerine kendisinin taş attığını ve yaralandığını söyler⁵⁰⁸.

Kölelerin darb ve yaralama olaylarında bazen birkaç kişi ile birlikte karıştıkları görülmektedir. Tarlayı Atik mahallesinden Hüseyin adlı kimse üzerine düşen tekâlif vermeyince mahalle halkı tarafından Bekmez Hânında hapsedilir. Dışarıya haber gönderen Hüseyin'in imdadına Mahmud Çavuş oğlu Mustafa Beg ve Hüseyin'in abd-i memlûki Kenan bin Abdullah yetişir. Kenan Mahmud adlı kimse ve kendi havassına tâbi birkaç eşkıya ile birlikte sarhoş olarak hânı basar, hancıyı kılıç ile vurur kapıyı kırarak Hüseyin'i kurtarır. Hatta burada hapsedilen diğer mahbusları da salıverir. Yakalanan Kenan suçunu itiraf ettikten sonra Mustafa Bey Kenan'ın nefisine kefil olur⁵⁰⁹. Köleler bazen efendileriyle birlikte de ev basıp adam yaralamaktaydılar⁵¹⁰.

Darb ve yaralama vakalarının bir çapul yağma gasb olayları esnasında da meydana gelmekteydi. Kızılca mescid mahallesinden Aişe bint-i Mehmed mahkemeye gelerek, tarih-i kitab gecesi Boyacı Hacı Mustafa'nın kölesi Kenan bin Abdullah'ın kapıyı kırıp eve girdiğini bazı eşyalarını yağmalayıp, kendisini hançer ile iki uyluğundan ve arkasından yaraladığını iddia eder ve eğer ölür ise dem ve diyetinin Kenan'dan

⁵⁰⁵ AŞS, 4/ 195-1,2.

⁵⁰⁶ AŞS, 6/ 113-2.

⁵⁰⁷ AŞS, 7/ 166-1.

⁵⁰⁸ AŞS, 21/ 284-2.

⁵⁰⁹ AŞS, 25/ 182-3. Benzer dava örnekleri için bk.: AŞS, 36/ 136-4.

⁵¹⁰ AŞS, 34/ 37-1, 2, 3.

alınmasını talep eder. Kenan olayı inkâr eder ancak neyseki olayın şahitleri vardır ve Kenan'ın işlediğine dair şahadet ederler⁵¹¹. Bu arada olayın gerçekleştiği vakitte bazı kimseler İsmail oğlu Süleyman ile Kenan'nın cebele ettiklerine dair Aişe'ye haber etseler de, Aişe olayın Süleyman ile bir ilgisi olmayıp bunun iftira olduğunu ve davasının sadece Kenan ile olduğunu bildirir⁵¹².

Yaralama ve darb olaylarında köleler ön planda olmakla birlikte bazen cariyelerinde bu olaylara karıştıkları görülmektedir. Cevzlice mahallesinden Ali kızı Ahsen evinde otururken, Abdurrahman kızı Ümmü Hatun, kızı Şerife, Bektaş Beyin zevcesi ve iki cariyesi, Kürtüncü oğlunun zevcesi Ahsenin evine giderek kadına nâ meşru laflar söyleyerek, kadını taş ve değnek ile darb ederler. Şikâyet üzerine bu kişiler inkâr etseler de Ahsen'in şahitleri vardır ve bunların şahadetiyle suç sabit olur⁵¹³. Cariyelerin karıştığı bir başka darb vakası da Kızılcamescid mahallesinden İshak Beşe'nin kardeşi Mehmed Ali, kölesi Dilaver ile cariyesi Karakız'ın karıştıkları olaydır. Bu şahıslar, Yeni il taifesinden Hacı Ahmedoğlu Ömer'in evini basıp, Karakız Ömer'in annesi Döndü'yü yumruk ile dövüp darbetmiş ve ve İshak Beye ayrıca sövmüşlerdir⁵¹⁴.

Kölelerin işlediği darb ve yaralama vakalarında, eğer diyet cezası kesilmiş ise bu cezayı kölenin efendisi ödemektedir. Abdullatif oğlu Ali Beşe'nin kölesi Kenan bin Abdullah Zincirli kuyu mahallesinden Allahveri oğlu Osman ile arsa meydanında kavga ederlerken Kenan Osman'nın başına ölçek ile başına şiddetli şekilde vurup darb eder ve söver. Osman şikâyet ederek elinde bulunan fetva ile gerekenin yapılmasını talep eder. Kenan inkâr etse de olayın şahitleri vardır. Şahitlerin şahadetinden sonra, Osman'ın elinde bulunan fetva gereği abd-i mezbûrun suçu mukabelesinden lazım gelen erşini efendisi Ali Beşe'nin vermesine hükmülunur⁵¹⁵. Yine kölesinin işlediği suçtan dolayı cezayı ödemekle yükümlü efendilerden biri de Kered köyünden Ali oğlu Ömer Ağa'dır. Bu husus sicilde “... *abd-i mezbûrun cinayeti şer'an mevlâsı üzerine lazım gelmek mücebiyle ba'del -hükm ...*”⁵¹⁶ şeklinde belirtilmektedir.

Kölelerin işlediği darb ve yaralama davalarında bazen taraflar arasında sulh yapılır ve sulh bedeli mağdura ödenerek dava kapanır. diyet bazen “sulh bedeli” olarak belirlenir. Bu “sulh bedeli” ile bir nevi tazminat yani “diyet” kastedilir ve efendiler tarafından ödenmektedir. Hacı Ramazan'ın kölesi İvaz bin Abdullah sebepsiz yere Bostancı mahallesinden Musa oğlu Mehmed'i ağzına taş ile vurup bir dişini kırar ve bir dişini de zedeler. Dişin diyeti için görülen davada taraflar 15 gruş üzerine sulh ederler. Hacı Ramazan sulh bedelini öder ve dava kapanır⁵¹⁷. Bu tür vakalarda suçu işleyen köle eğer azadlı ise işlediği suçta herhangi bir kasıt yoksa sulh bedeli olan diyeti efendisi öderken⁵¹⁸; bazen azadlı köle kendisi de ödemekteydi⁵¹⁹.

⁵¹¹ AŞS, 28/ 28-1,3.

⁵¹² AŞS, 28/ 29-1.

⁵¹³ AŞS, 17/ 41-3.

⁵¹⁴ AŞS, 26/ 120-2.

⁵¹⁵ AŞS, 33/ 161-3. “... *husus-ı mezbûrda abd-i merkurum cinayeti mukabelesinde lazım gelen erşini mevlâsı mezbûr Ali Beşenin edâsına tenbih birle ...*”.

⁵¹⁶ AŞS, 34/ 37-3

⁵¹⁷ AŞS, 35/ 109-1.

⁵¹⁸ Bilmen, C.III, s. 353; Bilmen, C.IV, s.64; Özen, “Velâ”, s. 13.

⁵¹⁹ Habeş asıllı Abdullah bin Abdullah adlı şabb-ı ma'tuk bir değnek ile Amu mahallesinden es-Seyyid Hasan Çelebi'nin sol gözüne vurarak yaralar. Şikâyet üzerine görülen davada taraflar 19 esedî gruş üzerine sulh yapar. Sulh bedeli 10 gruş Abdullah'tan tahsil edilir ve dava kapanır. AŞS, 35/ 207-2.

2.5.1.3. Hırsızlık ve gasp

Osmanlı belgelerinde “sirkat” kelimesiyle ifade edilen hırsızlık (Hanefilere göre), cezaî ehliyeti haiz bir kimsenin başkasına ait kendisine fesad karışmamış (hemen bozulmayan), nisab miktarındaki bir malını, koruma altındaki yerden gizlice almasıdır⁵²⁰. Osmanlı Belgelerinde hırsızlık için “serika etmek”, “uğurlamak” “gasb etmek” ifadeleri de kullanılmaktadır⁵²¹. Gasb ise bir malın, sahibini izni olmaksızın haksız yere açıktan ve cebren ve şiddet kullanılarak alınmasıdır⁵²². Hadd cezaları arasında bulunan hırsızlığın cezası elin kesilmesidir⁵²³. Bu husus “ *hırsızlık eden erkek ve kadının yaptıklarına karşılık bir ceza ve ibret olmak üzere ellerini kesin... Kim bu zulümden sonra tevbe eder ve durumunu düzeltirse şüphesiz Allah onun tövbesini kabul eder.* ”⁵²⁴ Ayet-i kerimeden de anlaşılacağı üzere kesinleşmiş bir cezadır.

Hadd cezası kölelere uygulanırken yarıya indirilmesine rağmen, Hırsızlık suçunda verilen cezayı yarıya indirmek mümkün olmadığından, hırsızlık yapan kölelere de hürlere verilen cezalar aynen uygulanır⁵²⁵ yani, Hırsızlık suçunu işleyen kölenin de eli kesilir. Dolayısıyla hırsızlık yapan kişinin hür veya köle olması, kadın veya erkek olması, müslim ya da gayri müslim olması arasında herhangi bir fark gözetilmeyerek, bu fiili işleyen cezası elinin kesilmesidir⁵²⁶. Osmanlı Devleti’nde de İslam hukukunun uygulandığı, hırsızlık suçu sabit olan suçlulara el kesme cezasının tatbik edildiği görülmektedir⁵²⁷. Osmanlı dönemi Şeyhülislamı fetvaları ile de desteklenmektedir⁵²⁸.

Osmanlı Devleti’nde başkasına ait bir malın gizlice çalınması suç kabul edilip, bu fiilleri işleyenler çeşitli şekillerde cezalandırılmış ve hırsızlık suçuna verilecek cezalar Kanunnâmelerde belirtilmiştir. Fatih Kanunâmesi’nde, Hırsızlık suçunun cezaları, nisâb ve diğer unsurlar dikkate alınarak tanzim olunmuştur.. Buna göre hırsızlık nisabına ulaşıncı hadd-i sirkat yani el kesme, ulaşılmadığı takdirde ta’zîr cezası gündeme gelmektedir. Ayrıca bu cezaların suçlunun durumuna göre para cezasına dönüştürüleceği de belirtilmiştir ⁵²⁹. II. Bayezid dönemi Kanunâmesi’nde cezalar Fatih Kanunâmesi’nde olduğu gibi uygulanırken⁵³⁰; Yavuz Sultan Selim dönemi Kanunâmesi’nde seleflerinden farklı olarak, hırsızlık yapan bir kimsenin bu fiili devam

⁵²⁰ Murat Çelikdemir- Mustafa Demir, “18. Yüzyılda Suç ve Ceza (1750-1775)”, *Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), Gaziantep 2018, s.27.

⁵²¹ Demir, *Suç ve Suçlular*, s.67; AŞS, 2/262-4,5; AŞS, 9/ 198-1.

⁵²² Bilmen, C.VII, s. 327, 330; Altay, Sözlük, s, 149

⁵²³ Çalışkan, “İslam Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları”, s.378.

⁵²⁴ Kur’an-ı Kerim, Mâide/ 37-38.

⁵²⁵ Aydın-Hamidullah, “Köle”, s.240.

⁵²⁶ İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre, kölenin eli kesilmez. Çünkü el kesme cezası ikiye bölünmez. Bu nedenle kölelere recm cezası uygulanmadığı gibi, el kesme cezası da uygulanmaz: Çalışkan, “İslâm Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları”, s. 386.

⁵²⁷ Semihâ Zehra Özharat, “17. Yüzyılın İkinci Yarısında Ayntab Şehrinde İşlenen Suçlar ve Cezaları”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (3), Gaziantep 2014, s.682; Demir, *Suç ve Suçlular*, s.67;

⁵²⁸ Zeyd Amr’dan “Sen benim menzîlimde olan mekân-ı muhrezimden şu makûle şu kadar bin akçe kıymetli metâmı serika eyledin” deyü dava ve Amr inkâr eylese Zeyd müddeâsını vech-i şer’î üzere isbat edince Amr’ın elini kat’ ettirmeğe kâdir olur mu? El-cevab : Olur” ve yine Zeyd Hind’den “Sen benim mekân-ı muhrezimden kıymetleri nisâb-ı serikaya balığ şu kadar eşyamı serika eyledin” deyü dava ettikde Hind vech-i muharrer üzere serikayı ikrâr edip rücu’ etmese Hind’e kat’-ı yed lazîm olur mu? El-Cevab: Olur. Fetâvâ-yı Feyziyye, s. 119.

⁵²⁹ “Eğer bir kimse kaz ya ördek uğurlarsa, kadı ta’zîr ura; iki ağaca bir akçe cürm alına ve eğer koyun veya kovan uğurlarsa, cürm onbeş akçe alına. Eğer yancuk veya destâr uğurlarsa, elin kesmelü olmaya, kadı ta’zîr ura. Ağaç başına bir akçe cürm alına . Eğer sığır uğurlarsa, elin kesmeyeler; ganî (zengin) olub bin akçeye dahi ziyadeye gücü yeterse cürm yüz akçe; evsatü’l-hal olursa elli akçe, fakir olursa kırk ya otuz akçe alına. Eğer at uğurlarsa, elin keseler; kesmezlerse iki yüz akçe cürm alına. Eeğer birinün tahılın ve akçesin uğurlarsa, ganî(zengin) olsa cürm kırk akçe, orta hallü olursa yigirmi akçe, fakir hallü olursa on akçe alına”. Akgündüz, *Kanunnâmeler I*, s. 349.

⁵³⁰ Akgündüz, *Kanunnâmeler II*, s.42.

ettirmesi halinde asılması emredilmiştir⁵³¹. Kanunî döneminde de seleflerinin kanunnâmeleri örnek alınmıştır⁵³².

Sicillerden çıkarılan belgelere göre kölelerin de hırsızlık yaptıkları görülmektedir. Bakıldığında çalınan şeylerin hayvan, çeşitli eşyalar, ziynet eşyaları ve nakit olduğu görülmektedir.

Tablo 6: Gasb ve hırsızlık yapan köleler ve çaldıkları şeyler

Hırsızlığı yapan kişi	Çaldığı şeyler	Kimden çaldığı	Belge No
Bahadır bin Abdullah	Bir at ma' şirce ve kılıç, yelek, bir mücâveb? Dülbendi, altı çuha altmış altı aded seylan taş	Efendisi Mehmed Bey	1/ 183-3
Mübarek bin Abdullah	Dülbend, darak	Ahmed bin Hacı Kasım	2/ 127-1
Abdullah	İki kancık boz merkeb, bir kara erkek merkeb	Yakub bin İbrahim	2/ 265-3
Bilal bin Abdullah	Kılıç	Mevlâsı Sübhan Beg	4/ 57-5
Mercan bin Abdullah	Bir miktar akçe	Bayram Hoca bin Ahmed	4/ 404-4.
Bahti bin Abdullah	Yay	Türkmen biri	4/ 433-5
Haydar bin Abdullah	Bir gümüş hançer, bir gümüşlü bıçak, bir gümüşlü küçük bıçak, bir sarı atlas kaftan, bir kırmızı ... kuşak, bir dörtte bir Mekke kuşağı, bir penbe ..., tahminen on beş altunluk para ve şahî ve gruş , bir çift ibrişim peştemel, iki dülbend, iki altun zincir, bir altun ..., bir kırmızı mirim gömlek ve sair hurda esbab	Ali bin Veli	
Piyale bin Abdullah	Cem-i avarız akçesinden 166 filori ve beş yüz gruş, sekiz kırmızı altun, on iki gruş, otuz sekiz kırmızı altın , yirmi keleblî gruş, 100 gruş, ... Haleb parası, on dülbend, üç ... kumaş, bir maî ferace, zıibun, bir mor çakşur, bir mor şalvar, bir beyaz üzerine işlemeli münakkaş bohça, bir kumaş yasdık, bir sade üç münakkaş mahreme, bir yeşil saplı bıçak	Telbeşar Kadısı Mehmed Efendi	9/ 193-2
Mercan bint-i Abdullah	Bir çift altun cebe, bir altun ..., bir inci enselik, yirmi miskal inci	Efendisinin hanımı	20/ 154-3
Abdullah	On aded sarık, iki donluk bir ikırmızı biri miskî sof ve bazı eşyalar ve bir miktar nukûd	Efendisi Hüseyin Beşe bin Mustafa	33/ 305-3
Bir kara arab	Üç yüz elli altunluk bir zikir?	Efendisi Ahmed Beg	133/307-6
Yakut	Bir altun kıymetli halı	Efendisi Veli bin Uğurlu	163/ 156-4
Siyah cariye Şamem	Dokuz altun zincir, yedi altun habbe, yüz teşbih inci, yüz işleme ..., iki altun saçlık, elli gruş, dört hasene altun	Efendisi Mahmud bin Abdulkadir	167/ 208-1
Yakut	Bir altun kıymetli halı	Efendisi Veli bin Uğurlu	

Köleler hırsızlık fiilini bazen efendilerine karşı işleyip, çaldıkları eşya vs. ile firar etmekteydiler. Kasaba-i Silistre sükkânından olup ticaret için Ayıntâb'da Bekmez Hanında bulunan Mustafa oğlu Hüseyin Beşe'nin abd-i esvedî Abdullah efendisinin arab pazısı? tabir olunan on aded sarığını, iki donluk biri kırmızı ve biri miskî, sof ve bazı eşyalar ile bir miktar parasını alıp firar eder. Hüseyin Beşe sarıklarını Kızılhisar tahtani köyünden Hacı Mehmed oğlu Ebubekir'de bulur⁵³³.

⁵³¹ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunâmelerine Hukukî Tahlilleri*, III. Kitap, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1991, s. 92.

⁵³² Akgündüz, *Kanunâmeler*, IV, s. 302.

⁵³³ AŞS, 33/ 305-3. Benzer hırsızlık vakası için bk.: AŞS, 133/ 307-6.

Hırsızlık çoğunlukla köleler tarafından yapılmakla birlikte bazen cariyelerin de sahibinden veya başkasından eşya, para vs. çalarak firar ettiklerine rastlanmaktadır. Abdulkadir oğlu Mahmud'un Şamem adlı siyah cariyesi, efendisinin dokuz altın zincir, yedi altun habbe, yüz teşbih inci, yüz işleme... , iki altun saçlık, elli gruş ve dört hasene altınını çalarak firar eder⁵³⁴. İbn-i Şeker mahallesinden Hacı Ahmed'in cariyesi Mercan Hasan adlı bir kimse ile birlikte, efendisinin hanımı Fatma'nın bir çift altın cebe, bir altın ..., bir inci enselik ve yirmi miskal incisini çalarak, Şehreküstü mahallesinden Saadet adlı bir kadının yanına kaçar. Saaadet zikrolunan eşyaları Mercan'dan alır ve Mercan'ı başka yere satmaya gönderir. Şikâyet üzerine eşyalar eşyalar Saadet'ten talep edilir ve alınır⁵³⁵.

Köleler firar ederken her zaman sahibinin değil de başka birinin de eşyalarını çaldıkları görülmektedir. Evâsıt-ı Zilhicce 945 tarihinde Abdullah oğlu Ferhad ve Ali oğlu Hacı adlı şahıslar mahkemeye gelerek Garabeki? Sancak beyi Mehmed Bey'in Bahadır bin Abdullah'ın beyin mağara kurbundan ibakat ederken bir at ma' şirce?, kılıç, yelek ve bir dülbendi, altı çuha, bir köynek ve altmış aded Seylan taş çaldığını iddia ederler. Firar ve hırsızlığı itiraf eden Bahadır elindeki eşyalarla birlikte Sinan Subaşı tarafından Ferhad ve Hacı Ali'ye teslim edilir⁵³⁶. Arabgirli Şahkulu oğlu Mehmed Habeş asıllı on beş yaşındaki Mercan bin Abdullah ayartır, Maraş'tan Boyacı mahallesinden Ahmed oğlu Bayram Hoca'nın dükkânını açan Mercan bir miktar akçe alarak beraber kaçarlar. Ayıntab'da yakalanan Mehmed üzerinde Mercan'a ait ak kebe ile Ayıntâb'da yakalanır. Kendisine sorulduğunda Mercan'ın kebeyi kendisine verdiğini ve Halep'e gittiğini söyler⁵³⁷.

Kölelerin bazen de hırsızlık suçlamasıyla karşı karşıya kaldıkları dahi görülmektedir. Hırsızlığı köleye isnad eden kişi iddiasını ispatlamak zorundadır. Eğer delili olmazsa köleye bir şey çalmadığına dair yemin verilir. Köle yemin ederse davadan berâat eder⁵³⁸.

Kölelerin yaptığı hırsızlıklardan hayvan hırsızlığı dikkat çekmektedir. Kanunnâmelerde hırsızlık için kullanılan ifadelerden biri de uğrulamak veya uğurlamaktır ve özellikle hayvan hırsızlıklarında kullanılmaktadır⁵³⁹. Bu ifadeyi hayvan hırsızlığı belgelerinde de görmek mümkündür. Luna köyünden İbrahim oğlu Yakub mahkemeye gelerek "benüm üç eşeğim uğurlandı idi işbu karanın elinde buldum" diyerek Abdullah adlı köleden şikâyetçi olur. Abdullah ise başkasından aldığı söyler. Yakub daha sonra Meyleb adlı arabdan şikâyetçi olarak "aharın olan üç merkebin ikisini bu arabın yedinde buldum" deyince, arab ise merkepleri mahkemede hazır Abdullah adlı kara ile değiştirdiğini ikrâr eder⁵⁴⁰. Görülen davada Sazgun köyünde çalınan iki kancık boz merkebe ile bir kara erkek merkebe Sarımiye köyünde Abdullah adlı kölede bulunduğu ve merkeblerin Yakub'un mülkü olduğuna şahit şهادeti ile hükmlenir⁵⁴¹. Abdullah üç

⁵³⁴ AŞS, 167/ 208-1.

⁵³⁵ AŞS, 20/ 154-3.

⁵³⁶ AŞS, 1/ 183-3.

⁵³⁷ AŞS, 4/ 404-4.

⁵³⁸ AŞS, 2/ 120-1.

⁵³⁹ Akgündüz, *Kanunnâmeler*, I, s.349.

⁵⁴⁰ AŞS, 2/ 262- 4,5.

⁵⁴¹ AŞS, 2/ 265-3.

merkebi Abdo oğlu Budak ve Sarraf oğlu Elvan adlı kimselerden aldığını iddia etse de bu şahısların inkâr eder ve Abdullah iddiasını ispat edemez ve Budak ile Elvan'a bu hususta yemin verilir⁵⁴².

Köleler hırsızlığı tek başına yaptıkları gibi bazen başkalarıyla birlikte de yapmaktaydılar. Bu durumda ya hırsızlığı bizzat yapar ya da gözcülük yapardı. İbn-i Eyüb mahallesinden Veli oğlu Ali mahkemeye gelerek mahalleden Yusuf oğlu İbrahim'in kölesi Haydar bin Abdullah'ın öğlen vakti evini açıp bir miktar altın, para ve eşyalarını çaldığını (serika eylediğini) iddia edip talep eder. Bunun üzerine Haydar mahalleden Mahmud oğlu Mustafa, Memi oğlu Mustafa, Davud oğlu Mehmed ile birlikte Ali'nin evini açtıklarını ancak kendisinin içeri girmeyip dış kapıda onlara gözcülük yaptığını, onların ne aldıklarını bilmediğini, ancak kendisine iki buçuk gruş ile ... altın kendisine harçlık eylemek üzere verdiklerini itiraf eder⁵⁴³. Bir başka müşterek hırsızlık vakasında ise Piyale bin Abdullah ve Gürcü Asıllı on altı yaşındaki Yusuf ile Mehmed ve İsmail adlı şahıslarla birlikte ağası Ahmed çelebi'nin odasında sakin olan Telbeşar kadısı Mehmed Efendi'nin yüklü miktarda para altın ve çeşitli eşyalar çalarlar ve Mehmed Efendi'nin kölesi Gürcü Yusuf daha sonra firar ederek kaçır, Yakalandıklarında Mehmed ve İsmail inkâr etseler de Piyale alınan eşyaları bölüştürdüklerini kendisine ait olanı bahçeye gömdüğünü itiraf eder. Bahçede gömülü olan paralar ve eşyalar Telbeşar kadısı Mehmed Efendi'ye teslim edilir⁵⁴⁴. Mehmed Efendi daha sonra firar edip ortadan kaybolan kulu Yusuf'u dahi Piyale'nin öldürdüğünü iddia edip şikâyetçi olur. Piyale ise hırsızlığı birlikte yaptıktan sonra Yusuf'un çalınan eşyalardan kendilerine bir miktar verdikten sonra kaçtığını söyler. İsmail ve Mehmed'den sorulduğunda onlar da inkâr ederler⁵⁴⁵. Yani Yusuf'un akıbeti bilinmemektedir.

Hırsızlık ve özellikle gasb olaylarında bazen darb ve yaralama vakaları da görülmekteydi. Elçi tâifesinden Mehmed Kethüda'nın hizmetinde olan İsmail Sam köyünde kuşluk vakti koyun güderken (ra'y), Küttâb-ı mahkemeden Mustafa Efendi'nin kölesi Dilaver bin Abdullah birkaç kişiyle birlikte birkaç kuzuyu alıp tekrar almak isteyince İsmail ile kavgaya tutuşurlar. Dilaver bir taş ile İsmail'i vurup sağ kaşının üstünden yaralar. Mehmed Kethüda'nın şikâyeti üzerine olay yeri incelemesinde İsmail'in sağ kaşından yaralandığı müşahade Abdullah adlı siyah köle arasında çıkan anlaşmazlıkta, Mübarek Hamza'ya taş ile vurur, bir kılıç, bir gömlek, bir aba ve bir danburunu da gasb eder. Hamza'nın şikâyeti üzerine Mübarek, vurduğuna ve bir gömlek, bir aba ve ikrar edipi kılıcını almadığını söyler ve olay kaydedilir⁵⁴⁶.

Kölelerin yanı sıra bazen azadlı kölelerin de hırsızlık yaptıkları görülmektedir. ekrâd taifesinden Halil Begli cemâatinden Ali oğlu Mehmed Sübhan Bey'in azadlı kölesi (ma'tukı) Bilal bin Abdullah'ın Çukur obada evine misafir olur. Mehmed yatar iken Bilal Mehmed'in kılıcını gizlice kuşanıp gittiğini iddia edip kılıcını talep eder. Sorulduktaki Bilal ikrâr ederek "işbu Mehmed benim evimde konuk oldu ben dahi kılıcını kuşanıb bir yere gitdüm idi hâliya kılıcı bendedir bir yerde rehin kodum" der ve suçunu itiraf eder ve kılıcını

⁵⁴² AŞS, 2/ 267-3.

⁵⁴³ AŞS, 8/ 29-3. Ali'nin çalınan para ve eşyaları: bir gümüş hançer, bir gümüşlü bıçak, bir gümüşlü küçük bıçak, bir sarı atlas kaftan, bir kırmızı mahreme kuşak, bir dörte bir Mekke kuşağı, bir penbe mahreme, tahminen beş altunluk para ve şahî ve gruş, bir çift ibrişim peştamal, ki dülend, iki altun zincir, bir altun ..., bir kırmızı mirim gömlek ve sair hurda esvabı.

⁵⁴⁴ AŞS, 9/ 193-2.

⁵⁴⁵ AŞS, 9/ 198-1.

⁵⁴⁶ AŞA, 2/ 127-1.

iadesine hükmolunur⁵⁴⁷. Bazen de azadlı kölenin kendisi değil de bir yakının da hırsızlık yaptığı dahi görülmektedir. Yeni il kadısı Şah Ahmed Efendi'nin hazinedârlığı hizmetinde olup abd-i mu'takının rebîbi ve damadı olan İbrahim adlı şabb-ı emred, Ahmed Efendi'nin hıfz için verdiği 120 altın ile hazinenden dahi 400 altın toplam 520 altını, bazı eşya ve esvadını çalmıştır. Züamadan el-Hac Ahmed Ağa oğlu Mehmed Ağanın evinde saklanır. Sorulduğunda Mehmed Ağa inkâr eder ve hatta bu hususta yemin eder⁵⁴⁸. Azadlıların işlemiş olduğu herhangi bir fiilin cezasında, (yukarıda katl davalarında belirtildiği üzere) eğer kasdi olarak işlenmemişse, bir diyet verilmesi halinde kölelerde olduğu gibi efendi velâ hasebiyle mu'takının diyetini öder.

2.5.1.4. Zina

Zina sözlükte “meşru olmayan cinsel ilişki”⁵⁴⁹ anlamına gelip “aralarında nikâh sözleşmesi olmayan kadın ve erkeğin yaşadığı cinsel ilişki”; evli erkek veya kadının, kendi rızalarıyla eşinden başka bir kimseyle cinsel ilişkide bulunması; kanun dışı cinsel buluşma; aralarında şer'an cinsi münasebete imkân veren bir bağ olmadan bir erkek ve bir kadının cinsî münasebette bulunması gibi çeşitli şekillerde tanımlanır⁵⁵⁰. Zinayı haram ve büyük günahlardan sayan Kur'an zinayı açıkça yasaklamıştır⁵⁵¹.

Zina suçunu işleyenlere hadd cezası uygulanıp, bu ceza kölelerde yarıya indirilir. Dolayısıyla bu suç işleyenler hür ise yüz değnek, köle ise elli değnek ceza alır⁵⁵². Hür bir kimse hür bakireye cebren zina eder ve bu kişi muhsan ise recmolunur, değil ise yüz değnek vurulur. Eğer kişi bir başka kişinin bakire cariyesine zina edip bekâretini izâle eder ve o kişi muhsan değil ise yüz değnek vurulur ve cariyenin noksan-ı bekâretini ödemekle yükümlü olur. Eğer bir köle cebren zina ederse cezası elli değnek olur. Yine bir cariyeye de zina ederse onu da cezası elli değnek olur⁵⁵³. Osmanlı Kanunnâmelerinde de zina suçu işleyenlerin evli-bekar, zengin-fakir ve baliğ-nâbaliğ oluşlarına göre cezaya çarptırılmaları belirtilmektedir⁵⁵⁴.

Ayıntâb'da kölenin zina yaptığına dair bir davaya rastlanmıştır. Yahni mahallesinden Ahmed oğlu Derviş Ali zevcesi Ahmed kızı Vakıfe ile siyah arabı gece kendi yatağında zina ederlerken yakalar. Bu durumu kabullenmeyen Derviş Ali karısı Vakıfe'yi bâin talâk boşar⁵⁵⁵. Ancak köleye ne gibi bir ceza verildiği bilinmemektedir. Kölelerin zina ettiklerine dair Osmanlı Devleti'nde çeşitli örneklere rastlamak mümkündür⁵⁵⁶.

Tespit edilen bir başka belge ise doğrudan cariyenin zina ettiğine dair bir bilgi bulunmasa da uygun olmayan ortamda bulunmasıyla ilgilidir. Boyacı mahallesinden Hacı Durak adlı kimsenin evi eğlence mekânı olarak kullanılmaktadır. Hasan adlı şahıs ile Mercan isimli cariyenin de geceleri buraya gidip Durak'ın

⁵⁴⁷ AŞS, 4/ 57-5.

⁵⁴⁸ AŞS, 35/ 17-2(28 M 1094/27 Ocak 1683).

⁵⁴⁹ Hüseyin Esen, “Zina”, *TDVİA*, C.44, İstanbul 2013, s. 440.

⁵⁵⁰ İbrahim Çalışkan, “İslam Hukukunda Zina Suçunun Mahiyeti ve Cezası”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.34, Ankara 1992, s.62.

⁵⁵¹ “zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, son derece çirkin bir iştir ve çok kötü bir yoldur”. Kur'an-ı Kerim, İsrâ/ 32.

⁵⁵² Çalışkan, “İslâm Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları”, s. 385.

⁵⁵³ Fetâvâ-yı Feyziyye, s. 113,114; Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ- Osmanlılarda Hukuk ve Toplum 3*, (Haz: Süleyman Kaya vd.), Klasik Yay. , İstanbul 2011, s. 159.

⁵⁵⁴ Akgündüz, *Kanunnâmeler I*, s. 347-348; *Kanunâmeler II*, s. 40-41; *Kanunnâmeler III*, s.89; *Kanunâmeler IV*, s. 296-298.

⁵⁵⁵ AŞS, 14/ 338-3, 352-3.

⁵⁵⁶ Sak, agt., s. 53.

evinde karısıyla birlikte saz çalıp eğlendikleri haber verilir. Hacı Durak'ın keyfiyet-i ahvalinin mahalleliden sorulduğunda mahalleli “mezbûr Hacı Durakın evin içine daima adam girer çıkar” şeklinde ifade verirler⁵⁵⁷.

2.5.1.5. Livâta

Livâta kelimesi adını Lût kavminden alıp, erkekler arasındaki eşcinsel ilişkiyi, cinsî sapkınlığı ifade etmektedir ve Türkçe karşılığı lûtilik, oğlancılık ya da eşcinselliktir⁵⁵⁸. Erkekler arasındaki eşcinsellik hemen her toplumda cinsî bir sapkınlık olarak görülmüş ve kınanmış, dinlerin de ortak mücadele ettiği çirkin bir davranış olmuştur. Livâta kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de geçmemekle birlikte “aşrı derecede çirkin davranış, açık hayasızlık ve sapkınlık” anlamındaki fâhişe ve fahşa kelimeleri livâta fiilini de içerir ve şiddetle kınanır. Livâta ayrıca Hz. Peygamber'in hâdislerinde de şiddetle kınanmış ve bu fiili işleyenlere Allah'ın rahmet nazarıyla bakmayacağı bildirilerek livâta yapanlar lanetlenmiştir⁵⁵⁹.

Kur'an ve hadislerde yer alan ifadelerden hareketle İslâm fâkihleri, livâtanın dünyevî cezayı da gerektiren haram bir fiil olduğu konusunda görüş birliğine varmış, hatta haramlık bakımından livâtayı zinadan daha ağır bir fiil olarak kabul edenler olmuştur. Ancak livâta yapan kimseye verilecek ceza konusunda farklı görüşler sunmuşlardır. Hukukçuların çoğu livâtayı zina ile aynı kıyaslayıp, bu suçu işleyene hadd cezası (fail muhsan ise recm, değil ise 100 değnek) uygulanmasını savunmuşlardır. Ancak Ebu Hanife başta olmak üzere bir kısım hukukçular ise livâtanın zinaya kıyas edilemeyeceği için ondan farklı bir suç oluşturmakta ve hükümleri de farklı olmaktadır. Dolayısıyla hadd cezası yerine ta'zîr verilmesi gerektiği görüşündedirler⁵⁶⁰.

Osmanlı Devleti Hanefî mezhebi görüşünü kabul ederek livâta fiilini zina suçundan ayrı bir suç olarak telakki edip, cezasında zina cezasından ayırmıştır ve Kanunnâmelerde livâta için verilmesi gereken cezalar ve miktarları faillerin medeni hali ve maddi durumlarına göre öngörülmüştür.⁵⁶¹ Osmanlı uygulamasında livata suçuna dayak, hapis, kürek, sürgün, tazminat gibi cezalar verilirken; livatayı alışkanlık haline getirenler ve cebren livata edenlere siyaseten katl cezası verilmiştir ve bu husus fetvalarla da desteklenmiştir⁵⁶².

İncelenen dönemde Ayıntâb'da köleler ile ilgili iki livata davası tespit edilmiştir. 5 Receb 945/27 Kasım 1538 senesinde mahkemeye intikal eden da'vâ kölenin livâta suçunu kapsamaktadır. Buna göre; Dulkadirli Türkmanı'ndan Seyyid Ahmed Kurban Dede köyü yakınlarından gider iken Hacı Cemal adlı kimsenin Uğur adlı kölesi kendisine rast gelir, tutup mağaraya sokar ve cebren Seyyid Ahmed'e livâta eder. Uğur'dan sorulduktaki inkâr eder. Ancak Seyyid Ahmed'in ve Uğur'un eteğinde kan vardır. Uğur'dan tekrardan sorulduktaki Seyyid Ahmed'e cebren livâta eylediğini itiraf ve ikrâr eder⁵⁶³. Köleye ne tür bir ceza verildiği belirtilmemiştir.

⁵⁵⁷ AŞS, 8/ 145-2,3.

⁵⁵⁸ Kâmil Yaşaroğlu, “Livâta”, *TDVİA*, C.27, Ankara 2003, s. 198; Devellioğlu, *Lûgat*, s.636; Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s.376.

⁵⁵⁹ Yaşaroğlu, “Livâta”, s.198.; Mustafa Avcı, “ Osmanlı Hukukunda Livâtanın Cezası”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.26, S.2, 2018, s. 17; Çalışkan, “İslam Hukukunda Zina Suçunun Mahiyeti ve cezası”, s. 84.

⁵⁶⁰ Yaşaroğlu, “Livâta”, s.199; Avcı, “ Osmanlı Hukukunda Livatanın Cezası”, s. 19-29.

⁵⁶¹

⁵⁶² Avcı, “Osmanlı Hukukunda Livâtanın Cezası”, s. 30, 33-39; *Behcetü'l-Fetâvâ*, s. 165.

⁵⁶³ AŞS, 1/ 139-1.

Bir diğer davada ise Yakub adlı bir köle ile iki arkadaşının zorla yakalayıp livata ettikleri bir oğlanı kurtarmaya çalışan Mirza bin Allahverdi adlı zimmîyi yaralamaları ile ilgilidir. Şöyleki, 16 C 984'te mahkemeye gelen zimmî Mirza bin Allahverdi “ sebt günü ahşam namazı vaktinde Yakub ve şeriki şerbetçi ve bir siyah arab obada oğlan sevdasına gezüb oğlanları bulub oğlan feryad idüb ben dahi feryada vardığımda beni şerbetçi ve iki arab ortaya alub kılıç ile sol kolum düşürüb ve başımdan kılıç ile çalub mecruh idüb eğer ben ölürsem kanlım mezbûr Yakub ve mezbûrân arablardır” diyerek bu kimselerden şikâyetçi olur⁵⁶⁴.

2.5.1.6. İçki içmek ve sarhoşluk

Sarhoşluk, içki veya uyuşturucu madde alan kimsenin ayıldıktan sonra, o esnadaki söz ve fiillerini bilemeyecek derecede aklı melekelerinin zaafa uğramasıdır. Kendi iradesi ve fiiliyle yasak nesneyi alıp aklı melekelerini geçici olarak ortadan kaldıran kimseye de sarhoş denir.⁵⁶⁵

İçki içmek, İslâm'ın kesin olarak yasakladığı eylemlerden biri olup Kur'an-ı Kerim'de yer alan ayetlerin nüzül ve muhtevası içkinin kademeli olarak yasaklandığını göstermektedir. Hz. Peygamber de sarhoşluk veren her şeyin haram olduğunu belirterek, sadece içeni değil yapanı, satana ve aracı olanı da lanetlerken aynı zamanda “her kim içerse ona dayak atınız” diyerek ve içki içene ceza uygulayarak içkiye verilecek cezayı da belirlemiştir⁵⁶⁶. Dolayısıyla şarap ya da sarhoşluk veren içkilerden içip sarhoş olan bir kimsenin bu hareketinin suç olduğu naslarla sabittir. Hz. Peygamber döneminde bu suçun miktarı tayin edilmemiş olsa da hadislerden bu suçun kırk sopa civarında olduğu tespit edilmiştir. Hz. Ebubekir bu suçta ceza olarak kırk sopa uygularken, Hz. Ömer döneminde ise seksen sopa olarak belirlenip uygulanmıştır. Dolayısıyla içki içme sarhoşluk bir hadd değil ta'zir suçudur ve cezasını da devlet başkanı belirlemektedir⁵⁶⁷. Bu içki içme ve sarhoşluk suçuna verilen ceza hadd-i şirb / şürbadını almaktadır⁵⁶⁸.

Osmanlı Devleti'nde içki içenlere verilecek olan cezalar Kanunnâmelerle belirlenmiştir. Fatih Kanunâmesi'nde “Eğer kişi hamr içse, Türk(köylü) ya da şehirli olsa, kadı ta'zir ede, iki ağaca bir akçe cürm alına”⁵⁶⁹. II. Bayezid Kanunâmesi'nde “Türk” ve “şehirli” ifadeleri kaldırılarak ilgili hükümler aynen yer almıştır⁵⁷⁰. I. Selim Kanunâmesi'nde ise seleflerinin hükümlerini aynen korumakla birlikte, bu husus üzerinde daha ayrıntılı durmuş, Müslümanların içki içmeleri ve satmaları için de hüküm eklenmiştir⁵⁷¹. Kanunî Sultan Süleyman da selefi I. Selim'in hüküm maddelerini koruyarak tatbik etmiştir⁵⁷².

Sarhoş, suç teşkil eden fiillerinden dolayı fakihlerin çoğunluğuna göre diğer kişiler gibi sorumludur. Sarhoşa sadece içki içme cezasının uygulanacağı ve sarhoşken işlediği suçlardan dolayı bedeni cezaya

⁵⁶⁴ AŞS, 133/ 257-5.

⁵⁶⁵ Tıbbî bir terim olarak sarhoşluk ise, alkol veya alkollü maddenin alınmasıyla sinir sisteminde depresyon ya da kısmî felçler meydana gelmesini ifade etmektedir. İbrahim Kâfi Dönmez, “Sarhoşluk”, *TDVİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 141, 144.

⁵⁶⁶ Demir, Suç ve Suçlular, s. 189.

⁵⁶⁷ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku* I, s. 205; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 193.

⁵⁶⁸ Dönmez, “Sarhoşluk”, s. 143.

⁵⁶⁹ Akgündüz, *Kanunâmeler*, I, s.349; Üçok, “Aykırı Hükümler” III, s. 53.

⁵⁷⁰ Akgündüz, *Kanunâmeler*, II, s. 42. “Eğer bi kişi hamr içse, kadı ta'zir ede, iki ağaca bir akçe cürm alına”

⁵⁷¹ “Eğer Müslüman hamr satsa yahud siksas, ta'zir edüb iki ağaca bir akçe cürm alına. Eğer bir kimesne hamr sohbetinde otursa içmese, ta'zir edüb üç ağaca bir akçe cürm alına”: Akgündüz, *Kanunâmeler*, III, s. 91.

⁵⁷² “Eğer bir Müslüman şarâb içse ve şarâb siksas ve şarâb satsas, kadı ta'zir edüb, iki ağaca bir akçe cürm alına” : Akgündüz, *Kanunâmeler*, IV/I, s.301.

çarpıtılmayacağı görüşünü savunanlar olduğu gibi, sarhoşun başkalarının canına veya malına zarar veren fiillerinden dolayı tazmin sorumluluğunun bulunduğu hususunda görüş de vardır⁵⁷³.

Ayntâb'da içki içen kölelerin çeşitli olaylara karıştıkları, bazı fiilleri işleyip, bazılarında ise olay mahallinde buldukları dolayısıyla şüpheli sıfatıyla sorgulandıkları görülmekle birlikte, içki içme suçuyla yargılanıp ceza aldıklarına dair bir dava örneği bulunmamaktadır. Bu davalara örnek vermek gerekirse; Yahni mahallesinden Mehmed Bey'in kulları Cafer bin Abdullah, Ali bin Abdullah ve hizmetkârı Kasım bin Abdullah, mahalleden Hacı Ali oğlu Hamza, Hacı Mehmed oğlu Sıdkı ve Kürtüncü mahallesinden Kürtüncü Mehmed oğlu Halil gece yarısı Mehmed Beyin atlarının bulunduğu ahırda gece kebab pişirip içki içerlerken (şüreb-i hamr ederlerken) Sıdkı Halil'i bıçaklayarak yaralar. Olay Halil'e sorulduğunda Halil kendisini yaralayanın Sıdkı olduğunu, Cafer, Ali ve Kasım'ın olayla bir ilgisinin olmadığını itiraf eder. Halil'in babası Kürtüncü Mehmed de mahkemeye gelerek oğlunu yaralayanın Sıdkı olduğunu ve Cafer, Ali, Kasım ve Hamza ile bir davalarının olmadığını söyler ve köleler davadan beraat ederler⁵⁷⁴. Sarhoşken adam yaralayan kölelerden bir de Mustafa Bey'in kölesi Kenan bin Abdullah'tır. Kenan bir kaç eşkıya ile birlikte Pekmez Hanı'nda hapsedilen Hüseyin dlı kimseyi kurtarmak için hanı basar, hancıyı yaralar, Hüseyin ile birlikte hapsedilen başka kimseleri de çıkarırlar. Tabi bunları yaparken sarhoştur⁵⁷⁵. Her iki olayda da şahısların içkili oldukları hasebiyle ayrıyeten içki içme nedeniyle yargılanıp yargılanmadığına dair herhangi bir bilgi yoktur. Dolayısıyla kölelerin içki içme suçundan dolayı cezalandırıldıkları bilinmemektedir.

Sarhoş kölelerden biri de İbn-i Eyüb mahallesinden Hüseyin Bey'in kölesi Abdullah'tır. Abdullah sarhoş iken Hüseyin Bey'in hizmetinde bulunan Mehmed adlı kimseyi vurup yaralar ve bu yaranın tesiriyle Mehmed ölür. Olay mahkemeye intikal eder. Yapılan incelemede Mehmed'in sol oturağından bıçak ile vurulduğu görülür. Fakat mahkemenin nasıl sonuçlandığı kölenin nasıl bir ceza aldığına dair bilgi bulunmamaktadır.

2.5.2. Kölelere Karşı İşlenen Suçlar ve Cezaları

İslâm ceza hukuk açısından köleler farklı muameleye tabi tutulmuş, had kısas suçlarını işleyen kölelere hürlerin yarısı ceza öngörülmüş ise, kölelere karşı işlenen suçlarda da cezaların daha hafif uygulandığı görülmektedir⁵⁷⁶. Yukarıda da bahsedildiği İslâm hukukunda kasten adam öldürme ve yaralamanın cezası kısas olup kısas uygulanmadığı takdirde ceza diyete çevrilmekteydi. Bir kölenin öldürülmesi veya yaralanması durumunda eğer bir diyet ödenecekse bu kölenin sahibine ödenir⁵⁷⁷. Öldürülen köle için ödenmesi gereken diyet yerine kölenin kıymetinin tazmin edilmesi yönünde geleneksel düşünce İslâm döneminde de devam etmiştir ve bu görüşte olanlar olduğu gibi, bunun aksi görüşünde olup kölenin de insan olma vasfı esas alınıp, kıymeti değil de diyetinin ödenmesi gerektiğini savunanlar da vardır⁵⁷⁸.

⁵⁷³ Dönmez, "Sarhoşluk", s. 144.

⁵⁷⁴ AŞS, 4/ 195-1,2.

⁵⁷⁵ AŞS, 25/ 182-3.

⁵⁷⁶ Yurtseven, "Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Ta'zîr Suç ve Cezaları", s.288.

⁵⁷⁷ Aydın-Hamidullah, "Köle", s.240.

⁵⁷⁸ Bardakoğlu, "Diyet", s.477; Akbulut, "İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar", s. 172.

Bir kimse kendi köle veya cariyesinin kasten öldürür ise o kimse hakkında hapis ve darb gibi ta'zîr cezası lazım gelir se de kısas lazım gelmez. Mükâteb köleler için de aynı hüküm geçerlidir. Çünkü onlarda da kölelik eser ve şüphesi bulunmaktadır. Ancak bir başkasının köle veya cariyesini kasten öldüren kimse hakkında kısas lazım gelir⁵⁷⁹. Yine bir kimse ümm-i veled cariyesini haksız yere katlederse, o kimse ta'zîr-i şedid ve hapis ile cezalandırılır⁵⁸⁰.

2.5.2.1. *Katl, yaralama ve darb*

Köleler de hür insanlar gibi efendileri ve çevresindeki diğer insanlar veya kendileri gibi köleler ile sorunlar yaşayabiliyorlardı ve bu sorunlar yaralama veya ölüm ile sonuçlanabiliyordu. Bu tür olaylarda sadece hür insanlar değil köleler de zarar görmekteydiler. Sicillerden çıkarılan belgelere göre çeşitli sebeplerle katledilen köleler bulunmaktadır. Örneğin; Seng mahallesinden Rıdvan oğlu Kara Mehmed Karatarla mahallesinde Hacı Mehmed oğlu Hacı Halil'in kölesi Yusuf'un bıçak ile vurulduğunu ihbar ederek keşif talebinde bulunur. Olay yeri incelemesinde Köle Yusuf'un sağ memesi (emceği) altından bıçak ile vurulup mecrûhen katledildiği görülür. Bunun üzerine Hacı Halil kölesi Yusuf'u katleden Muhiddin oğlu Abdulkadir'den şikâyetçi olur. Abdulkadir'e sorulduğunda olay gecesi sarhoş olduğunu ve merkûm Yuusf'u bir Engürüs bıçağıyla sağ memesi (emceği) altından vurup katlettiğini ikrâr ve itiraf eder. Bunun üzerine Hacı Halil kölesi Yusuf'un öldürüldüğü zaman kıymetinin elli altın değerinde olduğunu iddia eder ve şahitler ile de ispat eder. Böylece Yusuf'un katl davası elli altınını ödenmesiyle kapanır⁵⁸¹.

Bazen azadlı kölelerin de cinayetlere kurban gittiği görülmektedir. Nuh Ağa'nın Habeş asıllı Hasan adlı azadlı kölesi (abd-i mu'takı) Humanus köyü yakınlarında mağarada zevcesi ile gece yatarken katledilir. Köy halkından bazı kimseler olayı haber verip araştırılmasını isterler. Yapılan incelemede mezbûr Hasan'ın sağ kaşının ucundan ve arkadan sağ küreğinden hançer ile vurulduğu ve ol yaradan vefat ettiği anlaşılır. Olay kayıtlara geçer⁵⁸². Ancak olayn faili ya da failleri belli değildir. Öldürülen azadlılardan biri de Aişe bint-i Abdullah adlı mu'takadır. Aişe'nin velisi Hızır Bey oğlu Abdurrahman mahkemeye giderek on gün evvel Aişe'nin gündüz evinde zevci Ahmed oğlu Veli tarafından hançer ile sağ kolundan vurularak öldürüldüğünü haber vererek, incelemeyi talep eder. Olay yeri incelemesinden sonra maktulenin defnine izin verilir⁵⁸³.

Bazen kölelerin ölümlerinden dolayı olarak efendiler sorumlu tutulmaktadırlar. 6 Ca 1087 tarihinde mahkemeye gelen Akyol mahallesinden Ahmed Bey oğlu Mehmed Bey tarih-i kitabı dört gün evvel kendisi başka yerde iken Şahbaz adlı cariyesi eceli ile ölmesine rağmen, tanımadığı bir kimse tarafından kendisine iftira atılarak cariyesinin ölümünden sorumlu tutulur. Bunun üzerine kendisinin cariyesinin ölümünde bir dahlinin olmadığını mahalleden kendisinin keyfiyet-i halinin sorulmasını talep eder.

⁵⁷⁹ Bilmen, C.III, s.65.

⁵⁸⁰ *Behcetü'l-Fetâvâ*, s. 163.

⁵⁸¹ AŞS, 133/ 376-1,2,3.

⁵⁸² AŞS, 16/ 136-1.

⁵⁸³ AŞS, 38/ 165-2.

Mahalleli Mehmed Bey'in iyi bir kimse olduğu, hilâf-ı şer' bir hareketine şahit olmadıkları yönünde hüsn-i hâlimden yana ifade verirler ve böylece suçlamadan kurtulur⁵⁸⁴.

Efendinin sorumlu olduğu bir ölüm vakası da kölenin intihar etmesidir. Şöyleki, Ahmed Ağa kendisinden incinen abd-i memlûki İbrahim'i dövmek isterken, İbrahim firar eder. Tarla-yı Cedid mahallesinden Hacı Mehmed'in evine giden İbrahim burada kendisini direğe asarak intihar eder. Keşif talebinde bulunan Ahmed Ağa, mahallelinin olayda herhangi bir dahlinin olmadığını ve kölesinin kendisi yüzünden intihar ettiğini itiraf eder⁵⁸⁵. Bu hususta efendiye herhangi bir ceza verilip verilmediği bilinmemektedir. İmam-ı Azam ve İmam Şafii'ye göre kendi kölesi veya cariyesini te'dib ve ta'zir fahiş surette döven efendi ta'zire müstahik olur ve bunun sonucunda dövülen köle veya cariye ölür ise diyet itası da lazım gelir⁵⁸⁶.

Kölelerin yaralanma vakaları da görülmektedir. Bunlardan biri Abdullah bin Abdullah adlı arabdır. Abdullah ile Murvane köyünden Hacı Ahmed oğlu Tengriverdi bostsan suvarırken kavga ederler. Abdullah, Tengriverdi'nin kendisini üç defa darb edip kendi kendini dahi başına vurup darb ettiğini iddia eder ve sorulduğunda Tengriverdi bu yaptığını ikrâr der. Ancak kavgada yakasına yapışarak yakasını câk ettiğini inkâr edince, Abdullah'tan delil talep edilir ancak Abdullah istenen delili sunamaz. Bunun üzerine Tengriverdi'den yemin etmesi istenirse de Tengriverdi yemin etmez⁵⁸⁷.

Köleyi yaralayan kişi eğer diyet ödeyecekse bunu kölenin efendisine öder⁵⁸⁸. Efendi dilerse diyetten fergâgat edebilir. Evâil-i Ramazan 1106 tarihinde mahkemeye gelen Seng-i Nakkaş mahallesinden İvaz bin Abdullah, on dört sene evvel Mehmed oğlu Ahmed Beşe'nin kılıç ile sol kolunu dirsek altından vurup ve kolunu kopardığını iddia edip şikâyetçi olur. Ancak İvaz'ın efendisi Kubadzâde Mehmed Ağa kölesinin kolunun diyetini talep etmiş, davada sulh edip Mehmed Ağa diyetten ferâgat etmiştir ve bu hususun şahitleri de mevcuttur. Şahitlerin Ahmed Beşe'nin iddiasını doğrulamaları ile İvaz davadan men' edilir⁵⁸⁹.

Darb ve yaralanmaya maruz kalan kölelerden biri de Kayser mahallesinden Osman Çelebi oğlu İsmail Çelebi'nin kölesi Abdullah bin Abdullah'tır. Hacı Cuma oğlu Abdullah Beşe Kürtüncü mahallesinde Yazıcık Değirmeni önünde Abdullah'ı siyah kabzalı bir hançer ile sağ böğründen darb ve mecruh eder. İsmail Çelebi'nin şikâyeti ile Abdullah Beşe yaptığını inkâr eder. Ancak görgü tanıkları vardır ve yapanın Abdullah Beşe olduğuna dair şehâdet ederler⁵⁹⁰. Başka bir dava kaydında ise yine İsmail Beşe'nin Abdullah bin Abdullah adlı kölesinin yine aynı yerde Mehmed oğlu Ali Beşe tarafından değnek ile elinden darb ve mecruh edildiğini ve sahib-i firâş olduğunu iddia edip şikâyetinde bulunur. Ali Beşe'nin inkârı üzerine olayın gören şahitler vardır ve şehadet ederler⁵⁹¹ ve olaylar deftere kaydedilir.

Kölelere karşı işlenen suçlardan biri de hırsızlıktır ve bir vaka görülmüştür. 15 C 1088'de Seng-i Hoşkadem mahallesinden Musa oğlu Ahmed Beşe mahkemeye gelerek, üç gün evvel abd-i memlûki İvaz bin

⁵⁸⁴ AŞS, 29/ 97-2.

⁵⁸⁵ AŞS, 170-A/ 476-1.

⁵⁸⁶ Bilmen, C.III, s.325.

⁵⁸⁷ AŞS, 2/ 83-1,2. Sebepsiz yere darp edilip yaralanan diğer köle davaları için bk.: AŞS, 4/ 6-5; AŞS, 19/ 169-1; AŞS, 32/ 47-2.

⁵⁸⁸ Aydın-Hamidullah, "Köle", s.240.

⁵⁸⁹ AŞS, 44/ 65-3.

⁵⁹⁰ AŞS, 39/ 128-2.

⁵⁹¹ AŞS, 39/ 130-4.

Abdullah'ın harar bazarında olan dükkânını açan Amu mahallesinden Mustafa oğlu Mehmed'in dükkândan tahminen doksan adet dut çubuğunu serika ettiğini iddia eder. İddiaya göre çubuklardan yirmisi Mehmed'in yanındadır. Mehmed'e sorulduğunda, dükkânı açtığını ve yirmi adet çubuk serika eylediğini ikrar ve itiraf eder⁵⁹². Burada dükkânın köleye ait olduğu belirtildiğine göre bu köle muhtemelen efendisi tarafından ticarete mezun edilmiş veya mükatebe kesilmiş bir köledir.

Bunlar dışında bir de köle gasbı söz konusudur. Ahmed adlı kimse arzuhâlinde, kölesi Hasan'ı Kara Koca oğlu Hacı Şaban adlı kimsenin fuzûlen aldığını ve kendisine zulmettiğini iddia edip gereğinin yapılmasını istemektedir⁵⁹³. Boyacı mahallesinden Receb oğlu Hacı Alican'ın Rus asıllı cariyesi Belkıs da kendisinden fuzûlen gasbedilmiştir⁵⁹⁴.

2.5.2.2. Zina

Cariyeler başta olmak üzere köleler zaman zaman cinsel saldırılara maruz kalabilmekteydiler. Yukarıda da belirtildiği üzere zina suçunu işleyenlere hadd cezası verilmekteydi. Bu ceza işleyenlerin hür ve köle oluşuna göre değişmektedir. Hür bir kimse hür bakireye cebren zina eder ve bu kişi muhsan ise recmolunur, değil ise yüz değnek vurulur. Eğer kişi bir başka kişinin bakire cariyesine zina edip bekâretini izâle eder ve o kişi muhsan değil ise yüz değnek vurulur ve cariyenin noksan-ı bekâretini ödemekle yükümlü olur. Eğer bir köle cebren zina ederse cezası elli değnek olur. Yine bir cariye de zina ederse onu da cezası elli değnek olur⁵⁹⁵. Eğer zina edenler köle ve cariye ise hürlere verilen cezanın yarısı ile cezalandırılırlar⁵⁹⁶.

Ayıntâb'da zina suçunun cariyenin kızına karşı işlendiğine dair bir belge mevcuttur. Ebnâ-yı sipâhiyandan Ebuzeyd ordu-yı hümâyûna arz-ı hâl sunarak, kazâ-yı mezbûra tâbi (boş) köyden Hamza adlı kimse cariyesinin kızına zina kasd edip ziyade taaddî ve fesad eylediği gerekçesiyle gereğinin icra edilmesini talep eder. Sonra aralarında sulh yapılır ve Ebuzeyd davadan ferâgat ederek cerime adına bir miktar akçası alınır. Ancak Hamza "benim akçamın alınmağa sen sebep oldun" diyerek haksız yere 700 nar ağacıyla bahçesini elinden alır. Şikâyet üzere Hamza'nın yakalanarak ordu-yı hümâyuna gönderilmesi emredilir⁵⁹⁷. Burada dikkat çeken durum, cariyemin kızına zina eden kişi ile cariye sahibi arasında sulh edilip olayın bir miktar akçe ile kapanmasına rağmen, daha sonra bu kimselerin bu para için birbirine düşüp tekrar mahkemelik olmalarıdır.

2.6. Sosyal Statülerine Göre Köle Sahipleri

Bu bölümde, gerek terekelerden gerekse çeşitli konularla ilgili dava kayıtlarından yola çıkılarak Ayıntâb halkının ve Ayıntâblı olmayıp da çeşitli vesilelerle burada bulunan kişilerin köle sahipliği durumu anlatılacaktır.

Köle ve cariye sahiplerinin çoğu zaman gelir seviyesi belli bir düzeyde olan ve sosyal statüsü yüksek kimseler olduğu görülmektedir. Zira Osmanlı Devleti'nde kişilerin isimleri ile birklikte zikredilen unvan ve

⁵⁹² AŞS, 33/ 102-3.

⁵⁹³ AŞS, 36/ 17-5.

⁵⁹⁴ AŞS, 18/ 200-2.

⁵⁹⁵ Fetâvâ-yı Feyziyye, s. 113,114; , *Behcetü'l-Fetâvâ*, s. 159.

⁵⁹⁶ Akgündüz, *Kanunâmeler* I, s.348; *Kanunâmeler* II, s.40; *Kanunâmeler* III,s.89.

⁵⁹⁷ AŞS, 13/ 46-2; BOA. MHM. d. 84/ 35-66.

lakapları onların sosyal statüleri, toplum içindeki konumu ve meslekleri hakkında önemli bilgiler vermektedir⁵⁹⁸. Buna göre Osmanlı dönemi'nde Ayıntâb'da hem askeri sınıftan hem ilmiye sınıfından hem de reayadan köle ve cariyeye sahipleri bulunmaktadır. Bu köle sahiplerinin Paşa, Beg, Ağa, Efendi, Beşe, Çavuş, Hacı, Seyyid gibi çeşitli unvan ve lakaplarının yanı sıra, hiçbir unvan ve lakabı bulunmayan köle sahiplerinin de olduğu görülmektedir.

İncelenen belgelere göre Ayıntâb toplumunda erkeklerin kadınlara göre daha çok köle ve cariyeye istihdam ettikleri görülmektedir. Köle sahiplerinin mesleki durumları, ünvan ve lakapları onların sosyal statülerini göstermektedir. Tespit edilen köle sahiplerinden bazıları şunlardır: Havass-ı Hümâyûn emini Mehmed bin Tabıncık, Kâtip Ali bin Seken, Dergâh-ı Ali sipahilerinden Mustafa bin Hamza Ağa, Nüzül kulu Mehmed Beg, Seyyid Pir Kasım, Şadi Subaşı, Sarban Mustafa bin Veli, Kebapçı Ahmed bin Mehmed, Ahmed Paşa, Abdi Beg, Mehmed Ağa, Dergâh-ı Ali çavuşlarından Kaya Çavuş bin İbrahim Çelebi, İsa Kethüdâ, Zaim Hüseyin Balı, Yusuf Çelebi bin el-Hac Halil, Cafer Çavuş, Telbeşar kadısı Mevlâna Mehmed Efendi, Yeni İl voyvodası Ferruh Ağa bin Abdülmennan, Zülfikâr Paşa, Hasan Çavuş bin Ferruh Ağa, Hamza Beşe bin Abdullah, Mehmed Ağa, Nasıreddin Subaşı, Rum Hasan Beşe, Yeniçeri Serdarı Kara Ali Beşe, Dergâh-ı Ali yeniçerilerinden Mehmed Beşe bin Hasan Beşe, Şeyh Sunullah Efendi bin Şeyh Abdulcelil Efendi, Dergâh-ı Ali müteferrikalarından Ahmed Ağa, Züemâdan Hasan Ağa bin Ramazan Çavuş, Mühürdar Ali Ağa, Dergâh-ı Ali mutasarrıflarından Hüseyin Beg, sabık Ayıntâb sancak mutasarrıfı Mustafa Beg bin Abdülmennan gibi⁵⁹⁹.

Sicillerden elde edilen kayıtlara göre köle sahipleri içerisinde en fazla köleye sahip olan kişi Ayıntâb eski Sancak mutasarrıfı⁶⁰⁰ olan Mustafa Bey'dir. Beg mahallesi sakinlerinden Mustafa Bey'in 28 kölesi ve 11 cariyesi bulunmaktadır. Mustafa Bey bu köle ve cariyelerinden 28 tanesini karşılıksız azad ederken, 11 tanesini ise tedbiren azad eylemiştir⁶⁰¹. Mustafa Bey'in bu kadar köleye sahip olması onun mutasarrıflık görevinde bulunmasıyla yakından ilgilidir. Meselâ benzer şekilde Malatya Mutasarrıfı olan Rışvanzâde Abdurrahman Paşa'nın da terekesinden elde edilen verilere göre 14 kölesi ve 4 cariyesi (Paşa, muhtemelen Gonca ismini çok sevmektedir ki üç cariyesinin ismini Gonca bırakmıştır) vardır. Abdurrahman Paşa'nın da kölelerini azad ettiği görülmektedir⁶⁰².

Ayıntâb'da köle sahipleri arasında dikkat çeken isimlerden biri de Dergâh-ı Ali çavuşlarından Hasan Çavuş bin Ferruh Ağa'dır. Hayır sahibi(ashâb-ı hayrâtdan) Hasan Çavuş'un da 14 kölesi olup bunları azad etmiştir⁶⁰³. Bunun dışında Mühürdar Ali Ağa'nın altı cariyeye ve üç köleye sahip olduğu görülmektedir.

⁵⁹⁸ Saim Yörük, "Çelebi Unvanı Hakkında Bir Değerlendirme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/18, 2011, s.290; Ümran Karadeniz, XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Ayasofya Çevresinde Köle ve Cariyelerin Yaşamları", *Ayasofya 3. Uluslararası Multidisipliner Bilimsel Araştırmalar Kongresi*, (Ed. Faruk Dünder- Zhandos Alimgerey), İKSAD Uluslararası Yayınevi, Ekim 15-16, İstanbul 2021, s.856.

⁵⁹⁹ AŞS, 1/212-2; AŞS, 2/ 23-2; AŞS, 4/121-6, 195-1, 204-3, 289-4, 437-6; AŞS, 6/ 81-1, 160-4; AŞS, 7/86-1, 131-1; AŞS, 8/151-5, 212-1; AŞS, 9/60-1, 173-1, 198-1; AŞS, 10/ 177-1, AŞS, 12/ 30-1, 156-160 arası, 190-5, 284-1, 303-1; AŞS, 14/ 161-1, 238-3, 243-1; AŞS, 15/ 42-2,3, 44-3, 87-2, 259-3; AŞS, 16/ 45-1; AŞS, 17/ 137-1.

⁶⁰⁰ Mutasarrıf: Osmanlı taşra teşkilatında sancak veya livanın mülki amiri. Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 462.

⁶⁰¹ AŞS, 17/ 137-145 arası, 147-2, 152- 154 arası, 158-4, 167-1.

⁶⁰² Faruk Söylemez, "Malatya Mutasarrıfı Rışvanzade Abdurrahman Paşa'nın Terekesi" *History Studies-International Journal of History*, Volume 5, Issue 5, September 2013, s. 263.

⁶⁰³ AŞS, 12/ 156-160 arası.

Bunlardan dört cariyesi karısının 400 gruşluk mehir borcuna verilmiştir⁶⁰⁴. Belgelerden elde edilen verilere göre köle sahiplerinin çoğunun bir kölesi veya cariyesi olduğu görülmektedir. Ancak bunlar kesin rakamlar değildir. Kesin sayının bilinmesi için bu kimselerin terekelerinin görülmesi gerekmektedir.

Köle sahipliği sadece erkeklere özgü bir durum olmayıp, kadınlar da köle sahibi olabilmekteydiler. Bu durum, köle sahibi kadınların genellikle sosyal statülerinin yüksek olduğunu görülmektedir. Bazı köle sahibi kadınlar şunlardır: Hadice Hatun bint-i Hasan Paşa, Ashâb-ı hayrâtdan Mihri Hatun bint-i Abdullah, Zelale bint-i Receb Çavuş, Emine Hatun bint-i Ferruh Ağa, Rehime Hatun bint-i Hasan Efendi, Zemzem bint-i Hacı Kasım, Fatıma Hanım bint-i Sefer Paşa, Meryem bint-i Mehmed ve Aişe bint-i Hüseyin gibi⁶⁰⁵. Kadınların köle ve cariyeleriyle ilgili işlerini genellikle şer'î vekilleri yürütmekteydi⁶⁰⁶. Kadınlardan çoğunun birer kölesi veya cariyesi olmakla birlikte birden fazla köle ve cariyeye sahip olan kadınlar da bulunmaktaydı. Meselâ; Seng-i Tavîl mahallesinden Gevher Hatun'un bir kölesi ve bir cariyesi; Beg mahallesinden Mahi Hatun'un üç cariyesi; Çukur mahallesden Zülüfi Hatun'un iki kölesi ve iki cariyesi var idi⁶⁰⁷.

Köle sahiplerinin bazılarının Hacı oldukları görülmektedir. Hacı Derviş bin Hacı Ali, Hacı Mehmed bin Kamer, Hacı Mehmed bin Şaban Beg, Hacı Ali bin Hasan, Hacı Abdulgaffar Efendi, Hacı Davud bin Hoca Mehmed bunlardan bazılarıdır⁶⁰⁸. Bazı efendilerin köleleri de kendileri gibi Hacı idi ve bunların efendileriyle birlikte Hacca gittikleri kuvvetle muhtemeldir⁶⁰⁹. Efendilerin Hacca giderken kölelerini de yanlarında götürmelerinin başlıca nedeni orada kendilerine hizmet etmeleridir.

Tespit edilen bazı köle sahipleri ise Ayıntâb'lı olmayıp bir vesileyle Ayıntâb'da bulunan kimselerdir. Bu köle sahiplerinden çoğu Ayıntâb çevresinden (Maraş, Kilis, Halep, Şam, Behisni, Ruha, Amid(Diyarbakır) olmakla birlikte, İstanbul, Sivas, Kayseri, Tokat, Niğde, Temeşvar, Medine, Selanik, Ani (Kars), Akşehir, Kastamonu gibi uzak yerlerden kimselerinde olduğu görülmektedir. Bu yabancı köle sahiplerinin her birinin Ayıntâb'da bulunmaları ve Ayıntâb mahkemesine gitmelerinin ya da mahkemede adlarının zikredilmesinin farklı nedenleri bulunmaktadır. Örneğin; Sivas sakinlerinden Osman oğlu Pehlivan Ömer, firar eden kölesi Lale'nin Ayıntâb'a gelmesiyle olmuştur⁶¹⁰.

Netice itibariyle 16. ve 17. yüzyıllarda Ayıntâb toplumunda refah seviyesi yüksek olan kimselerin köle ve cariyeye sahip oldukları görülmektedir. Erkekler her ne kadar kadınlardan daha fazla köle ve cariyeye sahip olsalar da kadınlar da köle sahipliği açısından azımsanmayacak derecededirler.

⁶⁰⁴ AŞS, 15/ 259-3, 374-1, 375-2, 425-1.

⁶⁰⁵ AŞS, 8/ 197-6; AŞS, 9/ 190-4, 205-2; AŞS, 12/ 116-1; AŞS, 14/ 205-2, 256-3; AŞS, 19/ 14-3; AŞS, 33/ 9-1, 33-3.

⁶⁰⁶ AŞS, 12/ 116-1, 137-3; AŞS, 15/ 52-2.

⁶⁰⁷ AŞS, 15/ 52-2; AŞS, 19/ 212-2, 218-1.

⁶⁰⁸ AŞS, 1/181-2, 246-5; AŞS, 4/ 6-5, 274-5; AŞS, 9/ 171-3, 310-5.

⁶⁰⁹ AŞS, 2/ 258-1; AŞS, 15/ 111-2; AŞS, 20/ 92-2.

⁶¹⁰ AŞS, 6/ 167-2, 174-5.

III. BÖLÜM

EKONOMİK HAYATTA KÖLELER

3.1. Kölelerin Satıldığı Yerler ve Görevliler

İslâm hukuku köle azadına önem verip bunu teşvik ettiğinden dolayı düzenli köle azadları köle sayısını azaltmaktaydı. Her ne kadar doğuştan köle olanlar olsa da bu durum toplumun köle ihtiyacını karşılayamazdı. Ayrıca Köleliğin en önemli kaynağı olan savaş ve akınlar sekteye uğradığında, köle ihtiyacını karşılamak üzere köle ticareti devreye girmektedir. Böylece sosyal ve ekonomik hayatın bir parçası olan köleler, ticaret yoluyla temin edilip köle nüfusunun sürekliliği sağlanmaktaydı. 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde köle ve cariyelerin ticarete konu olup bir eşya, mal gibi alınıp satıldıkları görülmektedir. Kölelerin alı-satımı bir taraftan devletin hazinesi için önemli bir gelir kaynağı olurken, diğer taraftan çeşitli iş alanlarında istihdam edilen köleler ülke ekonomisine de katkıda bulunmaktaydılar.

Kölelerin alım satımlarının yapıldığı yerlere köle pazarı adı verilip, köle ticaretinin resmen yasaklandığı 1847 yılına kadar gerek devlet merkezinde gerekse diğer büyük şehirlerde köle pazarları ve esirhaneler mevcut idi. Osmanlı Devleti'nin başşehirleri olan Bursa, Edirne ve İstanbul'da muazzam köle pazarları ve esirhanelerin yanı sıra, Belgrad, Sofya, Üsküp, Kefe, Şam, Bağdat, Erzurum, Kahire, Mekke ve Medine gibi devletin önemli merkezlerinde de köle pazarları mevcut idi⁶¹¹. bu pazarlarda en alttan en üste kadar belirli bir görev ve görevli hiyerarşisi bulunup en tepede muhtesibler bulunmaktadır⁶¹². Osmanlı köle piyasasının en büyük merkezi İstanbul olup devletin en büyük esir pazarı burada idi. temin edilen köleler, civar liman şehirlerinden İstanbul'a sevk edilmekteydiler. 17. yüzyıl başlarında İstanbul'daki bu ticaretin merkezi Esir Hanı iki katlı olup 300 odadan oluşmaktaydı. Esir ticaretini devlet adına denetleyen düzenleyen ve 10'da 1 oranında kazanç vergisi tahsil eden esirhane emini hanın girişinde görev yapardı. Handa, her esirciye, köleleri için ayrı ayrı odalar tahsisedilirdi. Esir Pazarı, Müslümanların kutsal aile yuvası kabul edilen Esir Pazarı'na, zengin ve nüfuzlu Hristiyanlar ile Müslümanların ayaktakımından olanlar alınmamaktaydı. Ayrıca alıcı olmayan kişilerin buraya girmeleri de yasak idi. Gece Esir Hanı'nda kimsenin kalmasına izin verilmediğinden, esirciler satılık kölelerinin eve götürür, sabah olunca satış için tekrar hana getirirlerdi⁶¹³.

Çalışmaya konu olan Ayıntâb'a ait Kadı Sicillerinde ilgili konuya dair yapılan araştırmada Ayıntâb'da sadece kölelere ayrılmış bir Köle Pazarı bulunduğu dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Bununla birlikte Sûk-ı Sultânî adıyla anılan Pazaryerinde satışların gerçekleştiği görülmektedir. Ancak bu durum, Ayıntâb'da Köle Pazarı yoktur anlamına gelmemektedir. Çünkü şehre ait Tahrir kayıtlarında pazarda yapılan

⁶¹¹ Sak, agt., s.165.

⁶¹² Kazıcı, "Köle Hakları", s. 334-339.

⁶¹³ Köse, agt., s.72. İstanbul Esir Pazarı hakkında detaylı bilgi için bk.: Zübeyde Güneş Yağcı, "İstanbul Esir Pazarı", *Osmanlı Devleti'nde Kölelik: Ticaret, Esaret, Yaşam*, (Ed.: Zübeyde Güneş Yağcı vd.), Tezkire Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 57-90.

köle ve cariye satışlarında belli bir miktarda vergi (bac) alınması, burada köle pazarının bulunduğu işaret etmektedir⁶¹⁴.

Osmanlı Devleti'nde pazarlarda yapılan satışlar belli kurallar içinde yapıp bu satışlardan “bac” adı verilen belirli miktarda bir gümrük vergisi alınmaktaydı⁶¹⁵. Pazarlarda yapılan köle satışlarından alınacak “bac” lar ayrı ayrı tayin edilip bunun, bazen sadece bir taraftan alınırken, bazen de hem satıcıdan hem alıcıdan alınmaktaydı⁶¹⁶. Ayıntâb Sancağı'nda 1536 tarihinde pazarda yapılan köle satışından yıllık 1200 akçe bac alınırken⁶¹⁷; 1543 yılında ise yıllık 1500 akçe bac alındığı görülmektedir⁶¹⁸. 1574 tarihinde ise pazarda satılan esirden alınan bac miktarının azaltıldığı ve tekrar yüzde iki alındığı görülmektedir. Yıllık 1000 akçe alınıp hass-ı Şâhî gelirleri arasında sayılmıştır. Miktarın neden azaltıldığı da belirtilmiştir⁶¹⁹. Pazarda yapılan köle satışlarında alınan bacların başka şehirlerde de hemen hemen aynı oranda olduğu görülmektedir. 1540 yılında Mardin Sancağında % 2,5, 1566 yılında Harput Sancağında % 2,5, 1583 yılında Konya'da hem satandan hemde alanda 4'er akçe ve aynı yıl Karaman'da da 2'şer akçe bac alınmaktaydı⁶²⁰. Ayrıca transit geçen köle ve cariyelerden de “bac-ı ubur” veya “resm-i geçid” (geçiş vergisi) adı altında belli bir miktar bac alınmaktaydı⁶²¹. Örneğin, Ayıntâb Kürkcüler mahallesi sâkinlerinden Bedir oğlu Hacı Hamza dört yükü, bir kul ve bir cariyesi ile Bursa'dan gelirken Ruhalı Kara Ali kendisinden zulmem bir sikke altın alır. Arslanlı Beli'nin öte yakasında Ak Han'da kendisinden fazla para aldığını hesaplayan Hacı Hamaza Kara Ali'den hakkını talep eder. Kara Ali Hacı “*Hamzadan mevzi'-i mezbûrda bâc taleb itdim ama ben almadım*” demesi üzerine Hamza kendisinden bir altın aldığını şahitlerle ispat eder. Görülen dava sonunda iki esir için on para akca, dört yük için de dört para akçe toplamda 14 para akçe bâc kabul edilir geri kalan yirmi altı para akçe fazladan alınmıştır. Geri verilmesine hükmolunur⁶²².

Diğer pazarlarda olduğu gibi Muhtesibin kontrol ve denetimi altında bulunan köle pazarlarında çeşitli görevliler bulunup bunların başında Esirciler Şeyhi, Esirciler Kethüdası ve Esirci Emimi gelmekteydi. Bunlar, satışların kanuna uygun yapıp yapılmadığını denetleyerek, işlerin düzgün bir şekilde yürütülmesini sağlamaktaydılar ve bu görevliler ruûs-ı hümâyûn ile atanmaktaydılar. Satışlar ise dellâlbaşılar tarafından yapılmaktaydı ve satışlarda devlet adına, esir başına 10'da 1 oranında dellaliye alınmaktaydı⁶²³.

⁶¹⁴ BOA.TD. No: 186, s.28; Gündüz, Çelikdemir, *age*, s. 68; BOA. TD. No: 373, s.46; 373 Numaralı *Ayıntâb Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri (950/1543)- Dizin, Transkribe ve Tıpkıbasım*, s. 39.

⁶¹⁵ Bac adlı verginin alınmaya başlaması Osman Bey'in Karacahisar fethinden sonra olmuştur. Burada hutbe okunup Pazar kurulduktan sonra, Germiyan'dan gelen bir kişi Osman Gazi'ye “Han'ım bu pazarın bacını bana sat” der. Osman Gazi “Bac nedir?” diye sorunca o kişi, “Pazara getirilen her bir şeyden ben akçe alırım” cevabını verir. Osman Gazi'nin buna karşı çıkıp itirazı sonrasında halk, “Han'ım! Bu pazara hizmet edenlere nesne gerek, para vermeleri âdettir” der. Bunun üzerine Osman Gazi, “madem ki böyle diyorsunuz, kim bir yük getirip satarsa iki akçe versin, satmayan da hiçbir şey vermesin. ...” der ve böylece pazarda “bac” alma kanun olur. Aşık Paşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 72,73.

⁶¹⁶ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ*, s.78, 161; Pakalın, C.1. s. 143-144; Sak, agt., s. 166.

⁶¹⁷ (Bâc-ı bâzar-ı üserâ, Hass-ı Mirliya, fi sene: 1200). BOA.TD. No:186, s.28; Gündüz, Çelikdemir, *age*., s.68.

⁶¹⁸ (Bâc-ı bâzâr-ı üserâ, her satılan esirden dört para alınub, iki para satandan ve iki para alandan alına, Hass-ı Şâhî, fi sene 1500). BOA.TD. No: 373, s.46.

⁶¹⁹ “mahsul-i bac-ı bâzâr-ı üserâ der nefis-i Ayıntâb eyyâm-ı Çerâkesede ve hîn-i fetihde, olan kimesneden yüzde iki akçe alunur imiş, sonra yüzde dört akçe alunur olmuş, iki akçesi bid'at olub Müslümanlara zûlm-i sarîh olmağın ref' olunub uslub-ı kadim üzere alan kimesneden yüzde iki akçe alınmak üzere defter-i atîkde mukayyed olmağın kemakân defter-i cedide kayd olundu”: Hüseyin Özdeğer, *16. Asırda Ayıntâb Livâsı*, C.1, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1988, s.129.

⁶²⁰ Sak, agt., s. 167.

⁶²¹ Bac-ı ubur miktarı kölelerin beyaz ve siyah oluşlarına göre değişmekteydi. Barkan, *Kanunlar*, s.137,147; Erdem, *age*., s35.

⁶²² AŞS, 163/ 165-3.

⁶²³ Sak, agt., s. 167; Köse, agt., s.71

3.2. Köle Satışları

3.2.1. Satışı Gerçekleştirenler

Şer'iyeye Sicilleri'ne göre Ayıntâb'da köle ve cariyelerin ticarete konu oldukları, bir mal ve eşya gibi alım-satımlarının yapıldığı görülmektedir. Bu köle ve cariye satışlarının, daha çok efendileri tarafından gerçekleştirildiği kayıtlara yansımıştır. Meselâ; sâbıkan Ayıntâb hâslarına kâtib olan Seken oğlu Ali, Gürcü asıllı beyaz tenli ve elâ gözlü on bir yaşında kızıoğlan memlûke cariyesi Selvan'ı 35 sikke filori altına, Habeşi asıllı sagîre sekiz yaşında Harire adlı mülk cariyesini 15 filori altına Maraş müstahfizleri bölüğü başlarından Mehmed oğlu Bozacı Mustafa'ya; Mehmed oğlu Mustafa da henüz iki yaşında Gürcü asıllı bir ak bakire cariyesini Ayıntâb'dan Hoca Hasan adlı kimseye 34,5 aded filori altın ve 10 para akçaya satmıştır⁶²⁴. Yine Akyol mahallesinden Mehmed oğlu Kebapçı Ahmed'e Hacı Salih oğlu Hacı Mehmed 25 altına bir halayık satarken, Şemsi oğlu Mehmedcan, ön adı Mübârek olup haliyâ adı Kanber olan Hint asıllı abdini Ali oğlu Yakub'a 18,5 altına⁶²⁵ satmıştır.

Bazı alım satımlar Doğrudan efendiler tarafından değil de, bunların vekilleri tarafından da yapılmaktaydı⁶²⁶. Vekil bütün işlemleri müvekkilli adına yürütür. Vekâleten satışların bir kısmı hâkimin izni ile yapılmaktaydı. Hayatı ve memâtı bilinmeyen kimselerin mallarını zabt ve rabt için mahkeme tarafından bir vekil tayin edilirdi ve gerek ettiği zaman bu kişinin köle veya cariyesi vekil tarafından satılırdı⁶²⁷.

Alım-satım işlemleri sadece erkekler tarafından değil kadınlar tarafından da yürütüldüğü görülmektedir. Kadınlar bu işleri daha çok vekilleri aracılığıyla yürütmekteydiler. Ayıntâb sâkinlerinden iken hayatı ve memâtı bilinmeyen Hüseyin bin Cuma'nın malının şer'î vekili olan Monla Ebubekir, gâib-i mezbûrun Rus asıllı sagîr kölesi Rıdvan'ı, Hüseyin'in zevcesi Meryem bint-i Mehmed'in nafakası için vekâleten Bostancı mahallesinden Sittiye bint-i Halil adlı kadına 47 gruşa satmıştır⁶²⁸. Mahmiyye-i Hama'dan Hacı Mehmed, Hacire bint-i Üstad Ali'ye siyah Nubi asıllı orta boylu Zadü'l-hayr isimli cariyesini 20 sikke altına satmıştır⁶²⁹. Eblehan mahallesinden vefat eden Hacı Mustafa'nın zevcesi Hacı Fatıma bint-i Murad Osman Ağa adlı kimseden Yusuf adlı bir kul satın almış ve parasını kendisi ödemiş⁶³⁰.

⁶²⁴ AŞS, 2/ 23-2, 42-3.

⁶²⁵ AŞS, 6/ 3-3, 132-3. Bizzat efendilerin köle alım-satımı yaptıklarına dair benzer örnekleri için bk.: AŞS, 9/ 87-3, 4; AŞS, 10/229-4, 259-2, 260-3; AŞS, 11/36-1, 179-2; AŞS, 16/87-3.

⁶²⁶ AŞS, 12/ 303-1; AŞS, 14/ 161-1; ŞS, 27/ 160-1; AŞS, 167/ 21-5; AŞS, 163/ 111-5.

⁶²⁷ “ Medine-i Ayıntâb sükkânından iken bundan akdem gaybet-i münkata' ile gâib olan Hüseyin bin Cumanın malını zabt ve rabta bir vekil nasb ve ta'yîn olunmak lazım ve mühim olmağla hâkim-i muvakkî' tübe lehû Hasan Paşa hazretleri râfi'-i haze'l-kitab Ebubekir bin Abdusselam nam kimesneyi gâib-i mezbûrun umûrına vekil nasb ve ta'yîn eyledikde ol dahi vekâlet-i merkûmeyi kabul ve mer'simini edâya ta'ahhüd ve ilzâm eyledikden sonra hâkim-i mûmâ-ileyh dahi velâyet-i 'âmmeleri hasebiyle gâib-i mezbûrun zevce-i menkûhesi Meryembint-i Mehmed nam hatunun hüccet-i şer'î ile müctemi' olan güzeşte ve ba'de'l-yevm işleyecek nafaka-i mefrûzesiçün zevci gâib-i merkûmun Rusiü'l-asıl Rıdvan nam sagîrabd-i memlûkinibi'l-müzâyede kıymet-i 'âdilesi ile bey' ve mezbûreyeinfâkiçün teslime vekil-i mezbûra izn virilmegin mâ-vaka'gıbbe't-talebketbolundıfi'l-yevmü's-sâbi' aşerminZi'l-ka'detü's-şerife sene ahdi ve tis'in ve elf.” AŞS, 34/ 135-5, 152-5.

⁶²⁸ AŞS, 34/152-5.

⁶²⁹ AŞS, 4/ 128-1 (Belge yarım bırakıldığından, satışta sonradan herhangi bir sıkıntı olup olmadığı bilinmiyor)

⁶³⁰ AŞS, 170-A/ 446-2. Merhumun kızları söz konusu kölenin Hacı Fatıma'ya ait olduğunu ve kendilerinin bir alâkalarının olmadığını ikrâr etmişlerdir.

Köle alım satımları pazarda görevli dellallar⁶³¹ vasıtasıyla yapılmaktaydı. Mevlâna Abdurrahman Çelebi bin Eymir Ağa, Hayrullah adlı siyah arabı ile Mercan isimli siyah cariyesini Sûk-ı Sultânîde dellâl eliyle Ayıntâb sâkinlerinden İbrahim Çelebi bin Hacı Halil'e 60 aded gruşa satmıştır. Parasını aldıktan sonra mezbûr İbrahim Çelebi'ye mühürlü temessük vermiştir⁶³². Sâbıkan Ayıntâb kadısı olup vefat eden Şücaeddin Efendi'nin, Dergâh-ı alî yeniçerilerinden İlyas Beşe ile aralarında olan bir alacak verecek davasından kalan 80 gruşluk borç için müteveffanın beyaz tenli Siyavuş adlı kölesi dellala verilerek 110 gruşa Hacı Osman adlı kimseye satılır. 80 gruş İlyas Beşe'ye verilerek borç kapanır⁶³³. Yine Gürcü asıllı Zühre bint-i Abdullah da dellal eliyle satılmıştır⁶³⁴.

Köle ve cariyeye satışlarının devlet tarafından gerçekleştirildiği de görülmektedir. Vârissiz bir şekilde vefat eden kişilerin terekeleri beytü'l-mâle kalır. Terekede bulunan köleler, diğer mallar gibi geliri hazineye aktarılacak üzere beytü'l-mâl tarafından Sûk-ı Sultânî'de müzâyede usulü ile satılmaktaydı ve hazine için önemli bir gelir kaynağı olmaktaydı. Örneğin; Varisi bulunmayıp Diyarbekir'de vefat eden Selanikli Mehmed adlı sipahinin tüm malı beytü'l-mâle kalmıştır. Müteveffanın terekesinde bulunan Habeş asıllı orta boylu gulâmı Süleyman bin Abdullah Diyarbekir'de ordu-yı hümâyûn emîni olan Mehmed Ağa tarafından, satılmak üzere dellâla verilmiş, ordu-yı hümâyûnda üç gün *bey'-i min yezîd* olduktan sonra 3 Şaban 1027'de Ayıntâb Sancak kethüdâsı olan Okcuzâde Mustafa Çavuş'a 4000 akcaya satılmıştır. Mustafa Çavuş da 4 Şaban 1027 / 27 Temmuz 1618'de mezbûr Süleyman'ı Ayıntâb müderrisi Mevlâna Abdulmu'ti Çelebi'ye 50 esedî gruşa satmıştır⁶³⁵.

Vasiler tarafından satışlar görülmektedir. Ebeveynlerinden biri ya da her ikisi vefat eden çocuklara vasiler tayin edilirdi. Bunlara intikal eden mallar içinde bulunan kölelerin bazen çocukların ihtiyaçları için ya da borca mukabil, vasilerce satışlarının yapıldığı görülmektedir. 2 Cemaziye'levvel 1033 / 21 Şubat 1624 tarihli kayda göre, Sâbıkan Ayıntâb kadısı Şücaeddin Efendinin vefatından sonra oğlu Ahmed'e vasî tayin olunan Şemseddin oğlu Mehmed Çelebi, merhumun dergâh-ı alî yeniçerilerinden İlyas Beşe ile olan alacak verecek hesabından zimmetinde kalan 164 gruş borca dolayısıyla aralarında 80 gruşa sulh yapılır. 80 gruş için müteveffanın beyaz tenli Siyavuş adlı kölesi dellala verilir ve Hacı Osman adlı kimseye 110 gruşa satılır. Bunun 80 gruşu İlyas Beşe'nin borcuna verilir ve dava kapanır⁶³⁶. 15 Rebiü'l-ahir 1033 tarihli kayda göre, degâh-ı alî kullarından Gürz Mehmed Beg adlı sipahinin küçük oğlu Hüseyin'e vasi olan Mahmud oğlu Hasan Beg, Hüseyin'in nafaka ihtiyacını karşılamak üzere, babasından intikal eden Yasemin adlı bir cariyesini dellala verir. Üç gün *bey'-i min yezid* olunan cariyeye 30 aded esedî gruşa Hasan Beg adlı sipahiye

⁶³¹ Dellal: alışverişte alıcı ile satıcı arasında olan, bir kişinin satılacak malını çevreye duyurarak satan kimse. Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s.129.

⁶³² AŞS, 10/ 51-2.

⁶³³ AŞS, 170-B / 222-3.

⁶³⁴ AŞS, 133/ 276-3.

⁶³⁵ AŞS, 12/ 75-2, 76-1.

⁶³⁶ AŞS, 170-B/ 222-3. Vasî satışı bizzat kendisi yapmayıp vekili Ahmed Çelebi aracılığıyla yapmıştır. Söz konusu dava için aynı kölenin bir başka kayıta 120 gruşa satıldığı görülmektedir. bk.: AŞS, 170-B/ 203-2.

satar⁶³⁷. Vasî tarafından satılan bir diğer köle ise Habeşi asıllı uzun boylu iki tulunu? Ve burnu üstü alâmetli Reyhan bin Abdullah'tır⁶³⁸.

Köle satışlarında doğrudan tüccar eliyle satışlara pek raslanmamaktadır. Sicillerden elde edilen bulgularda bir esirciye rastlanmıştır. Bu da Evâsıt-ı Cemaziyelahir 1069 tarihli kayda göre, Şebîn Karahisar kazasından Ali Bey açık kaşlı ela gözlü orta boylu Rus asıllı İvaz bin Abdullah adlı şabb-ı emredi Haleb'den Esirci Ali Beşe adlı bir tüccardan bir yıl önce 215 gruşa satın almıştır. Mezbûr köleyi tarih-i kitabdan kırk gün önce Ayıntâb'dan Bektaş Çelebi'ye 115 gruşa satmıştır⁶³⁹. Kölenin bir yıl önce ve sonraki fiyat farkı oldukça fazladır. Bu husus için iki ihtimal vardır. Birincisi kayıt tutulurken kâtibin yanlış yazmış olabileceği, ikincisi ise, kölenin başına değerini düşüren bir durumun gelmiş olabileceğidir. Bu hususta kesin bir şey demek yanlış olur.

Evlî olan bir carîye, efendisi tarafından kocasına satılabilmektedir. Örneğin; Hacı Halife oğlu Arab adlı bir kimse, Habeş asıllı Mercan adındaki carîyesini zevci Hüdaverdi'ye *bey'-i sahîh* ile 21 altına satmıştır⁶⁴⁰. Mercan'ın zevci Hüdaverdi'nin azatlı bir kölemi yoksa hür mü olduğu bilinmiyor. Efendisi tarafından azad edilen köleye de, carîye olan karısı ve varsa çocuğunun satıldığını görmek mümkündür⁶⁴¹.

Satışların bazen sahibinden habersiz bir yakını tarafından dahi yapıldığı görülmektedir. 2 Receb 1091/29 Temmuz 1680 tarihli dava kaydına göre, Hayık Zimmiyan mahallesi sükkânından olup İstanbul'da oturan Ali oğlu Abdurrahman Beg adlı sipahinin annesi Abdurrahman kızı Kadem bundan akdem oğlunun Rus asıllı Şahbaz bint-i Abdullah adlı carîyesini oğlundan habersiz, Ali oğlu Mehmed Beg'e 75 esedî gruşa satmış ve semenin mezbûr Mehmed'e olan borcuna takas etmiş idi. Annesinin vefatından sonra Abdurrahman Bey'in vekili Ahmed Bey, söz konusu carîyenin müvekkiline ait olduğunu iddia ederek davacı olur. Dava sonucunda 30 esedi gruşa sulh yapılır⁶⁴². Bu gibi durumlarda olay mahkemeye intikal edince, taraflar arasında orta yol bulunmaya çalışılır.

3.2.2. Satış Şekilleri

Köle satışları çeşitli şekillerde gerçekleştirilmekteydi. Sicillerden çıkarılan verilere göre en yaygın satış şeklinin peşin para ile yapılan satışlar olduğu görülmektedir. Meselâ; Maraş kalesi müstahfizleri bölük başlarından Mehmed oğlu Mustafa Gürcü asıllı henüz iki yaşında ak bakire carîyesini Ayıntâb'dan Hoca Hasan'a 34,5 aded filori altun ve 10 para akçaya peşin olarak satıp parasını eksiksiz bir şekilde almıştır⁶⁴³. Ayıntâb sükkânından Hüseyin Ağa bin Abdullah Gürcü asıllı orta boylu beyaz tenli Rıdvan adlı abd-i memlûkini Kâtib Ali'ye 40 gruşa satarak parasını peşin alırken; Katib Ali de bu köleyi Sipahiyândan Abdullah oğlu Perviz'e yine 40 gruşa satarak parasını almıştır⁶⁴⁴. Satışlarda borcun peşin alındığı belgelerde

⁶³⁷ AŞS, 170-B/ 217-1.

⁶³⁸ AŞS, 164/ 204-3.

⁶³⁹ AŞS, 25/ 191-1.

⁶⁴⁰ AŞS, 3/141-4.

⁶⁴¹ Sak, agt., s.177.

⁶⁴² AŞS, 34/ 101-3; Benzer örnek için bk.: AŞS, 43/ 123-5.

⁶⁴³ AŞS, 2/42-3.

⁶⁴⁴ AŞS, 9/ 87-3,4.benzer satış örnekleri için bk.: AŞS, 3/ 112-1; AŞS, 10/ 229-4, 259-2, 260-3.

“ ... meblağ-ı mezbûrı bî kusur müşteri-i mezbûr elinden alub kabz itdim, .. kabz-ı semen teslim-i mübi'-müsemmen itdim” gibi ifadelerle belirtilmektedir.

Peşin satışların yanı sıra kölelerin veresiye yani vadeli satıldıkları da görülmektedir. Köle veya cariye alan şahıs, bedelin bir kısmını peşin verirken, geri kalanını daha sonra da ödemekteydiler. Bu durumun alıcı veya satıcı tarafından kadı huzurundan tescil ettirildiği görülmektedir. Evâsıt-ı Cemaziye'l-ahir 965 tarihli kayda göre, Kayser mahallesinden Halil Çelebi, bundan akdem Ali oğlu Ömer'e 36 sikke altına bir siyah cariye satmış idi. Bunu 25 altın mukabilinde esbab alıp, 11 altını zimmetinde kalıp sonra ödeyecektir. Halil Çelebi'nin iddiası Ömer tarafından doğrulanmıştır⁶⁴⁵.

Veresiye satışlarda borcun tamamının sonra ödemek üzere yapıldığı da görülmektedir. Böyle durumlarda da yine bu durum kadı huzurunda tescil edilmekteydi⁶⁴⁶. Tabii böylesi durumlarda borca kefil talep edilmekteydi⁶⁴⁷. Satıştan bir müddet sonra ödendiği görülmektedir. Alıcılar borçlarını ödediklerini kadı huzurunda tescil ettirmektedirler ki, daha sonradan herhangi bir sorun ile karşı karşıya kalmayalar. Evâsıt-ı Safer sene 946 tarihli kayda göre; Yusuf oğlu Havale Mustafa Bey, daha önce Hacı Mehmed adlı kimseden 98 frengiye bir cariye satın almış idi. Aradan bir müddet geçtikten sonra borcunu ödemiş ve bunu kadı huzurunda tescil ettirmiştir⁶⁴⁸. Tarla-yı Atık mahallesinden olup bundan akdem vefat eden Hacı Mustafa'nın daha önce Kavukcu Mehmed adlı kimseye sattığı Gürcü asıllı bir cariyesi bahasından 100 gruş alçağı, müteveffanın zevcesi Emine Hanıma verilmiştir⁶⁴⁹.

Satışlarda borcun ödenmesi hususunda zaman zaman sıkıntılar yaşanmış ve tarafların durumu mahkemeye taşıdıkları görülmektedir. Evâsıt-ı Şevvâl 1051 tarihli kayda göre, İbn-i Eyyüb mahallesinden Hacı İbrahim oğlu İsmail üç gün önce Bostancı mahallesinden Hacı İbrahim oğlu Hacı İsmail'e Nubi asıllı Mercan isimli siyah cariyesini 67 gruşa satmış idi. ücretini talep ettiğinde mezbûr Hacı İsmail “*merkûm İsmailden cariye-i mezbûrı almış yedi gruşa iştirâ eyledim lâkin belinde ayb-ı kadîmi olmağın red itmek taleb iderim*” diyerek ödeme hususunda güçlük çıkarır. İsmail'in inkârı üzerine cariye muayene edilir ve belinde ayb-ı kadîmi olmadığı anlaşılır. Ve ücretin ödenmesine hükmolunur⁶⁵⁰. Eğer borçlu vefat etmiş ise yakınları ile dahi alacaklılar davalık olabilmekteydiler⁶⁵¹. Bu tür davalarda davacı iddiasını ispat edemediği takdirde davadan men edilmektedir⁶⁵².

Veresiye köle satışlarında belirtilen vadeler kısa süreli⁶⁵³ olabileceği gibi uzun süreli vadeler de olmaktadır. Evâhir-i Zilhicce 1051 tarihli kayda göre, Kered köyünden Mehmed oğlu Hüseyin Beg tarih-i kitabdan bir yıl önce orta boylu(vasatü'l-kame) ak benizli mavi gözlü(ezrakü'l-ayn) Rus asıllı cariyesi Yasemin'i Bostancı mahallesinden Abdullah oğlu Hasan Beg'e 33 aded esedî gruşa satmış idi. mezbûr

⁶⁴⁵ AŞS, 163/ 176-6; Benzer örnek için bk.: AŞS, 24/138-2; AŞS, 163/ 181-3.

⁶⁴⁶ AŞS, 3/141-4; AŞS, 6/ 3-3. Bu satışlarda ücretlerin alındığına dair herhangi bir ifade bulunmadığından dolayı veresiye satış kabul edilmektedir. Çünkü peşin satışlarda ücretin alındığı “kabz-ı semen teslim-i mübi' eyledim, meblağ-ı mezkûrı bî'ttemam ahz ve kabz eyledim” gibi belirtici ifadeler kullanılmaktadır. AŞS, 9/ 87-3,4; AŞS, 10/ 229-4, 259-2,260-3.

⁶⁴⁷ AŞS, 133/ 153-4.

⁶⁴⁸ AŞS, 1/225-3.

⁶⁴⁹ AŞS, 45/ 99-2.

⁶⁵⁰ AŞS, 286-3.

⁶⁵¹ AŞS, 10/30-1; AŞS, 26/ 132-2; AŞS, 29/113-2.

⁶⁵² AŞS, 48-A/ 101-2; AŞS, 29/113-2.

⁶⁵³ AŞS, 1 / 198-3, 239-4; AŞS, 133/ 187-4; AŞS, 163/ 181-1; AŞS, 165/ 50-2.

Hüseyin Beg meblağ-ı mezkûr 33 gruşı Hasan Beg'den alıp kabz etmiştir⁶⁵⁴. Yine Behisni'nin Meydan mahallesinden Canib oğlu İbrahim Ayıntâb'ın Seng mahallesinden Ali oğlu Mehmed'in yanına satması için Gürcü asıllı kulunu emanet bırakır. Mehmed mezbûr kulu bir yıl vade ile 28 sikke altına satar. Daha sonra İbrahim Mehmed'i vekillikten azl eder ve vade dolumunda borcu kendisine ödenmesini ister ve kulu satın alan Kürkcüler mahallesinden Hacı Küçük kabul eder⁶⁵⁵.

Bir başka vadeli köle satışında ise alıcı kişi, borcunu on yıl vadeye yaymış. İlginç olan yanı ise kendisinin on yıl boyunca satıcıya hizmete adanmıştır. Şöyle ki; diyar-ı Mısır'dan Abdullah oğlu Hacı İsmail Ayıntâb kadısı Mevlâna Mehmed Efendi'den Çerkes asıllı Servinaz adlı bir halayık almış olup on bin osmâni borcu bulunmaktadır. Borca on yıl vade kesilerek, Hacı İsmail on yıl boyunca Mevlâna Mehmed Efendi'nin atlarına hizmet edecek ve senede bin osmâni borcundan düşülecektir⁶⁵⁶.

İlginç bir vadeli satış örneği de şöyledir: İbn-i Seng mahallesinden Üstad Hızır Şehreküstü mahallesinden Haydar adlı kimseden 60 sikke altına Gürcü asıllı bir cariye satın alır. Kırk gündür yanında olan cariyenin on gün önce hamileliği zahir olur. Bunun üzerine Üstad Hızır cariyenin geri reddini talep eder. Ancak Haydar “ kırk beş günden ziyadedir benim yanımda hayz gördü hamlin bilmezim ve olduğu takdirce dahi haml olduğu vâki' olub on günden berü yine evinden saklamış ben kabul itmezim hamli kendüdendir” diyerek itiraz eder. Bunun üzerine Üstad Hızır 60 sikke altının 10 altınını vermiş idi. geri kalan 50 altın için cariyenin doğumuna kadar vade kesmiş. Eğer altı aydan önce doğum gerçekleşirse çocuk Haydar'dandır, değil ise çocuk Üstad Hızır'dandır. Bu şart hem alıcı hemde satıcı tarafından kabul edilmiştir⁶⁵⁷.

Köle ve cariye satışları daha çok para mukabilinde yapılmakla birlikte, bazen satış bedeli bir kısmı nakit alınırken bir kısmına mukabil çeşitli mal ve eşyalar da verilmekteydi. Örneğin; diyar-ı Acem'de Tebriz kasabasından Emir kulu oğlu Seyfi Ayıntâb sakinlerinden Ali oğlu Mehmed Beşe'den tarih-i kitabdan sekiz gün önce Herat'ta iken Mehmed kızı Rahime adlı bir kadını cariye diye 70 gruşa satın almış. Mukabilinden 60 gruş değerinde iki re's bargir ile 10 gruş nakit⁶⁵⁸ vermiştir. Şemsi oğlu Mehmedcan ön adı Mübarek olub haliya adı Kanber olan Hind asıllı kölesini Ali oğlu Yakub'a 18,5 altına satmış. Bunun 15 altını mukabelesinde bir kırmızı dolama çuka, bir gök ferace, bir mai çuka şalvar ile 3,5 altın nakit⁶⁵⁹ almıştır.

Kölelerin bazen birbiriyle istibdal yani birnevi takas edildikleri dahi görülmektedir. meselâ; Diyarbekir kullarından Mehmed Beg bin Mahmud Macarî (orta boylu) mutavasatü'l-kame tıraş koyun gözlü kumral ve çatık kaşlı Hüsrev adlı kölesini, dergâh-ı alî seyyar bölüğü gurâbasından Maltalı Hızır Beg bin Abdullah'ın ela gözlü ve kaşı kumral mutavasatü'l-kame (orta boylu) Yusuf bin Abdullah adlı memlûkiyle

⁶⁵⁴ AŞS, 16/ 87-3.

⁶⁵⁵ AŞS, 4/ 277-4,5. Belgede vade ifadesi icar e ecil ifadeleri kullanılmıştır. Ayrıca Köle sahibi İbrahim aslında kölesini yanına emanet bıraktığı Mehmed'i aynı zamanda kendisine vekil de tayin etmiştir.

⁶⁵⁶ AŞS, 164/ 72-2.

⁶⁵⁷ AŞS, 4/ 297-5,6, 298-1.

⁶⁵⁸ AŞS, 28/295-2. Bunlar Ayıntâb'a geldiklerinde Rehime hür asıllı olduğunu iddia eder. Durumun sorulması üzerine Mehmed, Rehime'nin Haleb'de fahişe olduğunu kendisiyle evlenmek üzere beraber gittiğini, ancak Herat'a gittiklerinde kendisini cariye diye satmasına izin verdiğini ifade eder. Böylece kadını cariye diye mezbûr Seyfi'ye sattığını ikrâr eder. Kadının hür olduğunun anlaşılması üzerine Mehmed Beşe'nin iki bargir ile 10 gruşun mezbûr Seyfi'ye geri ödemesine hükmedilir.

⁶⁵⁹ AŞS, 6/132-3. Benzer örnek için bk.: AŞS, 2/307-1; AŞS, 162/ 424-3.

artı sekiz sikke altın fark alarak istibdal etmiştir⁶⁶⁰. Bazen de herhangi bir mal veya eşya ile de takas edilmekteydiler. 25 Ra 948 tarihli kayda göre, Ahmed adlı kimse Ballı oğlu Hacı Ahmed kardeşi olup subaşı habsinde olan Abdurrahman, ... oğlu Abdurrahman'dan bir ak cariyeye satın alıp bahasına ise keten vermiştir⁶⁶¹. Sipahiyandan Yusuf Bey Rus asıllı açık kaşlı ela gözlü orta boylu kölesi Şahin bin Abdullah'ı Mahmud Ağa adlı şahsa bir siyah yağız kısrak, bir çuka sırmalı ve 20 gruş üstesi ile mubadele etmiştir⁶⁶².

Şahıslar bazen kölelerini her hangi bir kimsenin yanına emanet bırakarak satışını yaptırmaktaydılar. Nefs-i Behisni'den Meydan mahallesinden Canib oğlu İbrahim, Gürcü asıllı bir kulunu, Ayıntâb Seng mahallesinden Ali oğlu Mehmed adlı kişinin yanına satması için emanet bırakır ve satışa vekil kılar. Mezbûr Mehmed de Kürkcüler mahallesinden Mehmed oğlu Hacı Küçük adlı kişiye bir yıl vade ile 28 sikke altına satmıştır. Behisnili İbrahim, kulun satıldığı haberi üzerine parasını talep ettiğinde kölenin bir yıl vade ile satıldığını öğrenir. Bunun üzerine İbrahim Mehmed'i vekillikten azleder ve vadesi dolunca ücreti kendisine verilmesini beyn eder ve alıcı Hacı Küçük kabul eder ve onaylar⁶⁶³.

Sefer veya ticaret maksadıyla memleketinden uzakta olan kişiler yanlarında bulunan kölesini ailesine teslim etmek üzere ya da bazen müşkül durumda olan birine ihtiyacını karşılamak için satmak üzere emaneten verebilirdi. Aldığı köleyi satarak ihtiyacını karşılayan kişi eğer borcunu ödemedi vefat etmiş ise borç terekeden talep edilirdi. Kürkcüyan mahallesinden olup bundan akdem sefer-i hümâyunda iken vefat eden Yusuf Ağa vefat etmeden önce yanında bulunan 130 gruş kıymetli bir abd-i memlûki ile 25 gruş kıymetli çukasını ailesine teslim etmek üzere yanında seferde olan kardeşi Hacı Mehmed'e teslim eder. Hacı Mehmed köleyi 130 gruşa başkasına satar ve çukanın da parası kendisinde iken vefat eder. Daha sonra Yusuf'un çocuklarının vekili Osman Bey meblağ-ı mezkurı merhum Hacı Mehmed'in terekesinden talep eder ancak inkâr ile karşılaşır. Neyse ki durumun şahitleri vardır ve şehadetleri üzerine 155 gruşun müteveffa Hacı Mehmed'in terekesinden ödenmesine karar verilir⁶⁶⁴. Ayıntâb'da sâkin yeniçeri taifesinden Mehmed Beşe bundan akdem sefer-i hümâyûndayken orada esir aldığı Şahin adındaki kölesini yanında zor durumda olan Ali Beşe'ye satması için verir. Şahin'i 22 gruşa satan Ali Beşe seferde iken vefat eder. Sefer dönüşü müteveffanın terekesinden talep eder ancak müteveffanın ailesi inkâr eder. Neyse ki kölesini Ali Beşe'ye verdiği yanında şahitleri vardı ve iddiasını ispatlar. Böylece 22 gruşun terekeden ödenmesine karar verilir⁶⁶⁵.

Köle ve cariyelerin bazen efendileri tarafından ya da vefat etmiş ise terekesinden, borçlarına mukabil alıcıya verildiği görülmektedir. Bu husus ikinci bölümde "Kölelerin El Değiştirmesi" kısmında verildiğinden dolayı burada sadece bir iki örnek verilmekle yetinilecektir. Örneğin; Akyol mahallesinden olup vefat eden

⁶⁶⁰ AŞS, 4/158-5. Hızır Bey'in abdi olan Rus asıllı Yusuf, efendisinin kendisini Merhmed Bey'e satışını ve rıkkıyetini ikrâr ederken; Mehmed Bey'in kölesi Hüsrev, kendisinin hür asıllı ve Arnavudlu olduğunu iddia eder ve hürriyet davasında bulunur. Ancak değiş tokuş sırasında köleliğini şahitler huzurunda ikrâr ettiğinden dolayı iddiası geçersiz kalır ve köleliği devam eder. bk.: AŞS, 4/ 158-4, 159-1.

⁶⁶¹ AŞS, 2/118-1.

⁶⁶² AŞS, 25/ 189-3. Mubadele/ Mübadele: bir malın mal veya hizmet ile yahut da para ile yani kısaca bir şeyin bir şeyle değiştirilmesi. Altay, *Sözlük*, s.305,314.

⁶⁶³ AŞS, 4/ 277-4,5.

⁶⁶⁴ AŞS, 41/ 150-1; Makbule Demir Kutval, *41 Numaralı Ayıntâb Şer'iyeye Sicilinin Trankripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1102-1104/M. 1690-1693)*, (Gaziantep Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2018), s. 150-bin 449.

⁶⁶⁵ AŞS, 39/ 103-2.

Abdulkadir oğlu Ali'nin mahalle-i mezbûrdan Mustafa oğlu Zülfikâr'a 143,5 gruş borcu bulunmakta idi. Hayatta iken bunun 60 gruşu için bir siyah cariyeye vermiş, 3,5 gruş nakit ve 12,5 gruş da bargir bahasından almış idi. Geriye 67,5 gruş kalmış. Zülfikâr geri kalan borcunu da terekeden talep etmektedir⁶⁶⁶. Yine Akyol mahallesinden olup vefat eden Abazalı İbrahi Ağa'nın Yeni İl ve Türmen Haleb voyvodası Yusuf Ağa'ya 1800 riyal gruş borcu var idi. vefatından sonra Yusuf Ağa'nın vekili Hüseyin Ağa merhumun terekesinden talep eder. Borca mukabil belirli değerlerde ev, bostan, hayvan eşya yanısıra 100 riyal gruşa bedel Rus asıllı Kahraman adlı bir cariyeye ile 75 riyal gruş değerinde Kenan adlı bir kölesi de borca mukabil terekesinden verilir ve borç kapanır⁶⁶⁷. Kölelerin bazen sahiblerinin ya da yakınlarının nafaka ihtiyacı dolayısıyla satılabilmektedir⁶⁶⁸.

Köle ve cariyeye satışlarında borcun tamamı veya bir kısmına karşılık, alıcı satıcıya herhangi bir malını rehin verebilmektedir. Nefs-i Şam'dan Mehmed oğlu Hacı Yunus, Ali oğlu Hacı Abdulkadir'e 55 altına Bosna asıllı ak halayıkı Kamer'i satar. 32 altınını satış esnasında nakit alıp, geriye kalan 23 altına mukabil, alıcı satıcıya bir şişe içinde misk rehin verir. Satıcı borcunu talep ettiğinde alıcı, "32 altını ol hinde virdim, 23 altın mukabelesinde bir şişe misk virdim ödeşdim" der. Satıcı "zikrolunan miski alub yigirmi üç altunum virsin" diyerek altınlarını talep eder. Dava sonucunda zikrolunan 23 altının ödenmesine hükmolunur⁶⁶⁹. Hatta bazen satın alınan cariyenin de borcuna karşılık tekrar rehin verildiği görülmektedir. Yakub oğlu Ömer, Hacı Deviş'ten 35 aded sikke altına bir cariyeye almış. Bu borca mukabil cariyeyi tekrar eski sahibine rehin vermiş. Hacı Derviş de cariyeyi Üstad Hasan adlı şahsın yanına emanet bırakmıştır⁶⁷⁰.

Köle satışlarında kimi zaman müşterek alımlar olabilmektedir. Böyle bir durumda sonradan kölenin kime ait olduğu hususunda problemler çıkabilmektedir. Bu tür problemlerin çözümünde satışların şahitler huzurunda yapılmış olması önemli olup böylece davalar haklı bir şekilde çözüme kavuşturulmuş olur⁶⁷¹. İki kişi birlikte müşterek olarak köle satın alabilmektedirler. İzmid sükkânından Ahmed oğlu Ebubekir Rus asıllı açık kaşlı orta boylu İvaz adlı kölesini Mehmed Beşe ve Ahmed Beşe adlı kardeşlere 65 gruş ile bir sîm kılıça satıp parasını almıştır⁶⁷². Gürcü asıllı Gülbahar bint-i Abdullah da müşterek cariyeye olup ortaklardan biri diğerinden izinsiz satışını yapmıştır ve durum mahkemeye taşınmıştır⁶⁷³.

Satışlarda bazen tarafların kendilerine kefil⁶⁷⁴ tayin ettikleri ya da talep ettikleri görülmektedir. Ahıska'nın Yemen gönüllülerinden 26. Bölükte 14 akçe ulûfeye mutasarrıf olan Ardunuc? Kalesi sakinlerinden Yasir oğlu Kara Hüseyin Beg, daha önce satın aldığı memlûki tahminen 8-9 yaşında kara kaşlı

⁶⁶⁶ AŞS, 21/247-3.

⁶⁶⁷ AŞS, 26/77-1.

⁶⁶⁸ AŞS, 34/ 135-5, 152-5.

⁶⁶⁹ AŞS, 133/ 304-6, 305-2.

⁶⁷⁰ AŞS, 1/181-2.

⁶⁷¹ AŞS, 16/ 227-1

⁶⁷² AŞS, 51/349-1.

⁶⁷³ AŞS, 164/ 20-5.

⁶⁷⁴ Kefil, kendi zimmetini başkasının zimmetine ekleyerek onun yüklendiği şeyi kendisi de yüklenen kimsedir. Bir kimsenin yaptığı bu akit ise kefalettir. Kefalet, genel olarak şahsa kefalet ve mala kefalet olmak üzere iki türdür. Şahsa kefalet (kefalet bi'n-nefs), kefil olunan kişinin alacaklıya teslim edilmesi veya mahkemede hazır bulundurulması iken; mala kefalet (kefalet bi'l-mal) ise bir malın ödenmesine kefil olmak demektir. Osmanlı ceza yargılamasında her iki kefalet türü de kendisine uygulama alanı bulmuştur: Yunus Apaydın, "Kefâlet", *TDVİA*, C.25, s. 169, 170. Kefalet ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk.: Bilmen, C. VI, s. 267- 285; Yılmaz Yördem, "İslam Hukukunda Kefalet Sözleşmesi", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21/34, 2016, ss. 25-38.

kara gözlü buğday benizli Gürcü asıllı Rıdvan bin Abdullah'ı Durak oğlu Osman Efendi'ye 50 gruşa satıp parasını alır. Kale sakinlerinden Abdullah oğlu Hüsrev Beg adlı kimse Kara Yusuf'un kefil olup “*gulâm-ı mezbûra bir kimesne müstahak çıkub sâbit iderse meblağ-ı mezkûr elli gruşa ben zâmin oldum Osman Efendi'ye virin*” diyerek kefil olur ve Osman Efendi de tasdik eder⁶⁷⁵. Ayıntâb mirlivası Mustafa Bey'in adamları tarafından meclis-i şer' de, Hacı Musa'nın abd-i memlûki olan Mübarek bin Abdullah nam arabin nefsine ve hîn-i talebde ihzarına kefil talep edildiğinde, Mübarek'in ağası Hacı Musa kefil olmuştur⁶⁷⁶. Satışın herhangi bir nedenle reddi veya alıcının parayı ödememesi durumunda kölenin kıymeti kefilden tahsil edilir⁶⁷⁷. Böylece satışı yapılan köle veya cariye kefil üzerine reddolunur idi. örneğin; Ramazan oğlu Mehmed Çelebi Hacı Ramazan adlı bir kimseden Mercan adında bir halâyık satın alır ve halâyığın zararına Ömer oğlu Halife kefil olur. Mercan'ın cinli olduğu ortaya çıkınca Mehmed Çelebi satışın reddini talep eder, fakat Halife kefâleti inkâr eder. Bunun üzerine Mehmed Çelebi Halife'nin kefilliğini şahitler ile ispat eder. Böylece halâyık mezbûr Halife üzerine reddolunur⁶⁷⁸. Eğer tarafların birbirinden istediği kefil belirtilmez ise satışların iptal edilmesi durumu ortaya çıkabilirdi⁶⁷⁹. Bazen kefâletin inkâr edildiği dahi vakidir⁶⁸⁰.

Yapılan satışlarda satışın sıhhati açısından kölelerin dahi falan kişinin kölesi olduğuna ve falan kişiye satıldığına dair ikrârda buldukları görülmektedir. Meselâ, Şehreküstü mahallesinden Nasıreddin Subaşı'nın vekili Mansur oğlu Minnet, müvekkilinin Habeşi asıllı orta boylu siyah gulâmı Şaban'ı İlyas Beşe'ye 30 gruşa vekâleten satıp parasını aldıktan sonra Şaban “ ben dahi mezbûr Nasıreddinin abd-i memlûkiyim beni bey' eyledi makbulümdür” diyerek ikrarda bulunur⁶⁸¹. Yine dergâh-ı alî cebecilerinden Hüseyin bin Abdullah oğlu Hüseyin'in Eflak asıllı uzun boylu abdi Rıdvan bin Abdullah⁶⁸², Tel Hüseyin köyünden Burak oğlu Hüseyin'in kölesi Nubi asıllı Ferec bin Abdullah, Selanikli Mehmed'in Habeşi asıllı orta boylu kulu Süleyman bin Abdullah da satış sonrasında kul olduğunu ikrar edenler arasındadır⁶⁸³.

3.3.Kölelerin Ekonomik Değeri (Fiyatı)

Köleler, mal telâkki edilip ticarete konu olduklarına göre, bunlara mutlaka bir ekonomik değer biçilmesi gerekmektedir. Çünkü ekononmik değeri olmayan bir şeyin ticarete konu olması mümkün olamaz. Dolayısıyla tarihin her devresinde kölelere cins, etnik köken, fiziki özellikler ve yetenek vs. gibi özelliklerine

⁶⁷⁵ AŞS, 162/ 330-2; Zamin: kefil, tazmine mecbur olan kimse. Devellioğlu, *Lûgat*, s.1361. benzer örnek belge için bk.: AŞS, 133/ 259-6; Osmanlı Devleti'nde mala kefalet (kefil bi'l-mâl) örneği için bk.: Osman Safa Bursalı, “Galata ve İstanbul Mahkemelerinde Kefalet Sözleşmesinin Görünümleri, 1791-1795”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 9,2010, ss.37-87.

⁶⁷⁶ AŞS, 7/ 163-5. Kişiye kefalet (kefil bi'n-nefs) için bk. Abdullah Kahraman, “İslam Hukukunda Şahsa (Nefse) Kefâlet Müessesesi ve Türk Ceza Muhakemeleri Hukuku'ndaki Teminatla Salıverme Müessesesi ile Mukayesesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/1, 1988, ss. 301-328; Mehmet Akman, “Bir Ceza Yargılaması Aracı Olarak Kişiye Kefalet: Osmanlı Örneği”, *Baki Kuru Armağanı*, Türkiye Barolar Birliği Yay., Ankara 2004, s.11-16; Zeynep Dörtok Abacı, “Ahde Vefâ: Kamu Düzenini Sağlama Aracı Olarak Bursa'da Nefse Kefalet Uygulaması (II. Selim Dönemi)”, *Sultan II. Selim Dönemi ve Bursa*, (Ed. Fırat Yaşa), Osmangazi Belediyesi Yay., Gaye Kitabevi, Bursa , 2020, s.498-516.

⁶⁷⁷ AŞS, 4/244-6; AŞS, 10/96-1.

⁶⁷⁸ AŞS, 133/ 141-8. Benzer kefalet örnekleri için bk.: AŞS, 14/285-2; AŞS, 40/163-2.

⁶⁷⁹ AŞS, 133/ 347-6. “*Vech-i tahrîr-i sicil budur ki mahalle-i Zincirli kapudan Mehmed bin Hızır meclis-i şer'a Cafer bin Mehmedi ihzâr idüb işbu Caferden bir Ali adlu kul aldım keflim yokdur bana sana kefil vireyim deyü virdi redd olunmasın talep iderim deyücek mezbûr Cafer keflim yokdur almazsan kulumu bana vir akçanı al deyüb bi't-taleb kayd-ı sicil olundu*”.

⁶⁸⁰ AŞS, 133/352-3

⁶⁸¹ AŞS, 12/303-1.

⁶⁸² AŞS, 11/ 36-1.

⁶⁸³ AŞS, 12/ 36-2, 76-1. Kölelerin köleliklerini ve satışlarını ikrar ettiklerine dair örnekleri çoğaltmak mümkündür: AŞS, 4/ 158-4, 159-1; AŞS, 10/ 229-4, 260-3; AŞS, 38/47-3.

göre bir fiyat biçilmiştir. Şunu belirtmek gerekir ki köle fiyatlarında, sadece kölelerin özellikleri değil, birçok faktör etkili olmaktadır. Piyasasının arz talep dengesi, köle bolluğunu hazırlayan savaşlar⁶⁸⁴ veya daha başka olaylar da köle fiyatlarının belirlenmesinde etkili olmaktadır. Savaşlar sonucunda ele geçirilen esirler gaziler elindeyken fiyatları çok düşük olup bunlar piyasaya sürülüp, tüccar eline geçtikçe ve her el değiştirmede fiyatları yükselmekteydi. Bunu nedeni ise devlete verilen gümrükler, resimler ve satıcının kârı idi⁶⁸⁵.

Yukarıda da bahsedildiği üzere kölelik tarihi boyunca, piyasaya giren kölelerin fiyatları, kölenin, cinsiyeti, etnik kökeni, yaşı, fizikî özellikleri, güzellik, güç, yetenek v.s. gibi etkenlere bağlı olarak da değişmekteydi. Bazen kölenin değeri iki katına kadar çıkabilmekteydi⁶⁸⁶. Bazı durumlarda ise köle fiyatları düşmektedir. Herhangi bir aybı (kusuru) olan kölenin fiyatı düşük olurdu. Örneğin; 1608-1609 yıllarında, herhangi bir kusur belirtilmeyen Eflak asıllı uzun boylu Rıdvan 20 gruşa satılırken; sağ gözü kör uzun boylu Gürcü cariyeye Şems ise 10 gruşa satılmıştır⁶⁸⁷. Görüldüğü üzere aradaki fiyat farkı iki kat olmuştur. Ayrıca kusuru belirtilmeden satılan bir kölenin fiyatı, satıştan sonra kusurun ortaya çıkmasıyla, -satış iptal edilmeyerek- fiyat düşürülme yoluna da gidilmekteydi⁶⁸⁸.

Kaçma eğilimi de kölelerin fiyatını düşüren bir faktördür. Çünkü köle almak bir yatırım olduğundan, kaçgun köle için yapılan yatırım tehlikeye düşmekteydi⁶⁸⁹. Dolayısıyla köle alımlarında alıcıların çok dikkatli olmaları önem arz etmektedir. Yine kölenin fiyatını düşüren faktörlerden biri de, satılan kölenin küçük yaşta olması idi. Şunu belirtmek gerekir ki, küçük yaştaki köleler genellikle anneleriyle birlikte satılmakla birlikte, çok fazla olmasa da tek satışlar da görülmektedir. On bir yaşındaki Gürcü cariyeye Selvan 35 sikke filoriye, henüz iki yaşındaki küçücük bir cariyeye ise 34,5 filori altın 10 para akçaya⁶⁹⁰ satılmıştır.

⁶⁸⁴ Aşık Paşazade, Belgrad'ın fethinden sonra ele geçirilen esir bolluğundan (esirlerin askerden çok olduğu) bahsederken bir çizmeye bir cariyeye verildiğini, ata hizmet edecek (seyis) bir esirin 150 akçaya verildiğini ve hatta kendisinin de 100 akçaya iyi bir oğlan aldığını ifade eder: Aşık Paşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 198, 467.

⁶⁸⁵ Sahillioğlu, "Bursa'da Köleler", s. 111; Sak, agt., s. 193,194. Meselâ Aşık Paşazâde'nin, Belgrad seferi sonrası, 100 akçaya iyi bir oğlan alırken, seferde kendisine verilen esirleri, Edirne'ye geldiğinde ikiye yüze ve üçer yüze sattığına dair ifadesi, bu durumun açık bir özeti ve örneğidir: Aşık Paşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.199, 467.

⁶⁸⁶ İslâm Ortaçağında köle, satışa sunulan diğer mallar gibi kalitesine göre işlem görür ve bir fiyat biçilirdi. Köle satışlarında bu kalite daha çok kölelinin icra ettiği işlere, ortaya koyduğu yetenek ve hünerlerle alakalıdır. Köle fiyatları, Hz. Peygamber ve Hz. Ömer döneminde ortalama 400 dirhem olarak belirlenmişken, Hz. Ali döneminde normal bir köle fiyatı 600, 700, 800 ve hatta 1000 dirheme kadar yükselbilmekteydi. Emeviler dönemi başlarında iyi bir kölenin fiyatı 140 dinar (1400 dirhem) iken; herhangi bir sanatı olmayan bir köle 100 dinara (1000 dirhem) , çoban bir köle 200 dinara (2000 dirhem), ok ve yaya yapma becerisine sahip bir köle ise 400 dinara (4000 dirhem) satılmaktaydı. Mısır valisi Abdulaziz bin Mervan bin Hakem huzurunda satılan iyi bir şair olan Nubyalı köle Nusayb için de 1000 dinar (10000 dirhem) fiyat biçilmiştir. Abbasiler döneminde de köle fiyatları aynı şekilde değişkenlik göstermekteydi. İslâmın erken dönemlerinde kölelerde olduğu gibi cariyeye fiyatları da güzellik, etnik köken, yaş, eğitim, v.s. evsaf ve yeteneklerine göre değişmekteydi. Örneğin; Hz. Ali döneminde Hicazlı üç cariyeye için 3000 dinar (30000 dirhem) ödenmiştir. Her cariyeye için ödenen 1000 dinar, oldukça büyük bir rakam olup o dönem için bir servete eşdeğerdir. zira o dönemde aynı paraya 100 deve veya 2000 koyun almak mümkün idi. Vasıfsız cariyeler ise güzel tatlı bir kız 912 yılları dolaylarında aşağı yukarı 150 dinara alıcı bulurdu. Siyah cariyeler arasında en kıymetlisi sayılan Nubyalı bir kızın fiyatı 300 dinar iken, Nubyalı köle için verilen 400 dinar fahiş bir fiyat olarak görülmekteydi: Bakır, "Ortaçağ İslam Dünyasında Köle Fiyatları", s. 719, 722, 730,735, 743.

⁶⁸⁷ AŞS, 11/ 36-1, 179-2.

⁶⁸⁸ Sak, agt., s. 194. 1563 yılında, 2650 akçaya satılan bir kölenin kusuru (aybı) ortaya çıkınca, satıcı 250 akçe indirim yapmak zorunda kalmıştır.

⁶⁸⁹ Sahillioğlu, "Bursa'da Köleler", s.111.; Sak, agt., s. 194; Hz. Peygamber kaçmış kölenin satın alınmasını yasaklamıştır: Vehbe Zuhayli, *İslâm Fıkah Ansiklopedisi*, C.V, Risale Yay., İstanbul 1994, s.264.

⁶⁹⁰ AŞS, 2/ 23-2, 42-3; Bazı belgelerde çocukların net yaşı, tahmini verilirken, bazılarında ise sagır ifadesi kullanılmaktadır: AŞS, 166/ 16-4; AŞS, 162/ 330-2; AŞS, 12/141-1; AŞS, 27/160-1; AŞS, 34/ 135-5.

16. ve 17. yüzyıl Ayıntâb'ında kayıtlara yansıyan köle ve cariyelerin fiyatları tespit edilerek aşağıda tablo halinde verilmiştir. Bu fiyat tabloları satış hüccetleri ve terekelerin yanı sıra, satıştan kaynaklı alacak-verecek, ikrâr, ispat, miras v.s. çeşitli davaları havî kayıtlardan faydalanılarak hazırlanmıştır. Tablolarda köle ve cariyelerin fiyatları hangi para birimiyle verilmişse aynen verilmiştir. Çünkü gerek altın, gerekse gruş veya esedî gruş ve riyâl gruş olsun, bu paraların resmî rayici ile serbest piyasa rayici arasında büyük farklılıklar vardır. Dolayısıyla akçe dışındaki paralarla yapılan satışların hangi rayiçten yapıldığını tespit etmek mümkün değildir. Ayrıca akçanın kısa zaman içerisinde gruş ve altına karşı değer kaybetmesi ve kısa aralıklarla yapılan sikke tashihleri, ayarı bozuk sikkelerin piyasaya sürülmesi⁶⁹¹ gibi çeşitli nedenler köle fiyatlarının sadece akçe ile verilmesinde büyük yanlışlıklara sebebiyet vereceğinden satışlarda adı geçen paralar akçeye çevrilmeyerek aynen verilmiştir⁶⁹².

16. yüzyılda yapılan köle satışlarında satış bedellerinin çoğunlukla altın olmak üzere, sikke altın, filori cinsinden verildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra çok az da olsa akçe (Osmani, Halebi) ile frengi ve osmanî de kullanılmıştır. 1600 tarihinden itibaren ise satışların gruş başta olmak üzere, esedî gruş ve riyâl gruş ile yapıldığı görülmektedir⁶⁹³. Bunun dışında az da olsa altın (bir sikke altın), akçe ve iki sikke-i hasene, bir şâhî ile de satış yapılmıştır. Bu durum, gruş ve esedî gruşun yaygınlaşarak akçanın yerini almaya başladığını ve akçanın da artık yavaş yavaş tedavülden kalktığının bir göstergesidir⁶⁹⁴. Satışların bazılarının paranın yanısıra köle, hayvan, eşya karşılığında yapıldığı görülmektedir.

⁶⁹¹ Bu husus için bk.: Orhan Kılıç, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Kalpazanlık Faaliyetleri", *Osmanlı (İktisat)*, C.3, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yay. Ankara 1999, s.180- 187.

⁶⁹² Sak, agt., s.195. Sikke tashihleri ile ilgili bk. : Ruhi Özcan, "Osmanlı Devleti'nde XVII. Yüzyıllarda Yapılan Sikke Tashihleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.17, 2005, s. 237-266.

⁶⁹³ Guruş bir Osmanlı para birimi olup Avrupa kökenlidir. Avrupa'da daha önceleri 1 gram ağırlıkta veya daha küçük gümüş sikkeler tedavüle çıkarken; 11. yüzyıldan itibaren yerni gümüş madenlerinin bulunması ve bunların işletilmesiyle daha büyük sikkeler darbedilmeye başlanmıştır. İtalya'da önce 2 sonra 4 gramlık büyük sikkeler darbedilip tedavüle sürülmüştür. İtalya'da grosso, Orta Avrupa'da groschen olarak adlandırılan bu paralar, Osmanlılar tarafından guruş ve daha sonra da kuruş adını almıştır. 16. Yüzyılda Amerika'nın keşfi ile bol miktarda altın ve gümüş Avrupa'ya akmaya başlamıştır. Avrupa'nın altın ve özellikle de büyük boy gümüş sikkeleri birer ödeme aracı olarak bütün dünyaya yayıldı. Bu Avrupa gruşları 16. Asrın ortalarından itibaren Balkanlar üzerinde Osmanlı topraklarına girdi piyasalarda kullanılmaya başlandı. Bu sikkeler içerisinde en çok tanınanlardan biri, Osmanlı piyasalarında "esedî gruş" ya da "aslanlı gruş" olarak anılan Hollanda taleriydi. Diğeri ise "riyal gruş" olarak adlandırılan İspanyol realidir. 17. yüzyıl başlarında esedi gruşun kur değeri 70, riyal gruşun kur değeri ise 80 ayarı tam akçeye eşitti. Osmanlı Devleti kendi mali sıkıntıları yanısıra tüm dünyada yaşanan parasal çalkantılar ve savaşlar eklenince 1640'lardan itibaren Osmanlı darphâneleri teker teker kapanarak devre dışı kaldı. Osmanlı akçesi, bir ödeme aracı olmaktan çıkarak sadece hesap birim konumuna düşmüştür. Bu dönemde Osmanlı piyasalarında ödeme aracı olarak çeşitli Avrupa sikkeleri, en çok da gümüş gruşları kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti, savaşların sona ermesiyle ancak 1690-1691 yıllarında kendi büyük boy sikkelerini darbetmeye başladı. III. Ahmet döneminden (1703-1730) itibaren piyasadaki esedi gruşların standartları örnek alınarak ilk Osmanlı gruşları darbedilmeye başlandı. Böylece 1 Osmanlı gruşu =120 akca= 40 para birim oluşturulmuş oldu. Akçe ve para gruşun kesirleri olarak kabul edildi. İlk Osmanlı gruşları 25,6 gram ağırlığında olup 16 gram saf gümüş içermekteydi. 1760'ların ortalarına kadar istikrarlı bir çizgi izleyen gruşun içerdiği saf gümüş miktarı bu tarihlerde 16 gramdan 10,5 grama düştü. 1760'ların sonlarından itibaren devlet tekrardan yoğun savaşların içine sürüklenince gruş hızla gerilemeye başladı ve gümüş içeriği 10,5 gramdan 5 gramın altına düştü. Şevket Pamuk, "Kuruş", *TDVİA*, C.26, Ankara 2002, s.458,459; Esedî gruş hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Halil Sahillioğlu, "Esedi", *TDVİA*, C.11, İstanbul 1995, s. 368-369; Riyal gruş hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Riyal gruş için bk.: Ömerül Faruk Bölükbaşı, "Riyal", *TDVİA*, (Gözden Geçirilmiş Üçüncü Basım) Ek-2, Ankara 2019, s. 426-428.

⁶⁹⁴ Bu durumu tetikleyen nedenlerden biri Amerika'nın keşfinden sonra, çok miktarda Amerikan menşeli gümüşlerin Osmanlı ülkesine giriştir. Özcan, "Osmanlı Devleti'nde XVII. Yüzyıllarda Yapılan Sikke Tashihleri", s. 239-240.

Tablo 7: Köle fiyatları

Milliyeti	Eşkali	Değeri	Belge No	Belgenin Tarihi (H/M)
-	-	2880 Halebi akçe	1/239-4	5 Ra 946 (21 Temmuz 1539)
Bosnavî	-	40 sikke altın	161/271-2	17 Za 947 (15 Mart 1541)
-	Siyah	20 sikke altın	161/327-4	4 M 948 (30 Nisan 1541)
Habeşi	-	8 altın	3/112-1	12 R 956(10 Mayıs 1549)
Gürcü	Orta boylu gözleri gök burnu çiçek bozmuş sakalı gelmiş	10 sikke altın	163/ 111-5	Evâsıt-ı Ca 965(1-10 Mart 1558)
-	Siyah arab	27 sikke altın	4/8-1	Evâsıt-ı B 964(10-19 Mayıs 1557)
Macarî	Orta boylu tıraş koyun gözlü kumral çatık kaşlı	8 sikke altın , bir kul	4/158-5	22 S 968(23 Ekim 1560)
Gürcü	-	28 sikke altın	4/277-4	Evahir-i C 964(21- 29 Nisan 1557)
Habeşi	Uzun boylu iki tulunu ve burnu üstü alametli arab	30 altın	164/204-3	10 N 978(5 Şubat 1571)
Hindî	Kısa boylu	30 altın/ 29 filori/ 18,5 altın	6/ 44-5, 90-1, 132-3	11 Ra 980 (12 Temmuz 1572)
Bilalî	-	31 sikke altın	6/91-2	Evahir-i Ra 980(12-21 Temmuz 1572)
-	-	50 altın	133/153-4	6 C 984(31 Ağustos 1576)
-	Siyah	31 sikke altın	133/173-8	10 R 984(7 Temmuz 1576)
-	-	41 altın	133/261-4	20 C 984(14 Eylül 1576)
Hindî	-	15 altın	133/ 385-5	25 Ca 984(20 Ağustos 1576)
Nubî	Uzun boylu siyah arab	16 altın 40 osmânî	165/ 50-2	10 Ş 983 (14 Kasım 1575)
-	Uzun boylu siyah arab	22 altın	165/ 77-1	23 Ş 983(27 Kasım 1575)
Bilalî	Siyah	25 sikke altın	165/200-6	29 R 983(7 Ağustos 1575)
Rus	Sagîr	125 filori	166/ 16-4	9 S 980(21 Haziran 1572)
Nubî	Sağ doluğu? Bir yerden dağlı orta boylu siyah	30 altın	7/ 67-5	10 Ş 995(16 Temmuz 1587)
Gürcü	Orta boylu beyaz tenli	40 gruş	9/ 87-3	1 N 1005(18 Nisan 1579)
-	-	30 altın	9/ 129-1	15 L 1005(1 Haziran 1579)
Macarî	-	30 altın	167/ 15-3	8 C 1008(26 Aralık 1599)
Gürcü	Orta boylu	140 esedî gruş	167/ 21-5	14 C 1008(1 Ocak 1600)
Hindî	-	50 gruş	167/ 164-1	5 Za 1008(18 Mayıs 1600)
-	-	60 gruş (köle+cariye	10/ 51-2	13 S 1014(30 Haziran 1605)
-	-	40 gruş	10/96-1	2 N 1013(22 Ocak 1605)
Gürcü	Orta boylu başında topuz yarısı var	60 gruş	10/229-4	29 N 1013(18 Şubat 1605)
Ebuşarab taifesin	Siyah	40 gruş	10/259-2	2 N 1013(22 Ocak 1605)
Okunam adı	-	20 sikke-i hasene	10 /260-3	1 N 1013(21 Ocak 1605)
-	-	50 gruş	162/123-2	Evâhir-i Ra 1024(20-29 Nisan 1615)
-	-	40 gruş	162/274-1	Evahir-i Z 1036(2 Eylül 1627)
-	-	50 gruş	162/275-1	Evasıt-ı R 1036(30- Aralık 1626-8 Ocak 1627)
Gürcü	Tahminen 8-9 yaşında kara kaşlı ve kara gözlü buğday benizli	50 gruş	162/330-2	Evasıt-ı Ş 1020(19-28 Ekim 1611)
Efrençî	Ak gulâm	11 altın	162/ 493-2	11 Ra 959(9 Nisan 1549)
Eflaki	Uzun boylu	20 gruş	11/ 36-1	1 N 1017(9 Aralık 1608)
Rus	Uzun boylu gök gözlü sarı sakallı	4000 akçe	12/ 19-4	2 C 1027(27 Mayıs 1618)
Nubî	Siyah	45 esedî gruş	12/ 36-1	13 C 1027(7 Haziran 1618)
Habeşi	Orta boylu	4000 akçe /50 esedî gruş	12/ 75-2, 76-1	3/4 Ş 1027(26/27 Temmuz 1618)

Kızılbaş	Tahminen 10 yaşında gözleri siyah ve açık kaşlı sağ kulağı delik ve sol elinin içinde eser-i cerâhat var	45 gruş	12/ 141-1	24 Za 1028(2 Kasım 1619)
Habeşî	Siyah gulâm	30 gruş	12/ 303-1	27 C 1028(11 Haziran 1619)
Rus	Beyaz tenli uzun boylu	4000 akçe	12/304-1	28 C 1028(12 Haziran 1619)
-	Beyaz tenli	120 gruş/ 110 gruş	170-B/ 203-2, 222-3	18 Ra 1033/ 2 Ca 1033(9 Ocak 1624/ 21 Şubat 1624)
-	-	50 gruş	172/ 2-1	Evâil-i Ş 1094(26 Temmuz -4 Ağustos 1683)
-	-	60 gruş	172/2-1	Evâil-i Ş 1094(26 Temmuz-4 Ağustos 1683)
Gürcü	-	100 gruş	172/16-1	Evâsıt-ı R 1097(7 -16 Mart 1686)
-	-	100 gruş	172/16-1	Evâsıt-ı R 1097(7-16 Mart 1686)
-	-	70 gruş	172/ 19-1	Evâsıt-ı C 1097(5-14 Mayıs 1686)
-	-	90 gruş	172/37-1	Evâsıt-ı S 1097(7 -16 Ocak 1686)
Rus	Uzun boylu	55 gruş	14/ 161-1	5 R 1045(18 Eylül 1635)
-	-	55 gruş	14/191-2	1 Ra 1045(15 Ağustos 1635)
-	-	48 gruş	16/ 227-1	Evâhir-i Ş 1051(25 Kasım -3 Aralık 1641)
-	-	9 gruş	18/ 277-2	L 1070(Haziran/ Temmuz 1660)
-	Tahminen 18 yaşında siyah gulâm	35 esedî gruş	22/ 146-3	1 Z 1062(3 Kasım 1652)
-	-	37 esedî gruş	24/ 31-2	Evâsıt-ı Z 1064(23-31 Ekim 1654)
-	Siyah gulâm	50 gruş	24/ 73-1	Evâhir-i S 1065(31 Aralık-9 Ocak 1654)
-	-	225 gruş	24/ 134-2	Evâil-i B 1065(7-16 Mayıs 1655)
-	-	50 gruş	25/ 173-1	Evâil-i Ra 1069(27 Kasım -6 Aralık 1658)
-	-	50 gruş	25/ 173-1	Evâil-i Ra 1069(27 Kasım-6 Aralık 1658)
Rus	Açık kaşlı ela gözlü orta boylu	23 gruş, bir siyah yağız kısrak, bir çuka sırmalı	25/ 189-3	Evâsıt-ı C 1069(6 -15 Mart 1659)
Rus	Açık kaşlı ela gözlü orta boylu şabb-ı emred	215 gruş/ 115 gruş	25/ 191-1	Evâsıt-ı C 1069(6-15 Mart 1659)
-	-	75 riyâl gruş	26/ 77-1	2 Ş 1072(23 Mart 1662)
Gürcü	-	400 gruş (köle+cariye)	28/ 13-3	Evâsıt-ı B 1077(7-16 Ocak 1667)
-	-	650 gruş	29/113-2	Evâsıt-ı B 1087(7-16 Ocak 1676)
-	-	50 gruş	30/253-1	10 Za 1088(4 Ocak 1678)
Rus	Sağır beyaz tenli	47 gruş	34/ 135-5	17 Za 1091(9 Aaralık 1680)
Rus	-	65 gruş	35/ 259-3	1 Ş 1095(14 Temmuz 1684)
-	-	22 gruş	39/ 103-2	Evâhir-i S 1101(4-13 Aralık 1689)
Çerkes	Beyaz tenli	20 gruş	40/ 163-2	Evâsıt-ı Ca 1104(18-27 Ocak 1693)
-	-	130 gruş	41/ 150-1	Evâhir-i Ra 1103(12-21 Aralık 1691)
-	-	100 gruş	45/ 27-2	Evâsıt-ı B 1107(15-24 Şubat 1696)

Gürcü	-	100 gruş	45/ 38-1	20 B 1107(24 Şubat 1696)
Çerkes	Esmer tenli orta boylu mariz ve sahib-i firâş	60 gruş	49/ 21-1	Evâil-i Ş 1109(12-21 Şubat 1698)
Gürcü	Açık kaşlı ela gözlü orta boylu	100 gruş	49/ 135-1	26 Za 1109(5 Haziran 1698)
Gürcü	-	150 gruş	51/ 9-2	8 Za 1111(27 Nisan 1700)
-	-	100 gruş (iki köle)	51/ 9-2	8 Za 1111(27 Nisan 1700)
Rus	Açık kaşlı orta boylu	65 gruş ve bir sîm kılıç	51/ 349-1	Evâil-i B 1112(12-21 Aralık 1700)

Köle fiyatlarına bakıldığında, 23 kölenin fiyatı altın(altın, filori, sikke altın, sikke-i hasene) cinsinden verilmiştir. Bu 23 kölenin toplam değeri ortalama 678 altındır. Bir kölenin ortalama değeri ise (altın, sikke altın, sikke-i hasene, filori) 29 altındır. Bunlar içerisinde en düşük köle fiyatı 1549 yılında 8 altın iken; en yüksek köle fiyatı ise 1572 yılında, 125 filoridir.

Gruş (gruş, riyâl gruş, esedî gruş) ile satışı yapılan köle sayısı 51 olup bunların toplam değeri ise 4386 gruştur. Bir kölenin ortalama fiyatı ise 86 gruşa tekabül etmektedir. En düşük köle fiyatı 1660 yılında 9 gruş iken; en yüksek köle fiyatı ise 1676 yılında 650 gruştur.

Tablo 8: Cariye fiyatları

Milliyeti	Eşkali	Değeri	Belge No	Belgenin Tarihi
-	-	35 sikke altın	1/181-2	Evâsıt-ı Z 945(30 Nisan-9 Mayıs 1539)
-	-	98 frengi	1/ 225-3	Evâsıt-ı S 946(28 Haziran -7 Temmuz 1539)
Zenci	Kara	7 altın	1/ 246-5	12 Ra 946(28 Temmuz 1539)
Gürcü	Beyaz tenli ela gözlü 11 yaşında	35 sikke filori	2/ 23-2	12 S 948(7 Haziran 1541)
Gürcü	Ak bakire 2 yaşında	34,5 filori altın 10 para akçe	2/ 42-3	27 S 948(22 Haziran 1541)
-	-	30 filori	2/ 307-1	1 Ca 948(23 Ağustos 1541)
Habeşî	-	21 altın	3/ 141-1	23 R 956(21 Mayıs 1549)
-	Siyah	36 sikke altın	163/ 176-6	Evâsıt-ı Ca 965(1-10 Mart 1558)
Nubî	Siyah orta boylu	20 sikke altın	4/ 128-1	6 S 968(27 Ekim 1560)
Gürcü	-	50 sikke altın	4/ 244-4,6	-Z 964(Eylül-Ekim 1557)
Gürcü	-	60 sikke altın	4/ 297-5	1 C 964(1 Nisan 1557)
Çerkes	-	1000 osmânî akçe	164/ 72-2	12 Ra 978(14 Ağustos 1570)
-	-	25 altın	6/ 3-3	Evâhir-i S 980(3-12 Temmuz 1572)
-	-	12 altın	133/186-1	16 R 984(13 Temmuz 1576)
Gürcü	-	26 altın	133/ 276-3	18 S 984(17 Mayıs 1576)
Bosnavî	Ak halayık	55 altın	133/ 304-6,305-2	Ra 984(Mayıs-Haziran 1576)
Hindî	-	40 altın	133/ 352-3	Evahir-i Ra 984(18-27 Haziran 1576)
-	-	70 altın	133/ 399-4	3 R 984(30 Haziran 1576)
-	Ak	500 altın	7/ 179-1	22 L 995(25 Eylül 1587)
Habeşî	-	80 altın	9/ 177-2	1 Ca 1005(21 Aralık 1596)
-	-	30 gruş	167/ 90-3	27 Ş 1008(13 Mart 1600)
-	-	50 gruş	10/ 31-1	Evail-i M 1012(11-20 Haziran 1603)
-	Siyah	60 gruş	10/ 51-2	13 S 1014(30 Haziran 1605)
-	-	30 gruş	162/29-1	Evahir-i M 1019(15-24 Nisan 1610)
-	-	45 gruş	162/111-2	Evasıt-ı L 1014(19-28 Şubat 1606)
-	-	20 şâhî	162/ 118-3	Evâil-i L 1023(4-13 Kasım 1614)

-	-	52 gruş	162/ 150-1	Evasıt-ı S 1015(18-27 Haziran 1606)
-	-	18 sikke altın	162/ 329-1	Evasıt-ı Ş 1021(7 Ekim 1612)
-	-	20 altın	162/ 419-1	3 Z 958(2 Aralık 1551)
-	Siyah kız	3 altın	162/ 455-2	15 Z 958(14 Aralık 1551)
-	Siyah kız	1 altın	162/ 476-2	7 Ra 960(21 Şubat 1553)
-	-	800 sikke-i hasene (üç cariyeye)	162/ 534-1	Evâil-i L 1021(25 Kasım 1612)
Gürcü	Uzun boylu sağ gözü kör	10 gruş	11/ 179-2	24 Z 1017(31 Mart 1609)
Arnavud	Beyaz ela gözlü ... eser-i cerâhât	100 gruş	12/ 61-1	15 B 1027(8 Temmuz 1618)
-	-	60 gruş	170-A/ 390-3	4 B 1032(4 Mayıs 1623)
Rus	-	30 esedî gruş	170-B/ 217-1	15 R1033(5 Şubat 1624)
-	-	50 gruş	172/ 2-1	Evâil-i Ş 1094(26 Temmuz- 4 Ağustos 1683)
Çerkes	-	125 gruş	172/2-1	Evâil-i Ş1094(26 Temmuz-4 Ağustos 1683)
Gürcü	-	100 gruş	172/12-1	Evâil-i C 1094(28 Mayıs – 6 Haziran 1683)
-	-	100 gruş	172/ 16-1	Evâsıt-ı R 1097(7-16 Mart 1686)
-	-	90 gruş	172/ 110-1	Evâhir-i N 1107(24 Nisan- 3 Mayıs 1696)
-	-	100 gruş	14/ 256-3	3 Z 1044(20 Mayıs 1635)
-	-	250 riyâl gruş	14/ 285-2	8 Za 1044(25 Nisan 1635)
-	-	150 gruş (iki cariyeye fiyatı)	15/35-1	16 Ca 1047(6 Ekim 1637)
-	-	400 gruş(dört cariyeye)	15/ 259/ 3,260-1,2	1 Ş 1046/Selh-i B 1046(28/ 29 Aralık 1636)
Nubî	Siyah	67 gruş	16/ 286-3	Evâsıt-ı L 1051(13-22 Ocak 1642)
-	-	100 riyâl gruş	19/ 18-1	S 1057(Mart/ Nisan 1647)
-	-	100 esedî gruş	19/ 251-4	L 1058(Ekim/ Kasım 1648)
Acem	-	80 gruş	21/ 158-2	1 Z 1059(6 Aralık 1649)
-	Siyah	60 gruş	21/ 247-3	R 1060(Nisan/ Mayıs 1650)
Gürcü	Orta boylu kara gözlü kara kaşlı esmer tenli	100 gruş	25/ 5-1	Evâil-i L 1067(13-22 Temmuz 1657)
Rus	-	150 gruş	25/ 40-3	Evâsıt-ı Z 1067(20-29 Eylül 1657)
Rus	Açık kaşlı elâ gözlü orta boylu	120 gruş	25/ 40-3	Evâsıt-ı Z 1067(20-29 Eylül 1657)
-	-	180 gruş	25/ 99-2	Evâil-i C 1068(6-15 Mart 1658)
-	Beyaz/siyah	500 gruş (iki cariyeye)	25/ 119-1	Evâhir-i B 1068(24 Nisan-3 Mayıs 1658)
-	-	30 gruş	25/ 173-1	Evâil-i Ra 1069(27 Kasım-6 Aralık 1658)
Rus	-	100 riyâl gruş	26/ 77-1	2 Ş 1072(23 Mart 1662)
-	-	83 esedî gruş	26/ 132-2	Evâhir-i Za 1072(8-17 Temmuz 1662)
-	-	75 gruş	27/ 29-1	10 S 1076(22 Ağustos 1665)
-	Sagîr	80 gruş	27/ 32-2	Evâil-i Ra 1076(11-20 Eylül 1665)
Habeşî	-	57,5 gruş	27/ 160-1	29 R 1077(29 Ekim 1666)
Gürcü/gürcü	-/bakire	400 gruş (köle+cariye)	28/ 13-3	Evâsıt-ı B 1077(7-16 Ocak 1667)
-	-	85 gruş	28/ 373-3	10 M 1079(20 Haziran 1668)
Gürcü	-	100 esedî gruş	31/ 20-1	6 L 1084(14 Ocak 1674)
Rus	-	75 esedî gruş	34/ 101-3	2 B 1091(29 Temmuz 1680)
Rus	-	60 gruş+ Rus asıllı bir abd	35/ 190-2	Selh-i Ca 1095(15 Mayıs 1684)
-	-	60 gruş	35/ 195-3	Evâil-i Ca 1095(16-25 Nisan 1684)

-	-	100 gruş	36/ 144-2	Evâhir-i B 1096(23 Haziran-2 Temmuz 1685)
Gürcü	-	70,5 gruş	38/ 81-3	Evâsıt-ı M 1100(5-14 Kasım 1688)
-	-	45 gruş	39/ 72-2	Evâil-i Z 1100(16-25 Eylül 1689)
Gürcü	-	100 gruş	43/ 123-5	Evâhir-i R 1108(16-26 Kasım 1696)
-	-	100 gruş	44/4-1	Evâsıt-ı S 1106(1-10 Ekim 1694)
Gürcü	-	150 gruş	45/38-1	20 B 1107(24 Şubat 1696)
Gürcü	-	190 gruş	47/ 192-1	27 M 1109(15 Ağustos 1697)
-	-	60 gruş	48-A/ 101-2	24 N 1108(16 Nisan 1697)
-	-	126 gruş	50/ 49-2	Evâil-i M 1111(29 Haziran-8 Temmuz 1699)
Çerkes	Beyaz	81 gruş	50/ 121-1	22 R 1111(17 Ekim 1699)
Habeşî	-	50 gruş	50/187-1	20 B 1111(11 Ocak 1700)
Çerkes	-	150 gruş	51/ 9-2	8 Za 1111(27 Nisan 1700)
Ruha	Açık kaşlı orta boylu esmer tenli	50 gruş	51/ 322-2	Evâil-i Ca 1112(14-23 Ekim 1700)

Cariye fiyatlarına bakıldığında, 16. yüzyılda altın üzerinden fiyatları hesaplanırken, 17. Yüzyılda gruş ile hesaplanmıştır. Altın hesabıyla satılmış olan 25 cariyenin toplam fiyatı 1978,5 altın olup bir cariyeye fiyatı ortalama 79 altına tekabül etmektedir. Altın hesabıyla en düşük cariyeye fiyatı 1 altın iken, en yüksek cariyeye fiyatı ise 500 altındır ve oldukça yüksek bir fiyattır.

Gruş üzerinden satılmış olan 59 cariyenin toplam değeri 5767 gruştur. Bir cariyenin ortalama fiyatı 97 gruştur. En düşük cariyeye fiyatı 10 gruş iken, en yüksek cariyeye fiyatı ise 250 riyâl gruştur. Fiyatlar genel olarak 50 gruş ile 150 gruş arasında olmakla birlikte 50 gruş altı ve 150 gruş üzeri fiyatlar da bulunmaktadır.

Tablolarda görüldüğü üzere 16. yüzyılda (1531-1599) yılları arasında köle ve cariyeye fiyatlarının genel olarak altın üzerinden hesaplandığı görülmektedir. 1531-1549 yılları arasında en düşük cariyeye fiyatı 7 altın iken; en yüksek köle fiyatı ise 40 altın idi⁶⁹⁵. 1549-1599 yılları arasında genel olarak 10-100 altın arasında değişmekteydi. Ancak fiyatların 10 altının altına düştüğü dahi görülmektedir. 1549 tarihinde Habeşi bir köle 8 altına⁶⁹⁶ satılırken; 1551'de siyah bir kız 3 altına⁶⁹⁷, 1553'te de yine siyah bir kız 1 altına satılmıştır⁶⁹⁸. Ancak ak bir cariyeye fiyatı ise oldukça yüksek bir değerde olup 500 altındır⁶⁹⁹. Bu cariyelerin çok düşük bir fiyat ile satılmasında bunların herhangi bir fiziksel bozukluk veya hastalık gibi kusurlarının olduğu düşüncesini akla getirmektedir. Aynı zamanda etnik köken dolayısıyla ten renklerinin de fiyatların düşük veya yüksek olmasında etkili olduklarını ve siyah renkli kölelerin beyazlara göre daha ucuza satıldığını göstermektedir.

16. yüzyılda köle ve cariyelerin altından başka filori⁷⁰⁰ para birimi ile de satıldıkları görülmektedir. 1541 yılında Gürcü asıllı beyaz tenli ela gözlü ve 11 yaşında kız oğlan Selvan 35 sikke filoriye; henüz iki

⁶⁹⁵ AŞS, 1/ 246-5; AŞS, 161/ 271-2.

⁶⁹⁶ AŞS, 3/ 112-1.

⁶⁹⁷ AŞS, 162/ 455-2.

⁶⁹⁸ AŞS, 162/ 476-2.

⁶⁹⁹ AŞS, 7/ 179-1.

⁷⁰⁰ Filori Osmanlı Devleti'nin kullandığı Avrupa menşeli altın paralara verilen bir addır. İtalyanca filorinden gelen ve ilk defa Floransa'da basılan filori, 1182'den 1252'ye kadar gümüşten kesilirken, 1252'den itibaren altından kesilerek, kısa sürede Avrupa ve diğer yerlere yayılmıştır. İtalyan devletlerinin Türkmen beylikleriyle olan ticari ilişkileri dolayısıyla Batı Anadolu'da yaygın bir

yaşında Gürcü asıllı bir ak bakire cariye 34,5 aded filori altın ve on para akçaya satılmışlardır⁷⁰¹. 1575 yılında küçük bir Rus kölenin ise 125 filoriye satıldığı görülmektedir⁷⁰². Burada filori ile satılanlar her üçü de çocuk olmasına rağmen, Rus kölenin neredeyse Gürcü cariyelerin dört katı fiyata satıldığı görülmektedir. bu da fiyatlarda milliyetin etkili olduğunu göstermektedir.

Köle cariye satışlarında altın ve filori dışında çok nadir de olsa akçe⁷⁰³ ile de yapıldığı görülmektedir. Akçe ile iki satışa rastlanmıştır. Bunlardan biri 1539 yılında Çelebi oğlu Pir İsa'nın, İsmail oğlu Yakub'a altı ay vade ile sattığı kulun fiyatı 2880 Halebi akçe⁷⁰⁴ idi. Diğeri ise, 10000 Osmanî akçaya satılmış olan Çerkes asıllı Servinaz'dır⁷⁰⁵.

16. yüzyıl sonlarında gruşun piyasaya çıktığı görülmektedir ve 17. Yüzyıldan itibaren köle cariye satışlarının nerdeyse tamamının gruş para birimiyle satıldığı, çok nadir olsa da akçe ile satışlara da rastlanılmaktadır. 1600-1650 yılları arasında en düşük fiyat Gürcü asıllı sağ gözü kör Şems bint-i Abdullah'ın fiyatı olup 10 gruş idi⁷⁰⁶. En yüksek fiyat ise, Cevizlice mahallesinden Mehmed kızı Hadice'nin Hacı Ali'den bakire diye aldığı Mihman adlı cariyenin fiyatı olan 250 riyâl gruştur⁷⁰⁷. 1650-1700 yılları arasında en düşük fiyat, vefat eden Mahmud Çelebi'nin veresesinden Rahime'ye intikal eden Kenan adlı kölesi olup 1660 yılında 9 gruş⁷⁰⁸ iken, en yüksek fiyat ise Şarkıyan mahallesinden Hacı İsmail'in, Biretül'ü-fırat'tan Seyyid Hüseyin'e 1672 yılında sattığı abd-i müşterâsının fiyatı olup 650 gruştur⁷⁰⁹.

şekilde kullanılmıştır. Fatih dönemine kadar Osmanlılar'da en çok kullanılan altın para durumunda olan filori, Osmanlılar tarafından altın para karşılığı olarak hem kendi bastıkları hem de Avrupa menşeli olanlar için kullanılmaya başlandı. Fatih'in bastırması olduğu ilk altın "hasene-i sultânî" veya kısaca "sultânî" para Venedik dukası veya filori ile aynı ayardadır (23,5) ve Venedik dukası için de filori adı kullanılmıştır. Filorinin gümüş olarak karşılığı akçanın değerinin düşmesiyle giderek artmıştır. XVI. Yüzyıl sonlarında ve XVII. Yüzyıl da filori adı altındaki yerli ve yabancı menşeli altınların değeri oldukça yükselmiştir. Halil İnalçık, "Filori", *TDVİA*, C.13, İstanbul 1996, s. 106; Abdulkadir Atar, "XVIII. Asırda Fetva Mecmuaları Işığında Osmanlı'da Tedavül Aracı Olarak Kullanılan Paralar", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S.1, 2017, s.68.

⁷⁰¹ AŞS, 2/ 23-2, 42-3.

⁷⁰² AŞS, 166/ 16-4.

⁷⁰³ Akçe, Osmanlı Devleti'nin ilk gümüş para birimi ve ilk gümüşten kesilen sikkesidir. Başlangıçta "gümüş sikke", XV. Yüzyıldan itibaren de genel anlamda "para" karşılığı olarak kullanılmıştır. Halil Sahillioğlu, "Akçe", *TDVİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 224. Osmanlı Devleti devraldığı coğrafyada kendisinden önce hüküm süren devletlerin çıkardıkları sikkeleri bir müddet kullanmayı sürdürdü. İlk Osmanlı sikkelerinin ne zaman kesildiği konusunda tartışmalar olsa da genel kabul Orhan Bey dönemi nde kesildiği yönündedir. Osman Bey döneminde kesildiği iddiası tartışmalıdır. Dolayısıyla 1326 yılında, Orhan Bey adına kestirilen akçenin ilk Osmanlı parası olduğu kabul edilmektedir. Birlik, beşlik ve onluk birimleri olan akçenin birlik ve beşlikleri Orhan Bey döneminde, onluk akçeler ise II. Mehmet ve II. Bayezid dönemlerinde çıkarıldı. Akçe 17.yüzyılın sonuna kadar temel Osmanlı para birimi olma özelliğini korudu. Fatih dönemine kadar sikkeler gümüş ve bakırdan kesilirken, Fatih döneminde altın sikke kesilmeye başlandı. Fatih'e kadar genel itibarıyla değerini koruyan akçe; artan askeri giderlerin maliye üzerine bindirdiği ağır yük nedeniyle, bu dönemde basılan sikkelerin gümüş miktarı malî bir tedbir olarak yaklaşık % 30 oranında azaltıldı yani ilk sikke taşıdığı yapılmış oldu. Fatih dönemini takip eden yaklaşık yüzyıllık süreçte akçe nispeten değerini korudu. Ancak artan savaş masrafları nedeniyle, 1585 veya 86 'da yapılan ve o döneme kadar yapılan en büyük taşış ile akçenin gümüş oranı % 44 azaltıldı. Böylece akçe için yeni bir istikrarsızlık dönemine girildi. Sık sık taşış başvuran devlet, her yeni sikke basıldığında eskileri piyasanın tamamı olarak çekemediği ve piyasalarda parasal anlamda ciddi bir sıkıntı olduğu için devlet, sikkenin ayarını sağlayabilmek adına 1600, 1618, 1624 ve 1640 yıllarında sikke tashihi adıyla bazı düzenlemelere gidildi. Altın paranın basılmasıyla birlikte çift maden sistemine geçildi. Yeni fetihler neticesinde altın ve gümüş standardına dayalı olan Osmanlı para sistemi giderek karmaşık bir hal aldı. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gruş denilen yabancı iri gümüş sikkeler Osmanlı piyasalarına girmeye başladı. 17. yüzyıl ortalarında ise para arzı talebi karşılayamayınca, yabancı mağşuş sikkeler Osmanlı piyasalarına girmeye başladı. Böylece ülkenin çeşitli yerlerinde faaliyette olan darp haneler ve buna paralel olarak da gümüş madenleri kapanmaya başladı. Dolayısıyla akçe piyasalardan iyice çekildi. Yüzyılın sonlarına doğru yapılan bir düzenleme ile para, akçenin yerine Osmanlı para birimi haline geldi. 1 para= 3 akçe, 1 gruş = 40 para ölçüsü getirilen bu sistemde ilk gümüş gruş 1690 yılında basıldı. Ali Akyıldız, "Para", *TDVİA*, C.34, İstanbul 2007, s. 164.

⁷⁰⁴ AŞS, 1/ 239-4.

⁷⁰⁵ AŞS, 164/ 72-2

⁷⁰⁶ AŞS, 11/ 179-2 (24 Z 1017/ 31 Mart 1609)

⁷⁰⁷ AŞS, 14/ 285-2 (8 Za 1044/ 25 Nisan 1635)

⁷⁰⁸ AŞS, 18/ 277-2(L 1070/ Haziran-Temmuz 1660)

⁷⁰⁹ AŞS, 29/ 113-2(Evâsıt-ı B 1087/ 7-16 Ocak 1676)

Köle satışlarının gruş ve altın ve akçe dışında bir de frengi⁷¹⁰ ve şâhi⁷¹¹ ile gerçekleştiği görülmektedir.

Satışı yapılan bazı kölelerin aynı gün veya birkaç gün içerisinde tekrar satıldıkları ve bu satışlarda fiyatların değiştiği görülmektedir. Hind asıllı kısa boylu ön adı Mübarek olup halâ ismi Kanber olan köle, sahibi Şemseddin'den firar ettikten sonra oğlu Mehmed tarafından bulunup talep edildiğinde, Halep'ten Mansur adlı kimse tarafından Hacı Abdurrahman'a 30 altına satıldığı iddia edilmiştir⁷¹². Birkaç gün sonra Şemseddin'in oğlu köleyi talep ettiğinde, Mansur'dan 29 filoriye satın aldığı iddia eder ve 29 filori üzerinde değer biçilir ve Şemseddin'in oğlu Mehmed Can'a hükmülunur⁷¹³. Mehmed Can köleyi Ali oğlu Yakub adlı şahsa 18,5 altına satmıştır⁷¹⁴. Selanik sâkinlerinden Mehmed adlı sipahi vârisiz vefat edince, beytü'l-male kalan terekesinde bulunan Habeşi asıllı orta boylu gulâmı ordu-yı hümâyûnda Ayıntâb sancağı beyi kethüdâsı Mustafa Çavuş'a 4000 akçaya satılır. Mustafa Çavuş da bir gün sonra mezbûr gulâmı müderris Mevlâna Abdulmu'ti Çelebi'ye 50 esedî gruşa satar⁷¹⁵. Yine Şebin Karahisar kazâsına tâbi' Kozmağa? Köyünden Ali Bey bir yıl evvel Halep'de Esirci Ali Beşe'den 215 gruşa satın aldığı açık kaşlı ela gözlü orta boylu Rus asıllı İvaz bin Abdullah nam şabb-ı emred köleyi, kırk gün evvel Bektaş Çelebi'ye 115 gruşa satmıştır⁷¹⁶.

Bazı köle ve cariyelerin fiyatlarının kendi cinsleriyle ya da belirli mallar ile takasına ilaveten bir miktar para da verilerek belirlendiği dahi görülmektedir. Meselâ; mahmiyye-i Amid kullarından Mehmed Bey'in Macar asıllı orta boylu tıraş koyun gözlü kumral ve çatık kaşlı abdi Hüsrev bin Abdullah'ı Dergâh-ı Alî seyyâr gurâba bölüğünden Maltalı Hızır Bey'e vererek bedel olarak Hızır Bey'in Rus asıllı tıraş ela gözlü kumral kaşlı orta boylu Yusuf bin Abdullah adlı kölesi ile birlikte 8 sikke altın almıştır⁷¹⁷. Ayıntâb sükkânından olup İlgin'da misafiren vefat eden Hasan Ağa'nın zevcesi Zeliha'nın Rus asıllı cariyesi 60 gruş

⁷¹⁰ Frenk altını da denir. Avrupa menşeli altın paralar için kullanılan bir tabirdir. İçlerinde bulunan bakır nedeniyle Osmanlı altınlarına oranla sert bir yapıda olan bu altınların bir kısmının avarı düşük olduğundan Osmanlı altınlarından kıymetsizdir. Pakalın, C.I, s. 635.

⁷¹¹ Şahi, Doğu Anadolu, Kafkasya ve İran bölgesinde tedavülde olan Osmanlı gümüş parası olup resmî adı padişahî idi. Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 600; 14. yüzyılda İlhanlıların ayrılmasından sonra Batı ve Orta Anadolu'da büyük gümüş sikkeler kaybolmaya başlamış, Osmanlılar çok seyrek olarak 5 ve 10 akçelik sikkeler bastırmışlardır. Oysa Doğu Anadolu, Irak ve İran'a komşu diğer bölgelerde büyük gümüş sikkeler yaygın olarak üretilmekte ver kullanılmaktaydı. Ağırlığı yaklaşık 4 gram idi. Osmanlı Devleti 16. yüzyılın başlarında Safevileri yenerek Doğu Anadolu, Güney Kafkaslar, Irak ve Mezopotamya'ya girdikten sonra, bölgenin önde gelen darphanelerinde altın sultaniler basmaya başlarken, bir yandan da bölgenin büyük gümüş sikkelerini kullanmaya devam etti. 1555'e kadar darp edilen Osmanlı gümüş sikkeleri, Osmanlı hükümdarlarını şah olarak anmaktaydı. Bu tarihten sonra şah sözcüğünden vazgeçildiyse de, yerel halk bu sikkeleri padişahî değil de şahî olarak anmaya devam etti. Dönemin Osmanlı belgelerinde padişahî olarak anılan şahîler ilk dönemlerde sınırlı miktarda basılırken, Kanunî döneminde hacmi arttı. Bağdat, Musul, Diyarbakır ve Körfez'de Basra ile Halep şahî üretiminde önde gelen merkezler oldu. Ayrıca, Erzurum, Van, Revan, Tebriz ve Nahçıvan gibi merkezlerde de şahîler basılmaktaydı. Şahî üretimi İran ile girişilen savaşlarda bölgedeki asker sayısını da bir hayli artmasıyla doruğa ulaştı. Şahîlerin büyük kısmı askere yapılan ödemeler ve diğer harcamalarda kullanıldı. II. Selim döneminde şahîlerin ağırlığı yaklaşık 4 gram idi. şahinin kur değeri yüzyılın ortalarında 6 akçeden 1580'lerde 8 akçeye yükseltildi. Tağşişten önce, bir altın sultanî 8 şahî, bir şahî de 5 medin ya da para değerindeydi ve bu durum şahîlerin diğer sikkelere göre aşırı değerli olduğunu göstermektedir. Devletin bu kur değerlerini tercih etmesinde, Osmanlı şahîlerini sınırın ötesinde tedavülde olan İran sikkelerinden daha cazip kılmak düşüncesi etkili olurken, ayrıca, İran'a gümüş akışını engellemek, hatta İran'dan gümüş çekebilme de amaçlanmıştır. 1580'lere kadar ağırlık ve gümüş içeriği akçenininki kadar istikrarlı olup akçenin 1585-86'da tağşişiyle şahî de tağşişe uğradı ve 1590'larda üretilen şahîlerin ağırlıkları 2,2 ile 3, 1 gram arasında değişmektedir. Bölgedeki savaşların sona ermesi ve askerlerin geri çekilmesiyle şahî üretimi de gerilemeye başladı. Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2017, s.97-99.

⁷¹² AŞS, 6/ 44-4 (11Ra 980/ 12 Temmuz 1572)

⁷¹³ AŞS, 6/ 90-1 (Evâhir-i Ra 980)

⁷¹⁴ AŞS, 6/ 132-3

⁷¹⁵ AŞS, 12/ 75-2, 76-1.(3-4 Ş 1027)

⁷¹⁶ AŞS, 25/ 191-1(Evâil-i C 1069)

⁷¹⁷ AŞS, 4/ 158-4,5.

ile Rus asıllı bir köleye satılmıştır⁷¹⁸. Sipâhiyândan Yusuf Bey'in rus asıllı açık kaşlı ela gözlü orta boylu kölesi Şahin bin Abdullah'ın değeri 23 gruş ile bir siyah yağız at ve bir çuka sarmalı⁷¹⁹ olarak belirlenirken; İzmid sükkânından Ahmed oğlu Ebubekir'in sattığı kölesi Rus asıllı açık kaşlı orta boylu kölesinin fiyatı ise 65 gruş ve bir sîm kılıç⁷²⁰ idi.

16. ve 17. yüzyıllarda köle fiyatlarını değerlendirirken bu dönemde bazı gayrimenkul ve hayvan fiyatlarının da verilerek bunların bir karşılaştırması yapılması kölelerin ekonomik değeri ve ekonomideki yeri hakkında önemli fikirler vermektedir. Dolayısıyla terekelerden, alım satım belgeleri ve bunlarla ilgili çeşitli davalardan çıkarılan bazı hayvan ve gayrimenkul fiyatları aşağıda tablolar halinde verilmiştir.

Tablo 9: Gayrimenkul Fiyatları

Cinsi	Değeri	Tarih	Belge No
Kayacık mah. İki harabe ev	100 Osmanî akçe, bir aba, on kile buğday	938/ 1531	1/ 7-3
Sazgun köy. Bir parça enar bostanı	450 Halebi akçe	938/ 1531	1/ 9-1
Teftekin köy. İki parça yer	1300 Halebi akçe	938/ 1531	1/ 55-3
Alineccar mah. mülk menzil	2000 Halebi akçe	938/ 1531	1/ 59-1
Kozluca mah. Mülk menzil	19 sikke altın	946/ 1539	1/ 326-1
Dükkân içinde eşyasıyla	650 sikke altın	980/ 1572	6/ 25-1
Bir mülk dâr	42 sikke altın	980/1572	6/ 29-2
Oğcuk? Mezrada 1200 tiyek bağ	50 altın	998/ 1590	8/ 85-3
Sûk-ı Tavilde Helvacı dükkânı	180 altın	998/1590	8/ 131-4
Rumevlek köy. 600 tiyek bağ	11 altın	998/ 1590	8/140-1
Kürkcıyan mah. Harabe ev yeri	10 gruş	1028/ 1619	12/ 208-1
Sam köy. Bir parça tarla	11 gruş	1028/ 1619	12/ 212-1
Aril köy. 1800 tiyek bağ	210 gruş	1028/ 1619	12/ 219-2
Tarla-yı Atik mah. Dükkân nısfı	56 gruş	1028/ 1619	12/ 221-1
Cobagir köy. Harabe değirmen	18 gruş	1028/ 1619	12/ 222-3
Çukur mah. Mülk dâr	50 esedî gruş	1028/ 1619	12/ 229-3
Burç köy. 600 tiyek bağ	21 gruş	1030/1620	168/ 1-3
Gürenüz köy. 1500 tiyek bağ	135 esedî gruş	1030//1620	168/3-2
Mülk menzil	92 esedî gruş	1060/ 1650	21/ 105-1
Şhreküstü mah. Harem evleri	400 gruş	1069/ 1658	25/ 173-1
Cullah dükkânı	20 gruş	1069/ 1658	25/ 173-1
Tövbe mah. Mülk menzil	140 gruş	1072/ 1661	26/ 56-1
Amu mah. Menzil	1500 gruş	1076/ 1665	27/ 32-2
Öyüm söğüt köy. 3000 tiyek bağ	75 gruş	1078/ 1667	28/ 168-3
Meydanbaşında 200 tiyek bağ	20 gruş	1094/ 1682	172/ 2-1
İbn-i Şeker mah. Menzil	100 gruş	1094/ 1682	172/ 2-1
Oruç Beğ pazarında bir bâb berber dükkânı	20 gruş	1094/ 1682	172/2-1
Eblehan mah. Mülk menzil	60 gruş	1095/ 1683	35/ 162-2
Tahte'l-kal'ada bir bâb dükkân	44 esedî gruş	1095/ 1683	35/ 202-3
İbn-i Eyüb mah. dükkân	30 gruş	1109/ 1698	49/ 42-1
Bostancı mah. Mülk menzil	80 gruş	1109/ 1698	49/ 48-1
Sazgun köy. Bir göz değirmen	100 gruş	1110/ 1699	50/ 23-1
Hacer köy. Mülk bahçe	200 gruş	1110/ 1699	50/ 31-1
Orul köy. 800 tiyek bağ	62 esedî gruş	1107/ 1695	50/ 32-3
Akyol mah. Mülk menzil	100 gruş	1110/ 1699	50/37-3
Hayik Müslüman mah. Mülk menzil	31,5 gruş	1111/ 1699	50/ 38-1
Yahni mah. Menzil	200 gruş	1111/ 1699	51/ 9-2

⁷¹⁸ AŞS, 35/ 190-2(Selh-i Ca 1095/ 15 Mayıs 1684)

⁷¹⁹ AŞS, 25/ 189-3.

⁷²⁰ AŞS, 51/ 349-1.

Çeşitli alış-veriş davalarından ve terekelerden çıkarılan gayrimenkul fiyatları 1531-1700 yılları arasında ihtiva etmektedir. Bunların fiyatları da kölelerde olduğu mevkilerine, niteliklerine göre değişmekteydi. Satışları da kölelerde olduğu gibi 16. Yüzyılda altın ve akçe üzerinden yapılmıştır. Gayrimenkul fiyatları ile köle fiyatları arasında fazla bir fark olmadığı görülmektedir. Zaman zaman köle fiyatlarının daha yüksek veya daha aşağı da olabilmektedir. Meselâ 1531 yılında bir mülk menzil 2000 Halebi akçe, 1539 yılında 19 sikke altın iken bu 1539 yılında bir köle fiyatı 2880 Halebi akçe ve bir cariyeye fiyatının 35 sikke altın olduğu görülmektedir. Bu tarihte cariyeye fiyatının 7 altına kadar düştüğü dahi görülmektedir. 1572 yılında bir dükkân içindeki eşyalarıyla birlikte 650 sikke altın değerinde ve oldukça yüksek iken, bu tarihte 25 altına cariyeye, 30 altına köle alınabilmekteydi.

17. yüzyılda da gayrimenkul fiyatlarının köle fiyatları gibi inişli çıkışlı olduğu görülmektedir. 1618-19 yıllarında 10 gruşa harabe ev yeri, 11 gruşa tarla alınırken, bu tarihlerden cariyelerin fiyatı 45-50 gruş idi. 1698-1700 yılları arasında köle ve cariyelerin 50-150 gruş arasında satılırken, gayrimenkuller de aşağı yukarı bu fiyatlarda satılmaktaydılar.

Tablo 10: Hayvan fiyatları

Cinsi	Değeri	Tarih	Belge No
Katır	1550 Halebi akçe	938/1531	1/ 15-3
Boz merkeb	260 Halebi akçe	946/ 1539	1/ 119-1
Siyah katır	15 filori	980/ 1572	166/ 16-4
Merkeb	1 altın 20 para akçe	980/ 1572	166/ 23-1
Gök merkeb	3 altın 15 para	980/ 1572	6/ 1-6
Bir erkek doru tay	45 sikke altın	980/ 1572	6/ 8-1
Küçük bir koca katır	23 altın	998/ 1590	8/ 52-5
Siyah kancık katır	50 altın	998/ 1590	8/ 112-5
Boz erkek merkeb	6 altın	998/ 1590	8/ 192-4
Bargir	15 gruş	1019/1610	162/ 29-1
Bir doru kısarak nısfı	26 gruş	1028/ 1619	12 / 210-1
Üç yaşında siyah erkek merkeb	8,5 gruş	1028/ 1619	12/ 260-2
100 baş koyun 50 baş kuzu	155 esedî gruş	1028/ 1619	12/ 292-1
Beş yaşında boz erkek merkeb	8 gruş	1028 / 1619	12/ 302-1
Siyah erkek göğsü dağlı dört yaşında merkeb	8,5 gruş	1030 / 1620	168/ 33-3
Bir siyah erkek ve bir sarı kısarak katır	70 esedî gruş	1060/ 1650	21/ 230-3
Siyah bargir	5 gruş	1069/ 1658	25/ 173-1
Doru kısarak ve tay	40 gruş	1069/ 1658	25/ 173-1
Doru erkek tay	150 gruş	1069/ 1658	25/ 173-1
Al erkek tay	30 gruş	1069/ 1658	25/ 173-1
3 baş inek	15 gruş	1069/ 1658	25/ 173-1
2 aded kısarak	500 gruş	1072/ 1661	26/ 52-4
Kır at	22 gruş	1076/ 1665	27/ 32-2
Doru tay	25 gruş	1076/ 1665	27/ 32-2
Kır bargir	10 gruş	1094/ 1682	172/2-1
Beş aded katır	95 gruş	1095/ 1683	172/ 12-1
Al aygır at	22 gruş	1095/ 1683	172/ 12-1
Doru at	55 gruş	1095/ 1683	172/ 12-1
Kısarak	50 gruş	1095/ 1683	172/12-1
Kısarak	10 gruş	1097/ 1685	172/ 19-1
2 aded kısarak bir doru biri kır	60 gruş	1098/ 1686	172/ 37-1
Katır beş aded	100 gruş	1107/ 1696	45/ 27-2
100 aded koyun	100 gruş	1107/ 1696	45/ 27-2

100 aded kuzu	100 gruş	1107/ 1696	45/ 27-2
Kısrak	50 gruş	1107/ 1696	45/ 27-2
Katır	33 gruş	1109/ 1698	49/ 88-3
Merkeb	7 gruş	1109/ 1698	49/ 146-3
Merkeb	7 gruş	1111/ 1699	50/ 93-3
Doru katır kısrak	18 gruş	1111/ 1699	50/ 124-2
20 baş deve	1300 gruş	1111/ 1699	50/193-2

Tabloda verilen hayvan fiyatları da gayrimenkul fiyatları gibi çeşitli alış-veriş davaları ve terekelerden çıkarılmış olup 1531-1700 tarihleri arasında ihtiva etmektedir. Fiyatlar dönem dönem ve hayvanın cinsine ve cinsiyetine göre değişiklik göstermektedir. Meselâ; bir katır 1531 yılında 1550 Halebî akçe iken, 1572 yılında 15 filori, bir siyah kancık katır 1590 yılında 50 altın, beş baş katır 1683 yılında 95 gruş, bir katır 1698 yılında 33 gruş idi. 1539 yılında bir köle 2880 Halebî akçe, bir cariyeye 35 sikke altın, Zenci bir cariyeye 7 altın, 1572 yılında Habeşî bir köle 30 altın, 1587 yılında ak bir cariyeye 100 altın iken, Habeşî bir cariyeye 80 altın idi.

Katır örneğinde olduğu gibi diğer hayvanlar ile köleler arasında da zaman zaman inişli çıkışlı fiyat farkları bulunmaktadır. Gerek gayrimenkul ve gerekse hayvan fiyatları ile köle ve cariyeye fiyatlarına bakıldığında, bunların birbirlerine yakın fiyatlarda oldukları görülmektedir. Bu da kölelerin ekonomik açıdan değerli bir mal olduğu ve köle sahibi olabilmek için bir kimsenin maddi durumunun iyi olması gerekirdi. Ancak bu demek değildir ki ekonomik durumu iyi olmayan bir kimse köle sahibi olamaz, bu kimse daha ucuz bir köle alabilir idi. bir kölenin etnik kökeni, cinsiyeti, fizikî özellikleri ile çeşitli hüner ve maharetleri kölenin fiyatını önemli ölçüde belirler ve alıcı bulur idi.

3.4. Satışın İptalini Gerektiren Durumlar

Köle alım satımları gelişigüzel olmayıp belli kural ve kaideler çerçevesinde yapılmakta idi. Ancak buna rağmen bazı satışların çeşitli gerekçelerle geçersiz sayıldığı görülmektedir. Bir kimse sattığı köle veya cariyenin kendisine tekrar iade edilmemesi için kölesinin herhangi bir kusuru var ise bunu açıkça belirtmek mecburiyetindedir. Belirtmediği takdirde satıştan sonra kölenin kusurlu olduğu ortaya çıkınca, alıcı kadiya başvurarak satışın iptalini isteyip, parasını geri alma hakkına sahipti.

Sicillerde satışların iptal edildiğine dair çeşitli dava örnekleri bulunup bu iptallerin çeşitli nedenlerle gerçekleştiği görülmektedir. Bu davalardan hareketle satışların iptal nedenlerini şöyle sıralamak mümkündür: Kölenin kaçgun olması, kölenin hür asıllı olması, kölenin azad edilmiş olması, kölenin belirli kusurunun aybının olması, kölenin belirli bir hastalığının olması, kölenin mirasa, hibeye konu olması, Kölenin sahibinden izinsiz satılması

Yapılan satışlarda yukarıda belirtilen durumlardan herhangi biri ile karşılaşan alıcılar mahkemeye başvurarak satışın reddini talep etme hakkına sahiptirler. İptal için iddia edilen durumu ispat edildiği takdirde satış iptal edilip, alıcılar parasını geri alabilmekteydiler. İptal edilen satışlardan sonra mağdur alıcılar zincirleme birbirlerinden paralarını geri alabilmektedirler. Buna belgelerin diliyle “semenle rücu” adı verilmektedir. Burada bu hususlar örnekleriyle verilecektir.

Yapılan satışın iptaliyle ilgili açılan davalar ve iptal gerekçeleri ve neticeleri aşağıda tablo şeklinde verilmiştir. (“ + ” işareti satışın reddedilmiş, “ - ” işareti satış reddedilmemiş, “ ? ” işareti ise satışın reddedilip reddedilmediği bilinmiyor.)

Tablo 11: Satışın reddi için açılan davalar ve sonuçları

Adı	Memleketi	Fiyatı	Redd İddiası Ve Sonucu (+/-/?)	Belge No
Abd-i esved	-	-	Fırar (+)	1/243-4
Cariye	Kara Zenci	7 altın	-	1/246-5
Zadülhayr	Siyah Nubi	20 sikke altın	Mayube (+)	4/ 128-1, 137-3
Hüsrev	Macar/Arnavud	8 sikke altın ve bir köle	Hürriyet iddiası (-)	4/159-1
Cariye	Gürcü	60 sikke altın	Hamilelik (?)	4/297-5, 298-1
Mübarek/ Kanber	Hint	30 altın	Fırar (+)	6/44-5
Abdullah	Bilali	30 sikke altın	Müdebber (+)	6/91-2
Kanber	Nubi	30 altın	Fırar (+)	7/67-5
Mübarek	-	-	Fırar (-)	8/67-6
Kanber	Hind	35 altın	Fırar (+)	9/40-3
Cariye	Habeşi	80 altın	Hamilelik (?)	9/ 177-2
Kul	-	40 gruş	Fırar (+)	10/96-1
Rıdvan	Rus	4000 akçe	Fırar (+)	12/19-4
Üftade	Arnavud	100 gruş	Fırar (+)	12/61-1,62-3, 137-3, 152-2
Yusuf	-	55 esedî gruş	Mecnun, kaçgun(+)	14/191-2
Mihman	-	250 riyal gruş	Hamilelik (?)	14/285-2, 338-1
Kamer	-	-	Hür (+)	15/ 42-2,3, 47-1
Mercan	Nubi	67 gruş	Belinde ayb-ı kadim (-)	16/286-3
Ali	Erzurum/ Hasan Kale	-	Hür (+)	17/90-1
İbrahim	Beyrut	-	Hür (+)	18/146-2
Aişe	-	-	Hür (+)	19/155-2
Gülendam	Acem	80 gruş	Hür (-)	21/ 158-2
Said	-	-	Azadlı (+)	22/14-1
Fatıma	Ayıntâb	25 gruş	Hür (+)	22/106-2
Eğlence	-	180 gruş	Hamilelik (+)	25/ 99-2
Yusuf	Ayıntâb	8 gruş, dört sim hançer , bir çuka aba	Hür (+)	27/ 110-3.
Rahime	?	70 gruş	Hür (+)	28/ 295-2
Çeşmisiyah	Gürcü	100 esedî gruş	Sara hastalığı (-)	31/20-2
Şahin	-	-	Mu'tak (+)	33/ 198-2
Şahin	Rus	65 gruş	Cünûn marazı, ibak (+)	35/ 259-3
Zeyneb	Mora	-	Mu'taka (-)	38/ 62-4
Hadice	-	45 gruş	Mu'taka (+)	39/ 72-2.
İsmihan	Gürcü	100	Hibe (+)	43/123-5
Sakine	Çerkes	110	? (+)	50/121-1
Altun	Ruha	50 gruş	Hür (+)	51/ 322-2
Mercan	-	-	Cünun (+)	133/ 141-8
Halayık	-	12 altın	-	133/ 186-1
Mehmed	-	41 altın	Hür (+)	133/261-4
Ali	-	-	Kefil talebi (?)	133/347-6
Bilal	Hindî	15 altın	Mu'tak (-)	133/ 385-5,386-1
Siyah kul	-	-	Kaçgun (+)	162/ 383-1
Siyah kız	-	1 altın	Ayb-ı kadîmi var (+)	162/ 476-2
Fatıma	Diyarbakir	30 gruş	Hürre (?)	167/ 90-3

Satılan bir kölenin kaçak olduğu anlaşılması satışın reddini gerektiren bir durumdur. Firar eden bir köle veya cariyeye aradan kaç yıl geçerse geçsin, sahibi tarafından bulunup kendi kölesi olduğunu ispat ettiği takdirde satış geçersiz sayılır ve firari köle veya cariyeye eski sahibine teslim edilir. Örneğin; ... kazâsına tâbi Terşek? Köyünden Kasım oğlu Ali üç ay önce firar eden kölesi Hind asıllı uzun boylu (...) iki cânibi üçer elif dağlı Kanber bin Abdullah'ı Ayıntâb Alineccar mahallesinden İsa oğlu Ebubekir'in yanında bulur ve talep eder. Ebubekir zikrolunan abdi kırk gün önce dergâh-ı alî çavuşlarından Veli Çavuş'tan 35 altına satın aldığını beyan eder. Bunun üzerine mezbûr Ali'den kölenin kendisinin olduğuna dair hem şahit istenir hem de kendisine yemin verilir⁷²¹.

Satışın iptalinden sonra köle kaç el değiştirirse değiştirsin, ücret satıcılardan zincirleme olarak geri alınır. Buna en güzel örnek Halep sakinlerinden Belkıs adlı hatunun firar eden cariyesi Arnavut asıllı Üftade'nin kaçış sonrası satış serüveni ve tekrar sahibi tarafından bulunması⁷²² Çerkes asıllı Safiye isimli cariyenin Ayıntâb'dan Halep'e satılıp, burada da satılmak suretiyle üç el değiştirdikten sonra Nablus sükkânından Seyyid Hasan'ın mülk-i sarfı olduğunun ortaya çıkması ve cariyenin mahkemece sahibine tesliminden sonra⁷²³ her iki cariyenin de ücretlerinin zincirleme olarak satıcılardan geri alınmasıdır.

Firar eden kölelerin bazen henüz satışı yapılmadan herhangi birinin ya da yavede beklerken sahibi tarafından bulunduğu ve kendine ait olduğu ispat edildiğinde sahibine teslim edilmektedir.⁷²⁴

Firar eden köleler çoğu zaman bulunduğu yerde sahibi tarafından geri alınmasının yanı sıra, kölenin sahibi kadıya gelerek satışın feshini talep ederek parasını eski sahibinden ya da varsa kefinden geri ister⁷²⁵.

Cariye satışlarının iptal nedenlerinin başında hamilelik gelmektedir. Hamileliği belirtilmeden ya da hamileliği bilinmeden satılan cariyelerin satışları geçersiz sayılıp satış iptal edilmektedir. İbn-i Seng mahallesinden Üstad Hızır, Şehreküstü mahallesinden Haydar'dan kırk gün önce 60 sikke altına satın aldığı Gürcü asıllı cariyenin on gün önce hamlinin zahir olduğunu iddia ederek satışın reddini talep eder. Haydar'dan sorulduğunda "*mezkûre cariyeyi mezkûr Hızıra meblağ-ı mezbûreye bey' idüb kırk beş günden ziyadedir benim yanımda hayz gördü hamlin bilmezim ve olduğu takdirce dahi haml olduğu vâki' olub on günden berü yine evinden saklamış ben kabul itmezim hamil kendündendir*" diyerek itiraz eder. Bu arada Hızır Haydar'a paranın sadece 10 altınını vermiş idi. Hızır bunun üzerine cariyeyi bir şartla kabul etmektedir. Eğer cariyeye altı aydan önce doğurursa veled Haydar'dandır. Bu şart da Haydar tarafından kabul edilmiştir. Böylece cariyenin satışının reddi ya da sıhhati doğuma kalmıştır⁷²⁶.

Bâkire diye satılan ancak hamli ortaya çıkan bir başka cariyeye de Mihman'dır. Şöyle ki: Ayıntab kazası sâkinlerinden Hadice Hatun tarih-i kitabdan dört buçuk ay evvel Kahveci Hacı Ali'den Mihman adında bekâr bir cariyeye alır. ancak cariyeye altı yedi aylık hamiledir. Hamlin kimden olduğu Mihman'dan sorulduğunda Mihman hamlinin önceki efendisi Hacı Ali'den olduğunu itiraf eder⁷²⁷. Aradan bir müddet geçtikten sonra

⁷²¹ AŞS, 9/ 40-3.

⁷²² AŞS, 12/ 61-1, 62-3, 137-3, 152-2.

⁷²³ AŞS, 50/121-1

⁷²⁴ AŞS, 9/ 32-1, 173-1, 198-1

⁷²⁵ AŞS, 10/96-1.

⁷²⁶ AŞS, 4/ 297-5,6, 298-1.

⁷²⁷ AŞS, 14/ 338-1.

(altı ay on gün) Mihman bir erkek çocuk dünyaya getirir. Hadice Hatunun vekili Mehmed Bey, Mihman'ı ve çocuğu Hacı Ali'nin evine teslimini talep eder. Ali başka diyarda olduğundan kardeşi Hasan kardeşinin kefilisi olmuştur. Buna göre eğer Ali gelmez ise ya da vefat ederse cariyenin bedeli olan 250 riyal gruşu Hasan ödeyecektir. Böylece cariyeye geri reddolunur ve satış ipal olur⁷²⁸.

Hamile cariyelerin reddi davalarında, eski efendi sattığı cariyenin hamile olduğunu itiraf etmesine rağmen hamlin kendisine ait olduğunu kabullenmeye bilir. Bu durumda hamlin kendinden olmadığına dair kendisine yemin teklif edilir. Eğer kişi yemin ederse çocuğun kendisinden olmadığına hükmedilir⁷²⁹.

Satışların iptal nedenlerinden biri de satılan köle veya cariyenin cünûn, sara gibi rahatsızlıklarının bulunmasıdır. Gurre-i Şaban 1095 tarihli kayda göre, Sabıkan Anadolu kazaskeri olan Kebirizâde Efendi'nin hizmetçilerinden Mehmed Ayıntâb Hayik Müslüman mahallesinden Mustafa Çelebi'den tarih-i kitabdan beş gün önce Rus asıllı Şahin bin Abdullah'ı 65 gruşa satın alır ve ücretini öder. Ancak Şahin cünûn hastalığı nedeniyle kendi kendine zarar vermeye ve firar etmeye kalkışır. Bunun üzerine satışın reddini talep eder. Mustafa Çelebi mezbûr Şahin'i satışından üç dört saat evvel İbrahim Bey adlı kimseden aldığını ve ayb-ı kadiminin olduğunu bilmediğini iddia ederek, durumun evvelki bâyi'den sorulmasını ister. Mustafa Çelebi *"merkûm Şahin mukaddema benim iken cünûnundan nâşî bir def'a ibâk idüb ve bir def'a dahi eşyasını kapuya ilgâ ve kendüyi dahi ilgâ kasdında iken vâkıf olub men' itdim"* diyerek iddiayı doğrular. Bunun üzerine satışın reddine hükmolunur⁷³⁰.

Eğer alıcı satın aldığı köle veya cariyenin aybının veya hastalığının önceden olduğunu iddia eder, ancak bunu ispatlayamazsa satış reddolunmaz. Örneğin, Tarla-yı Cedîd mahallesinden Osman kızı Zemzem 6 Şevval 1084 tarihinde mahkemeye başvurarak, beş ay evvel Mehmed oğlu Ömer'den 100 gruşa satın aldığı Çeşmisiyah adlı cariyenin sarâ hastalığının olduğunu iddia ederek redd talebinde bulunur. Ömer'in durumu inkârı üzerine Zemzem'den hastalığın Ömer'in yanındayken olduğuna dair delil istenir, fakat Zemzem'in delili yoktur. Bunun üzerine cariyenin kendi yanında sara hastası olmadığına dair Ömer'den yemin etmesi istenir. Ömer'in yemin etmesiyle Zemzem davadan men edilir ve satış iptal edilmez⁷³¹.

Bazı alıcıların aldığı köleyi herhangi bir kusuru olmadığı halde kusurlu olduğunu iddia ederek geri iade etmek istedikleri görülmektedir. bu durumda eğer iddiasını ispat ederse satış iptal edilir, aksi takdirde satışlar iptal edilemez. Evâsıt-ı Şevval 1051 tarihli kayda göre, İbn-i Eyyüb mahallesinden İsmail Bostancı mahallesinden Hacı İsmail adlı şahsa üç gün evvel Nubi asıllı Mercan isminde siyah bir cariyeyi 67 gruşa satmış idi. ancak Hacı İsmail borcunu vermeye yanaşmaz, gerekçe olarak da cariyenin belinde ayb-ı kadimi olduğunu iddia ederek satışın reddini talep eder. İsmail bunu kabul etmez ve cariyeye muayene edilir, ancak herhangi bir aybı yoktur. Böylece satış iptal edilmez⁷³².

Herhangi bir aybı veya hastalığı olan kölelerin kusurları belirtilerek yapılan satışlar vardır. Örneğin; Maraş Dükkâncı mahallesinden Hızır İlyas'ın Hüseyin oğlu Kasım'a 10 gruşa sattığı Gürcü asıllı uzun boylu

⁷²⁸ AŞS, 14/ 285-2.

⁷²⁹ AŞS, 9/ 177-2

⁷³⁰ AŞS, 35/ 259-3. Bir kölenin kaçma huyu, mecnunluk, hırsızlık, yatağını ıslatma vs. gibi kusurları ancak iki erkek veya bir erkek iki kadının şahitliği ile sabit olur. Zuhayli, C.V, s.408.

⁷³¹ AŞS, 31/ 20-1.

⁷³² AŞS, 16/ 286-3.

Şems bint-i Abdullah'ın sağ gözü kör⁷³³ iken, Dergâh-ı alî yeniçerilerinden Musafa Beşe'nin Hacı Ebubekir'e 45 gruşa sattığı tahminen on yaşındaki Kızılbaş Yusuf'un sağ kulağı delik olup sol elinin içinde de yara izi (eser-i cerâhat) vardır⁷³⁴. Kozluca mahallesinde vefat eden Seyyid Mustafa Efendi'nin muhallefatında bulunan Çerkes asıllı esmer tenli orta boylu Hasan “*mariz ve sahib-i firâş*” hastalıklı olup müzâyede ile 60 gruşa Mustafa Ağa'ya satılmıştır⁷³⁵ Herhangi bir kusuru veya ayıbı olan kölelerin fiyatları da doğal olarak düşük olmaktadır.

Ancak bazen satış yapıldıktan sonra alıcılar redd davası açabilmekteydiler. Bu durumda eğer satıcı kusurları belirterek sattığını ve alıcının da bunu kabul ettiğini ispat ederse satış reddolunmaz⁷³⁶. Böyle durumlarda satış ancak tarafların kendi rızaları ile reddolunabilir. Evâil-i Cemaziye'l-evvel 1068 tarihli davaya göre, Darende kasabası sükkânından Osman oğlu Mustafa altı gün evvel Eğlence bint-i Abdullah isimli hamile cariyesini Şaban oğlu Hasan Ağa'ya 180 gruşa satar ve parasını alır. Ancak daha sonra kendi hüsn-i rızalarıyla satışı fesh ve ikâle ederler. Mustafa cariyesini geri alır. 180 gruşa mukabil, 135 gruş değerinden Rus asıllı Şahin adlı kölesini ve 45 gruş nakit verir ve ödeşirler. Fakat daha sonra Mustafa cariyesi Eğlence'yi hamli olduğunu bildiği halde Hasan Ağa'nın kabul edip aldıktan sonra geri redd edip parasını kendisinden istediğini beyan eder. Fakat Hasan Ağa satışın rızalarıyla feshedip ücretine mukabil kendisinin bir köle ve 45 gruşu verdiğini şahitler ile ispat eder böylece ikâlenin sıhhatine karar verilir⁷³⁷.

Bazı satışların sahibinden habersiz bir yakını tarafından yapıldığı dahi görülmektedir. Yakınlık derecesi ne olursa olsun bir kimse bir başkasının kölesinin sahibinden habersiz satamaz. Bu durumda köle sahibi dava edip satışı iptal ettirebilir. Ya da taraflar arasında sulh da yapılabilir. Örneğin, Hayık Zimmiyan mahallesinden olup İstanbul'da ikâmet eden sipahi Abdurrahman Bey'in annesi Kadem bint-i Abdullah oğlundan habersiz, Rus asıllı Şahbaz bint-i Abdullah adlı cariyesini Ali oğlu Mehmed Bey'e olan borcuna karşılık 75 esedî gruşa takas ettikten sonra vefat eder. Durumun öğrenilmesi üzerine Abdurrahman'ın vekili Ahmed Bey şikâyette bulunur. Görülen dava sonucunda satış red olunmayarak taraflar 30 esedî gruş üzerinde sulh ederler. Böylece satış kabul edilir ve dava kapanır⁷³⁸. Eğer efendi kendisinden habersiz satılan kölesini bulamadığı takdirde, satışı yapan kişiden parasını talep edebilirdi⁷³⁹.

Köle ve cariye satışlarında satışın iptalini gerektiren durumlardan biri de satılan kişinin hür asıllı olduğun iddiasını ispatlayabilmesidir. Bu durumda satış fesh edilerek köle cariye olarak satılan kişilerin hürriyetlerine hükm olunmaktadır. Sicillerde birçok hürriyet davaları bulunmaktadır. Bunlar, memleketlerinden kaçırılarak ya da çeşitli vaatlerle ya da zorla yerlerinden kaldırılarak veya yave

⁷³³ AŞS, 11/ 179-2.

⁷³⁴ AŞS, 12/ 141-1.

⁷³⁵ AŞS, 49/ 21-1. Hasan hastalıklı olmasına rağmen fiyatı normal olup aslında çok da ucuza satılmamıştır.

⁷³⁶ Burada satışa konu olan Yusuf ilk sahibi Bayram tarafından mecnun olduğu belirtilerek ve alıcı Osman tarafından kabul edilerek satılmış. Osman Yusuf'u Maraş'ta başka birine sattıktan sonra mecnun olduğu için kendisine reddedilmiştir. Bunun üzerine Osman da köleyi Bayram'a reddetmek istese de kendisi kölenin kusurunu bile bile aldığı için satış reddedilmemiş ve köle Osman'da kalmıştır. AŞS, 14/191-2;

⁷³⁷ AŞS, 25/ 99-2. İki tarafın kendi istekleriyle alış veriş mukavelesini bozmalarına ikâle denir. Devellioğlu, s. 486.

⁷³⁸ AŞS, 34/ 101-3; İzinsiz satışı yapılan ve dava sonucunda sulh yapılan bir diğer cariye ise Sitti Hatun'un Rus asıllı cariyesi Şahbaz'dır: AŞS, 34/36-4

⁷³⁹ Sak, agt., s. 190,191.

gerekçesiyle tutulup köle cariyeye olarak satılan kimselerdir⁷⁴⁰. İslâm ve Osmanlı hukukuna göre aslolan insanın hürriyetidir ve bütün insanlar dünyaya hür olarak gelirler. Ancak bazı özel durumlar esirlik ve kölelik müessesesinin doğmasına neden olmuştur. Dolayısıyla savaş vs. belirli sebepten dolayı esarete düşmemeyen bir insanı köle diye satan kimseler cezalandırılmaktaydılar⁷⁴¹.

Hür asıllı olup da köle diye satılan kimseler, eğer hürriyetlerini ispat edemezlerse ömür boyu köle olmaya mahkûm olurlardı. Bu yüzden birinci veya ikinci satışlardan sonra mahkemeye gelerek hür asıllı olduklarını kendilerini tanıyan şahitlerin şهادetleriyle ispatlamaya çalışmışlardır. Bazen bu kişileri tanıyan kimselerde bunların hür olduğunu haber vermeleriyle satışlar iptal edilmekteydi. Köle olarak satılan bu kişiler, hürriyetlerini birkaç ay içinde kazanabildikleri gibi aradan uzun yıllar da geçebilmekteydi. Bunlardan biri memleketinden kaçırılıp köle olarak satılan Ali'dir. Seng-i Tavil mahallesinden Emine Hatun'un babası Süleyman Bey'in kölesi Ali kaçırılışını şöyle izah etmektedir: *"benim babam hür olub Hasan kal'ası sâkinlerinden iken Zülfikâr Paşa vilâyet urub ve ben sagîr olmağla vilâyetimizden çıkarub abddir deyü bey' eyledi"* sözleriyle ifade etmiştir. Kaçırıldıktan 22 yıl sonra Erzurum'da amcası ve kardeşi tarafından bulunarak hürriyetini ispat etmiştir⁷⁴². Sam köyü sakinlerinden Hacıye Kamer bint-i Abdullah ise hürriyetini yirmi yıl sonra ancak ispat edebilmiştir⁷⁴³.

Hür asıllı olup da bizzat kendi ailesi tarafından satılan kimselerin de hürriyetleri ispat edildikten sonra satış iptal edilirdi. Örneğin, Şarkıyan mahallesinden İbrahim oğlu Mirza arkadaşları Mehmed ve Mustafa ile birlikte, emred kardeşi Yusuf'u *"Gürciyü'l-asl abd-i memelûkümüzdür"* diyerek Haleb'de Mansur Beşe'ye dört sîm(gümüş) hançer, bir çuka aba ile sekiz gruşa satarlar ve ortadan kaybolurlar. Ancak Yusuf hür asıllı olup Mirzanın kardeşi olduğunun ortaya çıkmasıyla Mansur Beşe red talebinde bulunur. Mirza Yusuf'un kendi li-ebeveyn karındaşı olduğunu ikrâr edip ihtiyacı için sattığını beyan eder⁷⁴⁴. Fatıma adlı hüre de annesi Aişe tarafından zarureti dolayısıyla cariyeye diye satılıp, dört yıl sonra hürriyetini kazananlardan biridir⁷⁴⁵. Ancak hürriyet iddiasıyla açılan her davanın olumlu sonuçlanmadığı ve satışların iptal edilmeyerek köleliklerin devam ettiği de görülmektedir. hürü'l-asl olduğu gerekçesiyle yalan beyanda bulunan köle veya cariyeler iddialarını ispat edemeyip kölelikleri devam etmektedir⁷⁴⁶.

Hürü'l-asl bir kimsenin köle veya cariyeye olarak satışı, ispatlandığı takdirde, geçersiz olduğu gibi hürriyeti bir şarta bağlanmış "Müdebber" ya da "Mükâteb" kölenin satışı da -köle bunu kanıtladığı takdirde- geçersiz olurdu⁷⁴⁷. Örneğin; Hacı Ali Bilâliyyü'l-asl Abdullah bin Abdullah adlı abdini müdebber etmişken, Hacı Şaban adlı kimseye 31 sikke altına satar. Abdullah müdebber olduğunu iddia edince Hacı Şaban bunu

⁷⁴⁰ AŞS, 18/ 106-3, 146-2; AŞS, 133/ 261-4.

⁷⁴¹ Kazıcı, "Köle Hakları", s. 339. Örneğin, Ayşe adında bir kadın, hür bir çocuğu esirler diyerek Esirci Bekir adında birine 95 gruşa satınca, 18 Eylül 1772 yılında sürgün cezasına çarptırılarak Bursa'ya sürgün edilmiştir.

⁷⁴² AŞS, 17/90-1.

⁷⁴³ AŞS, 15/ 42-2,3.

⁷⁴⁴ AŞS, 27/ 110-3.

⁷⁴⁵ AŞS, 22/106-2.

⁷⁴⁶ Gülendam adlı cariyeye, kendisinin Acem taifesinden ve hür asıllı olduğunu iddia ederek hürriyet taslebinde bulunur. Ancak efendisi Şaban Bey "Gülendam işbu hazire bi'l-meclis olan Müslime Hatunun mülki olub rıkkıyet üzere bana seksen gruşa bey' idüb kabz-ı semen ve teslim-i mübi' eyledikten sonra hîn-i 'akdde mezbûr Gülendam rıkkıyetini ikrâr itdi" diyerek bunu ayrıca şahitler ile de ispat eder. Böylece Gülendam'ın köleliğine hükümlenir: AŞS, 21/ 158-2; AŞS, 8/ 151-5.

⁷⁴⁷ Sahillioğlu, "Bursa'da Köleler", s. 73.

inkâr eder. Bun un üzerine Abdullah evvelki sahibi tarafından müdebber edildiğini şahitlerle ispat eder ve Abdullah'ın tedbirine hükmolunur⁷⁴⁸.

Hür asıllıların yanı sıra hürriyetini kazanmış azadlı köle ve cariyeler de zaman zaman tekrardan köle olarak istihdam edilmek üzere satışa maruz kalmaktaydılar. Bunlardan bazıları ayartılarak ve kandırılarak kendisinin de isteğiyle satılırken⁷⁴⁹; bazılarının ise zorla satıldıkları görülmektedir. Akyol mahallesinde sâkine olup başkasının mu'takası iken, mahalleden İbrahim adlı sipahinin zevce-i mutlakası ve evlad-ı yârenesi olan Hadice bint-i Abdullah Kürkciyan mahallesinden Hüseyin oğlu Cuma tarafından ayartılarak Halep'te miralay Mustafa Ağa'ya satılan bir azadlı cariyedir. Mustafa Hadice'yi *cariyemdir* diyerek 45 gruşa satmış idi. ancak daha sonra Hadice'nin hüre olup İbrahim'in mutlakası olduğu haberi üzerine satış iptal edilir ve 45 gruş Mustafa Ağa'nın vekili Ahmed'e verilmesi için Cuma'ya tenbih edilir⁷⁵⁰. Aslen Mora Anabolu'dan olan Zeyneb bint-i Abdullah adlı siyah hatun da azadlı olduğu halde Kozluca mahallesi sakinlerinden Salih tarafından cariyeye olarak satılmak istendiğini şöyle ifade etmiştir: “*ben kasaba-i Gördesde Cafer Ağa nam kimesnenin mu'takası olub ma'ân İstanbul'a geldiğimizde bana istediğin yere git deyüb ben dahi Arabistana giderim beni götür deyü Osmana Bölükbaşı nam kimesne ile çıkub altı konak geldigümüzde Osmana Bölükbaşı kalub ben Yusuf Bölükbaşı nam kimesne ile Halebe geliüb Halebden bu şehre geliüb garib olmam ile mezbûr Salihin menziline sâkine olur idim mezbûr Salih beni bey' itmek murâd ider imiş*”. Zeyneb'in şikâyeti üzerine Salih, Zeyneb'i Yusuf'un mülki olup kendisine emanet bıraktığını iddia eder ancak bunu ispat edemez. Böylece satış gerçekleşmez⁷⁵¹.

Bazı kölelerin efendileri tarafından azad edildikleri halde sahibinin vefatından sonra veresesi tarafından tekrar satıldıkları dahi görülmektedir. Eğer bu azadlılar itâklarını ispat ettikleri takdirde satışları iptal edilerek tekrar hürriyetlerine kavuşabilmekteydiler⁷⁵².

Hibeye konu olan köleler, yeni sahibine teslim edildikten sonra eski sahipleri tarafından tekrardan satılamaz. Satıldığı takdirde mevhubun-leh kölenin kendisine hibe edildiğini ispat edebilirse satış geçersiz olurdu. Rebiülevvel 1108 / Eylül 1696 tarihli kayda göre, Akyol sakinlerinde vefat eden Ebulderda'nın İsmihan adlı Gürcü asıllı cariyesi tereke taksiminde kızı Melike'nin hissesine düşer. Melike bu cariyeyi oğlu Hüseyin'e hibe ve temlik eder. Ancak Mustafa Ayıntâbda olmadığı bir sırada cariyeyi fuzulen Süleyman oğlu Mustafa adlı kimseye 100 gruşa satar ve parasını alır. Hüseyin'in vekili Hacı Mehmed'in şikâyeti ve cariyeyi talebi üzerine Mustafa “*mezbûre İsmihanı mezbûre Melike tarih-i kitabdan beş ay mukaddem bana mülki olmak üzere yüz gruşa bey' ve teslim ve kabz-ı semen eyledi üç sene mukaddem oğlu mezbûr Hüseyine hibe ve temliki ma'lûmum değıldir*” deyince cariyenin hibe edildiği şahitlerle ispat edilir. Böylece İsmihan'ın vekil Hacı Mehmed'e teslimine karar verilir ve bu hususta Mustafa'ya tenbih edilir⁷⁵³.

⁷⁴⁸ AŞS, 6/ 91-2.

⁷⁴⁹ AŞS, 133/ 386-1.

⁷⁵⁰ AŞS, 39/ 72-2. Satış iptal edildikten sonra ücretlerin alıcılara geri ödenmesi “semenle rücû ” şeklinde ifade edilmektedir.

⁷⁵¹ AŞS, 38/ 624.

⁷⁵² Kayacık mahallesinden Said bin Abdullah adlı emred bir buçuk sene evvel sahibi Mehmed Beşe tarafından azad edilmiştir. Efendisinin vefatından sonra veresesi tarafından Ebubekir adlı şahsa satılmıştır. Said azad edildiğini şahitler huzurunda ispat edere hürriyetini kazanmıştır. AŞS, 22/ 14-1.

⁷⁵³ AŞS, 43/ 123-5.

Satışlarda kefillerin önemli rolü ve sorumlulukları vardır. Meselâ; bir satışta arada kefil bulunuyorsa, köle veya cariyenin aybı kusur ortaya çıktığında bundan kefil sorumlu olup köle kefil üzerine reddolunurdu⁷⁵⁴. Hatta satış esnasında taahhüd edilen kefil bulunup tayin edilmemesi bile yapılan satışın feshine neden olmaktadır⁷⁵⁵.

Köle ve cariyeye satışlarında, vücutlarının herhangi bir yerinde bariz yaraların bulunması, dişlerinin kırılmış veya düşmüş olması, fitik marazı, makadın çıkması, gece yatağını ıslatma, kamburluk, akıl noksanlığı, bakire diye satılan cariyenin bakire olmaması, satılan köle ve cariyenin milliyeti hakkında yalan söylenmesi (Rus olmayanların Rus diye satılması. Çünkü Rus köle ve cariyeler daha fazla talep edilmekteydi ve fiyatları da yüksekti), bunların çeşitli sanatları bildiği söylenip ancak bunu gerçek olmaması gibi durumlar kusur olarak kabul edilip, alıcı mahkemeye başvurarak satışın iptalini isteyebilirdi⁷⁵⁶. Ayrıca hırsız köle ve cariyelerin de satışları ispat edildiği takdirde iptal edilmektedir⁷⁵⁷. Çünkü hırsız bir köle veya cariyeye çevresinde daima tehlike arz etmektedir. Bu da efendinin zararına olacaktır.

3.5. Kölelerin Ekonomik Hayattaki Yeri ve Faaliyetleri

Köle İslâm hukukunda mülkiyete ve hukukî işlemlere konu olması bakımından “mal”, “eşya” olarak kabul edildiğinden ticari bir mal olarak alım satımına konu olsa da, hukukun diğer dalları bakımından köle mal değil “şahıs” tır. Ancak köle hür kimseden farklı statüde, kendine özgü hukukî bir varlık olup bazı noktalarda tam ehliyetli, bazılarında sınırlı ehliyetli, bazı durumlarda ise ehliyetsiz bir kimsedir⁷⁵⁸. Dolayısıyla köle ve cariyeler ticari bir mal olarak alınıp satıldıkları gibi, çeşitli ticârî faaliyetlerde bulunarak ekonomik hayata katılmaktadırlar.

Köleler başta ev içi hizmetler olmak üzere, efendilerine ait bağ-bahçelerde, tarlaların sürülmesi ve sulanmasında, ekinlerin biçilmesinde, harmanlarda, hayvanların otlatılması (çobanlık) gibi işlerde çalışarak efendilerine yardım etmekte ve aile bütçesine katkıda bulunmaktadırlar⁷⁵⁹.

Efendisi tarafından, hukukî işlemlerde bulunması için, kendisine izin verilen köleye “mezun” denir ve “ehliyeti genişletilmiş kimse” anlamına gelir⁷⁶⁰. Bu izin ile köle üzerinde sabit olan kısıtlılık durumu ve tasarruf engeli kalkar, yapacağı işlemler geçerli sayılır. Bu açıdan ticarete bulunma konusunda izin verilmiş “mezun” bir köle mükâteb köleye benzer. Ancak mükâtebe bağlayıcı iken; ticaret izni bağlayıcı değildir⁷⁶¹. Efendi verdiği izni istediği zaman geri alabilir⁷⁶². Mezun köle, bir vekil gibi olup alışverişi efendisi içindir. Belirli bir mal için ruhsat verilen köle, kendi malıyla değil, efendisinin malıyla –kazancı efendiye ait olmak

⁷⁵⁴ AŞS, 133/ 141-8.

⁷⁵⁵ AŞS, 133/347-6.

⁷⁵⁶ Sak, agt., s. 186,187, 189; Köse, agt., s. 79, 81, 84, 85.

⁷⁵⁷ Sak, agt., 189.

⁷⁵⁸ Aydın – Hamidullah, “Köle”, s.239.

⁷⁵⁹ Sak, agt., s. 208; Köse, agt., s. 92,94, 100. Ev içi hizmetlerde kadınlara hizmet etmek ve yardımcı olmak üzere daha çok cariyeler hizmet görmekteydiler. AŞS, 34/ 78-3; AŞS, 170-B/186-3; Meselâ; Tarla-yı Atik mahallesinden Canbaz Mehmed Bey, kızını Degâh-ı Ali yeniçerilerinden Bayram Beşe'ye verirken, kızının elinden bir iş gelmediği için, ölünceye kadar hizmet etmek üzere kendisini bir cariyeye almasını istemiştir. Fakat Bayram cariyeyi almadığı gibi kadına eziyet de etmektedir: AŞS, 15/ 56-3.

⁷⁶⁰ Aydın-Hamidullah, “Köle”, s.239.

⁷⁶¹ Serahsî, Şemsü'l-eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed bin Ahmed, *el-Mebsût -1000 Yılın İslam Fıkı Temel Eseri Deliller ve Hükümler*, (ed. Mustafa Cevat Akşit), C.25, Gümüşev Yayıncılık, İstanbul, s.10erahsî, el-Mebsût, s. 1.

⁷⁶² Aydın-Hamidullah, “Köle”, s.240; Fendoğlu, age., s. 165.

üzere- ticarete bulunursa, bu köle mezun olduğu şeyin haricinde bir iş yapamaz Şayet genel olarak bir izin vermişse, köle her türlü tasarrufta bulunabilir, alım-satım, rehn ve akitlerini serbestçe yapabilir⁷⁶³.

Efendinin kölesine verdiği izin üç şekilde olabilir: Birincisi, Sarih (açık) söz (kavil) ile izindir ki; efendinin, “mezunsun” veya “ticarete izin verdim” gibi sözüyle köle ticarete izinli yani mezun olur. İkincisi, zımnen (üstü örtülü olarak) de köleye ticaret için izin verebilir. Meselâ, mükâtebe akdi zımnen verilen bir izin sayılır. Üçüncüsü ise, Fiilen izindir. Efendinin kölesini dükkânına koyması veya ticaret yapması için dükkânında oturmasını emrettiği durumlarda, efendi, kölesine ticaret yapması için fiilen izin vermiş sayılır⁷⁶⁴.

Köleler efendileri adına onun vekili⁷⁶⁵ olarak ticari işleri yürütüp, efendisinin mallarını satmak üzere şehir içinde veya dışarıya götürerek satmaktaydılar. Bütün bu işleri sahibinin vekili sıfatıyla yapmaktadırlar. Haleb'den Şahin Ağa tevabiinden Yusuf bin Abdullah, Süleyman adlı uzuzn boylu siyah arabına Ayıntâb'da Pekmez Hanı'nda satıp parasını kendisine getirmesi için üç kantar sabun teslim etmiştir⁷⁶⁶. Emîn adamı Eymir Subaşı kölesi Abdullah bin Abdullah kölesi ile Sazgun köyünden üç merkeb göndermiştir⁷⁶⁷. Bunlar muhtemelen efendileri tarafından ticarete mezun edilmiş veya kitâbete kesilmiş kölelerdir.

Köleler arasında çeşitli mal ve hayvan alış verişi yapanlar da bulunmaktaydı. İbn-i Şeker mahallesinden Hacı Abdurrahman bir re's doru aygır atını, Payas kasabasında oturan Sisli oğlu İbrahim Çelebi'nin kölesi Şahin bin Abdullah'ın bargiri ile mübadele ederken⁷⁶⁸, Nasuh oğlu Mustafa ise Musul'da bir abd-i memlûkten bir re's siyah boz erkek merkeb 15,5 gruşa almıştır⁷⁶⁹. Kozluca mahallesinden Sa'dullah bin Abdullah adlı siyah arab da mahalle-i mezbûreden Mehmed oğlu Ahmed'den daha önce elli sikke altınlık kirış satın almış olup halâ 3 altın borcu olduğunu ikrar etmiştir⁷⁷⁰. Kölelerin yaptığı bu ticareti kendi malı mı yoksa efendilerinin malıyla mı yaptığı belli değil. Ancak bunların ticaret yapmaya izinli (mezun veya mükâteb) oldukları görülmektedir.

Köleler efendilerinin vekili sıfatıyla onun hesabına borç ikrârı, borç tahsli veya ödemesi de yaptıkları görülmektedir. Hacı Şaban oğlu Mahmud Ağa, dergâh-ı alî çavuşlarından Hüseyin Çavuş'ta olan 115 gruş borcunu elinde bulunan tezkire gereği Hüseyin Çavuş'un vekili olup abd-i memlûki olan Piyale bin Abdullah'tan talep eder⁷⁷¹. Bir başka borç talebi davasında ise farklı bir durum görülmektedir. Gürcü asıllı Piyale bin Abdullah, Antakiye'den Hüseyin bin Hasan adlı kimseye karz cihetiyle bir sikke altın verdiğini iddia ediğ talep eder. Hüseyin “işbu Piyalenin müteveffâ mevlâsı Mustafa Çelebide kürk bahâsı bir altın hakkım var idi Ayıntâbdan Sama vardığımda işbu Piyaleye bir altın vir didi ben dahi mezbûrdan aldım ama

⁷⁶³ Bunlar, peşin, vadeli yaptığı alım satımlar, selem (peşin para ile veresiye mal) yolu ile mal alıp satma, malı malla takas (trampa) etme şeklindeki alış-satışları geçerli akitlerdir: Serahsî, *el-Mebsût*, s. 245. Bilmen, C.VII, s. 275; Fendoğlu, *age.*, s. 165.

⁷⁶⁴ Fendoğlu, *age.*, s. 166.

⁷⁶⁵ Bir köle eğer mezun köle ise her hangi bir konuda vekil tayin edilebilmektedir: Serahsî, *el-Mebsût*, s.238; Meselâ, ... Sancağı beyi olan Ali Bey, memlûki olan Memi bin Abdullah'ı, Ayıntâb'da bulunan vakfın işlerinin yürütülmesine vekil tayin etmiştir: AŞS, 163/ 207-3.

⁷⁶⁶ AŞS, 12/ 178-3.

⁷⁶⁷ AŞS, 2/ 289-2.

⁷⁶⁸ AŞS, 34/ 39-6. Şahin'in Hacı Abdurrahman ile mübadele ettiği bargirin, daha sonra kayıp hayvan olduğu ortaya çıkmış, görülen davada bargir sahibi Mehmed oğlu Ahmed'e teslim edilmiştir.

⁷⁶⁹ AŞS, 43/ 76-2.

⁷⁷⁰ AŞS, 163/ 50-7.

⁷⁷¹ AŞS, 167/11-3.

karz almadım” der. Bunun üzerine Piyale mevlâsının kendisine “bir altın ver” dediğini ikrar edip ancak kendi malından verdiği dair talep edilen delili sunamaz⁷⁷². Piyale muhtemelen mezun bir köledir ve efendisi adına işlem yürütmektedir. Çünkü tamamen kısıtlı bir kölenin kendi malı yoktur, zaten kendisi mal konumundadır.

Kölelerin efendi ile başkası arasında olan alım satımda kefil olduğu dahi görülmektedir. Amu mahallesinden Hacı Ebubekir oğlu Ali Kaya'nın Mısır'da vefat eden kardeşi Hacı Ömer, Mehmed Beşe ile aralarından olan nar bahçesi alım satımında kölesi Kenan'ın kefil tayin etmiştir. Ömer'in vefatından sonra borç kefilden talep edilmiştir⁷⁷³.

Kölelerin yaptığı ticaret şekillerinden biri de kendini (kendi emeğini) kiraya vermesidir ve köle ücret karşılığı kendini kiraya verebilir⁷⁷⁴. Örneğin Kara Ali adlı bir gulâm Telsud köyünden Göğüş oğlu İbrahim'den üç altın karşılığında bir yıl hizmet etmek üzere kendisini kiraya vermiştir⁷⁷⁵.

Kölelerin başkalarından borç aldıkları gibi kendilerinin de başkalarına borç para verdikleri de görülmektedir. Örneğin; Molla İsa kızı Alleme'nin kızı Aişe'nin bir cariyeye 20 gruş borcu olup annesinin yanına emanet bırakılan bir altın ayna, bir altın altı buçuk miskal cebe, bir gümüş kuşak, bir çift gümüş halhal, sekiz miskal inci ve iki kızıl altını annesi evde yok iken borcuna karşılık cariyeye rehin vermiştir⁷⁷⁶. Hatta emanet tarikiyle eşya ve para verenler dahi bulunmaktadır⁷⁷⁷.

Mezun köle, her ne kadar kısıtlılığı kalkmış olsa da, kendi adına ticaret yapıp borçlandığında ve borcunu ödeyemediği takdirde satılma ile karşı karşıya kalır. Borcu vadeli ise efendisi kendisini satabilir, rehin verebilir ve kiraya verebilir ya da kendi hizmetlerinde kullanabilir. Ancak borç vadesiz ise, köleyi kendi hizmetinde kullanamaz. Çünkü alacaklılar borçlarının ödenmesini ve kölenin bu borçların ödenmesi için çalışmasını isteme hakları vardır⁷⁷⁸.

⁷⁷² AŞS, 163/ 50-7.

⁷⁷³ AŞS, 23/ 50-3. Bir kölenin efendisinin izniyle kefilliği geçerli ve bağlayıcıdır. Serahsî, *el-Mebsût*, s. 159.

⁷⁷⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, s.10.

⁷⁷⁵ AŞS, 3/112-2.

⁷⁷⁶ AŞS, 11/ 63-4.

⁷⁷⁷ AŞS, 4/ 314-4. Hayrullah bin Abdullah adlı siyah arab, Kara Said bin Abdullah yanına eski bir alaca gömlek, bir köhne çuka çakşır ve eski gök gömlek ile yirmi yedi altını emanet ettiğini iddia edip talebi üzrine, Said eşyaları ikrar, lakin altını inkâr eder. Hayrullah talep edilen delili sunamayınca, Said altın almadığına dair yemin eder.

⁷⁷⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, s. 77, 215, 216, 218.

IV. BÖLÜM

KÖLE AZADI VE KÖLELERİN AZAD EDİLDİKTEN SONRAKİ DURUMLARI

4.1. Köle Azadı ve Azad Yöntemleri

Azad, bir kölenin sahibi tarafından serbest bırakılarak hürriyetine kavuşturulmasıdır⁷⁷⁹. Arapça karşılığı “ıtk” olup azad edilen köleye ma‘tuk/ mu‘tak / atık, cariyeye ise ma‘tuka/ mu‘taka / atıka, köle ve cariyesini azad eden kişiye de mu‘tik denir. Azad edilen köle üzerinde mülkiyet hakkı ortadan kalkar ve hürriyetine kavuşur, velâyet, şehadet ve sâir tasarruflara hak kazanır⁷⁸⁰. Bir kölenin azad edilmesi İslâm hukuk literâtüründe “ıtk” ın yanı sıra “tahrîr” ve “fek” gibi tabirlerle de ifade edilmiştir⁷⁸¹.

İslâmiyet birçok noktada kölelere hürlere yakın bir statü vererek bunu sosyal hayatta uygulamaya koymuş ve hürriyetine kavuşuncaya kadar insanca yaşama imkânı sağlamıştır. İslâmiyet bir kölenin azad edilmesini dindarlığın getirdiği övgüye değer bir hareket olarak teşvik edip ve hatta köle sahiplerini bazen bu hususta yükümlü kılmaktaydı. Dolayısıyla, müsülman toplumlarda azad edilen kölelerin oranı oldukça yüksekti ve bu durum Osmanlı toplumunda da görülmekteydi. Kölelerin belli bir süre hizmetten sonra – en fazla yedi yıl, sarayda bulunanların ise dokuz yıl- azad edilmeleri yerleşmiş bir uygulama idi ve bu husus birçok kayıt tarafından da doğrulanmaktaydı⁷⁸². İslâmiyet, köleliği birden bire kaldırmak hem köleler hemde köle sahipleri açısından büyük sorun olacağından, köle azadını teşvik ederek köleliği azaltmak ve belli bir devrede eritmek amacına yönelmiştir⁷⁸³. Köleler dünya bakımından ölü derecesinde, hürriyet ise hayat hükmünde olduğuna göre; köle azad etmeyi bir ölüyü ihya etmek yani mânen diriltmek canlandırmak olarak telâkki eden İslâm, kölelerin hürriyete kavuşturulması hususunda birçok hüküm ortaya koymuştur⁷⁸⁴. Kur‘an-ı Kerim’de ve Hz. Peygamberin hadislerinde bu hususta çeşitli misaller bulunmaktadır. İnsanlar, yaptıkları hatalarının affi için, bilerek bozdukları yeminin kefareti için ve en önemlisi de Allah’ın rızasına nail olmak amacıyla köle ve cariyeye azad etmeye, onlara iyilikle muamele edip horlamamaya ve onlara karşı yapılan haksız davranışları engellemeye teşvik edilmişlerdir⁷⁸⁵.

⁷⁷⁹ Süleyman Uludağ, “Azat”, *TDVİA*, C.4, İstanbul 1991, s.311.

⁷⁸⁰ Bilmen, C.III, s.333, 339, 346; Fendoğlu, age., s.111; AŞS, 4/262-4, 272-1, 289-4.

⁷⁸¹ Aydın- Hamidullah, “Köle”, s.241; Azad etmek anlamında “tahrîr” tabirine sicillerde de rastlanmaktadır ve özellikle Allah rızası için yapılan azadlarda kullanılır. Bk.: AŞS, 45/50-2; AŞS, 50/182-1,3; AŞS, 51/184-1,2,3, 185-1.

⁷⁸² Erdem, age., s. 191, 193-200; Köse, agt., s.108; İsmail Parlatur bu sürenin beyaz köleler için dokuz, siyah kölelere için yedi yıl olarak belirlendiğini ifade eder. Parlatur, agm., s.822; toledano ise hizmet süresinin yedi ile on yıl arasında değiştiğini ifade eder.

Toledano, *Kölelik Bağları*, s.17.

⁷⁸³ Aydın-Hamidullah, “Köle”, s.241; Çelikdemir-Arıkan, “Kölelik ve Cariyelik”, s.443.

⁷⁸⁴ Bilmen, C. III, s.41; Sak, agt., s. 86.

⁷⁸⁵ *Kur‘an-ı Kerim*, Mâide/89; Muhammed/4; Ahzâb/50; Beled/13; Nisâ/25,36,92; Nûr/ 33; Bakara/ 177,221; Mücâdile/ 3,4; Tevbe/60; Hz. Peygamber de Her fırsatta köle azad ederek örnek davranışlar sergileyen Hz. Peygamber, şöyle buyurmuştur: “Allah Müslüman bir köle azat eden kimsenin, edep yerleri dâhil, bütün organlarını, o kölenin organlarına karşılık cehennemden kurtarır”, “sahip olduğu câriyeyi güzelce terbiye edip ona iyi bir eğitim veren, sonra da azat edip onu eş edinen kimsenin iki kat sevabı vardır.” en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, s. 540,541,543,545.

Köleliğin kaynağını savaş esirlerine indirgeyen İslâmiyet, aynı zamanda azad yollarını da çoğaltarak bu müesseseyi daraltmayı ve ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Bunun için zekât müessesesini de bu hususta da devreye sokmuştur ve hürriyetine kavuşmak isteyen mükateb kölelere de zekât verilmesi emredilmiştir⁷⁸⁶.

Köleler çeşitli yollarla hürriyetlerine kavuşabilmektedirler. Müslüman toplumlarda görülen en yaygın azad etme yöntemi, herhangi bir karşılık beklemezsizin sırf Allah rızası için yapılan gönüllü azaddır. Bundan başka bir bedel mukabilinde sözleşmeli (mükatebe) azad, müdebber azad(tedbir) yani kölenin azadını efendinin kendi ölümüne şart koşmasıyla yapılan azad, ümm-i veled/ümmü'l-veled (efendisinden çocuğu olan cariyeye) cariyenin efendisinin ölümüyle azadı, kefarete borcu nedeniyle azad, mecburi veya kanunî azad denilen ne efendi rızası ne de köle ile efendi arasında bir anlaşmaya bağlı olmayan devlet tarafından yapılan azad, bazı koşulların ortaya çıkmasıyla oluşan azad, kötü muameleye maruz kalan kölelerin kadılar tarafından azad edilmeleri, devlet gelirlerinin belli bir kısmının köle azadına tahsis edilmesiyle(zekât) gerçekleşen azad, gibi çeşitli azad yöntemleri bulunmaktadır⁷⁸⁷.

Aşağıda bu köle azad yöntemlerinden Ayıntâb'da uygulama alanı bulan köle azad yöntemleri örnekleriyle incelenecektir.

4.1.1. Karşılıksız (Allah Rızası İçin) Azad

Köle sahibinin hiçbir karşılık veya maddi kazanç beklemezsizin, yalnızca Allah rızasına nail olabilmek amacıyla köle azad etmesidir. İslâmiyet Müslümanları daima köle azad etmeye teşvik etmiş, bunu Allah'a bir yakınlaşma vesilesi saymıştır⁷⁸⁸. bir azadın karşılıksız ve Allah rızası için "habeten-lillah" ve "taleben li mirzatillahilazim"⁷⁸⁹ ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Sicillerden tesbit edilen belgelerden anlaşıldığı üzere Ayıntab'da kölelerin çoğunlukla karşılıksız, Allah rızası için azad edilmişlerdir. Örneğin; Tarla-yı Atik mahallesinden Emine Hatun bint-i el-merhum Ferruh Ağa abd-i memlûki olan Gürcü asıllı vasatü'l-kame(orta boylu) çatma kaşlı ve siyah gözlü sağ kaşının üstü mecruh(yaralı) Rıdvan bin Abdullah'ı Allah rızası için (hasbeten-lillahi'lazîm ve taleben li-mirzâtü'l-kerim)azad ederken⁷⁹⁰; Tarla-yı Atik mahallesinden el-Hac Osman Rus asıllı Şehribani bint-iAbdullah nam cariyesini "hasbeten-lillahi'l-azîm ve taleben li-mirzâtü'l-kerîm ... kendi malımdan azad itdim sâir ahrâr gibi hüre olsun" diyerek azad etmiştir⁷⁹¹. Bundan başka Yeni-il voyvodası olup dergâh-ı âli çavuşlarından Abdulmennan oğlu Ferruh Ağa, Gürcü asıllı cariyesi Kamer bint-i Abdullah'ı hasbeten-lillahi'l-azîm azad

⁷⁸⁶ Köleler zekâtın verileceği sekiz sınıftan beşincisi olup bunlar kendi kuvvet ve kazançları ile de olsa ödeyecek para bulamayan mükateb(sözleşmeli) kölelerdir. Bunun dışındaki kölelere zekât vermek mümkün değildir. Malikilere göre bunların hisselerine düşen para ile köle satın alınıp azad edilebilir. Sözleşmeli kölelere zekât verilebilmesi için onun Müslüman ve muhtaç olması gerekir. Vehbe Zuhayli, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, C.III, Risale Yay. İstanbul 1994, s.356,361. Sak, agt., s.86-87.

⁷⁸⁷ Aydın-Hamidullah, "Köle", s.241-243; Erdem, age., s.191-192.

⁷⁸⁸ Aydın-Hamidullah, "Köle", s.242; köle azad etmenin fazileti ayet-i kerimelerde açıkça belirtilmektedir: "fakat insan zora yönelmedi. Bu zor yolun ne olduğunu bilir misin? O köle azad etmektir..."Kur'an-ı Kerim, Beled/11-13; "iyilik yüzlerinizi doğu ve batı yönüne çevirmekten ibaret değildir. Asıl iyilik Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere inanan, Allah sevgisiyle yakınlarına, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere veren ve köle ve esirleri kurtarma uğrunda malını harcayanın ... yaptığı iyiliktir" Kur'an-ı Kerim, Bakara/ 177.

⁷⁸⁹ Halil Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyıl Sonunda Bursa'da Dokumacı Köleler", *Atatürk Yıllık Konferansları VIII (1975-1976'dan ayrı basım)*, TTK, Ankara 1983, s.220.

⁷⁹⁰ AŞS, 12/116-1.

⁷⁹¹ AŞS, 9/35-1.

ederken; Türkmen Haleb Kâtibi olup Tarla-yı Atık mahallesinde sâkin Mehmed Çelebi bin Mustafa Çavuş Çerkes asıllı orta boylu beyaz tenli kölesi Hasan bin Abdullah'ı azad etmiştir⁷⁹².

Köle sahiplerinin bazen birden fazla köle ve cariyesini azad ettikleri de oluyordu. Örneğin dergâh-ı Alî yeniçerilerinden Hasan Çavuş bin Ferruh Ağa 14 kölesini azad ederken; Beg mahallesinden Mustafa Beg ise 28 kölesi ile bir cariyesini Allah rızası için gönüllü olarak azad etmiştir⁷⁹³.

Azad işlemleri doğrudan sahipleri tarafından yapıldığı gibi vekil aracılığıyla da yapılabilmekteydi. Örneğin; Ayıntab livası sipahilerinden Mustafa bin Hamza Ağa Habeş asıllı kölesi Cevher bin Abdullah'ı kendisi Allah rızası için azad ederken; Tarla mahallesinden Said bin Abdullah'ın memlûkesi olup Habeşî'l-asıl orta boylu burnu yakı Mercan bint-iAbdullah'ı şer'î vekili olan İbrahim bin Ahmed vekâleten azad eylemiştir⁷⁹⁴.

Bazı köleler müşterek olup bunların azadlarının da müşterek yapıldığı görülmektedir. Bu tip köle sahipliği daha çok miras yolu ile varislere intikal eden sahiptir. Bu durumda olan kölelerin azadları doğrudan sahibleri tarafından veya vekiller aracılığıyla da yapılabilmektedir. Örneğin; Tıslaki mahallesinden İbrahim oğlu Musa ile validesi Tatar Hatun'un abd-i memlûki olan Eflak asıllı orta boylu sarı tenli Mahli bin Abdullah'ı Musa asâleten, validesi ise vekili dergâh-ı âli çavuşlarından Ahmed Çavuş aracılığıyla azad eylemişlerdir⁷⁹⁵. Yine cevizlice mahallesinden olup Hac yolunda vefat eden Hacı Ahmed oğlu Hacı Abdi'nin çocukları babalarından kendilerine intikal eden Macar asıllı uzun boylu burnunun sağ yanı benli Dilaver bint-iAbdullah adlı müşterek cariyelerini asâleten ve vekâleten hasbeten-lillahi'l-azîm azad eylemişler ve mezbûre Dilaver üzerinde hak-ı velâdan gayri haklarının kalmadığını bildirmişlerdir⁷⁹⁶.

Azad olaylarında kölelerin ailesi ile birlikte azad edildikleri de oluyordu. Meselâ; Kastel mahallesinden el-Hac Abdurrahman bin İbrahim abd-i memlûki olan Boğdan asıllı vasatü'l-kâme ak sakallı Derviş bin Abdullah ile dört evladı Meryem, Hasan, Murad ve Kasım'ı birlikte azad etmiştir⁷⁹⁷. Dergâh-ı Alî çavuşlarından Kaya Çavuş abd-i memlûki olan Malik bin Abdullah ile zevcesi Meryem bint-iAbdullah ve küçük oğlu Hacik ve küçük kızı Sefer'i hasbeten-lillah kendi malından azad eylemiştir⁷⁹⁸. Tarla-yı Atık mahallesinden İsa Dede kızı Fatma Hatun adlı kadın Habeş asıllı kölesi Süleyman ile bunun karısı Habeş asıllı Huriye ve kızı Mercan adlı sagireyi birlikte azad eylemiştir⁷⁹⁹.

⁷⁹² AŞS, 10/177-1; AŞS, 12/64-1.

⁷⁹³ AŞS, 12/ 156-160 arası; AŞS, 17/ 137-167 arası.

⁷⁹⁴ AŞS, 4/121-6, 360-6; Vekil aracılığıyla yapılan azad örnekleri çoğaltmak mümkündür. bk.: AŞS, 6/194-3; AŞS, 9/190-4; AŞS, 12/30-3,4; AŞS,13/208-1; AŞS, 14/205-2; AŞS, 15/44-3, 52-2, 111-3.

⁷⁹⁵ Çelikdemir-Arkan, "Kölelik ve Cariyelik", s. 450; AŞS, 12/ 66-2; bir köleye malik olan iki kişiden biri kendi hissesini azad etse köle o hisse nisbetinde azad olmuş olur. Diğer kişi ise muhayyirdir, isterse o da hissesini azad eder, isterse tedbir veya kitabette bulunur, isterse hissesinin kıymetini azad eden ortağından tazmin ettirir, isterse de hissenin kıymetini elde etmek için köleyi kazanç sahasına atar. Bilmen, C. IV, s.36; Evâil-i Şevval 1067 tarihli kayda göre Gürcü asıllı orta boylu kara gözlü kara kaşlı esmer tenli Kâmile bint-iAbdullah'ın yarı hissesi Amu mahallesinden Yusuf Çelebi bin merhum Sunullah Efendi ile ceddesi Fatıma Hatun bint-iMehmed'e ait iken diğer yarısı ise Aişe bint-imerhum Seyfullah adlı sagireye aittir ve toplam değeri 100 gruştur. Mezbur Yusuf kendi asâleten ve ceddesi tarafından da vekâleten Kâmile'nin kendilere ait olan yarım hissesini Allah rızası için azad etmiştir. Cariyenin diğer yarısı için ise Aişe ile Kâmile arasında kitabet sözleşmesi yapılmıştır. Kâmile yarım hisse bedeli olan 50 gruşu Aişe'ye ödeyerek hürriyetini kazanmıştır. bk.: AŞS, 25/5-1.

⁷⁹⁶ AŞS, 170-B/129-2.

⁷⁹⁷ AŞS, 12/39-1.

⁷⁹⁸ AŞS, 7/ 131-1.

⁷⁹⁹ AŞS, 22/96-2.

Çocuk yaştaki köle ve cariyeler genellikle anne veya babaları ile birlikte azad edilirlerken, bazen çocukların annesinden ayrı tek başına azad edildiği de görülmektedir. Meselâ; 7 Safer 1058 tarihinde kaydedilen bir belgeye göre Zülüfi Hatun Rus asıllı Miyase adlı bir cariyeyi satın aldığında Miyase hamile olup Mehmed adında bir oğlan dünyaya getirmiştir. Mezbûre Zülüfi Hatun'un şer'î vekili Osman Bey müvekkilesi Zülüfi Hatun'un Mehmed adındaki bu abdini tarih-i kitabdan yedi sene önce Allah rızası için kendi malından azad etmiştir. Bu azad mezbûr Mehmed'in şer'î vekili Kenan Bey tarafından kabul ve tasdik edilmiştir⁸⁰⁰.

Bu azadların Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla yapıldığı “hasbeten lillahi'l-azîm”, “hasbeten-lillâhi'l-azîm ve taleben li mirzâtü'l-kerîm” “hasbeten-lillahi'l-azîm ve taleben li mirzâte rabbi'r-rahîm” “hasbeten-lillahi Teâlâ”, “rızâ-yı Allahü Teâlâ” gibi ifadelerden anlaşılmaktadır. Azad belgelerinde ayrıca herhangi bir karışıklığa meydan vermemek amacıyla, kölelerin isim ve milietleri yanı sıra boyları, ten ve göz renkleri, saç sakal rengi, varsa herhangi bir fiziki kusuru, vs. gibi ayrıntılı eşkali belirtilmekteydi. Azad edilen kişiler bundan böyle hürler sınıfına dâhil olup istediği gibi kazanıp tasarruf etme hakkına sahip olmaktadır.

Azad olayında bir kimse kölesi için “bu benim oğlumdur”, “kızımdır” demesi ile köle derhal azad olmuş olur⁸⁰¹. Örneğin; Eblehan mahallesinden olup vefat eden Hacı Ali bin İbrahim açık kaşlı orta boylu ela gözlü Gürcü asıllı Mirza'yı “oğlumdur” diyerek azad etmiş. Ancak müteveffanın vasî-i muhtarı olan Nur Ali oğlu Hacı Ali'nin kendisine köle muamelesi yapıp müdahalesi üzerine Mirza'dan azad edildiğine dair şahit istenmiş. Bunun üzerine hazır bulunan üç şahit “*mezbûr Mirzayı müteveffâ-yı mekûm el-Hac Ali hâl-i huyûtunda ve kemâl-i akl-i sıhhatinde bizim huzurumuzda oğlumdur deyü malından i'tâk ve tahrîr itmekle mezbûr Mirzâ sâir ahrâr-ı asliyyîn gibi hür olmuşdur biz bu husûsa bu vech üzere şâhidleriz şehâdet dahi ıderiz*” şeklinde şehâdetleri üzerine mezbûr Mirza'nın hürriyetine hükm olunmuştur⁸⁰². Eblehan mahallesinden sakine Yemen asıllı Şahbaz bint-i Abdullah'ı bundan akdem fevt olan aynı mahalleden Hacı İbrahim oğlu Hacı Ali kendisini “kızımdır” diyerek azad etmiştir. Vereselerin müdahalesi üzerine durumu şahitler ile ispat edilmiş ve Şahbaz'ın itkına hükmolunmuştur⁸⁰³.

Bir kimsenin kölesi için “sen hürsün” demesi yeterli olup bunu her zaman tescil ettirmesi mecburi değildir. Bunu kadı huzurunda söylemesine gerek olmayıp iki şahit huzurunda söylemesi yeterlidir⁸⁰⁴. Azadlığını iddia eden bir köle azad edildiğini tescil ettirmek isterse, mahkemeye gelerek şahitlerle ispat ve tescil ettirir. Ancak tâki bir zaruret ihtiyaç hasıl olmadıkça kölelerin azadlıklarını tescil ettirme ihtiyacını pek hissetmedikleri görülmektedir. Dolayısıyla azad edildiğini bir ay sonra⁸⁰⁵ tescil ettirenler olduğu gibi, yıllar

⁸⁰⁰ AŞS, 19/220-1. Kayıtta mezbûre Miyase'nin azad edildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

⁸⁰¹ Bilmen, C.II, s.417-418. Ancak köle sahibi kölesine “seni oğlum gibi severim” dese o köle azad olmuş olmaz. Fetavâ-yı Feyziyye, s.97.

⁸⁰² AŞS, 50/182-1.

⁸⁰³ AŞS, 50/182-3.

⁸⁰⁴ Sak, agt., s. 88; Bunu şaka yollu dahi söylese bu azad geçerli olur ve bunu söyleyen kişi sonradan “bir işten maksat neyse hüküm ona göredir” kaidesine dayanarak bu sözünden cayamaz. Ahmet Şimşirgil- Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*, KTB Yay. İstanbul 2009, s.74, 88; Ancak bir kimse kölesine “hür gibisin” dese köle azad olmuş olmaz. *Fetavâ-yı Feyziyye*, s.97.

⁸⁰⁵ AŞS, 16/241-2.

sonra da tescil ettirenler görülmektedir⁸⁰⁶. Tescil işlemi bazen köleler yerine efendiler veya efendilerinin varisleri tarafından da yapılabilmekteydi. Seng-i Nakkaş mahallesinden Mehmed Beşe bin Abdullah adlı bir hayır sever orta boylu kara yağız siyah sakallı Mirza adlı abd-i memelûkini tarih-i kitabdan yirmi yıl önce azad etmesine rağmen tescil ettirmemişti. Tarih-i kitab günü bunu tescil etmiş ve ayrıca yirmi yıldan beri Mirza'nın elinde emval ve erzakdan her ne varsa hepsinin Mirza'ya ait olduğunu, bu hususta kendisi ve zevcesinin bir davası olmadığını da kaydettirmiştir⁸⁰⁷.

Azad edilen kölelere azadlı olduklarına dair sahipleri tarafından verilen azadlık belgesine "ıtk-name" adı verilmekteydi. Köleler ekseriya bunları bir nüsha yaptırıp boyunlarına takarlardı⁸⁰⁸. Azadlı kölelerin pasaportu olan bu belge, kölelerin isimleri yanısıra, dini, milliyetleri, ayrıntılı eşkalleri kim tarafından ve hangi şekilde azad edildikleri ve azad tarihlerini ihtiva etmektedir. İtk-nâme, kişinin adına verilmiş olup kölelik kaydından azad edildiğini ve adı geçen kişinin bundan sonra bütün diğer hür insanlar gibi olduğunu gösterir. Bu belgeye sahip kişi, hiç kimse tarafından hiçbir şekilde köle olduğu iddia edilemez⁸⁰⁹. Kadılar tarafından düzenlenen her ıtk-nâmeden 60 akçelik bir vergi de alınmaktaydı⁸¹⁰. Azad edilen köle, ıtk-nâmesi yazılmamış olsa da köle hürriyetine kavuşmuş olur ve o kişi tekrar köle olarak kullanılamaz. İtk-nâmesini kaybeden kişi azadlı olduğunu mahkemede şahitlerle ispat etmesi halinde, kendisine yeniden bir ıtk-nâme düzenlenerek verilmekteydi⁸¹¹. Aksi durumda ıtk-nâme verilmediği gibi yave gerekçesiyle mîrî tarafından alıkonurdu⁸¹². Köle sahibi kölesini azad ettikten sonra ıtk-nâmesini vermeyip vasiyette bulunabilir. 27 Cemâziye'l-ahir 947 tarihinde, Dündarlı Cemâatinden Ahmed oğlu Mehmed mahkemeye gelerek babası merhum Ahmed'in hayatta iken abd-i memlûkü olan dudakları yumuru uzuzn boylu ... asıllı Abidin bin Abdullah'ı azad etmiş, ıtk-nâme verilmesi için de vasiyet etmiştir. Mezbûr Mehmed babasının vasiyetini yerine getirmiştir⁸¹³.

Köle azad etme gelişigüzel bir olay olmayıp, azad edecek kişilerde bazı şartlar aranmaktadır. Meselâ; çocuklar ile mecnunların azadları sahih değildir. Çünkü Köle azad edecek kişinin hakikaten veya hükmen âkil ve baliğ olması şarttır. Ayrıca azad eden kişi hâl-i sıhhatte olması gerekiyor. Mevlâ, maraz-ı mevteinde iken kölesini azad ederse, o kişinin terekesine bakılır, eğer terekenin üçte biri kölenin değerine müsait ise köle azad olur, değil ise varisler bu azada izin vermezlerse köle azad olamaz, ancak eksik kalan meblağı

⁸⁰⁶ AŞS, 6/116-1; AŞS, 10/175-3; AŞS,13/151-2.

⁸⁰⁷ AŞS, 17/35-3. Sahipler veya varisler tarafından tescil ve tasdik edilen azad örnekleri için bk.: AŞS, 6/194-4; AŞS, 9/188-3; AŞS, 14/250-1; AŞS, 15/87-2.

⁸⁰⁸ Pakalın, C.II, s.10; Aydın-Hamidullah, "Köle", s.242;

⁸⁰⁹ Toledano, Kölelik Bağları, s.21; 17. yüzyılın ilk yıllarında, eskiden asker olan NüMBERGLİ Hans Wild sahibi tarafından azad edilerek serbest bırakılır. Dönüş yolunda Kıbrıs açıklarında batan gemiden kurtulduğunda ıtk-nâmesi dışında herşeyini yitiren Wild, belge sayesinde azadlı olduğunu kanıtlar. Dolayısıyla Bertolt Brecht'in "İnsanoğlunun en değerli parçası pasaportudur" sözü ıtk-nâmenin azadlılar için ne denli önemli ve değerli olduğunu göstermektedir. Michael Heberer, *Osmanlıda Bir Köle Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585-1588* (Eski Almanca'dan Çev.: Türkis Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2003, s.10.

⁸¹⁰ Halil İnalçık, "Adaletâmeler", *Belgeler*, C.2, S.3-4, TTK Yay. Ankara 1965, s.77.

⁸¹¹ Dergâh-ı Ali yeniçerilerinden Ahmed Beşe bin Abdullah 10 sene önce azad edildiğini ancak ıtk-nâmesini kaybettiğini iddia ederek ıtk-nâme talep etmesi üzerine kendisinden iddiasını doğrulayacak delil istenir. Bunun üzerine Dergâh-ı Ali yeniçerilerinden Mahmud Beşe bin Hasan ve Mehmed Beşe bin Abdullah ve Osman Beşe bin İsmail adlı kişiler mezbûr Ahmed Beşe'nin azad edildiğine dair şahitlik ederler. Böylece mezbûr Ahmed Beşe'ye yeniden ıtk-nâme verilmiştir. AŞS, 16/33-2.

⁸¹² AŞS, 8/151-5.

⁸¹³ AŞS, 161/28-3.

öderser azad olabilir⁸¹⁴. Akyol mahallesinde sâkin Gürcü asıllı Aîşe bint-i Abdullah Mehmed Ağa oğlu Ahmed Ağa'nın cariye-i memlûkesi olup hâl-i marazında iken azad eder ve Aîşe'yi kendi nikâhına alır. Ağanın sülûs-i malı da mezbûre Aîşe'nin kıymetine müsait olmasına rağmen, müteveffanın kızı itaka engel olur. Bunun üzerine Aîşe'nin vekili Şeyh Mehmed azad sırasında bulunan şahitleri huzura getirir ve şahitlerin şehadetinden sonra ayrıca Aîşe'ye yemin de verilir. Sonunda Aîşe'nin ıtkına ve müteveffa zimmetinde kalan 200 gruş mehrinin alınmasına hükmlenir⁸¹⁵.

Bir efendi cariyesini azad ettikten sonra nikâh ile onunla evlendiği de görülmektedir. Kayser mahallesinde sâkin Hacı Mehmed oğlu Hacı İsmail Rus asıllı uzun boylu cariyesi Reftare bint-i Abdullah'ı üç yıl önce azad etmiş ve daha sonra 100 gruş mehr-i mu'accel ve mü'eccel ile kendi nikâhına almıştır⁸¹⁶. Bir belgede ise ilginç bir durumla karşılaşmıştır. Şöyle ki; Nefs-i Tire'den Hasan oğlu Sinan Kemal oğlu Arab Mahmut adlı bir adamın oğlu Mahmud'a 40 altına Hint asıllı Kara Fatma adında bir halayık satmış. Mezbûr Ahi Kara Fatma'yu önce azad ederek kendi nikâhına almış. Ancak daha sonra bu halâyıkı Halep'e ileterek satmış⁸¹⁷. Bu halâyık bu duruma nasıl bir tepki vermiş, azad edildikten sonra tekrardan satılmasına itiraz edip hürriyetini talep etmiş midir bilinmemektedir. Davanın ilginç bir tarafı da halayığın durumu değil de satışında alıcı ve satıcı arasında alacak verecek durumu görüşülmüştür.

Bir kimse kölesini kendi oturduğu yerde azad edip, o yerin kadısına tescil ettirdiği gibi, misafir olarak veya ticaret yapmak üzere gittiği yerlerde de kölesini azad edip, orada bunu tescil ettirebilmekteydi. Meselâ; Niğde'de mütemekkin olan dergâh-ı âli müteferrikalarından Mehmed Beg oğlu Murad Ağa orta boylu açık kaşlı kara gözlü ve burnunda dağ eseri olan Habeş asıllı Salih bin Abdullah adlı şabb-ı mahlûk kölesini Ayıntab'da azad etmiştir⁸¹⁸. Bu kişinin ne sebeple Ayıntab'da bulunduğu dair bir bilgi bulunmamaktadır. Dergâh-ı âli yeniçerilerinden yetmiş dokuzuncu bölükten olup Bursa sükkânından olan Ali Beşe adlı kimse Ayıntab'da hasta olup yanında bulunan Rus asıllı orta boylu ela gözlü kölesi Süleyman bin Abdullah'ı şahitler huzurunda Allah rızası için azad etmiştir⁸¹⁹. Kastel mahallesinden Ebuderda Çelebi oğlu Bektaş Çelebi ise altı yıl önce Uyvar seferinde iken yanında bulunan orta boylu açık ela gözlü açık kaşlı sarışın Yusuf adlı kölesini azad etmişti. Evahir-i Muharrem sene 86'da ise mezbûr Yusuf'un azadını tescil ettirmişti⁸²⁰.

Bazı kimseler de vardır ki köle satın alıp azad ederler. İbn-i Şeker mahallesinden Yusuf kızı Zeyneb adlı hatun ıtkını iddia eden buğday tenli kara kaşlı kara gözlü orta boylu hafifetü'l-cism Gürcü asıllı Neslihan bint-i Abdullah için "tarih-i kitabdan altı sene mukaddem mezbûre Neslihanı iştirâ itdiğimden sonra evladım makamına addidüb Hasbeten lillahi Teâlâ ve ibtiğâ-i li mirzate rabbi'l-alâ mezbûreyi malımdan

⁸¹⁴ Bilmen, C.IV, s.34, 38; Sak, agt., s.89-90.

⁸¹⁵ AŞS, 50/ 140-1.

⁸¹⁶ AŞS, 23/63-3.

⁸¹⁷ AŞS, 133/352-3.

⁸¹⁸ AŞS, 15/ 353-2.

⁸¹⁹ AŞS, 14/ 250-2. Benzer azad örnekleri için bk.: AŞS, 13/ 181-2, 208-1; AŞS, 10/ 177-1; AŞS, 19/359-3; AŞS, 21/ 285-2; AŞS, 22/47-1,2,3; AŞS, 23/276-2; AŞS, 24/154-2, AŞS, 25/ 179-1; AŞS, 26/ 68-3; AŞS, 33/246-2; AŞS, 45/50-2.

⁸²⁰ AŞS, 32/2-3.

azad ve i'tâk ve zümre-i hürâir-i asliyyata idrâc ve ilhâk itmişdim el-hâle haze mezbûre Neslihan hüre olub üzerinde hakk-ı velâdan gayrı hakkım kalmamışdır” diyerek Neslihan’ın itkını kabul etmiştir⁸²¹.

Bir azad örneğinde ise köle azad edilirken sevabının hibe edildiği görülmektedir. Aşağıdaki belge bu hususta emsâl bir örnektir. Tarla-yı Atık mahallesinden Fatma Hatuna kocası Osman Efendi'den Habeşi asıllı Süleyman bin Abdullah ve Süleyman’ın karısı Habeşi asıllı Harir bint-i Abdullah ve bunların kızları olan Mercan kendisine hisse olarak düşmüştür. Mezbûre Fatıma mezbûr Süleyman’ı karısı Harir’i ve kızları Mercan’ı Allah rızası için azad etmiştir. Süleyman’ın azadından hasıl olan sevabını merhum Osman Efendi’nin ruhuna hibe ederken; Mercan’ın azadından hasıl olan sevabı da oğlu Zekeriya Çelebi’nin ruhuna hibe etmiştir⁸²². Harir’in sevabını da büyük ihtimal kendisine hibe etmiştir. Bu da kadının kocasına olan sadakati, vefası ve saygısını göstermektedir.

4.1.2. Tedbîr (Müdebber Azad)

İslâm hukukunda azad şekillerinden biri de tedbirdir. Tedbir, efendinin kölesinin hürriyetini kendi ölümüne şart koşması“ben öldüğüm zaman azad ol” durumu olup tedbir edilen köleye müdebber, kölesini tedbir eden efendiye müdebber adı verilir⁸²³.Tedbir tek taraflı irade beyanıyla gerçekleşen hukuki bir muamele olup tedbir yönteminde kitâbette olduğu gibi efendi verdiği sözden dönemez, kölesini bir başkasına satamaz veya hibe edemezdi. Ancak isterse tedbir eylediği kölesini ölümü beklemeden karşılıksız olarak azad edebilir, kölesini kiraya verebilirdi. Müdebber köle efendisi sağ olduğu müddetçe kendisine hizmetle yükümlüdür. Efendi müdebber eylediği cariyesi ile cinsî münâsebette bulunabilir, onu bir başkasıyla da evlendirebilirdi. Bu durumda doğan çocuklar da annesinin statüsüne tâbi olup müdebber olurlar. Ancak efendisinden çocuk dünyaya getiren müdebber cariyesinin durumu müdebberlikten çıkar ve ümmü'l-veled olur⁸²⁴.

Ayıntab'da azad edilen köleler içinde tedbir yöntemiyle azad edilen köle ve cariyelere de rastlanmaktadır. Örneğin; Beg mahallesinde sâkin eski Ayıntab mutasarrıflarından Mustafa Beg, dokuz tane cariyesini tedbir eylemiştir⁸²⁵. Sahipleri tarafından tedbîren azad edilen köle ve cariyeler aşağıda tabloda gösterilmiştir(Tablo: 15). Tedbir iki şekilde yapılmaktadır. Bunlar; Tedbîr-i mutlâk ve tedbir-i mukayyedir. Ayıntab'da tedbir belgelerinin üçünde “tedbir-i mutlâk” ifadesi geçip, diğer belgelerde herhangi bir ifade geçmemektedir. Ancak bunların da tedbir-i mutlâk olduğu tahmin edilmektedir.

⁸²¹ AŞS, 34/43-1.

⁸²² “*hasbeten lillahi'l-azim ve taleben li-mirzâte rabbi'r-rahim min a'teka rakabete mü'minete fazl-ı a'tekallahü li-küllü 'azümenha 'azven mine'n-nâr fehvasınca mezbûr Süleymanı malımdan i'tâk ve zümre-i ahrâra ilhâk idüb sevabını mersüm Osman Efendinin rûhiçün hibe itdim ve sagire-i merküme Mercanı dahi hasbeten-lillah i'tâk idüb sevabını oğlum Zekeriye Çelebi'nin rûhiçün hibe itdim ve mersüme Hariri dahi hasbeten-lillah i'tâk itdim üzerinde hak-ı velâdan gayrı hakkım yokdur ..*” AŞS, 22/ 96-1.

⁸²³ Bilmen, C.III, s.346-347; Sahillioğlu, “Bursa'da Köleler”, s.80; Erdem, age., s.192; Aydın-Hamidullah, “Köle”, s.243.; Fahrettin Atar, “Tedbir”, *TDVİA*, C. 40, İstanbul 2011, s. 258; Ali İhsan Karataş, “Bursa Şer'iyeye Sicilleri İşığında Osmanlı Devleti'nde Köleliğe Bir Bakış”, *İstem*, Yıl:5, S.9, 2007, s.148.

⁸²⁴ Bilmen, C.IV, s. 41-42; Aydın-Hamidullah, “Köle”, s.243; Atar, “Tedbir”, s.258; Sak, agt., 120; Düzdağ, age. s.156; Kaya, age., s. 102.

⁸²⁵ AŞS, 17/144-154 arası.

Tedbir-i Mutlâk, efendinin ölümüne bağlı bir azad olup bir nev'î vasiyet hükmündedir. Efendi kölesine “ben öldüğüm zaman sen hürsün” demesi tedbir-i mutlak⁸²⁶. Bu durumda köle efendisinin ölümünden sonra, o andaki kıymeti efendinin terekesinin üçte birinden fazla değil ise köle derhal azad olurdu. Eğer değeri mirasın üçte birinden fazla ise mirasçıların rızası gereklidir. Mirasçıların razı olmadığı durumda, köle üçte biri aşan meblağı onlara ancak ödediği zaman azad olurdu⁸²⁷.

Bazı durumlarda efendilerin ölümünden sonra köleler ile varisler arasında anlaşmazlıklar çıkmakta, bu durumda köleler mahkemeye başvurarak azad edildiklerini ispat etmektedirler. Bir dava örneğinde, Habeş asıllı açık kaşlı orta boylu kara gözlü Yusuf bin Abdullah bundan akdem vefat eden Kanalcı mahallesinden İbrahim Beşe tarafından tedbiren azad edilmesine ve malının üçte birine müsaid olmasına rağmen müteveffanın yeğenleri tarafından azadı inkâr edilir. Ancak mezbur Yusuf azad edilirken şahitleri vardı ve onların şahadeti üzerine Yusuf'un azadına hükmolunur⁸²⁸.

Yukarıda belirtildiği üzere bir efendi kölesini müdebber eyledikten sonra, efendi bu sözünden dönemez, kölesini başkasına satamaz ve hibe edemezdi. Ancak bazı efendilerin bu kurala uymadığı, müdebber ettiği kölesini tekrardan sattığı görülmektedir. Bilali asıllı Abdullah bin Abdullah adlı köleyi sabıkan mevlâsı olan Hasan oğlu Hacı Ali müdebber etmesine rağmen, sonradan Hacı Çerkes oğlu Hacı Şaban'a 31 sikke altına satmıştır. Mezbûr Abdullah müdebber edildiğini şahitlerle ispat etmiş ve Abdullah'ın itkına karar verilmiştir⁸²⁹.

Tablo 12: Tedbir ile azad edilen köle ve cariyeler

Mah./köy	Efendi	Köle	Milliyet	Belge No
-	Hacı Ali bin Hasan	Abdullah (e)	Bilali	6/91-2
-	Hacı Hüseyin bin Hasan	Mercan (e)	Habeşi	6/126-4
Beg Mah.	Mustafa Beg	Mukarreb (k)	Çerkes	17/144-2
Beg Mah.	Mustafa Beg	Vildan (k)	Gürcü	17/144-3
Beg Mah.	Mustafa Beg	Bedermahi(k)	Gürcü	17/145-1
Beg Mah.	Mustafa Beg	Fatıma (k)	okunamadı	17/152-2
Beg Mah.	Mustafa Beg	Eğlence (k)	Rus	17/152-3
Beg Mah.	Mustafa Beg	Şakire (k)	okunamadı	17/152-4
Beg Mah.	Mustafa Beg	Belkıs (k)	Gürcü	17/152-5
Beg Mah	Mustafa Beg	Gazel (k)	Habeşi	17/154/1
Beg Mah	Mustafa Beg	Kâtibe (k)	Macar	17/154-3

Abdurrahman kızı Cemile vekili aracılığıyla orta boylu beyaz tenli Gürcü asıllı Kahraman bint-i Abdullah'ı tedbir-i mutlâk ile müdebber eylemiştir. AŞS, 23/210-1.

⁸²⁷ Sahillioğlu, “Bursa’da Köleler”, s. 80; Sahillioğlu, “Dokumacı Köleler”, s.221; Aydın-Hamidullah, “Köle”, s.243.

⁸²⁸ AŞS, 25/172-4. Benzer bir diğer müdebber azad davasında ise; Habeş asıllı orta boylu Mercan bin Abdullah'ı efendisi Hacı Hüseyin bin Hasan bundan on yıl önce müdebber etmiş idi. ticaret için gittiği Yemen’de vefat etmesinden sonra mezbûr Mercan itkını talep eder. Müteveffanın oğlunun inkârı üzerine iddiasını şahitlerle ispat eder ve azadına hükmolunur. AŞS, 6/126-4.

⁸²⁹ AŞS, 6/ 91-2. Bir kimse “her ne zaman ölürsem şu kölem azad olsun” diye vasiyette bulunsa artık bundan böyle hiçbir şekilde sözünden dönemez. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmîyye İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C.V. Bilmen Yayınevi, İstanbul 1980, s.147; Müdebber köle efendinin ölümünden veya tayin edilen sürenin bitiminden sonra hürriyetine kavuşur ve mezhep âlimlerini çoğuna göre müdebber kölenin –borç durumu hariç- satılması câiz değildir. Vehbe Zuhayli, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, C.I, Risale Yay. İstanbul 1994, s.37-38.

Beg Mah.	Mustafa Beg	Kahraman (k)	Rus	17/154-4
Amu Mah.	El-Hac Mahmud	Kahraman (k)	-	17/185-1
-	Kutub İbrahim Efendi	Kenan (e)	Gürcü	19/192-3
Kayser Mah.	Süleyman bin Abdullah	Abdullah (e)	Nubi	20/127-4
Seng-i Tavi Mah.	Emine Hatun bint-i Süleyman Beg	Pişekâr (k) Gülçin (k)	Gürcü Rus	23/205-3 (
Tarla-yı Cedîd Mah.	Cemile bint-i Abdurrahman	Kahraman (k)	Gürcü	23/210-1
-	Süleyman Beşe bin Abdullah	Abdullah (e)	-	24/6-3
Kanalıcı Mah.	İbrahim Beşe	Yusuf (e)	Habeşi	25/172-4
Kızılcamescid Mah.	Laz Mehmed Beşe	Karakız (k)	Gürcü	26/29-5
Kızılcamescid Mah.	Satılmış	Şahbaz (e)	-	43/142-4
-	Yuli bin Ali	Harir (k)	Habeşi	164/190-4
Çukur Mah.	Bekir bin Osman	Kamer (k)	Gürcü	166/74-4
-	Nasuh Beşe bin Abdullah	Gülağa (k)	Kızılbaş	169/45-2
Çukur Mah.	Ramazan Çelebi bin El-Hac Osman	Siyavuş (e)	Rus	170-A/417-1

Tedbirin bir diğer türü ise Tedbîr-i Mukayyed olup bu vasiyetten farklı bir durum arz etmektedir. Efendiye hayatta olduğu sürece kölesinin hizmetinden yararlanma imkânını sağlayan bir mukavele aktidir. Kölenin kıymeti terekenin kıymetinin üçte birinden çok olacağından endişe eden ve buna rağmen ölümü ile kölesinin hürriyete kavuşmasını arzulayan efendiler tarafından uygulanan bir yöntemdir. Burada efendi kölenin azadının ölümünden önce herhangi bir şartın gerçekleşmesine bağlamaktadır⁸³⁰.

Tedbir-i mukayyedde “ben bu hastalığımın ölürsem ya da ben bu yolculuğum esnasında vefat edersem sen hürsün” gibi, ya da yaygın olarak efendi “ölümümün şu kadar gün önce(daha çok 40 gün) azad olsun” gibi ifadeler kullanılır. Ayıntab’da tedbir-i mukayyed ile müdebbera rastlanmasa da Kırım ve Konya’da bunun örneklerine rastlanmaktadır⁸³¹.

4.1.3. Ümm-i Ümmü’l-Veledlik (Çocuk Analığı)

Ümm-i veledlik sadece kadın köleleri yani cariyeleri ilgilendiren bir durumdur. İslâm hukukuna göre bir cariye ile efendisi nikâhsız olarak cinsi münasebette bulunabilmelerine karşın, kadın sahip ile erkek köle arasında böyle bir durum söz konusu değildir. Kadın kendi mülkü olan kölesini azad etmedikçe onunla evlenemezdi. Erkek efendi ile cariyesinin cinsi münasebette bulunması bir takım hukuki sonuçları da beraberinde getirmektedir. Efendisinden çocuk dünyaya getiren bir cariye(efendi çocuğun kendisinden olduğunu kabul ettiği takdirde) derhal ümm-i veled(çocuk annesi) statüsüne geçer ve aynı zamanda

⁸³⁰ Sak, agt., s. 125; Sak, Konya’da Köleler”, s.189; Sahillioğlu, “Bursa’da Köleler”, s. 80-81.

⁸³¹ Köse, agt., s. 115-117; Sak, agt., s. 125-127.

müdebber hükmüne de girerdi. Cariyenin hürriyeti efendisinin ölümüne bağlı idi. efendi hayatta olduğu sürece cariyeye ona hizmet etmekle yükümlü olur ve bir başkasına satılamaz veya devredilemezdi⁸³².

Efendi isterse ümm-i veledini azad ederek kendisine nikâhlayabilirdi. İsterse karşılıklı veya karşılıksız azad edebilirdi. Aynı zamanda belli bir yıl hizmet veya belli meblağ ödemek şartıyla mükâtebe de edilebilirlerdi⁸³³. Kürkçüler mahallesinden Muhsin oğlu Mirza'nın mülk-i yemin ile mâlik olduğu ümm-i veledi Gürcü asıllı Benefşe adlı cariyesinden Halil adında beş yaşında da bir oğlu vardır. Mirza mezbûre Benefşe'yi Allah rızası için azad etmiştir⁸³⁴. Bostancı mahallesinde vefat eden Hacıye Melike bint-i Abdullah Abdulkadir bin Hoca Mehmed'in ümm-i veledi olup Abdulkadir'in vefatından sonra hürriyetine kavuşan Hacıye Melike Hacı Sıdkı bin Hacı İbrahim ile evlenmiştir⁸³⁵.

Bazen ümm-i veledler sahipleri tarafından azad edilmesine ve başkasıyla evlenmelerine rağmen sonradan tekrardan köle muamelesine maruz kalabiliyorlardı. İbn-i Şeker mahallesinde sâkin iken gaybet-i münkati' ile gâib olan (hayat ve memâtı bilinmeyen) Halil oğlu İbrahim, İsmihan bint-i Abdullah adlı ümm-i veledini azad etmiş ve tarih-i kitabdan yedi yıl önce velâyeten mezbûreyi Kızılcamescid mahallesinden Mehmed bin Hüseyin'e 30 gruş mehir tesmiyesiyle nikâhlamıştır. İsmihan'ın bu kişiden Hüseyin adında bir oğlu olmuştur ve daha sonra Mehmed vefat etmiştir. Bunun üzerine İbrahim'in vekili olan Mustafa bin Osman Efendi mezbûre İsmihan'ın ümm-i veled olmasına rağmen mevlası tarafından evlendirildiği, zevcinin vefatıyla rıkk-ı nâkısâ ile rıkk olduğunu ve 30 gruş mehrin mevlâsı İbrahim'e aid olduğunu iddia eder. Ancak İsmihan'ın şer'i vekili olan İbrahim bin Hüseyin müvekkilesinin tarih-i mezkûrda mevlâsı gâib-i mezkûr İbrahim tarafından azad edilip ondan sonra Mehmed ile evlendirdiğini söyler ve bunu da şahitler ile ispatlar. Sonuç olarak İsmihan'ın hürriyetine hükmolunur ve vekil Mustafa davadan men' edilir⁸³⁶.

Bir cariyeye efendisinden hamile kalınca fiilen müdebber hükmüne girer ve aynı zamanda ümm-i veled statüsüne geçer. Ümm-i veled olab bir cariyeye efendisinin ölümü ile ona varis olamazken, dünyaya getirdiği çocuğu veya henüz doğurmadığı hamli, efendi tarafından kabul edilmişse babasının mirasından normal bir varis gibi pay alabilir⁸³⁷. İbn-i Kör mahallesinden Yusuf Bey vefat ettiğinde verâseti ümmü'l-veledi Mülayim bint-i Abdullah'tan olma çocukları Abdulcelil ile Emine'ye intikal etmiştir. Çocukların valideleri olan Mülayim cariyeye olduğundan mirastan hisse alamamıştır. Fakat oğlu Abdulcelil ve ardından kızı Emine vefat edince her ikisinden de kendisine hisse intikal etmiştir⁸³⁸. Mezbûre Mülayim oğlu Abdulcelil ve kızı Emine'nin vefatından sonra onlardan kendisine intikal eden hissesini almak üzere Ayıntab kalesi sakinlerinden Mehmed Beşe bin El-Hac Ali'yi kendisine vekil tayin etmiştir⁸³⁹.

⁸³² Sahillioğlu, "Bursa'da Köleler", s. 81-82; Erdem, age., s.191; bir kimse cariyesinin doğurduğu çocuk için "bu bendendir" dese çocuğun nesebi kendisinden sabit olmuş olur ve artık sözünden dönemez. Bilmen, C.II, S.404; Düzdağ, age. s.165; 23 Zilkade 958 tarihinde İshak Koca adlı şahsın vekili olan Hacı Mehmed vasıtasıyla Habeşi asıllı Ebreksitti adlı ümm-i veledinden mütevellid olan Mehmed adlı akil ve bâliğ olan oğlanın müvekkilinin sulbi oğlu olduğunu söyleyerek dava etmiş ve Mehmed'in İshak Koca'nın oğlu olduğuna hükmolunmuştur. AŞS, 162/ 396-3. Dikkat edilirse baba çocuğun kendisinden olduğunu çocuk akil ve bâliğ olunca onaylamıştır. Bu vakte kadar neden onaylamadığı hususunda bir bilgi bulunmamaktadır.

⁸³³ Sahillioğlu, "Bursa'da Köleler", s.82.

⁸³⁴ AŞS, 4/286-5.

⁸³⁵ AŞS, 133/214-5; ümm-i veled efendisinin ölümünden sonra kesin bir şekilde azad olur. Kaya, age., s.103.

⁸³⁶ AŞS, 39/101-2.; benzer başka dava örneği için bk.: AŞS, 170-A/392-1.

⁸³⁷ Sahillioğlu, "Bursa'da Köleler", s. 82; AŞS, 19/219-2.

⁸³⁸ AŞS, 14/378-3.

⁸³⁹ AŞS, 14/ 383-1.

Şehreküstü mahallesinden el-Hac Zekeriyya vefat ettiğinde geride Hüseyin, Zekeriyya ve Ramazan adlı üç çocuğu vardı. Bunlardan Zekeriyy Mihri Hatun'dan olma çocuğu iken; Hüseyin ve Ramazan ise Nefise nam cariyesinden olma çocuklarıdır. Bu çocukların her birine babalarından 250 'şer gruş isabet ederken; Zekeriyya'ya ayrıca annesi Mihri Hatun'dan da 109 gruşluk eşya isabat etmiştir⁸⁴⁰. Örnekte görüldüğü üzere Nefise carriye olduğu için cariyeye zevcesinden hisse verilmez idi. ancak çocukları baba tarafından kabul edildiğinden hür kadından olma çocuk gibi onlar da baba mirasından aynı derecede hisse alırlar.

Sam karyesinden Mahmud oğlu Hacı Hasan vefat ettiğinde verâseti toplam 5300 gruş idi ve zevcesi Minnet kızı Meryem, altı oğlu ve on kızı vardı. Ayrıca cariyesi Çerkes bint-i Abdullah da hamile idi. dolayısıyla muhallelatı 18 hisseye bölünecekti. Terekeden alacaklar verecekler halledildikten sonra 4500 gruş kalmıştır. Bundan her erkek çucuğa 333 gruş, her kız çocuğa ve zevcesi Meryem'e 166 gruş 2 sülüs hisse düşmüştür. Onsekizinci hisse ise cariyeye Çekes'in kendisi değil hamli idi. Ceninin için belirlenen hisse, erkek çocuklara verilen hisse ile aynı olup 333 gruştur⁸⁴¹. Cevizlice mahallesinden Hüseyin Ağa oğlu Hasan Ağa vefat ettiğinde verâseti İbrahim Ağa kızı Zeliha, Abdullah kızı Emine ve Abdullah kızı Şahbaz adlı zevceleri ile küçük kızları Fatıma, Aişe, Zeyneb, Gevher ile cariyesinin hamli "cenin min emetü'l-müstevlede" ne isbat etmiştir. Bütün hesap kitap sonucunda terekesinde 2767 gruş kalmış olup her bir zevcesine 115 gruş ve 1 sülüs verilmiş. Ancak çocuklar ile hamlin hisseleri taksim edilmeyip mevkufa kalmıştır⁸⁴².

Ümmü'l-veled cariyeye, efendisi ölünce hamli sebebiyle azad olsa bile malından hisse alamayacağı için hamline isabet eden hisselerin korunup gözetilmesi için biri gerekiyordu. Dolayısıyla, bir kimse vefat ettiğinden verâseti vârisler arasında pay edilirken, küçük çocuklara ve cariyelerden olan hamle isabet eden hisselerin muhafazası ve işletilmesi için vasîler tayin edilirdi. 22 Şevvâl 1098 /31 Ağustos 1687 tarihli kayda göre, Tarla-yı Atık mahallesinden Hacı Yusuf oğlu Hacı Ebubekir Efendi vefat edince küçük oğulları Mehmed, Mustafa ve memlûkesi Ferruh bint-i Abdullah'tan zahir olan hamle (cenin) isabet eden mirâs hisselerinin muhafaza ve işletilmesi için çocukların büyük karındaşları olan Yusuf Ağa vasi tayin edilmiştir⁸⁴³. Akyol mahallesinden el-Hac Mehmed bin Mahmud'un vefatıyla verâseti cariyesi Gülbeyaz bint-i Abdullah'tan olma cenine isabet eder. Bu malların hıfzı için de müteveffanın kardeşi Cuma vasî tayin edilir. Cuma müteveffanın İmama bin Ramazan adlı şahısta olan 146 gruş borcunu da vesâyeten tahsil eder⁸⁴⁴.

⁸⁴⁰ AŞS, 20/95-3.

⁸⁴¹ AŞS, 172/146-1. Bir kimse vefat ettiğinde mirâs dağılımında, anne karındaki bir çocuğa (cenin) mirâs payı ayrılır. Sağ doğduğunda mülkiyetini kazanır, ölü doğduğu takdirde miras onun yokluğuna göre yeniden hesaplanır. Eğer haksız bir fiil neticesinde ölü doğarsa, sağ doğmuş gibi işlem yapılır. Aktan, "Miras", s.144.

⁸⁴² AŞS,172/ 12-1.

⁸⁴³ AŞS, 36/121-3.

⁸⁴⁴ AŞS, 36/ 209-2.

4.1.4. Şartlı Azad

Sicillerde bazı azatlar vardır ki mükâtebe dışında herhangi bir şarta bağlı olarak gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu tür azadda efendi kölesinin hürriyetini bir şarta bağlamakta ve şart yerine geldiğinde köle hürriyetine kavuşmaktadır.

Kölesini şartlı olarak azad eden efendilerden biri olan Alineccar mahallesinden Hacı Ali oğlu Mehmed Çelebi'dir. Mehmed Çelebi, Gürcü asıllı, ela gözlü, kara kaşlı, beyaz tenli kölesi Kenan bin Abdullah adlı emred kölesinin azadını oğlu Ramazan'ın evlenmesine şart koşturmuş ve bu Kenan tarafından kabul edilmiştir⁸⁴⁵.

4.1.5. Kefaret Borcu Olarak Azad

İslâmiyet köleliği azaltmak ve belli bir süreç içinde ortadan kaldırmak amacıyla kölelerin hürriyete kavuşturacak çeşitli yöntemler ve yollar sunmuş olup bu yöntemlerden biri de kefarete borcuna mukabil köle azadı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kefaret, dinin belirli yasaklarını ihlal eden kimsenin hem ceza hem de Allah'tan af dilemek amacıyla yükümlü tutulduğu köle azad etme, oruç tutma, fakiri doyurma ve giydirme gibi malî veya bedenî nitelikli ibadetlerin genel adıdır⁸⁴⁶. Kefaret borcu olarak köle azadı sadece İslâm hukukuna has bir durum olup belirli suç ve günahları işleyenler kefarete olarak köle azad ederler⁸⁴⁷.

Kefarete olarak köle azad etmek Kur'an'da bilerek yapılan yeminin bozulması, zihâr yemini, hatâen adam öldürme gibi üç sebepte öngürülürken, sünnette ayrıca ramazan orucunun bilerek ve mazaretsiz bozulması da kefarete sebebi sayılmaktadır ve bunların kefaretinde ilk sırayı köle azadı almaktadır⁸⁴⁸. Bazı günahların afvı için köle veya cariye azad etmek suretiyle kefarete borcu ödemek, İslâmiyet'in bu husustaki ulvî gayesini, hürriyete verdiği büyük değeri gözler önüne sermektedir⁸⁴⁹.

Kefarete borcu olarak köle azad etme ile ilgili bir belge tespit edilmiş olup bu da yemin kefareti ile alakalı bir azaddır. Şöyle ki; Hayik Müslüman mahallesinden Memi oğlu el-Hac Ahmed Ağa vefat etmeden önce kefarete yemini için Osman bin Abdullah adlı şabb-ı emred kölesini azad etmişti. Ancak Ahmed Ağa'nın vefatından sonra verese mezbur Osman'ı köle olarak istihdam etmek isterler. Osman bunun üzerine mahkemeye başvurarak "*müteveffâ-yı mezbûr el-Hac Ahmed Ağa hâl-i huyûtunda ve kemâl-i sıhhatinde kefarete yemini için beni malından azad ve i'tk ve zümre-i hürâire idrâc ve ilhak itdi*" diyerek itkını iddia eder. Karşı tarafın inkârı üzerine şahitler devreye girer ve "*müteveffâ-yı mezbûr hâl-i huyûtunda ve kemâl-i sıhhatinde mezbûr Osmanı bizim huzurumuzda kefarete yemini için malından azad ve i'tak itdi biz bu hususa bu vech üzere şahidleri şehâdet dahi ideriz*" şeklinde şahadetlerinden sonra mezbûr Osman'ın itkına karar verilir⁸⁵⁰. Kefarete gerektiren bu fiillerin doğrudan veya dolaylı olarak köle ve kölelikle herhangi

⁸⁴⁵ " Mezbûr Kenanın 'tki oğlum Ramazan nam emredin tezvîcine ta'allik itdüm mezbûr Ramazanı tezvîc eylediğim hinde mezbûr Kenan malından azad olub sair ahrâr-ı asliyyîn gibi hür olsun" AŞS, 19/23-3.

⁸⁴⁶ Rahmi Yaran, "Kefâret-Fıkıh", TDVİA, C.25, Ankara 2022, 179.

⁸⁴⁷ Aydın-Hamidullah, "Köle", s.242; İnsan hak ve hürriyetine büyük önem veren İslâm'ın, köle azadını büyük seaplardan sayması ve kefaretin ifâsında köle azadını ilk sıraya koyması kölelerin hürriyetlerine kavuşması için çeşitli ortam ve vesileler geliştirdiğinin açık örneklerinden biridir. Yaran, "Kefâret-Fıkıh", s.182.

⁸⁴⁸ Yaran, "Kefâret-Fıkıh", s.180-181. Bilmen, *İlmihal*, s.304-307; Zuhayli, C.IX, s. 77, 426,429, 470, 475, 476.

⁸⁴⁹ Bilmen, C.IV, s. 32-33.

⁸⁵⁰ AŞS, 38/180-2.

bir ilişkileri olmamasına rağmen, İslâmiyet bu vesile ile aslında köleliği eritip insanların hürriyetine kavuşmasını amaçlamaktadır.

4.1.6. Mükâtebe (Kitabet Yöntemi)

Kölelerin hürriyetini elde etmek amacıyla efendisi ile yapmış oldukları anlaşmaya/sözleşmeye mükâtebe ya da kitabet adı verilir. Bu akdin taraflarından köleye mükâteb, efendiye mükâtib denir⁸⁵¹. Anlaşılan bedele de bedel-i kitabet denir⁸⁵². Bu yöntem her iki tarafında yararına olup bu sözleşme gönüllülük ilkesine dayanıyordu ve tarafların hiç birine zorla kabul ettirilemezdi. Kölenin kendisi de mükâtebe yapmayı isteyebilirdi, sözleşme koşullarına bağlı olarak, hürriyetinin bedelinin, aynî veya nakdî ya da hizmet vererek öderdi⁸⁵³. Mükâtebe yöntemi ile köle azad etmek bazı ayet ve hadisler ile de tavsiye edilmiş, hürriyetine kavuşmak isteyen mükâteb köle ve cariyelere zekât verilmesi de istenmiştir⁸⁵⁴.

Mükâtebe mutlak azad gibi geri dönüşü olmayan hukuki bir işlemdir. Kölenin rızası olmaksızın, köle sahibi sözleşmeyi tek taraflı olarak bozamaz ve bu sonucu doğuracak bir işlem yapamazdı. Bir köle mükâtebe sözleşmesini yaptığı andan itibaren kendi adına çalışma, hukukî tasarruflarda bulunma, malının sahibi olma, çalışıp kazanç elde edebilmek için yolculuğa çıkma hakkını kazanır. Efendinin onun üzerindeki tasarruf yetkisi sona erer; artık satamaz, hibe edemez, rehin veremez, kendi hesabına çalışmaya zorlayamaz ve kendisine hizmet ettiremez. Cariyesini istifraş edemez. Bununla birlikte köle ile efendi arasındaki rakabe mülkiyeti ilişkisi kitabet süresi bitinceye veya bedelini tamamen tahsil edinceye kadar devam eder⁸⁵⁵.

Mükâtebenin altında genellikle kölenin sadakatle hizmetini sağlamak amacı yatmaktadır ve kitabet akdi çeşitli şekillerde yapılmaktadır. Bunlar belirli bir meblağı ödemek, belirli bir süre hizmet etmek ve herhangi bir şarta bağlı yapılan kitabetir⁸⁵⁶. Ayıntab sicillerinde iki adet kitabet belgesi tespit edilmiş olup bunlardan biri belirli bir süre hizmet, diğeri ise belirli bir meblağı ödemek üzere yapılan mükâtebe iddiası akidleridir.

Belirli bir süre hizmet anlaşmalarında hizmet süresi efendi tarafından belirlenir ve köle bunu kabul eder. Mükâteb köle bu hizmet süresi içinde efendisine hizmet etmekle yükümlü olup kazancı da efendisine ait olur. Belirlenen bu süre zarfında efendi kölesi veya cariyesini başkasına satamaz ve belirlenen süre

⁸⁵¹ Fahrettin Atar, "Mükâtebe", *TDVİA*, C. 31, Ankara 2020, s. 530. Ahmed Akgündüz,

Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri IV. Kitap, I Kısım, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1992, s. 223.

⁸⁵² Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri VI. Kitap II. Kısım*, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1993, s.587.

⁸⁵³ Meselâ; İstanbul'un fethinden sonra ele geçirilen Rum esirlerin İstanbul surlarını tamir karşılığında hürriyetlerini kazanmaları, 15. yüzyılda Bursa'da bölgenin şartlarına göre kölelerin bedel olarak belirli bir miktar kumaşı dokumaları bunun tipik bir örnekleridir. Aydın-Hamidullah, "Köle", s.243; Köse, agt., s.117-118.

⁸⁵⁴ " Ellerinizi altında bulunanlardan (köleler ve cariyelerden) mükâtebe yapmak isteyenlere, eğer kendilerinden bir hayır görüyorsanız, hemen mükâtebe yapın. Allah'ın size verdiği maldan siz de onlara verin". Kur'an-ı Kerim, Nur/33; Değişik vesilelerle köle azadını teşvik ve tavsiye eden Hz. Peygamber, Allah'ın mükâteb köleye yardım eden kimseler için büyük ödüller vaad ettiğini haber vermiştir. Bu yolun işletilmesini özel olarak istemiş olan Hz. Peygamber, kitabet sözleşmesi yapan bazı kölelerin kitabet bedelini tedarik etmeleriyle bizzat ilgilenmiş ve onlara maddi destek sağlamay çalışmıştır. Atar, "Mükâtebe", s. 530; Bilmen, C.IV, s.117; Zuhayli, C.III, s.361. Akgündüz, *Kanunnâmeler*, IV, s. 222,224.

⁸⁵⁵ Mâlikî ve Hanbelîler'e göre sahih bir mükâtebe anlaşması hem efendi hemde köle açısından bağlayıcı bir akid olup geçerli bir sebep olmadıkça her iki taraf da bunu tek taraflı bozamaz. Hanefî ve Şâfiîler ise bu anlaşmanın efendi açısından bağlayıcı olup köle açısından bağlayıcı olmadığı görüşündedirler. Fakihlerin çoğunluğuna göre tarafların karşılıklı rızası ile hâkimin hükmüne ihtiyaç olmadan mükâtebe anlaşması feshedilebilir. Atar, "Mükâtebe", s. 531-532; Aydın-Hamidullah, "Köle", s.242.

⁸⁵⁶ Sahillioğlu, "Dokumacı Köleler", s.221; Sak, agt., s.109.

bitince köle derhal azad olur⁸⁵⁷. Belgede mükâtebe ya da kitabet ifadeleri geçmese de bunun kitabet olduğu anlaşılmaktadır. Fahrü'l-ayân Mehmed Ağa bin Şahverdi Mora asıllı orta boylu(vasatü'l-kame) sağ eli sakat siyah Mübarek bin Abdullah adlı kölesini “*tarih-i sicilden altı yıla değin bana hizmet idüb tarih-i mezbûrdan sonra hasbeten-lillâh azad ol(dun/asın?)*” diyerek mezbûr Mübarek ile anlaşma yapmış ve anlaşma Mübarek tarafından kabul edilmiştir⁸⁵⁸. Belirli bir süre hizmette, hizmet süresi birkaç aydan 14 yıla kadar olabilirdi. Bu süreyi köle için ödenen paranın günün râyici yevmiye tutarı, efendinin kölesine verdiği önem ve ikisi arasındaki beşerî ilişkiler belirlerdi⁸⁵⁹.

Belirli bir meblağı ödemek şartı ile ilgili kitabet belgesi ise azadı ispat davasıdır. Şöyleki; Rus asıllı sarışın ve sakallı Bayram bin Abdullah mevlâsı olan Hacı Salih oğlu Mehmed'in “beni azad idüb ma'tukumdur didi” sözleriyle kendisini azad ettiğini iddia edip itkını talep eder. Durum mezbûr Mehmet'e sorulduğunda o ise “*otuz sikke altına mükâteb idüb beş sikkesini alub mâ'dâsın zimmetindedir azad eylemedim*” diye Bayram'ın iddiasını inkâr eder. Bunun üzerine Bayram'dan iddiasını ispatlayacak delil istenir. Neyse ki azad sırasında şahitler vardı ve bu kişiler mezbûr Mehmet'in Bayram'ı azad ettiğine dair şahadet ederler ve Bayram'ın azadına hükm olunur⁸⁶⁰. Mehmet mükâtebe iddiasında bulunarak azadlısından faydalanmaya çalışmaktadır.

Belli bir meblağı ödemeye yönelik bir diğer örnekte ise cariyenin yarım hissesi bu kitabete tabi tutulmuştur. 100 gruş değerinde olan Kâmile adlı Gürcü asıllı cariyenin yarım hissesi hissedarı tarafından Allah rızası için azad edilirken; diğer yarı hissesi için hissedarı ile 50 gruşluk bir kitabet yapılmıştır. Belgede doğrudan kitabet kelimesi geçmese de bunun kitabet olduğu belgede geçen “si'âyeten⁸⁶¹” kelimesinden anlaşılmaktadır ve belge aşağıya aynen nakledilmektedir:

“Mahmiyye-i Ayıntâb mahallatından Amu mahallesinde sâkin fahrü'l-muhâdim Yusuf Çelebi ibn el-merhûm Sun'ullah Efendi kendisi tarafından asıl ve ceddesi tarafından fahrü'l-muhadderât Fatıma hatun ibnete Mehmed tarafından husûs-ı atü'l-beyâna vekil olub mezbûrenin zâtını ma'rifet-i şer'îyye ile 'ârifân olan fahrü'l-kuzât Mehmed Efendi ibn İbrahim Çelebi ve Mehmed Çelebi ibn Ahmed Efendi şehâdetleriyle şer'ân vekâleti sâbite oldukdan sonra vekâleten şer'-i şerif-i şâmîü'l-imâd ve mahfil-i dîn-i münîf râsihü'l-evtâddan kendilere rikkını mu'terif olan orta boylu kara gözli kara kaşlı esmer alun Gürciyetü'l-asıl sahibetü'l-kitab Kâmile bint-i-Abdullah tarafından 'tk-ı atü'l-beyânı tasdîke vekil olub şahidân-ı mezbûrân şehâdetleri ile vekâleti sâbite olan mefharü'l-müderresin Abdurrahman Efendi ibn el-Hac Hamza mahzarında ikrâr ve takrîr-i kelâm idüb mevsûfe-i mezbûrenin nısfı benim ve müvekkilimin mülki olub nısf-ı aharısı Aişe ibnete el-merhûm Seyfullah Efendi naam sagîrenin mülki olub ve kıymet-i 'âdile ile yüz gruş takdîm olunub rikkını sikât-ı ihbârından sonra halâ ben mezbûre-i mevsûfede olan nısf hisse-i şer'îyyemi hasbeten lillahi Teâlâ ve taleben li mirzâte Rabbi'l-'alâ ve haseneten li vech-i Resûlullahi'l-'alâ malımızdan

⁸⁵⁷ Mes'ele: Zeyd abd-i memlûkü Amr'a “bana on yıl hizmet eyle de azad ol” deyip Amr dahi kabul eylese, on yıl tamam olmadan Zeyd, Amr'ın rızası yok iken Amr'ı ahara bey' eylemeğe kâdir olur mu? El-Cevab: Ta'lik-i mahz ise olur, kitabet ise olmaz”. Düздаğ, age., s. 158; Sak, agt., s.113.

⁸⁵⁸ AŞS, 202-5.

⁸⁵⁹ Sahillioğlu, “Dokumacı Köleler”, s.221.

⁸⁶⁰ AŞS, 46/202-5.

⁸⁶¹ Siâye: mükâtebin kitabet bedelini ödeyebilmesi için çalışması: Devellioğlu, s.1110.

tahrîr ve i'tâk ve zümre-i hürâir-i asliyyâta idrâc ve ilhâk eyledik mevsûfe-i mezbûre Kâmileden sagîre-i mezbûrenin nısf hissesine elli gruş isâbet idüb meblağ-ı mezbûr elli gruşı mevsûfe-i mezbûre Kâmile si'ayete ta'ahhüd ve iltizâm eyledi ba'de'l-yevm mevsûfe-i mezbûre kul ... bih üzere hak-ı velâdan gayrı hakkımız kalmadı didikde gibbe't-tasdîkü'ş-şer'î mâ-vaka' bi't-taleb ketb olundu fi evâil-i Şevvâli'l-mükerrerem sene seb'a ve sittîn ve elf"⁸⁶².

Belli bir meblağı ödemek şartı ile yapılan mükâtebelerde köleler bu parayı kazanırken sahiplerinin yanında kalmak zorunda olmayıp, serebestçe çalışabilme imkânına sahiptirler. Ayrıca köleler borçlarını çeşitli şekillerde ödeyebilmektedirler. Borcu aylık, yıllık taksitler halinde ödeyebilecekleri gibi her ne zaman öder ise o zaman azad olurlardı. Kitabet yönetimi ile azad çeşitlerine Konya ve Kırım'da bolca rastlanmaktadır⁸⁶³.

4.2. Efendi ve Azadlılar Arasındaki Velâ İlişkisi

Köleler azad edildikten sonra köle ile efendi arasındaki ilişkiler tamamen sona ermiyordu. Çünkü yıllarca birlikte yaşamadan kaynaklı aralarında oluşan bir gönül bağı vardı, ayrıca hukukî bazı haklardan kaynaklanan bir çeşit velâyet bağı oluşuyordu. Velâyet kan bağı dışında bir bağ olup efendiye azad ettiği köle veya cariyesinin mirasçısı olma hakkını getirmekteydi⁸⁶⁴. İşte efendiyi azad ettiği kölesinin mirasçısı olma durumuna getiren hukuki hakka fıkihta velâ; aralarında velâ bağı bulunan taraflardan her birine ise mevlâ adı verilir. Dolayısıyla mevlâ, hem kölesini azad eden efendi, hem de azad edilen köle için kullanılan müşterek bir isimdir⁸⁶⁵.

Sicillerde tespit edilen azad belgelerinde çoğunlukla efendi köle veya cariyesini azad ettikten sora "sâir ahrâr-ı müslimîn gibi hür olub min-ba'd mevlâ için u'teka üzerine sâbit olan hak-ı velâdan gayrı hakkım kalmadı" gibi veya benzeri ifadesinde, köle her ne kadar artık hür olsa da, efendisinin üzerinde belli bir hakkının (velâ hakkı) olduğu anlaşılmaktadır velev ki bu ifadeler geçmese bile⁸⁶⁶. Çünkü velâ azadlıktan doğan hukukî bir hak olup sadece azad edene ait bir haktır. Efendinin üzerinde velâ hakkı bulunmaması şartıyla kölesini azad etme gibi hakkı yoktur ve bu şart geçersizdir⁸⁶⁷.

Velâ hakkına aynı zamanda asabe-i sebebiyye veya usûbet-i sebebiyye de denilmektedir. Bir kimse sahip olduğu köle veya cariyesini hangi şekilde azad ederse etsin onun üzerinde velâ hakkı vardır⁸⁶⁸. Azad edilen köle asabe ve ashâbü'l-ferâiz grubundan bir mirasçı bırakmadan ölürse muhalefatı diğer mirasçı gruplarına veya son mirasçı sıfatıyla devlete kalmayıp efendisine kalır⁸⁶⁹. Ancak bu hinde efendi hayatta değil

⁸⁶² AŞS, 25/5-1. bir köleye malik olan iki kişiden biri kendi hissesini azad etse köle o hisse nisbetinde azad olmuş olur. Diğer kişi ise muhayyirdir, isterse o da hissesini azad eder, isterse tedbir veya kitabette bulunur, isterse hissesinin kıymetini azad eden ortağından tazmin ettirir, isterse de hissenin kıymetini elde etmek için köleyi kazanç sahasına atar. Bilmen, C. IV, s.36.

⁸⁶³ Sak, agt., s.110-119; Köse, agt., s. 118-126.

⁸⁶⁴ Aydın-Hamidullah, "Köle", s.243; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku I*, s.424.

⁸⁶⁵ Şükrü Özen, "Velâ", *TDVİA*, C.43, İstanbul 2013, s. 11; Şimşirgil-Ekinci, age., s. 135.

⁸⁶⁶ AŞS, 12/64-1, 116-1, 181-2, 208-1,284-1; AŞS, 14/262-1,335-1; AŞS, 21/285-2, Gibi örnekler çoğaltılabilir.

⁸⁶⁷ Velâ hakkı neseb bağı bağlayıcı bir hak olduğundan iptal edilemez, satılamaz, hibe, sadaka veya vasiyet gibi yollarla başkasına devredilemez. Özen, "Velâ", s.12-13; Bilmen, C.IV, s.64; Abdurrahman Yazıcı, *İslâm Miras Hukukunda Asabe Yoluyla Mirasçılık*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011, s.291.

⁸⁶⁸ Sak, agt., s. 143; Bilmen, C.IV, s.63-64.; Hayreddin Karaman, "Asabe", *TDVİA*, C.3, İstanbul 1991, s.453; AŞS, 17/139-3,4; ŞS, 20/127-4.

⁸⁶⁹ AŞS, 42/253-5, 254-2; Aydın-Hamidullah, "Köle", s.243; İsmail Yiğit, "Mevâli", *TDVİA*, C.29, Ankara 2004, s.424; Kölesini azad eden kişi, azad ettiği kişinin malı hakkında Hz. Peygambere sorması üzerine Resulullah" Eğer geriye asabe bırakmayarak

ise onun yerine, kız evladı dışında bi nefsihi asabe vârisleri(erkek vârisler) vâris olurlar⁸⁷⁰. Tarla-yı Atık mahallesinden Mustafa Beg ile Ahmed Ağa'nın babaları olup vefat eden Ömer Ağa'nın abd-i mu'takı el-Hac Hasan bin Abdullah vefat etmiştir. Mustafa Beg, Hasan'ın metrukâtına el koyan kardeşi Ahmed Ağa'dan kendisine düşen hissesini talep etmiş ve almıştır⁸⁷¹. Rum Kale'de vefat eden Receb Çavuş'un abd-i mu'takı Behram bin Abdullah'ın vefatından sonra metrukâtı müteveffâ Receb Çavuşu'un oğulları Ahmed Çelebi ve Ebubekir ile vefat eden kızı Zelale'nin kızı Fatma ve Behram'ın zevcesi Zeyneb arasında vekiller vasıtasıyla paylaştırılmıştır⁸⁷². Burada sadece erkek vâris değil kız da hisse almıştır.

Azadlı bir köle vefat ettiğinde geride sadece zevcesi varsa terkesinin dörtte bir (1 rub') zevciyet hakkı, varsa mehir borcu verilir, dörtte üçü de mevlâsına intikal eder. Evâhir-i C 1097/15-23 Mayıs 1686 tarihli kayda göre, Ehl-i Cefa mahallesinden Kenan bin Abdullah vefat ettiğinde geriye toplam 289 gruşluk tereke bırakmıştır. Bunun 15 gruşu vasiyete, 15 gruşu kefaret-i yeminine, 200 gruşu da mehr-i müecceli borcuna tahsil edilmiştir. Geriye 59 gruş kalmıştır. Bundan da 14,5 gruş(1 rub'ı) zevcelik hakkı olarak Tursun Kaya'ya, 44,5 gruş (3 rub'ı) -belgede yanlış yazılıp 44 gruş ve 1 rub' olarak verilmiştir- ise mevlâsı el-Hac Hüseyin'e düşmüştür⁸⁷³.

Azadlıların mirâslarının bazen efendiye verilmeyip zevc veya zevce ile beytü'l-mâl arasında taksim edildiği de görülmektedir. 16 Rebi'ü'l-evvel 1084 /1 Temmuz 1673 tarihli kayda göre Akyol mahallesinden Zülfikâr Beg bin Abdullah'ın mu'takası olan Abaza adlı hatun tarih-i kitabdan dört sene önce vefat etmiştir. Abaza'nın zevci Ali'den başka vârisi olmadığından metrukâtının yarısı zevci Ali'ye, geri kalan yarısı ise beytü'l-mâle kalmıştır⁸⁷⁴. Ancak Evâil-i Cemâziye'l-ahir 1087/ 11-20 Ağustos 1676 tarihli bir başka dava ise el-Hace Hatice adlı mu'takanın terekesine zevci es-Seyyid Muharrem Çelebi bin Es-Seyyid Mustafa el koymuş iken, Seng-i Hoşkadem mahallesinden Ömer bin Mehmed adlı şâbb-ı emred mezbûre Hatice'nin amcası olup vefat eden Hacı Hamza'nın mu'takası olduğunu iddia eder ve bunu ispatlar. Velâ hakkına sahip olduğu gerekçesiyle hisse talep eder. Kendiye düşen hisse üzerinden mezbûr es-Seyyid Muharrem ile sulh yapar⁸⁷⁵.

Yine Cevizlice mahallesinden vefat eden İsmihan bint-i Abdullah'ın verâseti mevlâ-yı i'takası merkum Hafız Mehmed Ağa'nın oğlu Mahmud Beg ile zevci Cafer bin Abdullah'a intikal etmiş. Mahmud Bey, Müteveffiye İsmihan'ın 10 gruş mehr-i müecceli ile 22,5 gruş kıymetli eşyasından kendisine kendisine

ölürse, sen onun mirasçısısn", "Eğer ölür ve geride mirasçı bırakmaz ise sen onun asabesinin" şeklinde buyurduğu rivayet edilir: Yazıcı, agt., s.285-286; Ashâbü'l-ferâiz: mirastaki payları ferdî sisteme uygun olarak tek tek belirlenen belirli pay sahibi mirasçılardır. Bu gruba giren mirasçılar on bir kişidir. Bunlar, koca, karı, baba, anne, dede, kız, oğlun kızı, ana bana bir kız kardeş, baba bir kız kardeş, ana bir kardeşler ve ninedir. Hamdi Dödüren, "Ashâbü'l-Ferâiz", *TDVİA*, C.3, İstanbul 1991, s.467-468; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku I*, S.442-461. Asabe ise İslâm'dan önce "baba tarafından gelen erkek akraba ve erkek çocuklar" anlamından kullanılırken; fıkhîta ve ferâiz kitaplarında, "tek başına bulunduğu zaman mirasın tamamını, mirasçılarla birlikte olduğu zaman onlardan arta kalanı alan mirasçı" şeklinde belirtilmiştir. Asabe ölü ile olan yakınlığın durumuna göre Asabe-i Nesebiyye(miras bırakana erkek vasıtasıyla kan bağı bulunan asabe), Asabe-i Sebebiyye (kan bağı ve neseb ile değil, azad olma sebebiyle bağı bulunan asabe) dir. Bu durumda köle veya cariyesini azad eden mevlâ, asabe-i nesebiyye ya da ashâbü'l-ferâizden vârisleri bulunmayan azadlısına asabe-i sebebiyye ile vâris olur: Karaman, "Asabe", s. 452-453.

⁸⁷⁰ Bilmen, C.V, s.277; Zuhayli, C.X, s. 324; Karaman, "Asabe", s. 452.

⁸⁷¹ AŞS, 27/104-1; benzer davalar için bk.: AŞS,11/141-4.

⁸⁷² AŞS, 9/205-2,3.

⁸⁷³ AŞS, 172/22-1.

⁸⁷⁴ AŞS, 30/189-3.

⁸⁷⁵ AŞS, 32/79-2.

intikal eden nisf hisse için Cafer'in oğlu ve vekili olan el-Hac Mustafa ile anlaşarak nakid ve eşyadan toplam 16 gruşu Cafer yedinden almış ve dava kapanmıştır⁸⁷⁶.

Ne usûbet-i nesebiyye ne usûbet-i sebebiyye cihetinden vârisi bulunmayan azadlıların bütün terekisi beytü'l-mâle kalır. Ancak bir kişi çıkıp da usûbet-i sebebiyye cihetinden vâris olduğunu iddia eder ve bunu da ispatlayabilirse muhalefattan hisse alabilir⁸⁷⁷. Fakat usûbet-i nesebiyye cihetinden vâris iddiasında bulunan kimsenin azadlının mirâsından hisse alamadığı görülmektedir. Zilhicce 1094 / Aralık 1683 tarihli dava kaydına göre; Maraş Sancağı Bel Pınar köyünde sakin iken katledilen Habeşi asıllı Molla Abdullah bin Abdullah adlı mu'takın varisi olmadığından mirâsı mevlâ-yı i'tâkası Mehmed oğlu el-Hac Hüseyin'e intikal etmiştir. Ancak Ali bin Abdullah adlı Habeşi bir kişi müteveffâ Molla Abdullah'ın usûbet-i nesebiyye cihetinden li-ebeveyn kardeşi olduğunu iddia ederek, mirâsını talep eder. Durum mezbûr Hüseyin'e sorulduğunda "abd-i mu'takım maktul-ı mezbûr Abdullahın benden gayri vâris-i ahârı olduğu ma'lûmum değildir" diyerek inkâr eder. Neticede dava " be hasebü'l-ferâiz mevlâ-yı i'tâka usûbet-i sebebiyye cihetinden verâsetde mukırr bi'n-neseb ale'l-gayrden mukaddem olmağın" yani vârislikte mezbûr Hüseyin'in Ali'den önce geldiğine hükmedilip Ali mirastan men edilmiştir⁸⁷⁸. Çünkü Ali'nin gerçekten Molla Abdullah'ın kardeşi olup olmadığı bilinmemektedir ve sadece ispat edilmemiş bir iddiadan ibarettir.

Eğer ölen bir azadlının vârisleri hazır bulunmadığı takdirde geriye kalan muhalefatı yine beytü'l-mâle kalır. Mustafa Paşa'nın azadlıları olup vefat eden Hızır Ağa'nın zevcesi olan Seng mahallesinden Mahrana bint-i Abdullah vefat eder. Kadının kocası da vefat ettiğine göre mirası mevlâsı merhum Mustafa Paşa'nın oğulları Ahmed ve Mehmed Beglere intikal eder. Müteveffiyenin metrukâtının satışı gerekip, varisler mecliste hazır olmadığından metrukâtı Sûk-ı Sultani'de dellal eliyle satışa çıkarılır. Bir aydan fazla açık artırmada müzâyadede kalır (bey'-i min yezîd). Hasan Subaşı bin Abdullah üzerinde 120 altında karar kılınır ve meblağ-ı mezkûr 120 altın Hasan Subaşı'dan beytü'l-mâl için alınır⁸⁷⁹.

Efendi azad ettiği kölesinin mirâsına velâ hasebiyle varis olması yanı sıra, aynı zamanda işlediği herhangi bir kasdi unsur bulunmayan veya kasıt benzeri bir öldürme yaralama gibi suçlarda diyeti ödemekle yükümlü olduğu gibi, kölesine karşı işlenen suçlarda da kölesinin diyetini karşı taraftan talep eder. Ancak, azadlıların eski efendilerinin işlediği bir suçta diyet ödeme gibi bir sorumluluğu yoktur⁸⁸⁰. Ayrıca azadlı biri öldüğünde, herhangi birinde alacağı var ise eski efendisi yani mevlâsı bunu tahsil edebileceği⁸⁸¹ gibi, mu'takının borçlarını da efendiden veya vârisinden talep edilirdi⁸⁸².

Azadlı köleler azad edildikten sonra da efendilerinin adıyla anılabiliyorlardı. Örneğin; Lala Mustafa Paşa'nın Ayıntab'da bulunan evkafına berât ile mütevellî olan Davud Ağa bin Abdullah için kullanılan

⁸⁷⁶ AŞS, 33/35-3.

⁸⁷⁷ Sak, agt., s.146. Meselâ; Cevizlice mahallesinden dergâh-ı âli çavuşlarından Mehmed Çavuş babası Hızır Çavuş'un daha önce eme-i mu'takası olan Zarife adlı kadının vefatından sonra –bu arada Zarife'nin zevci Şebek Hasan da vefat etmiştir ve Hasan'ın metrukâtına amcası oğlu Mahmud bin Hüseyin el koymuştur- Hasan'ın terekisinde olup mezbûre Zarife'nin kendi mülkü olan evin yarım hissesinin usûbet-i sebebiyye ile kendisine ait olduğunu iddia eder ve talep eder. Ancak Mahmut'un itirazı sonucu iddiasını şahitler ile ispat eder ve evin nisf mezbûr Mehmed Çavuş'a hükmlenir. AŞS, 12/25-3.

⁸⁷⁸ AŞS, 35/ 145-6.

⁸⁷⁹ AŞS, 7/119-1.

⁸⁸⁰ Bilmen, C.III, s. 353; Bilmen, C.IV, s.64; Özen, "Velâ", s. 13; AŞS, 44/65-3.

⁸⁸¹ AŞS, 22/148-2; AŞS, 28/362-2.

⁸⁸² Belge yarım bırakıldığından, davanın nasıl sonuçlandığı bilinmiyor. AŞS, 8/127-3.

“utekâ-yı vâkıfdan⁸⁸³, evkafı mütevelliyesi olan Rabia Hanım da Paşa'nın utekâsından⁸⁸⁴ ifadeleri bu kişilerin Mustafa Paşa'nın azadlılarından olduğunu göstermektedir. Hatta bazen azadlıların çocukları dahi – *utekâ-yı Akpolad evlâdından Selçuk bint-i Durak Begin oğlu Hamza bin Şükrullah ve yine mezbûre Selçuk'un kız karındaşı Zeyneb bint-i Durak Beg-* gibi eski efendileri adıyla anılabiliyorlardı⁸⁸⁵.

Köleler azad edildikten sonra artık hürler sınıfına dâhil olduklarından hürler gibi onlar da köle alıp kullanabiliyorlardı. Şaban 1086 / Kasım 1675 tarihli kayda göre, İbn-i Şeker mahallesinden Hasan Çelebi kızı Aişe Hatun adlı mu'taka vekili Molla Şaban vasıtasıyla Urusiü'l-asl siyah kaşlı beyaz renkli, hafîfü'l-cism vasatü'l-kame Emine bint-i Abdullah'ı tarih-i kitabdan altı yıl önce azad etmiş. Bu ana kadar taht-ı terbiyesinde olan Emine'nin azadını tescil ettirmiş ve ona bazı eşyalar da hibe etmiştir. Ayrıca ölümünden sonra oturduğu evinin bir sülüsünü (3'te 1) de vasiyet etmiştir. Ayrıca Emine'nin evlenmesi hususunda da velâyeti hasebiyle Abdulcelil Efendi oğlu Mehmed Efendi'ye nikâhlamıştır⁸⁸⁶. Kendisi de kölelikten gelmiş olan Aişe hatunun cariyesine karşı tutumu takdire şayân bir durumdur.

Kölelik, insanla kâim olan hükmi bir acizlik olduğundan mirâsa mânidir. Çünkü köle kendisi efendisinin mülkünde bir maldır. Dolayısıyla köle ve mükâteb, müdebber, ümmü'l-veled ve bir kısmı azad edilen köle gibi kendisinde kölelikten bir cüz bulunan köle hiç kimseye vâris olamaz ve ona vâris olunmaz⁸⁸⁷. Ancak azadlı kölede durum farklıdır. Kadın veya erkek olsun azadlı biri öldüğü zaman – yukarıda belirtildiği üzere- eşi ve mevlâsı kendisine vâris olduğu gibi kendisi de eşine varis olur; hatta mevlâsına dahi vâris olduğu görülür. Örneğin; Çukur mahallesinden sâkin iken Asitânedden gelirken Misis'te vefat eden sipahilerden Abdullah oğlu Piyale Beg'in verâseti zevcesi İbrahim Çelebi kızı Aişe Hatun ile müteveffanın mu'takı olan merhum Ali Efendi'nin oğlu olup İstanbul'da sipahi oğlanları kâtibi olan Mustafa Efendi'ye intikal etmiştir. Bu ikili arasında mülk evi davasında Aişe Hatun, söz konusu evin müteveffâ zevcinden 300 esedî gruşa aldığını şahitler ile ispatlar ve evin mülkiyeti kendisine verilir. Ayrıca mezbûrenin müteveffâ zimmetinde 200 esedî gruş mehr-i muaccel ve müecceli de var idi. Bu hususta da mezbûr Mustafa ile görülen dava sonucunda mehrin müteveffanın muhalefatından ödenmesine karar veriliyor. Bu 200 gruş mehre bedel olarak müteveffanın mahalle-i mezbûrede olan bir oda ve havlusu da Aişe'ye verilerek dava kapanıyor⁸⁸⁸.

Efendinin azadlılarına mirâsından vasiyette bulunduğu da görülmektedir. Evâsıt-ı Receb 1086 tarihli davaya göre; Tarla-yı Cedîd mahallesinden Hacı Hüseyin oğlu Üveys azad ettiği köleleri Kenan bin Abdullah ve Şahin bin Abdullah'a sülüs malından her birine 50 gruş vasiyet etmiştir. Üveys'in vefatından sonra Şahin ve Kenan vasiyetin yerine getirilmesini müteveffanın oğulları Hasan ve Hüseyin'den talep ederler. Ancak itirazla karşılaşılırlar. Neyseki vasiyet sırasında hazır olan şahitler mezbûrân Şahin ve Kenan lehine şahitlik ederler. Bunu üzerine tarafeynin rızası doğrultusunda müteveffanın Çerkes asıllı olup ismi de Çerkes olan cariyesi 100 gruş bedel ile mezbûrân Kenan ve Şahin'e ellışer gruş vasiyet olunan haklarına

⁸⁸³ AŞS, 13, 114-1;

⁸⁸⁴ AŞS, 48-A/97-1.

⁸⁸⁵ AŞS, 133/9-4.

⁸⁸⁶ AŞS, 32/131-2.

⁸⁸⁷ Zuhayli, C.X, s. 327, 329.

⁸⁸⁸ AŞS, 22/225-1,2, 226-3.

karşılık teslim edilir ve böylece dava kapanır⁸⁸⁹. Yine Amu mahallesinden Ferhad Beşe oğlu Mehmed Çelebi de vefat etmeden önce muhallefatının üçte birinin üçte birini(sülüs malının sülüsünü) abd-i mu'takı el-Hac Abdullah ile mu'takası Belkıs'a vasiyet etmiştir. Vefattan sonra vasiyet yerine getirilmiştir⁸⁹⁰.

4.3. Hürriyeti İspat Çabaları

Ayıntab Şer'iyeye Sicilleri'nde iki çeşit hürriyeti ispat çabaları bulunmaktadır. Bunlardan biri azad edildikleri halde tekrardan köle olarak kullanılmak istenen azadlılar (mu'tak ve mu'takalar), diğeri ise hür asıllı olup da köle olarak satılan ve kullanılan kimselerin hürriyetlerini kazanmak için verdikleri mücadelelerdir.

4.3.1. Azadlığını İspat Eden Köleler

Köle ve cariyeler azad edildikten sonra bazen efendi ya da varisleri tarafından tekrardan köle ve cariye olarak istihdam edilme, satılma veya mirasa dâhil edilme ya da yave iddiası gibi problemler ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu durumda eğer ellerinde azadlık belgesi denen itk-nâmeleri varsa bunu gösterirlerdi, itk-nâmeleri mevcut değilse mahkemeye gelerek azad edildiklerini ispat etmek zorunda oluyorlardı. Bunlar, efendileri tarafından azad edildiklerini eğer kadı huzurunda en az iki şahitle ispat ettikleri halde hürriyetlerine kavuşabiliyorlardı. Aksi halde köle statüsünde kalırlardı ve bunların sayısı ise oldukça sınırlıdır.

Azadlığını ispat etmeye çalışan mu'takların, azadları ile ispat süreleri arasında bir gün, üç gün birkaç gün gibi çok kısa süreler⁸⁹¹ olduğu gibi bir ay, üç ay, yedi ay gibi birkaç aylar sonra⁸⁹² ve hatta on yıl, on beş yıl, yirmi yıl gibi çok uzun yıllar sonra⁸⁹³ dahi azadlığını ispata çalışanlar bulunmaktadır. Bazılarında ise ne zaman azad edildiğiene dair bir süre verilmeyip onun yerine “ *bundan akdem, hâl-i huyûtunda kemâl-i sıhhatinde*”⁸⁹⁴ gibi ifadelerle de belirtilmektedir. Azadlıların ispat için bu kadar uzun yıllar beklemesinde büyük ihtimal herhangi bir sıkıntıyla karşılaşmamış ki ihtiyaç duymadığı tahmin edilmektedir.

Aşağıda azad edildiğini ispat eden köleler ve cariyeler ile azad şekilleri ve azad ile ispat arasından geçen süreyi gösteren tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 13: Azadlığını ispat eden köleler

Davacı	Davalı	Milliyet	Azad Şekli	Geçen Süre	Belge No
Abdullah (E)	Hacı Şaban bin Hacı Çerkes (efendi) ⁸⁹⁵	Bilali	Müdebber	-	6/91-2
Bilal (E)	Mehmed bin Hacı Hüseyin'in vârisi	Habeşi	Karşılıksız	10 yıl	6/116-4
Mustafa (E)	Afitab Hatun bint-i Abdullah'ın vârisi	Eflak	Karşılıksız	-	10/175-3
Mülayim (K)	Monla Selim bin Abdulkadir	-	Karşılıksız	-	13/151-2
Canfeda (K)	Halil Ağa'nın vârisleri	Çerkes	Karşılıksız	1 ay	16/241-2
Kahraman (K)	El-Hac Mahmud'un vârisi	-	Müdebber	-	17/185-1
Kanber (E)	Ali Yazıcı (efendi)	-	Karşılıksız	2 yıl	18/122-3

⁸⁸⁹ AŞS, 32/106-2.

⁸⁹⁰ AŞS, 38/132-2, 156-2. Benzer örnek için bk.: Aşs, 32/ 132-2.

⁸⁹¹ AŞS, 35/191-3,4; AŞS, 24/6-3; AŞS, 26/148-4

⁸⁹² AŞS, 16/241-2; 32/23-1

⁸⁹³ AŞS, 30/46-2; AŞS, 33/198-2; AŞS, 40/182-4; AŞS, 17/ 35-3;

⁸⁹⁴ AŞS, 10/175-3; AŞS, 13/151-2; AŞS, 17/185-1; AŞS, 23/7-2; AŞS, 35/194-2; AŞS, 170-B/187-3.

⁸⁹⁵ Abdullah'ı azad eden kişi ilk efendisi Hacı Ali bin Hasan. Hacı Şaban'a satmıştır. Abdullah hürriyetini Hacı Şaban'dan talep etmiştir.

Ramazan'ın vârisi	Kanber (mu'tak) (E)	-	Karşılıksız	25 yıl	19/298-1
Said	Mehmed Beşe'nin vârisleri ve yeni sahibi	-	Karşılıksız	1,5 yıl	22/14-1
El-Hac Kenan(E)	Odabaşı el-Hac Mehmed Beşe'nin vârisleri	-	Karşılıksız	-	23/7-2
Feridun (K)	Odabaşı el-Hac Mehmed Beşe'nin vârisleri	Gürcü	Karşılıksız	-	23/8-1
Yusuf (E)	Bayram bin Çavuş'un vârisleri	-	karşılıksız	-	23/196-1
Abdullah (E)	Süleyman Beşe bin Abdullah	-	Müdebber	3 gün	24/6-3
Yusuf (E)	İbrahim Beşe'nin vârisleri	Habeşi	Müdebber	-	25/172-4
Karakız (K)	Laz Mehmed Beşe'nin vârisi	Gürcü	Müdebber	-	26/29-5
Monla Abdulcelil'in vârisleri	Kenan (mu'tak)(E)	-	Karşılıksız	-	26/111-3
Şahin (E)	Ali Çelebi bin Hüseyin Çelebi	-	Karşılıksız	Birkaç gün	26/148-4
Şahin (E)	Hacı Osman bin Abdulkadir'in vârisleri	Leh	Müdebber	-	27/65-1
Gülistan (K)	Leyla Hatun bint-i Ahmed'in vârisleri	Rus	Karşılıksız	-	27/72-3
salih ⁸⁹⁶ (K)	Halil Ağa Beytül-mâl emîni		Karşılıksız	12 gün	28/213-1
Şahin (E)	Üveys bin Hüseyin vârisleri	Gürcü	Karşılıksız	7 ay	32/23-1
Zahide bint-i Mahmud'un vârisi	Şahin (mu'tak)(E)	Rus	Karşılıksız	10 yıl	33/198-2
Belkıs (K)	Ümmühani Hatun bint-i Zeyneddin Efendi'nin vârisleri	-	Karşılıksız	-	33/353-1
Canfeda (K)	El-Hac Receb bin Murad'ın vârisleri	Rus	Karşılıksız	1 yıl	34/117-4
Canane(K) ⁸⁹⁷	Süleyman BİN Mehmed	-	Karşılıksız	5 yıl	35/101-1
İvaz (E)	Hacı Hasan Ağa bin Hüseyin'in vasi-i muhtarı	Rus	Karşılıksız	1 gün	35/191-3
Mercan (E)	Hacı Hasan Ağa bin Hüseyinvasi-i muhtarı	-	Karşılıksız	1 gün	35/191-4
Kenan (E)	Hasan Ağa bin Hüseyin Ağa'nın vârisleri	Rus	Karşılıksız	-	35/194-2
Şaban Çelebi bin Osman Çelebi'nin vârisleri	Anber (mu'tak)(E)	Zengi	karşılıksız	4,5 ay	36/96-3
Zeyneb (K)	Salih (yabancı)	Mora	Karşılıksız	-	38/62-4
Yusuf (E)	Hacı Ahmed Ağa bin Memi'nin vârisi	-	Karşılıksız	-	38/180-1
Osman (E)	Hacı Ahmed Ağa bin Memi'nin vârisi	-	Kefâret-i Yemin	-	38/180-2
Dudu (K)	Hacı Ahmed Ağa bin Memi'nin vârisi	-	Karşılıksız	-	38/180-3
Şahin (E)	Okuzâde Mehmed Ağa'nın vârisleri	Rus	Karşılıksız	-	38/181-3
Hadice (K)	Cuma bin Hüseyin	-	-	-	39/72-2
Mirza (E)	Okuzâde Mehmed Ağa'nın vârisleri	Gürcü	Karşılıksız	4 yıl	40/182-3
İvaz (E)	Okuzâde Mehmed Ağa'nın vârisleri	Rus	Karşılıksız	15 yıl	40/182-4
Mübarek (E)	Hasan Ali bin Mehmed'in vârisi	-	Karşılıksız	-	42/296-2
Fatıma (K)	Hacı Mustafa bin Hasan'ın vârisi	Habeşi	Karşılıksız	4 yıl	45/50-2
Fatıma (K)	Hüseyin bin Hacı Mehmed (efendi)	Harfiyü'l-asl	Karşılıksız	-	45/142-1
Bayram (E)	Mehmedbin Hacı Salih	Rus	Karşılıksız ⁸⁹⁸	-	46/98-1

⁸⁹⁶ Salih Şerife Emine bint-i Seyfullah Efendi'nin cariyesidir. Doğrudan değil dolaylı olarak davacı olmuştur. Davayı açan kişi Şerife Emine'nin yaptırdığı câminin mütevellisi es-Seyyid Şeyh Ramazan Efendi'dir.

⁸⁹⁷ Cemâziye'l-evvel 1094/Nisan 1683 tarihli kayda göre, Canane bint-i Abdullah Ayıntab sükkânından olup Bağdat'ta oturan Ali Beşe bin Mahli'nin memlûkesi olup beş yıl önce azad edilmiş. Azad ispatını Süleyman bin Mehmed adlı şahsa karşı açılan davada şahitlik ederken, Süleyman'ın mezbûre Canane'nin cariyeye olduğu gerekçesiyle şahitliğine itiraz etmesi sonucu yapmıştır. AŞS, 35/101-1.

Yusuf (E)	Hüseyin bin Hacı Seydi(efendi) ⁸⁹⁹	Gürcü	Karşılıksız	5 ay	49/135-1
Süleyman (E)	Hacı Mehmed'in varisi	Gürcü	Karşılıksız	-	50/118-2
Mahmud (E)	Ahmed Ağa bin Mehmed Ağa'nın vârisleri	Gürcü	Karşılıksız	4 yıl	50/135-3
Aişe (K)	Ahmed Ağa bin Mehmed Ağa'nın vârisi	Gürcü	Karşılıksız	-	50/140-1
Selim (E)	Miralay Kasım Ağa	Habeşi	Karşılıksız	4 yıl	50/166-1
Mirza (E)	Hacı Ali bin Hacı İbrahim'in vâsisi	Gürcü	Karşılıksız	-	50/182-1
Şahbaz (K)	El-Hac Ali bin El-Hac İbrahim'in vâsisi	Yemen	Karşılıksız	-	50/182-3
İbrahim (E)	El-Hace Zeliha bint-i Ferhad Beşe'nin vârisi	Gürcü	Karşılıksız	8 yıl	51/27-1
Süleyman (E)	Alaybeyi Kasım Ağa'nın vârisleri	-	Karşılıksız	-	51/184-1
Şahbaz (K)	Alaybeyi Kasım Bey'in vârisleri	Yemen	Karşılıksız	-	51/184-3
Ahmed (E)	Alaybeyi Kasım Bey'in vârisleri	Gürcü	Karşılıksız	-	51/185-1
Bilal (E)	Hüseyin Çelebi bin Veled (efendi)	Hint	Karşılıksız	-	133/386-1
Musullı Dede'nin vârisleri	Rıdvan bin Abdullah(E) ve Ali bin Abdullah(E)	-	Karşılıksız	-	162/ 8-1
Kanber (E)	Emine Hatun bint-i Şeyh Abdullatif	Zenci	Karşılıksız	-	162/470-2
Selim (E)	Karaca bin Hacı Fakı'nın vârisleri	...	Karşılıksız	-	164/90-2
Reyhan (E), Rıdvan (E), Arslan (E), Ferhad (E)	Havass-ı Ayıntab emîni Acem Mirza Çavuş'un adamı Hüsrev	Habeşi, Rus, Gürcü, Gürcü	Karşılıksız	5 yıl	165/168-1
Mehmed bin El-Hac Mahmud (vâris)	Mercan (E)	-	Karşılıksız	15 yıl	168/104-1
Abdullah (E)	El-Hac Mehmed bin Koçak'ın vârisleri	-	Karşılıksız	-	170-A/315-3
Rıdvan (E)	Şücâeddin Efendi'nin vârisi	-	Karşılıksız	-	170-B/187-3

Azad ispat davalarına bakıldığında bunlar daha çok azadlılar tarafından ve varislere karşı açılan davalardır. Meselâ; Habeş asıllı uzun boylu Bilal bin Abdullah tarih-i kitabdan on yıl önce Hasan oğlu Hacı Hüseyin tarafından azad edilmiştir. Bilal mahkemeye gelerek müteveffâ Hüseyin'in oğlu Mehmed'den itkını talep eder ancak Mehmet bunu inkâr eder. Neyse ki azad sırasından şahitler vardır ve Bilal bu şahitleri mahkemeye getirir ve şahitlerin “ şâhidleriz şehâdet dahi ideriz bundan akdem on yıldır mezbûr Hacı Hüseyin merkur Bilali kendi malından hasbeten-lillâh azad itdi” şeklindeki ifadeleri doğrultusunda mezbûr Bilal'in itkına dair karar verilir⁹⁰⁰. Eflak asıllı orta boylu Mustafa da aynı durumdan muzdarip olan azadlılardan biridir. Efendisi Kôr Mehmed Ağa'nın hayatta iken kendisini azad ettiğini merhumun zevcesi Afıtab Hatun bint-i Abdullah inkâr eder. Ancak Mustafa da tıpkı Bilal gibi azad edildiğini şahitleri ile ispat eder ve özgürlüğüne kavuşur⁹⁰¹.

Azadlı köleler her zaman varislerin inkârı ile değil bazen bizzat kendisini azad eden efendilerinin inkârı ile de karşılaşıyorlardı. Bu efendilerden biri Abdullah oğlu Süleyman Beşe'dir. Süleyman Beşe kölesi Abdullah adlı siyahı tedbiren azad ediyor. Ancak aradan üç gün geçince azaddan dönüyor. Bunun üzerine Abdullah mahkemeye başvurarak itkını talep etse de efendisi bunu inkâr ediyor. Ancak azad işlemi şahitler

⁸⁹⁸ Mehmed azadı inkâr ederek kitâbet kestiğini iddia ediyor.

⁸⁹⁹ Yusuf'u azad eden ilk efendisi Ümmühani Hatun'dur. Azaddan sonra Hüseyin'e satmıştır. Yusuf itkını Hüseyin'den talep etmiştir.

⁹⁰⁰ AŞS, 6/116-4,

⁹⁰¹ AŞS, 10/175-3; Benzer örnekler için bk.: AŞS, 25/172-4;

huzurunda yapılmıştır ve şahitler mahkemede bu yönde şahitlik ederler ve mezbûr Abdullah özgürlüğüne kavuşur⁹⁰². Bundan başka, İbn-i Şeker mahallesinden Ali Çelebi bin Hüseyin Çelebi de kölesini azad edip de birkaç gün sonra kölesi Şahin'in itkını talebi üzerine bunu inkâr edenlerden biridir. Fakat her ne kadar inkâr etse de Şahin azad edildiğini şahitler ile ispat eder ve hürriyetine kavuşur⁹⁰³. Hasan oğlu Hacı Ali de Hacı Çerkes oğlu Hacı Şaban'a Bilali asıllı Abdullah bin Abdullah adında bir kölesini 31 sikke altına satmış. Abdullah mahkemeye gelerek yeni sahibi Hacı Şaban'dan şikâyetçi olarak eski sahibi tarafından müdebber edildiğini iddia etmiş, ancak Hacı Şaban'ın itirazı ile karşılaşmıştır. Bunun üzerine Abdullah tedbiren azad edildiğini şahitler ile ispat etmiştir⁹⁰⁴.

Mu'taklar kimi zaman da efendilerinin ya da varislerinin vasileri tarafından da köle muamelesine maruz kalabiliyorlardı, sorunun çözümü için mahkemeye başvurarak hürriyetlerine kavuşuyorlardı. 14 Rebi'ü'l-ahir 1095 /31 Mart 1684 tarihli kayda göre, aslen Ayıntablı olup Ilgın kasabasında vefat eden Hüseyin oğlu Hacı Hasan Ağa'nın abd-i memlûkleri olan Rus asıllı İvaz bin Abdullah ve Mercan mahkemeye gelerek "mevlâm müteveffâ-yı mezbûr el-Hac Hasan Ağa tarih-i kitabdan bir gün mukaddem hâl-i huyûtunda beni malından azad ve mülkünden ihrâc idüb ahrâr-ı asliyyîne idhâl ve ilhâk itmişdi el-halete haze merkum el-Hac Ahmed itkîma ta'arruz ider" diyerek merhum mevlâsının vasî-i muhtarı olan el-Hac Ahmed bin Sübhan'dan şikâyetçi olurlar. El-Hac Ahmed'in inkârı üzerine İvaz ve Mercan her biri iddiasını şahitlerle ispat ederler ve hürriyetlerine hükmolunur⁹⁰⁵.

Azad ispatları sadece mu'takların mahkemeye başvurması neticesinde değil, bazen de varislerin davaları neticesinde de vuku bulmaktadır. Şevvâl 1072 /Mayıs 1662 tarihli dava kaydına göre, Halebûş-şehba'da sakin iken vefat eden Abdulcelil oğlu İbrahim Çelebi'nin karısı Hacı Şahin kızı Asiye vekili Ebubekir vasıtasıyla büyük oğlu Abdulcelil Çelebi de asaleten mahkemeye gelerek Kenan bin Abdullah'tan davacı olurlar. İddiaya göre Kenan merhum İbrahim Çelebi'nin babası Abdulcelil'in kölesi idi ve onun vefatıyla İbrahim'e intikal etmişti. İbrahim de vefat edince kendilerine intikal etmesine rağmen, Kenan bunu inkâr etmektedir. Fakat Kenan ise merhum Abdulcelil'in kölesi olduğunu kabul ediyor. Ancak "*mersûm Monla Abdulcelil hâl-i huytunda ve kemâl-i akl-i sıhhatinde beni malından i'tâk ve zümre-i hürâir-i asliyyine ilhâk itdi*" diyerek hürriyet iddiasında bulunuyor ve iddiasının da şahitler ile ispat ediyor. Böylece hürriyetine kavuşuyor⁹⁰⁶. Varislerin köleden faydalanmak amacıyla açtıkları dava aleyhlerine sonuçlanmış ve bu işten kârlı çıkan Kenan olmuştur.

Mu'taklar azadlarını ispatlama ihtiyacı her zaman efendilerin inkârı ya da varislerin onları tekrar köle olarak istihdam etmeleri nedenlerinden değil de, bazen yave/ kaçkun köle muamelesine maruz kalmalarından dolayı da duyuyorlardı. Zengi asıllı uzun boylu Selim bin Abdullah adlı siyah bir arab Telkar köyü taraflarında İlyas Subaşı tarafından yave şüphesiyle tutuluyor. Selim'den suâl olundukda "merhum Süleyman Paşanın kethüdâsı İsa Kethüdânın abdi olub ağam fevt olub ben azadlu oldum Kızılbaşda mahbus

⁹⁰² AŞS, 24/6-3.

⁹⁰³ AŞS, 26/148-4.

⁹⁰⁴ AŞS, 6/91-2.

⁹⁰⁵ AŞS, 35/191-3,4; vasî tarafından itka müdahaleye diğer örnekler için bk.: AŞS, 194-2; AŞS, 38/180-1,2,3.

⁹⁰⁶ AŞS, 26/111-3; Varisler tarafından kölelik iddiasıyla açılan dava ve kölenin azadının ispatına dair benzer örnek için bk.: AŞS, 33/198-2; AŞS, 36/96-3.

olmağla itk-nâmem anda kaldı” diyerek azadlı olduğunu iddia etse de, mezbûr Selim yave kaçgun gerekçesiyle Ayıntanb mukâta‘ası emîni olan Divân-ı Haleb çavuşlarından Mehmed Çavuş’a teslim edilerek günlük beş para nafaka bağlanıyor⁹⁰⁷. Selim dediği gibi gerçekten azad edilmiş de itk-nâmesini kaybetmiş mi, yoksa firar etmiş mi belli değil. Fakat mîriye teslim edildiğine göre azad iddiasına inanılmamıştır. Molla İbrahim’in beş yıl önce azad ettiği köleleri Habeşi asıllı orta boylu Reyhan bin Abdullah, Rus asıllı Rıdvan bin Abdullah Gürcü asıllı Arslan bin Abdullah, Gürcü asıllı orta boylu Ferhad bin Abdullah kaçgun iddiasıyla tutulduklarında mezbûrlar ellerinde olan hüccetleri göstererek azadlı olduklarını ifade ederler. Fakat bunları kaçgun diye tutan havass-ı Ayıntan emîni Acem Mirza Çavuş’un adamlarından Hüsrev hüccetleri inkârı üzerine hüccette ismi geçen Şahitler huzura gelerek şehadet etmeleri üzerine mezbûrünün hürriyetlerine karar verilir ve serbest kalırlar⁹⁰⁸.

Azadlıların hürriyet ispatı nedenlerinden biri de tekrar köle olarak satılma gibi muamelelere maruz kalmalarından kaynaklanmaktaydı. 26 Cemâziye’l-evvel 984/ 21 Ağustos 1576 tarihinde, Hind asıllı Bilal bin Abdullah kendisinin Ali oğlu Hakimşah Ali tarafından azad edilmesine rağmen; Hüseyin Çelebi bin Veled’in kendisini Memi Ağa adında birinden satın aldığını söyleyerek hürriyet iddiasında bulunmuştur. Ancak Hüseyin “ben mezbûr Bilali Memi Ağadan iştirâ itdigimde bu haberi dimeyüb beni al demişdi” diyerek mezbur Bilal’in satışa rıza gösterdiğini iddia etmiştir. Bunun üzerine iş Bilal’in azad edildiğini şahitler ile ispata kalmıştır ve Bilal hürriyetini şahitler sayesinde ispat edebilmiştir⁹⁰⁹. Azad edilip de satılanlardan biri de Gürcü asıllı Yusuf bin Abdullah’tır. Açık kaşlı ela gözlü orta boylu sarışın Yusuf daha önce Çukur mahallesinden olup vefat eden Seydi Bey oğlu Hacı Mustafa’nın kölesi iken efendisinin ölümüyle zevcesi Ümmügülsüm Hatun’a intikal etmiştir. Ümmügülsüm Hatun tarih-i kitabdan neş ay önce “oğul etdim oğlumdur” diyerek Yusuf’u azad etmiştir. Ancak aradan iki ay geçince köle olarak Hacı Seydi oğlu Hüseyin’e 100 gruşa satmıştır. Yusuf’un itkını talebi üzerine Hüseyin itki inkâr etmiş. Bunun üzerine azad sırasında hazır olan şahitler Yusuf’un azad edildiğine dair şehâdet etmişler ve Yusuf hürriyetini kazanmıştır⁹¹⁰.

Azadlıların tekrardan satışı sadece varisler tarafından olmayıp, yabancı şahıslar tarafından zorla veya ayrılarak gerçekleştirilmekteydi. Mora Ceziresinde Anabolu Gördes kasabasından Cafer Ağa’nın mu‘takası olan Zeyneb bint-i Abdullah adlı siyah, Arabistan’a gitmek üzere Osman Bölükbaşı ile İstanbul’dan yola çıkmış, bir müddet sonra, Yusuf Bölükbaşı ile yoluna devam ederek Halep’e oradan da Ayıntab’a gelmiş. Buraların yabancısı olan Zeyneb konakladığı menzilin sahibi Salih tarafından cariyeye olarak satılmak istenir. Zeyneb’in şikâyeti üzerine, Salih Yusuf Bölükbaşı’nın mülkü olup Zeyneb’in kendisini münkâdeten(boyun eğerek) emanet ettiğini iddia etsede, iddiasının ispatlamaktan aciz kalır. Zeyneb de kendini münkâdeten Salih’e emanet etmediğine dair yemin eyledikten sonra Zeyneb’in hürriyetine ve Salih’in men’ine karar

⁹⁰⁷ AŞS, 8/ 151-5. Yave gerekçesiyle tutulan bir köle, sahibi çıkıp gelinceye kadar belli bir süre hâkimi veya yaveci gibi görevlilerin gözetimi ve muhafazasında kalır. Bu süre zarfında ihtiyacı için belli bir meblağ nafaka bağlanır. Eğer sahibi çıkar ise sahibine teslim edilir. Belirlenen süre zarfında sahibi çıkmazsa o zaman devlet namına satılır: Akgündüz, *KanunnâmelerI*, .s.183.

⁹⁰⁸ AŞS, 165/ 168-1. Azad sırasında şahitlerin bulunması mu‘takların özgürlükleri için hayati bir önem taşımaktadır.

⁹⁰⁹ AŞS, 133/386-1. Azad edildikten sonra verese tarafından satılan ve bunun üzerine itkını ispat eden mu‘taklardan biri de Said bin Abdullah’tır. bk.: AŞS, 22/14-1.

⁹¹⁰ AŞS, 49/ 135-1. Mahkeme şahitlerin şehâdetleri üzerine hemen karar vermeyerek, bir de şahitlerin güvenilirliğini sorgulanmış ve şehadetlerinin makbulü yönünde ifadeler üzerine, Yusuf özgürlüğüne kavuşmuştur.

verilir⁹¹¹. Kürkcüyan mahallesinden Cuma bin Hüseyin Akyol mahallesinden İbrahim adlı sipahinin boşadığı zevcesi (zevce-i mutlakası) olan Hadice bint-i Abdullah adlı mu'takayı Haleb'den Miralay Mustafa Ağa'ya "cariyemdir" diyerek 45 gruşa satar ve parasını alır. Ancak daha sonra Hadice'nin hüre olup mezbûr İbrahim'in mutlakası olduğu haberi duyulunca, Mustafa Ağa'nın vekili Ahmed bin Salih davacı olup parayı talep eder. Cuma'nın da ikrarı üzerine 45 gruşun vekil Ahmed'e teslimine hükmolunup ödenmesi Cuma'ya tenbih olunur⁹¹².

Azad ispatları her zaman bir sorun veya sıkıntının baş göstermesinden dolayı olmuyordu. Bazen azad edilip de itknâmesi verilmeyen kölelerin isteği üzerine herhangi bir itiraz "gıbbe's-suâl ve'l-inkâr" olmadan, ya da bizzat efendileri tarafından, efendiler hayatta değilse vârisleri tarafından da herhangi bir itiraza teşebbüs edilmeden azadlar ispat edilip onaylanmaktaydı⁹¹³. Sicillerde bu türden azad ispatları da mevcut olup aşağıda bazı misaller verilecektir.

Tablo 14: İtirazsız azadı onaylanan azadlılar

Azad Eden/ Onaylayan	Azadlı	Milliyet	Geçen Süre	Azad Şekli	Belge No
Sitti Fatıma bint-i Sinan'ın vekili	Said	Nubi	8 yıl	Karşılıksız	6/194-4
Mehmed Beşe bin Abdullah	Mirza (E)	-	20 yıl	Karşılıksız	17/35-3
Mustafa Beg	Hasan (E)	-	1 yıl	karşılıksız	17/137-1
Mustafa Beg	Süleyman (E)	-	1 yıl	karşılıksız	17/137-2
Mustafa Beg	Zülfikâr (E)	-	1 yıl	Karşılıksız	17/137-3
Mustafa Beg	Ömer (E)	-	1 yıl	karşılıksız	17/137-4
Mustafa Beg	Murtaza (E)	-	1 yıl	Karşılıksız	17/138-1
Ali Yazıcı	Kanber (E)	-	2 yıl	karşılıksız	18/122-3
El-Hac Ömer bin El-Hac Mustafa	Kaytas (E)	-	-	Karşılıksız	23/91-3
Hasan Ağa bin Hüseyin	Şahin (E)	Macar	5 yıl	Karşılıksız	30/6-1
Şaban Ağa bin Osman Çelebi	Mahli (E)	Gürcü	12 yıl	Karşılıksız	30/37-2
Şaban Ağa bin Osman Çelebi	Mirza (E)	Gürcü	10 yıl	Karşılıksız	30/46-2
Üveys bin Hüseyin'in vârisleri	Şahin (E)	Gürcü	7 ay	Karşılıksız	32/23-1
Zeyneb bint-i Yusuf	Neslihan (K)	Gürcü	6 yıl	Karşılıksız	34/43-1
Fatıma'nın vârisi	Payidar (K)	Gürcü	-	karşılıksız	170-A/356-3

Köle ve cariyesinin azadını onaylamak bizzat efendiler tarafından yapılırken vekilleri aracılığı ile yapıldığı görülmektedir. Ayıntab sancağ mutasarrıfı olup Beg mahallesinden Mustafa Beg daha önce azad

⁹¹¹ AŞS, 38/62-4.

⁹¹² AŞS, 39/72-2.

⁹¹³ Evâsıt-ı Muharrem 1059'da Cevizlice mahallesinden Kanber bin Abdullah efendisi Ali Yazıcı'nın ikik yıl önce kendisini azad edip eline verdiği tezkire mucebince itkını mahkemede tescil ettirmiştir. AŞS, 18/122-3.

etmiş olduğu köleleri Hasan bin Abdullah, Süleyman bin Abdullah, Zülfikâr bin Abdullah, Ömer bin Abdullah, Murtaza bin Abdullah'ın azadlarını 12 Cemâziye'l-ahir 1056/ 26 Temmuz 1646 tarihinde onaylamış ve tescil ettirmiştir⁹¹⁴. Dergâh-ı âlî yeniçerilerinden yetmiş dokuzuncu bölükten Bursa sükkânından olup Ayıntab'da hasta olan Ali Beşe, bir yıl önce azad ettiği kölesi Rus asıllı orta boylu ela gözlü Süleyman bin Abdullah'ın azadını onaylamış ve böylece Süleyman'ın azadı tescillenmiştir⁹¹⁵. Seng-i Nakkaş mahallesinden Mehmed Beşe bin Abdullah da, yirmi yıl önce azad ettiği orta boylu kara yağız siyah sakallı Mirza adlı kölesinin azadını oaylayıp tescil etmiştir⁹¹⁶.

Amu mahallesinden Sinan kızı Sitti Fatıma Nubi asıllı, sağ gözünün kuruğu dağlı orta boylu Said adlı siyah arabını rıza-yı Allah için azad ederken Hacı Muhsin adlı şahsı da buna vekil tayin etmiştir. Aradan sekiz yıl geçtikten sonra mezbûr Muhsin mahkemeye gelerek Said'in ıtkını ikrâr etmesi üzerine Said'in azadına karar verilmiş ve Said özgürlüğüne kavuşmuştur⁹¹⁷. Yine mahruse-i Kostantiniyye'de sâkine olan Ayna Hatun ve hemşiresi Abide Hatun'un şer'î vekilleri olan ebnâ-yı sipahiyândan Ramazan Beg bin Hasan Çavuş da babasının hayatta iken azad edip ıtk-nâmesini Hırvat asıllı uzun boylu gök gözlü kölesi Rıdvan bin Abdullah'ın azadını asaleten ve vekâleten kabuş etmiş ve Rıdvan'ın hürriyetine karar verilmiştir⁹¹⁸. Malkoç Bey de 10 Cemâziye'l-ahir 1027/ 4 Haziran 1618 tarihinde, babası Zülfikâr Paşa'nın bu ana dek hizmetinde olan kölesi Zülfikâr Ağa'yı hizmeti mukabelesinde azadını onaylayarak mezbûr Zülfikâr Ağa'ye temmessük vermiştir⁹¹⁹.

Efendilerin hayatta iken yaptığı azadları, vârisleri tarafından da mahkeme huzurunda tescil ettirilir ve azadlar onaylanırdı. Şehreküstü mahallesinden Ümmühani bint-i Mustafa, vefat eden kızı Fatma'nın hayatta iken Gürcü asıllı uzun boylu yüzünde et benli Payidar bint-i Abdullah adlı cariyesini azad eylediğini kabul etmiş ve onaylamıştır⁹²⁰.

4.3.2. Hür Asıllı Olanların Hürriyet Davaları

Bu sınıfa girenler aslen hür olup da memleketlerinden cebren veya çeşitli vaatlerle kandırılıp kaçırılarak veya bizzat ailesi tarafından köle olarak satılan kişilerdir. Bu şahıslar, eğer hürriyetlerini isbat edemezlerse ömür boyu köle statüsünde kalmaya mahkûm idiler. Bu durumdan kurtulmak amacıyla ilk veya sonraki satışlarından sonra kadıya başvurarak hürriyetlerini ispatlamaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bunlar, hürriyetlerine kavuşmak için kendilerini, anne-babalarını ve memleketlerini tanıyan güvenilir şahit göstermek mecburiyetindeydiler. Hür oldukları ispatlanan kişilerin satışları geçersiz sayılıp hürriyetleri iade edilirdi. Alım satımını yapan kişiler ücretleri birbirlerine zincirleme ödemekle yükümlü olurlardı⁹²¹.

⁹¹⁴ AŞS, 17/137-1,2,3,4; AŞS, 17/138-1.

⁹¹⁵ AŞS, 14/250-1.

⁹¹⁶ “mersûm Mirzayı tarih-i kitabdan yigirmi sene mukaddem kendü malımdan i'tâk idüb lâkin yedine hüccet virmeden imtinâ' itmiş idim halâ mersûm Mirzanın yedine hüccet virdim ba'de'l-yevm üzerinde hak-ı velâdan gayrı hakkım yokdur sâir hürâir-i asliyyin gibi hür olsun yigirmi seneden berü yedinde olan emvâl ve erzakından benim ve zevcemin vechn mine'l-vücûh da'vâ ve nizâ'm yokdur her neki yedinde ise kendi kesbidir.” AŞS, 17/35-3.

⁹¹⁷ AŞS, 6/194-3,4.

⁹¹⁸ AŞS, 9/188-3

⁹¹⁹ AŞS, 12/29-3. Malkoç Bey ayrıca “ ahardan kimesne rencide ve remide eylemeyeler” diye de bildirmiştir.

⁹²⁰ AŞS, 170-A/ 356-3.

⁹²¹ AŞS, 28/295-2; AŞS, 133/261-4.

Hür asıllı olup da köle olarak satılan ve hürriyetini ispat etmeye çalışanlar tabloda gösterilerek birkaç örnek verilecektir:

Tablo 15: Köle ve cariye olarak satılan hür asıllılar

Köle/cariye diye satılan hürler	Memleketi	Satan	Alan	Geçen süre	Belge No
Kamer bt Seyyid Abdullah	Tatar Tâifesi	Ednakulu (azadlı kölesi)	Sunullaf Efendi bin Abdulcelil	18 yıl	15/42-2,3, 47-1
Ali	Mısır	Zülfikâr Paşa	Süleyman Beg	22 yıl	17/ 90-1
Aişe bint-i Fazlı	Şam	Şeyh Minnet	Yusuf Ağa	1,5 yıl	18/106-3
İbrahim bin Saadet	Beyrut	Balta Beşe	Receb Efendi bin Davud	11 yıl	18/146-2
Aişe	-	Mustafa bin Ali	Azaz Voyvodası	-	19/155-2
Fatma bint-i Aişe Hatun		Aişe Hatun	Tiryaki Mustafa Çelebi	4 yıl	22/106-2
Yusuf bin İbrahim	Ayıntab	Mirza bin İbrahim, Mustafa bin Osman, Mehmed bin Mustafa	Mansur Beşe	5 gün	27/110-3
Rahime bint-i Mehmed	Haleb?	Mehmed Beşe bin Ali	Seyfi bin Emirkulu	8 gün	28/295-2
Osman bin Mehmed	Kazdağı Eyaleti	Hasan bin Mehmed	-	-	47/ 149-1
Altun bint-i Ali	Ruha	Ahmed bin Ömer	Süleyman	-	51/322-2
Derviş bin İbrahim ⁹²²	-	-	Hüsrev Beg bin Abdullah		133/8-2
Mehmed		Süleyman Ağa	Ali bin Mehmed	-	133/261-4
Fatıma bint-i Ali	Diyarbakır	Şahin Beg	Ali Beşe bin Yusuf	-	167/90-3

Tabloda görüldüğü üzere aslen hür olup da köle olarak satılanların sayısı beş, cariye olarak satılanların sayısı ise yedidir ve bunların her birinin bu serüvendeki hikâyeleri farklıdır. Örneğin; Tatar Tâifesinden hür asıllı el-Hace Kamer bint-i Seyyid Abdullah cariye olarak satış hikâyesini şöyle anlatmaktadır: “*on sekiz senedir ki biz ehl-i iyâlimiz ile Hac-ı şerîf itmek için Mekke-i Mükerrmeye varub Mekkeden ‘avdet idüb Maraş semtine geldiğimizde üzerimize harâmi çıkub bizi perâkende ve perişan eyleyüb ben dahi bin bela ile Sam nam karyeye geldiğimde yine bizim azâdlımız olub bizim ile Hac-ı şerîfden gelan Ednakulu nam kölemiz ve mezbûr Şeyhe beni satub mezbûr beni kölesi Abdullah nam kimesneye virmiş idi mezbûr Abdullahdan üç evladım olmuşdur sûâlolunub men ‘ olunmasın taleb iderim*” diyerek Kasam Şeyhi oğlu Sunullah Efendi bin Abdulcelil’den davacı olur hürriyetini talep eder. Sunullah Efendi’nin iddiayı inkâr etmesi üzerine devreye Kamer’in şahitleri girer ve hür olduğu yönünde şehâdet ederler ve Kamer’in hürriyetine karar verilir⁹²³.

⁹²² Derviş kendi nefsinin kul olarak altı yıllığına 60 altına Hüsrev Bey’e kiralamaştır. Ancak birkaç ay sonra firar etmiştir.

⁹²³ AŞS, 15/47-1.

Kamer Hatun hürriyetini kazandıktan sonra boş durmayıp, hukuk mücadelesine devam ediyor. Bu defa evlilikten dolayı mehr-i misil meselesi ortaya çıkıyor ve mehrini talep ediyor. Ancak abd-i merkumun(zevci köle olduğundan) satışı gündeme gelmesi üzerine mezbûre Kamer, mehr-i misilini talebinden vaz geçiyor⁹²⁴. Bundan sonra sıra çocuklarının hürriyetine geliyor. Kendisi kölelikten kurtulup hür olduğuna göre, Gülzade, Hüseyin ve Nefise adlı çocuklarının da kendisine tabi olduğunu elinde bulunan fetva mucebince ispat ediyor ve çocuklar da hürriyetine kavuşuyor⁹²⁵. Azadlı köle Ednakulu'nun Kamer Hatun'u yaptığı hareket iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, Ednakulu köleliği zamanında bu aileden çok çekmiş ve intikam almak istemiştir. İkincisi, bu adam nankör bir insandır. Ailenin düştüğü durumdan istifade ederek, onlara yardım etmek yerine bir darbeye kendisi vurmuştur.

Kamer Hatun'un başına gelen benzer bir olay da hür asıllı Ruha'lı Ali ve Feyike'nin kızları açık kaşlı orta boylu esmer tenli Altun Hatun'un başına gelmiştir. Bozgeyikli taifesinden Ahmed bin Ömer Altun Hatun'u alıkoymuştur. Bu yetmiyormuş gibi birde Süleyman adlı bir şahsa da nikâhsız olarak teslim ediyor ve Süleyman da cebr ve kerhle Altun'a zina ediyor. Altun'un şikâyeti üzerine Ahmed kadını nikâhsız teslimi ve zinayı olayını kabul ve itiraf edip, hürriyet hususunu "*mezbûre Altun tarih-i kitabdan on sene mukaddem ibn-i ammim Mehmed bin İbrahimden elli gruşa iştirâ eyledim hürre olduğu ma'lûm değildir*" diyerek inkâr ediyor. Bunun üzerine Altun güvenilir iki şahit ile hürriyetini ispat ediyor. Böylece Altun'un hürriyetine ve Ahmed'in kasr-ı yedine hükm olunuyor⁹²⁶.

Aişe Hatun ise yave cariyeye gerekçesiyle tutulan hür asıllı kadındır. Darende'den gelir iken Bazarcık nahiyesi Haydar öyüğü köyünde Şeyh Minnet adlı bir kişi tarafından yave diye tutulur ve Maraş emini Yusuf Ağa'ya teslim edilir. Yusuf Ağa mezbûreyi evine getirdiğinde, Aişe kendisini hür olup babasının Şam-ı Şerif'ten Fazlı adlı biri olduğunu iddia eder, bu husuta da yemin eder. Böylece hürriyetine kavuşur⁹²⁷. Cariye olarak satılan hür kadınlardan biri de Diyarbakır'ın Karaca Mahalesi sâkinlerinden Ali adlı kişinin kızı Fatma'dır. Şahin Bey tarafından Şam yeniçerilerinden Ali Beşe bin Yusuf'a otuz gruşa satılmış. Kendisine sorulduğunda Fatma "*cariye degülüm hürri'l-asıl keşli kızım havfımdan sükût idüb cariyedir deyü otuz gruşa Şahin Beg beni mezbûr Ali Beşeye bey' eyledi*" demiştir⁹²⁸. Satışın reddedilip edilmediği bilinmemektedir.

Bazı hür asıllı kişilerin memleketlerinde vukubulan bir muharebe sırasında alınarak köleleştirildikleri görülmektedir. Meselâ Seng-i Tavail mahallesinden Emine Hatun'a babası Süleyman Beg'den intikal eden Ali adlı kölenin kendi işiyle uğraşıp hizmet etmediği gerekçesiyle şikâyette bulunur. Mezbûr Ali "*benim babam hür olup Hasan kal'ası sâkinlerinden iken Zülfikâr Paşa vilâyet urub ve ben sagîr olmağla vilâyetimizden çıkarub abddir deyü bey' eyledi mezbûr Süleyman Beg iştirâ idüb ba'de Arz-ı rumda ammim Ali Beg ve karındaşım Ömer Beşe bulub hürri'l-asıl olduğumu isbât eyledi*" diyerek kendisinin hür asıllı olduğunu beyan eder. Emine Hatun'un vekili Hüseyin Çavuş'un inkârı üzerine mezbûr Ali şahitler ile iddiasını ispat

⁹²⁴ AŞS, 15/42-2.

⁹²⁵ AŞS, 15/42-3. Köle bir anneden doğmak İslâm hukukunda köleliğin ikinci kaynağıdır. Hür baba ile köle anneden doğan çocuk köle olup mülkiyeti annenin efendisine aittir. Ancak köle baba ve hür anneden doğan çocuk ise genel kurala uygun olarak hürdür: Aydın-Hamidullah, "Köle", s.239.

⁹²⁶ AŞS, 51/322-2,3.

⁹²⁷ AŞS, 18/106-3.

⁹²⁸ AŞS, 167/90-3.

eder⁹²⁹. Dergâh-ı âli yeniçerilerinden Balta Beşe'nin Akyol mahallesinden fahrü'l-kuzât Receb Efendi bin Davud'a on bir sene önce köle diye sattığı İbrahim bin Saadet de Beyrut kazasından Tebater köyünden idi. Ma'noğlu muharebesinde alındığını Müslümanlar haber vermişlerdir. Receb Efendi mahkemeye gelerek bizzat kendisi bu durumu bildirmiş ve hürriyeti kabul etmiş ve İbrahim de tasdik etmiştir⁹³⁰.

Hür asıllı şahısların köle veya cariye olarak satışları davaları bizzat kendileri tarafından mahkemeye intikal etmekle birlikte, bazen, bunları alan kişiler ya da satılan şahısların hür olduğunu bilen veya öğrenen görevliler de mahkemeye baş vurup, bunların alım-satımı yapanlar hakkında şikâyetle bulunmaktaydılar⁹³¹. Hür kimselerden satılan kimi şahısların bu satışa itiraz etmedikleri ve rıza gösterdikleri de görülmektedir. Evâhir-i Ramazan 1079 tarihli belgeye göre, Diyar-ı Acem'den Tebriz Kasabasından Emirkulu oğlu Seyfi, Ali oğlu Mehmed Beşe'den tarih-i kitabdan sekiz gün önce Herat'ta kendisine 70 gruşa(60 gruş kıymetli iki bargir ve 10 nakid gruş) Rahime bint-i Mehmed adlı hür kadını cariye diye almış, ancak Ayıntab'a geldiklerinde Rahime hür olduğunu söylemiş. Seyfi'nin şikâyeti üzerine Mehmed Beşe “ merkume Rahime mahmiye-i Halebde fahişelerden olub bana tezvîc itmek üzere benimle çıkub Halebe gitmişdi tarih-i mezbûr günü kasaba-i merkumeye gelince kendüyi bey'e rızâ virüb ben dahi mezbûr Seyfiye zikrolunan iki re's bargir on nakd gruş ki yetmiş gruşa bey' ve kabz-ı semen itdim” diye ikrar etmiştir. Rahime'nin hürriyetinin kesinleşmesi üzerine satış iptal edilip, Seyfi'nin bargirleri ile 10 gruşu geri verilmesine hükmolunmuştur⁹³².

Hür kimselerin satışı köle ve cariye olarak her zaman yabancıların eliyle değil bazen bizzat aileleri tarafından satıldıkları da görülmekteydi. Bunla ilgili iki belge tespit edilmiştir. Bunlardan biri Aişe adlı kadının kendi kızı Fatma'yı zevcinden intikal eden cariyedir diye Haleb'de Tiryaki Mustafa Çelebi adlı bir kişiye 25 gruşa satmıştır. Evâhir-i Şevvâl 1062 yılında, olayın mahkemeye intikal etmesi üzerine Aişe Hatun Fatma'nın kendi kızı olduğunu ve zaruret dolayısıyla tarih-i kitabdan dört yıl önce cariye olarak sattığını itiraf etmiş, öylece Fatma hürriyetine kavuşmuştur⁹³³.

Ailesi tarafından köle diye satılan diğer hür kişi ise Ayıntablı Yusuf'tur. 26 Zilkade 1076 / 30 Mayıs 1666 tarihli davaya göre, Şarkıyan mahallesinden Mirza bin İbrahim, Osman oğlu Mustafa ve Mustafa oğlu Mehmed adlı şahıslar tarih-i kitabdan beş gün önce, Sûk-ı Sultânî'de Yusuf adlı bir emredi “ *Gürcü asıllı abd-i memelûkümüzdür*” diyerek Halebü'ş-şehba sâkinlerinden Mansur Beşe'ye dört sîm hançer, bir çuka aba ve 8 gruşa satmışlar ve ortalıktan kaybolmuşlar. Yusuf'un mezbûr Mirza'nın li-ebeveyn (anne baba bir) kardeşi olduğu ortaya çıkıyor. Mansur Beşe'nin vekili Hacı Cafer oğlu Hacı Ali'nin şikâyeti üzerine mezbûrûn Mirza, Mustafa ve Mehmed Yusuf'un kardeşi olduğunu ve hür asıl olduğunu ve ihtiyaçları nedeniyle sattıklarını itiraf etmişlerdir⁹³⁴.Bazen hür şahısların kendi kendilerini kul olarak birine belirli bir süreliğine icareye dahi verdikleri görülmektedir⁹³⁵.

⁹²⁹ AŞS, 17/90-1.

⁹³⁰ AŞS, 18/146-2.

⁹³¹ AŞS, 47/149-1; AŞS, 19/155-2; AŞS, 22/106-2; AŞS, 27/110-3.

⁹³² AŞS, 28/295-2.

⁹³³ AŞS, 22/106-2.

⁹³⁴ AŞS, 27/110-3.

⁹³⁵ AŞS, 133/8-2.

Hürriyet iddiasında bulunan kişilerin genellikle iddialarını ispat ettikleri ve hürriyetlerine kavuştukları görülmektedir. İddiasını ispat edemeyen kişilerin ise rıkkıyetleri devam etmekteydi. Mahmiyye-i Ayıntâb'da sâkin Gülendam adlı bir hatun mahkemeye başvurarak kendisinin asl-ı Acem taifesinden olup anne ve babasının hür olduğu halde, Şehreküstü mahallesinden Şaban Bey bin Hacı Halil'in kendisi için "kölemdir mülk-i müşterâmdır" diyerek müdahale ettiğini iddia ederek müdahaleden men'ini talep eder. Durum mezbûr Şaban Bey'e sorulduğunda Şaban Bey'in "*merkûme Gülendam işbu hazire bi'l-meclis Müslime Hatunun mülki olub rıkkıyet üzere bana seksen gruşa bey' idüb kabz-ı semen ve teslim-i mübi' eyledikten sonra hîn-i 'akdde mezbûre Gülendam rıkkıyetini ikrâr itdi*" diye cevabı üzerine Gülendem inkâr eder. Neyseki Şaban Bey'in şahitleri vardır ve iddiasını şahitler ile ispat eder. Böylece Gülendam hürriyet iddiasını ispat edemez ve köleliğine hükmolunur⁹³⁶.

Hürriyet iddiasında bulunan kölelerden biri de Hüsrev adlı köledir. Mahmiyye-i Diyarbekir kullarından Mehmed bin Mahmud Macari mutavasatü'l-kame tıraş koyun gözlü kumral ve çatuk kaşlı Hüsrev adlı kölesini, dergâh-ı alî seyyar gurâbası bölüğünden Maltalı Hızır Beg bin Abdullah'a verir, değeri karşılığında Hızır Beg'in Rus asıllı ela gözlü tıraş mutavasatü'l-kame Yusuf bn. Abdullah adlı kölesini ve sekiz sikke altın alır. Satış esnasında Yusuf ve Hüsrev köle olduklarını ikrar etmişler idi. Ancak Hüsrev daha sonra mahkemeye başvurarak kendisinin hür asıllı ve Arnavud'lu olduğunu iddia eder. Fakat iddiasını ispat edemez, çünkü satış anında kendisinin Mehmed Bey'in kölesi olduğunu şahitler huzurunda ikrar etmiştir⁹³⁷.

Hür insanların köle yapılamayacağı hukuken yasak olduğundan dolayı, Osmanlı sınırlarında bu tür olayların önüne geçilmeye çalışılıp cezalandırılmalarına rağmen, bu tür vakaların olduğu görülmektedir⁹³⁸.

4.4. Azadlılara Yapılan Hibeler

Köle, mülkiyete ve hukuki işlemlere konu olması bakımından "eşya", "mal" olarak telâkki edildiği için⁹³⁹ mal sahibi olamazdı. Çalıştığı kazandığı her ne var ise efendisi adına idi. ancak azad edildikten sonra durum değişmektedir. Artık hür olduğu gibi hürlerle aynı tasarruflarda bulunabilme hakkını da elde eder. Dolayısıyla efendiler çoğu zaman köle veya cariyesini azad ettikten sonra, onların ileriki hayatlarında sıkıntıya düşmeden hayatlarını idame ettirebilmeleri için onlara oturulacak evler, işletilece dükkân, ekip-biçilecek tarla ve bağlar, kullanılacak her türden eşyalar, hayvan, ziynet eşyaları, belli bir miktar nakit para hibe etmekteydiler.

Aşağıda azadlılara efendiler tarafından hibe edilen mal ve eşyalar tabloda gösterilmiştir.

Tablo 16: Azadlılara hibe edilen menkul ve gayrimenkul mallar, eşyalar ve paralar

Efendi	Köle	Hibe Edilenler	Belge No
Hacı Derviş bin Hacı Ali	Haydar (E)	Bir dükkân	4/65-3
Hasan Çavuş	Rıdvan (E)	Bir ev ve bir matbah ve ceb-i mâ havş-i müstemil dâr, üç bin akçe	9/189-1
Zülüfi Hatun bint-i Abdullah	Mehmed (E)	İki beyt-i kebir ve bir beyt-i sagır ve bir matbah ve ... ve havş-i müstemil menzil	19/218-1

⁹³⁶ AŞS, 21/ 158-2.

⁹³⁷ AŞS, 4/158-4,5, 159-1.

⁹³⁸ Engin, age., s.92-93; BOA. MHM.d. 12/823; MHM.d. 115/ 2419; BOA. TS. MA.e., 267-19; TS.MA.e., 189-1.

⁹³⁹ Aydın-Hamidullah, "Köle", s.239.

Haciye Elif bint-i El-Hac Mustafa	Mübareke (K)	Mülk dârından eyvan ve matbah beyninde olan bir beyt-i sagîr, bir yorgan, bir döşek, bir kilim, bir sahan, bir kazgan, bir tas, 10 gruş sülüs malından	23/20-1 ⁹⁴⁰
Hacı İsmail bin Hacı Mehmed	Hacı Yusuf ve Karısı Servinaz	Menzil bina ..., havlu-yı mu'ayyinesi ve cümle tevâbi ve levâhıkı ve kâffe-i mürâfıkı ile, Bazaristan'da Yusuf'un işlettiği dükkânda olan esvabı ve eşya ve sermayesi, halâ elinde olan sermayesinden defterinde olan akçası ve sâkin olduğu dârda olan tecemmülâthânesi	23/64-2
Ümmühani Hatun	Badı saba ve kocası Ali bin Mahmud	On dört direkli bir bâb mülk evinin doğu tarafından yedi direk altı ile bir bâb altı direk altı matbah ve havlusunu	23/348-1
Es-Seyyid Osman Çelebi	Salih (E)	İbn-i Kôr mah.de üç beyt ve bir matbah ve bir mağara ve bir ü ma' havş-i müstemil menzil, iki sagîr sahan, bir tencere, bir kebîr sini, bir kalîçe, dört kilim, bir hamam leğeni, bir ıbrık	26/22-3
Asiye Hatun bint-i Sunullah Çelebi	Cuma ⁹⁴¹ (E)	Bir bâb menzil taşra kapısından havlu	29/22-3
Asiye Hatun bint-i Sunullah Çelebi	Çeşmi (K)	Yorgan, döşek, yasdık ve sâir arka esvabı, nisâya müte'allik iki sîm kuşak, bir çift altun küpe	29/91-1
Aişe Hatun bint-i Hasan Çelebi (mu'taka)	Emine (K)	Humanus karyesinden Haydar zimmetinde olan 13 gruş, kulağında olan bir çift altun topak küpe, bir çift 15 gruş kıymetli Haleb bileziği, bir kebîr 10 batmân ma'sara kazganı	32/13-1,2
Aişe bint-i Hüseyin	Emine (K)	Mülk menzilin sülüs-i şâyi'i, bir çift altun küpe, bir çift altun Haleb bieziği, 10 batmân bir kebîr ma'sara kazganı, üç adet tahta sandık	33/33-3 ⁹⁴²
15 gruş kıymetli bir altın bilezik, yedi sîm düğme, bir sîm kuşak, altı nühhâs? Düğme, vir ma'sara kazganı, bir teşt, iki sagîre sahan, bir ayaklı sahan, bir kapaklı tencere, bir tepsi, bir kapaklı bakraç, bir kapaklı tas, bir bakır teps, iki sagîre sahan, bir na'lbeki, bir kahve ıbrığı, bir tam tası, bir katremi, bir çift kıyma bıçağı, üç İznik kâse, üç boz kilim, bir çemçe, bir esvab sepedi, bir (tahrip), bir galbur, bir köhne seped, bir köhne sanduk, bir köhne pištahta, bir tencere kapağı, bir iskemle, bir çift müsta'mel ... yasdık, bir bez yasdık, bir yeşil atlas, iki köhne döşek, bir çift yorgan yüzü, iki yorgan ..., bir münakkaş döşek, bir küpecik			33/225-5 ⁹⁴³
Mehmed Çelebi bin Ferhad Beşe	El-Hac Abdullah ve Belkıs	Sülüs malından sülüs	38/132-2 ⁹⁴⁴
Seyyid Hasan bin Mehmed	Kenan (E)	Mülk menzil ve dâhilinde bir beyt-i tahtanî ve havlu-yı mu'ayyine	47/137-2
Anam Paşa bint-i Kasım	Abdullah (E)	Fevkanî ve tahtanî bir anbar, bir beyt-i sagîr, bir hazine, bir matbah ve bir ü mâ havlu-yı müstemil menzil, sekiz sahan, iki leğen, bir ıbrık, bir kahve ıbrığı, bir hamam leğeni, iki zerdehâne? Sandık, üç kara sandık, beş yorgan, dört döşek, dört yasdık, iki kilim, medine-i mezkûrede bir bâb köşker dükkânı, Bedirkendi karyesinde	48-A/115-2

⁹⁴⁰ Söz konusu mallar vasiyet edilmiştir.

⁹⁴¹ Cuma Asiye Hatun'un mu'takî Dilaver'in oğludur.

⁹⁴² 20 Muharrem 1089 tarihinde Ölüm hastalığında iken Malın üçte birine mu'teber olan söz konusu mallarını hibe ederek ölümünden sonra verilmesini vasiyet etmiştir. Eğer iyileşirse kalan sülüsünü de hibe edeceğini bildirmiştir.

⁹⁴³ Ancak 13 Rebi'ü'l-evvel 1089'da Aişe Hatun sağlığına kavuştuktan sonra yukarıda belirtilen hibe ve vasiyetten rücu ederek mezbûre Emine'ye hibe eylediği eşyaları geri istemiştir.

⁹⁴⁴ Mustafa Efendi, söz konusu sülüs malın sülüsünü mu'takî el-Hac Abdullah ile mu'takasî Belkıs'a verilmesini vasiyet etmiştir.

		550 tiyek bağ, yine aynı yerde bağ	
Ahmed Ağa bin Mehmed Ağa	Mahmud (E)	Bir re's doru erkek at	50/143-3
Mehmed Ağa bin El-Hac Piri	Siyaguş (E)	Suboğaz karyesinde altı keyl bezir alır bir kıt'a tarla	51/25-3 ⁹⁴⁵
Hacı İsmail bin Hacı Derviş	Haydar(E)	Haffâf bazarında bir bâb dükkân	163/54-5

Efendiler kölelerini azad ettikten sonra bunlara hibe ettikleri mal ve eşyaların yanı sıra bazen öldükten sonra tekesinden bazı mal ya da bir miktar paranın verilmesini vasiyet ettikleri de görülmektedir. Örneğin; İbn-i Eyüb mahallesinden Hacıye Elif bint-i Hacı Mustafa şer'î vekili Yusuf Çelebi vasıtasıyla Habeşi asıllı orta boylu Mübareke bint-i Abdullah adlı cariyesini azad etmiş. Vefatından sonra mülk dârından eyvan ile matbah arasındasda olan bir bâb beyt-i sagîr ve bir yorgan ve bir döşek ve bir kilim ve bir sahan ve bir kazgan ve bir tas ve 10 gruş sülüs malından mezbûre Mübareke'ye verilmesini vasiyet etmiştir⁹⁴⁶. Yine tarla-yı Cedid mahallesinden Mustafa Efendi bin Ali Efendi de vefat ettiğinde malının 3'te birinin ayrılıp, bunun da 3'te 1'ini mu'takı el-Hac Abdullah ile mu'takası Belkıs'a verilmesini vasiyet etmiştir⁹⁴⁷.

Efendi azadlısına yaptığı hibeyi hemen vermeyip öldükten sonra verilmesini vasiyet edebilir. Bununla ilgili ilginç bir örneğe rastlanmıştır. Şöyleki; 20 Muharrem 1088 / 25 Mart 1677 tarihinde Ehl-i Cefa mahallesinden Aişe bint-i Hüseyin yedi buçuk sene önce Rus asıllı cariyesi Emine bint-i Abdullah'ı azad ettikten sonra, hastalanınca vasiyetini bildiriyor. Buna göre, Sülüs malından mu'teber olduğuna binâen mahalle-i merkurda mülk menzilinin sülüs-i şâyi'i (3'te 1'i), bir çift altın küpe, bir çift altın Halep bileziği, on batmân bir kebir ma'sara kazganı, üç aded tahta sandığını hibe ediyor. Sonra hastalıktan kurtulunca hibe eylediği menzilinin sülüsânını (3'te 2) da hibe ediyor⁹⁴⁸. Ancak bir yıl sonra 13 Rebiülevvel 1089 / 5 Mayıs 1678'de ise "*mezbûreEmine'ye bilâ 'ivâz⁹⁴⁹ hibe ve temlik ve teslim ol dahi ittihâb ve kabz ve kabul itmışdi halâ hibe-i mezbûreden rücu' ile mezbûre Emineden eşya-yı mezbûreyi talebi derim*" sözleriyle yaptığı hibeden geri dönüp verdiği malları geri talep etmiştir. Aişe'nin hibeden rücuu sahih olup hibe mallarının Aişe'ye geri verilmesine hükmedilmiştir⁹⁵⁰.

Efendiler tarafından azadlılara yapılan hibeler hususunda azadlılar ile vârisler arasında zaman zaman anlaşmazlıklar olup mahkemeye sirâyet etmekteydi. Bu anlaşmazlıklar kimi zaman varisler tarafından mahkemeye taşınırken⁹⁵¹; kimi zaman da azadlılar tarafından mahkemeye taşınmaktaydı⁹⁵². Bu durumda eğer azadlı hibeyi ispat eder ise vârisler da'vadan men' edilirdi. Aksi halde mu'tak elindeki hibeyi kaybeder. 26

⁹⁴⁵ Ahmed Ağa tarlanın hakk-ı tasarrufunu tefviz eylemiştir. Hibe etmemiştir.

⁹⁴⁶ AŞS, 23/20-1; Vasiyet: teberru olmak üzere ve ölümden sonrasına izafe edilerek bir şeyi mülk olarak vermek (temlik) tir. Bedelsiz bir teberru veya temlik olan Hibe hayatta söz konusu olurken, vasiyet, ölümden sonrası için geçerli olmak bakımından hibeden ayrılmaktadır. Zuhayli, C.X, s.135.

⁹⁴⁷ AŞS, 38/132-2, 156-2.

⁹⁴⁸ AŞS,33/33-3; hibede bulunan kişi yani vâhib hasta iken hibe akdi yapmış ise ölünce onun hibesi terekesinin üçte birinde geçerli olur. Zuhayli, C.VI, s. 155.

⁹⁴⁹ Bilâ 'ivâz: bir bedel veya menfaat mukabilinde olmayan, hasbeten-lillah, karşılıksız, bedelsiz. Şemseddin Sâmî, *Kâmus*, s.956; Devellioğlu, Lûgat, s.541.

⁹⁵⁰ AŞS, 33/ 225-5. Mezbûre Aişe'nin geri talep ettiği eşyalar daha önce hibe eylediği eşyalardan daha fazla olup yukarıda tabloda verilmiştir; Hz. Peygamber hibe hususunda "verdiği hibeyi geri alanın durumu, kusan, ondan sonra da kusmuğunu yalayan köpeğin durumuna benzer" sözleriyle bilâ ivaz hibenin rücuunun sahih olmadığını beyan etmektedir. Ancak hibe, bir ivaz(bedel) ile yapılmışsa ve vâhib bedeli alamamış ise, mevhubünleh hibeyi kabzemiş olsa bile, vâhib hibesinden geri dönebilir. Bedelsiz hibeden dönmek, ancak tarafların karşılıklı rızası ve hâkimin hükmü ile sahih olur; Zuhayli, C.VI. S.154,172.

⁹⁵¹ AŞS, 50/143-3. Dava sonunda varisler haksız bulunmuş ve davaya konu olan atın hibe edilmesine hükümlenmiştir.

⁹⁵² AŞS, 36/113-2.

Cemâziyelevvel 1046/ 26 Ekim 1636'da mahkemeye intikal eden şikâyete göre; Tarla-yı Atîk mahallesinden olup vefat eden İbrahim Çelebi'nin (li-ümm) anne bir kız kardeşi Hacıye Ümmühani bint-i Hüseyin'in oğlu ve vekili olan Hacı Ebul-derda bin Hacı Abdurrahman, İbrahim Çelebi'nin mu'takı olan Yusuf bin Abdullah'tan davacı olur. İddiaya göre, Yusuf Ümmühani Hatunun babası Hüseyin'in mülkü olup İbrahim Çelebi'nin oturduğu bir bâb evi haksız yere tasarruf etmektedir. İddia Yusuf'a sorulduğunda “*müteveffâ-yı mezbûr İbrahim Çelebi hâl-i huyûtunda zikrolunan evi bana hibe eyledi mezbûre Ümmühani Hatunun mülki olduğunu bilmezim*” diye inkâr edince, mezbûr Ebul-derda'dan iddiasını ispatlayacak delil istenir. Bunu üzerine müteveffâ İbrahim Çelebi'nin amcası oğulları Muhsin bin Hasan ve Ahmed bin Mehmed'in “*müteveffâ-yı mezbûr İbrahim Çelebinin sâkin olduğu bir bâb ev mezbûre Ümmühani Hatunun babası Hüseyinin mülkidir şahidleriz şehâdet dahi ideriz*” şeklindeki şahitlikleri üzerine evin Ümmühani'nin babasının olduğuna hükmolunur⁹⁵³.

Efendi azadlı köle veya cariyesine hibede bulunurken vefatından sonra vârislerinin müdahale etmemelerini de özellikle belirttiği görülmektedir. Evâsıt-ı Rebiülahir 1087'de İbn-i Şeker mahallesinden Asiye Hatun bint-i Sunullah Çelebi'nin şer'î vekili olan Hacı Receb bin Selim mahkemeye gelerek müvekkili mezbûre Asiye Hatun'un bir sene önce Uurusü'l-asl Çeşmi adlı cariyesini azad ettiğini, daha sonra Çeşmi'nin tasarrufunda olan yorgan, döşek, yasdık ve söir arka esvabı ve iki sîm kuşak ve bir çift altın küpeyi Çeşmi'ye hibe ettiğini bildirmiştir. Müvekillinin hibeden sonra “*... kendi mülki olub veçhen mine'l-vücûh alâka ve medhalim yokdur vefatımdan sonra veresem dahi müdahale itmesünler*” dediğini bildirerek bu hususu hüccete kaydettirmiştir⁹⁵⁴.

Bir kimse mülk arazisini mülkiyeti kendisinde kalmak üzere, arazinin kullanım hakkını azad ettiği kölesine verebilir. Evâil-i Rebiülahir 1112 tarihli belgeye göre, Tarla-yı Cedîd mahallesi sakinlerinden olup vefat eden Mehmed Ağa bin El-Hac Piri Ağa'nın vefat etmeden önce abd-i mu'takı olan Siyağuş bin Abdullah'a Suboğaz köyünde bulunan altı keyl bezir alır bir kıt'a tarlasının hakk-ı tasarrufunu izn-i sahib-i arzla ferâğ ve tefviz eylemiş, mezbûr Siyağuş da bu tefvizi kabul etmiştir. Bu husus daha sonra Mehmed Ağa'nın vârislerinin vekilleri olan Mehmed bin Mehmed ve Mehmed bin Ali tarafından mahkemede tasdik edilmiş ve vârislerin Siyağuş'un mülk-i mefvûzu olan tarlada bir alakaları kalmamıştır⁹⁵⁵.

Bazı kimselerin azad ettiği kölelerinin çocuklarına dahi hibede buldukları görülmektedir. Rebiülevvel 1087/ Mayıs 1676 tarihli kayda göre; İbn-i Şeker mahallesinden Asiye Hatun bint-i Sunullah Çelebi'nin vekili el-Hac Receb bin Selim, müvekkilinin tarih-i kitabdan 8 sene önce mu'takı Dilaver'in sulbi oğlu olan Cuma adlı şabb-ı emrede bir bâb menziline taşra kapısı tarafından da bir havlu tayin eyleyerek hibe eylediğini beyan etmiştir. Cuma'nın da tasdik etmesiyle kendisine hüccet verilmiştir⁹⁵⁶. Babasının efendisinden hibe alan bir diğer kişi de Kızılcomesid mahallesinden vefat eden Şaban Ağa'nın abd-i mu'takı İvaz bin Abdullah'ın oğlu Mehmed adlı kişidir. Ancak bu kişi Cuma kadar şanslı değildir. Çünkü Şaban Ağa'nın varisleri ile davalık olmuştur. Çünkü varisler müteveffâ Şaban Ağa'nın mezbûr Mehmed'e

⁹⁵³ AŞS, 15/ 314-2. Bir başkasına ait olan bir malın, sahibinin izni olmaksızın hibe edilmesi sahih değildir. Zuhayli, C.VI, s.161.

⁹⁵⁴ AŞS, 29/ 91-2.

⁹⁵⁵ AŞS, 51/25-3

⁹⁵⁶ AŞS, 29/91-1.

hibe etiği haffâf eşyasına müdahale etmekteydiler. Ancak Mehmed, söz konusu eşyanın kendisine hibe edildiğini şahitler ile ispat etmiş ve davalı varisler men' edilmişlerdir⁹⁵⁷.

Efendilerin azadlılarına hibede bulunduğu gibi azadlıların da hibede buldukları görülmektedir. 5 Zilhicce 1091 tarihli kayıta azadlı cariye Mülayim bint-i Abdullah adlı hatun her neyi var ise bütün muhalefatını eski efendisi İbrahim oğlu es-Seyyid Hüseyin'e hibe etmiştir. Mezbûre Mülayim hibesini şöyle ifade etmiştir: "... bir bâb tahtanî beyt ve bir kenif ve nısf-ı birr ü ma ve havlu-yı müstemil mülk menzilin ve dâhilinde vâki' tecemmülâthânededen eger esvab ve eger bakır evâni ve sâir kalîl ve kesîr her neye mâlik isem cümlesini mevlâm merkum es-Seyyid Hüseyin Çelebi'ye hibe-i sahihe-i şer'iyye ile hibe ve temlîk ve teslim idüb ol dahi ba'de'l-kabul menzil-i mezkûr ve sâir eşyayı meclis-i hibede itihâb ve kabz ve temellük eyledi halâ üzerimde olan esvabımdan gayrı bir nesnem yokdur ..."⁹⁵⁸.

4.5. Azadlıların Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri ve Faaliyetleri

Köleler azad edildikten sonra, hür asıllı insanların sahip olduğu tüm haklara sahip olmaktadır. Azadlılar da tıpkı hürler gibi istedikleri sosyal ve ekonomik faaliyette bulunabilmekteydiler. Kölelerin kazandıkları efendilerine aitken, azadlıların kazandıkları kendilerine aittir ve efendilerinin bunu azadlısından zorla dahi olsa almaya hakkı yoktu. Hatta bazı efendilerin bunu kadı huzurunda tescil ettirmekteydiler⁹⁵⁹.

Azadlıların ellerinde mevcut bulunan veya terekelerinden çıkan mallara ve eşyalara bakıldığında⁹⁶⁰, bunların da hürriyetlerinin kazandıktan sonra aktif olarak ekonomik faaliyetlerde buldukları anlaşılmaktadır.

Azadlılar hürler gibi serbestçe alışveriş yapabilmekteydiler. Bunlar çeşitli menkul ve gayrimenkul alıp satabiliyorlardı. Örneğin, İbn-i Seng mahallesinden Hacı Mehmed'in oğulları Osman, Ömer ve Ebubekir Arabkeni köyünde bulunan dört yüz tiyek bağlarını Amu mahallesinden Hacı Hüseyin'in abd-i mu'takı olan Cevher bin Abdullah'a 10 sikke altına⁹⁶¹, Nagâh köyünden Oruç oğlu Ali de köyde bulunan altı aded nar ağacını yeriyile birlikte, aynı köyden Hacı Hasan'ın azadlısı Sadullah bin Abdullah'a 10 sikke altına⁹⁶² satmışlardır. Azadlılar alım satım işleri yanı sıra kira işleriyle de uğraşmaktaydılar⁹⁶³. Hatta ortaklaşa iş kurup işletebilmekteydiler⁹⁶⁴.

Azadlıların –belgelerin diliyle abd-i mu'tak/ ma'tuk, atîk- ticaret nedeniyle başkalarına borcu olduğu gibi⁹⁶⁵ gibi kendilerinin de başkalarında borcu bulunabilmekteydi. Meselâ; Beg mahallesinden Mehmed

⁹⁵⁷ AŞS, 36/117-2.

⁹⁵⁸ AŞS, 34/141-3.

⁹⁵⁹ Amu mahallesinden Hacı Mustafa oğlu Hacı Ömer Kaytas bin Abdullah huzurunda bu hususu "*mezbur Kaytas abd-i mu'takım olub bu ana gelince bey' ve şirâ idüb ve nice mesâlih ve umurum görüb halâ kendü ile hesabım görüb bir akçe ve bir habbe 'alâka ve medhalim kalmadı yedinde olan akçe ve eşya nesi var ise kendünün mülk ve malıdır benim asla 'alâka medhalim yokdur*" ve sözleriyle dile getirmiştir: AŞS, 23/91-3.

⁹⁶⁰ AŞS, 3/98-4; AŞS, 7/117-5, 119-1; AŞS, 12/25-3; AŞS, 30/189-3; AŞS, 33/35-3; AŞS, 34/224-4; AŞS, 170-A/411-3, 413-1.

⁹⁶¹ AŞS, 46/221-3.

⁹⁶² AŞS, 163/135-2. Mu'takların çeşitli menkul ve gayrimenkul alıp sattıkları ile ilgili diğer belgeler: AŞS, 4/291-4; AŞS, 29/171-1; AŞS, 30/189-3; AŞS, 163, 163/189-5, 191-2.

⁹⁶³ AŞS, 46/129-2. Sipahi Hüseyin bin Abdullah'ın ma'tuku Cevher bin Abdullah Hayik mahallesinde bulunan iki evini mahalleden zimmi Cafer oğlu Yakob'a aylık üç paraya icareye vermiş olup bir yıllık toplam 36 para alacağı vardır.

⁹⁶⁴ AŞS, 36/108-2

⁹⁶⁵ AŞS, 163/181-1. Tövbe mahallesinden Kör Cafer'in atîki Süleyman bin Abdullah'ın Şeyh Mehmed oğlu Ahmed'e kürk bahasından 50 para borcu bulunup altı ay vade verilmiştir.

Bey'in Hamza Ağa'nın azadlısı (atiki) Cevher bin Abdullah'a bir altın borcu bulunmaktadır ve bunu mahkemede ikrâr etmiştir⁹⁶⁶. Yine Kilis'ten Koca Ramazan'ın ma'tukı olan Behram bin Abdullah, Eblehan mahallesinden İsa ile oğulları Musa ve Ali'de olan pirinç bahasından ve nukuddan 21 sikke altın borcunu kendilerinden almıştır⁹⁶⁷. Mahmiyye-i Ayıntâb'da sâkin Raiyye bint-i Abdullah adlı mu'takanın da Çukur mahalleden Mehmed Beşe'ye borç olarak bir makreme içinde 110 aded esedî gruş borç verdiği görülmektedir⁹⁶⁸. Azadlıların bu borç alacak verecek işleri sadece hürlerle değil, aynı zamanda kendileri gibi azadlılar ile de olabilmekteydi. Yahni mahallesinden ... matûku olan Hacı Yakut'un Sazgun köyünden Hacı Murad'ın ma'tuku Ferec bin Abdullah'a karz cihetinden bir altın borcu bulunmaktadır⁹⁶⁹.

Yukarıda (Efendi ve Azadlılar Arasındaki velâ ilişkisi) konusunda bahsedildiği üzere azadlılar ile efendisi arasındaki velâ ilişkisi nedeniyle abd-i mu'tak vefat ettiğinde herhangi birinde borcu var ise mevlâsı bu azadlısının borcunu borçludan talep ve tahsil edebildiği gibi⁹⁷⁰, kendisi de azadlısının borcunu⁹⁷¹ ödemekteydi.

Osmanlı Devleti'nde köleler, azad edilip hürriyetlerini kazandıktan sonra reâyâ statüsüne geçerek diğer reâyâ gibi râiyyet rûsumu vermekteydiler. Azadlılar nerenin avârız defterine kayıtlı iseler oranın halkı ile birlikte vergilerini verip, kendilerinden hilâf-ı kânun başka bir vergi talep edilemez, daha önce köle olarak buldukları geri götürelemediği gibi yer halkı ile vergi ödemeye de zorlanamazlardı⁹⁷². Örneğin; Şarkıyan mukâta'sı ağası Ahmed Ağa tarafından vekil olan Şahrab oğlu Derviş, Akyol mahallesi ahalisinden Dilaver oğlu Hasan'dan mukâta'a-i mezbûre halkından olduğu iddiasıyla resm-i raiyet talep eder. Ancak Hasan, babası Dilaver'in, Akyol mahallesinden merhum Abdusselam Çavuş zâde Ahmed Ağa'nın azadlı kölesi (abd-i mu'takı) olduğunu, kendisinin mahalle-i mezbûrede doğup büyüüp, mahalle ile salyânesinin edâ ettiğini ve mukâta'a-i mezbûreden olmadığını şahitler ile ispat eder. Aynı zamanda mezbûr Derviş hem vekâletini beyâ edemez hem de, elinde dahi tuğralı suret-i defter-i cedîd-i hakânî olmayıp, mu'arazadan men' edilir⁹⁷³.

Köleler azad edildikten sonra bu abd-i mu'taklar ve bunların oğulları sipâhi zâdegân, mu'âf ve eşkinci ve mütekâid muaf tâife imâm ve müezzin oğulları ve tıardan fâriğ olup ma'zûl olanlar ve hariç olanlar ve çingân ve Kıbtıyân tâifesi ile birlikte yılda belli bir süre güherçile⁹⁷⁴ ocaklarında çalışmakla yükümlü idiler.

⁹⁶⁶ AŞS, 163/ 271-2.

⁹⁶⁷ AŞS, 4/ 291-5.

⁹⁶⁸ AŞS, 22/ 2-1. Raiyye borcunun talep edince Mehmed Beşe'nin inkârıyla karşılaşır. Daha sonra 50 esedî gruş üzerinde sulh yapılır, böylece dava kapanır.

⁹⁶⁹ AŞS, 163/ 221-2.

⁹⁷⁰ AŞS, 22/ 148-2; AŞS, 28/ 362-2.

⁹⁷¹ AŞS, 8/ 127-3

⁹⁷² Sak, agt., s. 213-215.

⁹⁷³ AŞS, 129/ 64-1(Evâsıt-ı R 1142)

⁹⁷⁴ Güherçile, doğal halde bulunan ve adı güherçile olarak da adlandırılan potasyum nitrat(KNO₃), Şili güherçilesi denilen sodyum nitrat (NaNO₃)ve duvar güherçilesi veya toprak güherçilesi adı verilen kalsiyum nitrat (Ca/NO₃/ 2) şeklinde başlıca üç nitrat türüne verilen otak vir isimdir. Şeffaf, rensiz veya gri renkli; kokusuz, tuzlu ve biraz acı olan güherçile havada bozulmayan kristaller veya beyaz kristalimsi bir tozdan oluşmaktadır. Abdurrahman Murat; "Güherçilenin Tanımı, Oluşum Teorileri ve Osmanlı Devleti'ndeki Önemi", *Maden Tetkik Arama Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni*, S.1, Ankara 2006, s.25; Metin Hülâgü, "Osmanlı Devleti'nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası", *Soyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* S. 11 (2001) , s. 74. Güherçile, siyah barutun en önemli bileşeni olup nemli bölgelerde yağmurun etkisiyle hayvansal atıkların toprağın üzerinde kristalleşmesi sonucu oluşur. Kerim İlker Bulunur, "Maraş Eyaletinde Güherçile Üretimi (1566-1577)", *OTAM*, 37/ Bahar 2015, s. 2; siyah barut ve dumansız barutların yapımında kullanılan güherçile, savaş sırasından baruta duyulan ihtiyaç dolayısıyla, devletçe üzerinden durulan önemli

Bu hizmet süresi 20⁹⁷⁵ gün olarak belirlenmekteydi. Bu süre Ocaklara Çalışmaya gitmeyenlerden ise bedel-i ırgadiye ya da güherçile bedeli adıyla belli bir miktar vergi tahsil edilmekteydi⁹⁷⁶ ve bunun için görevliler tayin edilirdi. Örneğin, Ayıntâb'da güherçile tahisiline 1058 tarihinde Osmana Beg bin Abdullah⁹⁷⁷, 1059 tarihinde Ali Ağa⁹⁷⁸, 1064 tarihinde Katil? Hasan Bey⁹⁷⁹, 1101 tarihinde Hasan Bey ve Maksud Bey⁹⁸⁰, 1032 tarihinde dergâh-ı alî sipahilernden Hasan Bey⁹⁸¹ memur ya da vekil olmuşlardır. Güherçile ile ilgili her türlü hususta kadılıklara büyük işler düşmekteydi⁹⁸².

Maraş yörükânından olup da Ayıntâb'da sâkin olan ve güherçile vergisi veren abd-i mu'tak ve hariç ez-defter sipahizâdegânların hangi mahalleden oldukları aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Tablo 17: Güherçile bedeli veren abd-i mu'tak ve sipâhi zâdegânların mahallelere göre dağılımı

Şehreküstü ma' Gazi	Hâric ez defter sipâhizâdegân: Hasan veled-i Resul, Mustafa veled-i Mehmed, Hacı Durmuş Ali
Kızılcâ mescid	Abd-i mu'tak ve sipâhizâdegân: Bali veled-i Abdullah, Mustafa veled-i Timur
Şarkıyan	Abd-i mu'tak ve sipâhizâdegân: Zülfikâr veled-i Abdullah, Ahmed veled-i Süleyman, Vahab birader-i o
Seng-i Hoşkadem	Abdulvahab veled-i Abdullah
Amu	Sipâhizâdegân ve abd-i mu'tak hâric ez defter: Hacı Hasan bin Ahmed, Hacı Hasan bin Hacı Hüseyin, Mehmed veled-i Muslı, Kenan veled-i Abdullah, Hacı Kenan Attar
Ehl-i cefa	Hâric ez defter abd-i mu'tak sipâhi: İbrahim veled-i Allahverdi, Ahmed veled-i Durak, İbrahim veled-i Sadak, Yusuf veled-i Abdullah, Durmuş veled-i Abdullah, Hasan veled-i Kara Mehmed, Emir veled-i Abdullah, ... veled-i Musa, Şeyho, Tarakçı Hüseyin Hızır, Hızır veled-i İsa, ... veled-i Durak, Mehmed Ali, İsa veled-i Ahmed, Durmuş veled-i Murad, Muslı veled-i İbrahim, Boyacı Mehmed, İsa veled-i Davud, Monla Hızır birader-i o, Davud veled-i Mustafa, Hacı Ahmed
Kozanlı ma' Burç	Sipâhizâdegân: Dilaver veled-i Abdullah, zülfikâr veled-i Abdullah, Kenan veled-i Abdullah, Berber Yusuf, Pirî veled-i Süleyman, Mehmed birader-i o, Süleyman veled-i Koca
Akyol	Mehmedveled-i Köşker, Balcı Mehmed, Ali Abdullah
İbn-i Eyüb	Kemal veled-i Abdullah
Hayik Zimmiyân	Hâric ez defter: okçu Zülfikâr, Kulaksız Ali, Cafer veled-i Timur, Halil birader-i o, Abdulkadir veled-i Çırak, Berber Kürd Yusuf, Kenan bin Abdullah, Arif veled-i Abdullah
Monla Ahmed	Hüseyin veled-i Veli, Maksud birader-i o, Veli Koca, Ahmed birader-i o
Hayik Müslüman	Mustafa veled-i Veli, Ahmed veled-i ..., İvaz veled-i Abdullah
Tövbe	Süleyman veled-i Mikâil, Hallac Ahmed, Şahin veled-i Abdullah

hususlardan biri olmuştur. Dolayısıyla güherçile işiyle uğraşanlardan, görevlilerden azami dikkat ve hassasiyet göstermeleri, ihmal ve gevşeklik etmekten kaçınmaları, ypanların ise işdetle cezalandırılacakları bildirilmiş; bu husussa özen göstermeyen idareciler - başta kadılar olmak üzere- hakkında işlem yapılacağı belirtilmiştir. Önemine binâen, güherçile hizmetinde çalışan rayaya zulmedilmesi yasaklandığı gibi; bu hizmete tayin edilenlerin, hizmette buldukları sürece sefere gitmek gibi bir kısım yükümlülüklerden muaf tutulmuşlardır. Osmanlı idaresi ihtiyaç duyulan güherçile temini için iltizam usulüyle, bazı belirli kimselere zemamet tevcihinde bulunmuştur. Güherçile önemine ve ihtiyaca binâen, Osmanlı coğrafyasında Maraş, Temeşvar, Kudüs'te Hz. Halil denen yerde, Hama, Halep, Şam, Bağdat, güherçile üretilen en eski yerlerden biri olan Mısır, Malatya Yumrukilise köyü, Darendede, Karaman, Van, Mora, Basra, Kayseri, Ankara, Aksaray, Konya, Akşehir, Afyon (Karahisar-ı sahib), Ilgın, Eskili, Karapınar, Aydın, Zamantı, Sis, Niğde, Kilisehisar, Kars, Gerger, Kahta, Darendede, Akdağ, Divriği, Budun, Kıbrıs gibi Andolu, Rumeli, Afrika ve Ortadoğu bölgelerinde birçok noktada güherçile işlemek üzere kârhâneler kurulmuştur. Bu işletmelerin çoğu güherçile çıkarılan yerlerde kururlurken, bir kısmı da güherçileden elde edilecek barutun kullanılacağı yerlerde kurulmuştur. Devlet, Güherçile Nazırlığı ihdas etmek suretiyle, güherçileye verdiği önemi en üst seviyeye çıkarmış, ihdas olunan bu nazırlıkta birçok devlet ricâli görev yapmıştır. Nazırlığa ilaveten güherçile kârhânelerinde güherçile müfettişleri, güherçile emin ve mübaşirleri çalışmışlardır. Hülagü, "Osmanlı Devleti'nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası", s. 74-78, 80.

⁹⁷⁵AŞS, 42/ 438-1, 439-1; Hizmet süresinin bazı yerlerde 18 gün olarak verildiği görülmektedir: Sak, agt., s.216.

⁹⁷⁶ Sak, agt., s.216; 16. yüzyılda Maraş eyaletinde güherçile hizmetinde çalışmayan sipahi zâdelerin bedel akçaları 1 altın idi: Bulunur, "Maraş Eyaletinde Güherçile Üretimi (1566-1577)", s. 10,13.

⁹⁷⁷ AŞS, 19/ 306-1

⁹⁷⁸ AŞS, 21/ 226-3

⁹⁷⁹ AŞS, 23/ 151-2

⁹⁸⁰ AŞS, 39/ 37-2

⁹⁸¹ AŞS, 170-A/239-3

⁹⁸² AŞS, 42/ 438-1,2, 439-1.

Yahni	Abd-i mu'tak: Afşar veled-i Abdullah
kürkciyan	abd-i mu'tak hâric ez defter: Hacı Kenan
Kal' hânehâ-yı Güherçile ahâli-i kazâ-yı Ayıntâb bervech-i maktu' muhasebe gruş 100 (yüz riyaldır)	

Yukarıda mahalle mahalle belirtilen, Ayıntâb kazâsı güherçile hanelerinden tahsil edilen bedel bervech-i maktu senede 100 riyal gruş olarak hesap edilmiştir⁹⁸³.

Güherçile bedeli tahsili ile ilgili zaman zaman sıkıntılar ortaya çıktığı, tahsil memurlarının, bazı kimselerden güherçile reayasından olmadığı halde, kanuna aykırı vergi talep ettikleri görülmekteydi. Bunlardan biri 1058 de güherçile bedeli tahsiline memur olan Osman bin Abdullah'tır. Mezbur Osman, Tıslaki mahallesinden Molla Yusuf oğlu Mehmed'den abd-i mu'tak olduğu gerekçesiyle bedel-i güherçile talep eder. Bunun üzerine Mehmed "ben abd-i mu'tak değilim ve bu ana gelince güherçile zabıtlarına rüsum virmedim güherçilede benim 'alâkam yokdur" diyerek itiraz eder. Bunun üzerine Osman Bey'den iddiasına delil istenir, ancak üç gün geçmesine rağmen, Osman mahkemeye bir delil sunamaz⁹⁸⁴.

Bazen de azadlı olduğu iddiasıyla köleden güherçile vergisi talep edildiği dahi görülmektedir. Bu durumda köle olduğu ispat edildiği takdirde vergi tahsil edilememekteydi. Meselâ; güherçile emîni Şehreküstü mahallesinden Hacı Şaban'ın kölesi Reyhan bin Abdullah'tan bedel akçası talep eder. Hacı Şaban, Reyhan'ın kendi kölesi olup azad etmediğine dair yemin eder⁹⁸⁵.

Güherçile bedeli azadlı köleler gibi bunların oğullarından da (Mu'taklar, mu'tak oğulları) da talep edilmekteydi. Örneğin, 1064 / 1653-1654 senesi Ayıntâb'da güherçile tahsiline memur olan Katil? Hasan Bey, Tarla-yı Cedîd mahallesinden abd-i mutak olup vefat eden Ferruf'un oğulları Ali ve Veli'den resmi-güherçile talep eder ancak bu kardeşlerin itirazıyla karşılaşır. Gerekçe olarak da babaları Ferruh abd-i mu'tak olmasına rağmen, annelerinin hür olduğunu iddia ederler ve bu hususta bir ce fetva ibraz ederler. Böylece Hasan Bey, taarruzdan men' edilir⁹⁸⁶. Çünkü İslâm hukukunda köle annenin statüsüne tabi idi ve baba hür olsa da anne köle ise evlat da köle olurdu. Aynı şekilde baba köle olmasına rağmen, eğer anne hür ise çocuk da hür olurdu⁹⁸⁷.

Efendiler kölelerini azad ettikten sonra yeniçeri yaptıkları⁹⁸⁸ gibi bunların üzerine tımar tevcih ettirdikleri de görülmektedir. Koçi Bey ve Defterdar Sarı Mehmed Paşa alay beyi ve beylerin azadsız köleleri üzerine tımar tevcih ettirmelerini, timâr rejiminin bozulması nedenleri arasında saymakta ve bu timârların bu şahısların elinden alınarak ehillerine verilmesini tavsiye etmektedirler. Azadsız ve azadlılara tımar tevcihine Ayıntâb'da rastlanmasa da, Konya ile İç-il sancağında azadlılara tımar tevcihine dair örneklerine rastlamak mümkündür⁹⁸⁹.

Köleler azad edildikten sonra ekonomik bağımsızlığın yanı sıra sosyal bağımsızlıklarını da elde etmekteydiler. Yani sosyal hayatta da aktif rol oynayıp, faaliyetlerde bulunup görev alabilmekteydiler. Şöyle

⁹⁸³ AŞS, 30/208-1.

⁹⁸⁴ AŞS, 19/ 306-1. Bu husus ile ilgili bir başka dava örneği : AŞS, 21/ 226-3.

⁹⁸⁵ AŞS, 7/ 228-7.

⁹⁸⁶ AŞS, 23/ 151-2.

⁹⁸⁷ Aydın- Hamidullah, "Köle", s. 239.

⁹⁸⁸ Dergâh-ı Alî yeniçerilerinden Ahmed Beşe bin Abdullah, Ayıntâb'da yeniçeri serdarı iken vefat eden Mustafa Çelebi'nin azadlı kölesidir. Mustafa Çelebi Ahmed Beşe'yi azad ettikten sonra yeniçeri yapmıştır: AŞS, 16/ 33-2.

⁹⁸⁹ Sak, agt., s. 216.

ki köle eksik ehliyetli sayıldığından bir kölenin vekilliği, kefilliği, şahitliği, mütevelliliği, vasiliği kabul edilmezken⁹⁹⁰; köle azad edildikten sonra artık hür olduğu için, bu işlerde aktif olarak rol alabilmekteydiler. Bunları aşağıda örnekleriyle birlikte verilecektir:

Bir kimse herhangi bir husus ile ilgili bir işine veya davasına bir vekil tayin eder, vekil müvekkili adına işlerini yürütürdü. Kölelerin de azad edildikten sonra davalara vekil olarak tayin edildikleri görülmektedir. Özellikle efendiler kölelerini azad ettikten sonra, her türlü hukukî işlerini yürütmek üzere vekili olarsak azadlılarını seçtikleri görülmektedir⁹⁹¹. Ali kızı Emine vefat eden oğlu (Hacı Ferruh'tan olma) Şah Murad'dan kendisine intikal eden hisse-i şer'iyyesini Durak ve gayrı kimselerden talep ve davası için zevci Mecit bin Abdullah(Hasan Ali'nin azadlısı)'ı vekil-i mutlak tayin etmiştir⁹⁹².

Kölelerin şahitliği hususunda farklı görüşler olmasına rağmen⁹⁹³, azadlılar hürler gibi mahkemede herhangi dava için şahitlik edebilmektedirler. C 1094/ Mayıs 1683 tarihli kayda göre; Beg mahallesinden Hasan oğlu Ebubekir, Mehmed oğlu Süleyman'a bir sene önce borç verdiği 1 esedî gruşu talebi üzerine Süleyman inkâr eder. Bunun üzerine Ebubekir'den delil, belgelerin diliyle *-müdde'asını mübeyyene beyyine taleb olundukda-* istenince, *udûl-i müsliminden* Abdullah oğlu Mehmed ile nisâ taifesinden Canane bint-i Abdullah ve Abdullah kızı Meryem adlı hatunlar, Süleyman'ın Ebubekir'den 1 esedi gruş borç aldığına dair şahitlik ederler. Ancak Süleyman Canane Hatunun Ayıntâb sâkinlerinden olup halâ Bağdat'da ikâmet eden Ali Beşe'nin memlûkesi olduğunu ve şer'ân şahadetinin makbul olmadığını iddia eder. Bunun üzerine Canane Hatun beş yıl önce azad edildiğini şahitlerle ispat eder. Böylece hem Canane'nin hürriyetine, hem de Süleyman'ın borcunun ödemesine hükmolunur⁹⁹⁴. Böylece azad edildiği ispat edilen Canane'nin şahitliği önünde bir engel kalmaz.

Azadlı kölelerin, efendisinin vefatıyla onun yetim kalan küçük çocuklarının üzerine vasî tayin edildikleri de görülmektedir. kürkiyan mahallesinde vefat eden Seyyid İbrahim oğlu Seyyid Mahmud'un küçük oğlu Hasan'a babasından intikal eden malını korumak ve işlerini yürütmek üzere, müteveffâ Seyyid Mahmud'un azadlı kölesi Kenan bin Abdullah *"vesâyet uhdesinden gelmeğe kâdir olmağla"* mahkeme tarafından Hasan üzerine vasî tayin edilir. Bu vesâyet hizmetinde kendisine yardım etmek üzere de Hasan'ın

⁹⁹⁰ Aydın-Hamidullah, "Köle", s.237.

⁹⁹¹ AŞS, 4/ 272-1, 274-5.

⁹⁹² AŞS, 46/ 137-1.

⁹⁹³ Bazı İslâm hukukçuları, hadler dışındaki bütün davalarda köle ve cariyelerin şahitlik edebileceğini savunurken, Ebu Hanife, İmam Şafii, Sewri, Ewzaive İmam Malik'e göre kölelerin şahitliği –kölelik ehliyet arızası olduğu için- geçerli değildir. "Köleler şehâdet ehlinden değildir. Çünkü şehâdet bir velâyet çeşitidir; kölelik ise velâyete engeldir". İmam Gazali de kölenin iradesinin tam olmadığı dolayısıyla şahitliğinin geçersiz olduğu görüşündedir. Kölenin şahitliğini kabul edenler, bunu bir insan hakkı olarak görse de, hadlerde ve kıstada hür kadın ve kölenin şahitliği şüphe sebebiyle kabul edilemez. Cariyenin şahitliği de esas itibariyle hür kadınların şahitliği gibidir: Fendoğlu, age., s. 193,194.

⁹⁹⁴ AŞS, 35/ 101-1. Osmanlı mahkemelerinde şahitlik kurumuna büyük önem verilmiş olup mahkemelerde görülen davalarda iki tür şahit olduğu görülmektedir. Dava konusu ile ilgili şahitler (udûl-ı müslimîn/ şuhûdü'l-'udûl), davanın görüldüğüne tanıklık eden şahitler (şuhûdü'l-hâl). Herhangi bir dava mahkemeye intikal ettiğinde, süreç içerisinde davalının iddiayı reddi sonrasında, davacıdan iddiasını ispat için delil istendiğinde, davacı şahitleri olduğunu beyân eder. Konu ile ilgili bildiklerini anlatan şahitlerin(udûl-ı müsliminden) Müslüman ve âdil olmaları gerekirdi. Şahitler hakkında yapılan incelemeler "şuhûd-ı mezbûrûn zeyl-i vesikada mestur olan müslimîn ile ta'dil ve tezkiye olunduğu" veya "ba'de't-ta'dilî's-şer'î ve't-tezkiyeti's-şer'iyye" şeklinde ifade edilmektedir. Tarafların gayrimüslim olması durumunda şahitlerin Müslüman olma şartı yoktu. Dolayısıyla Hristiyanlar için "udûl-ı nasârâdan", Yahudiler için de bazen "udûl-i ricâlden" ibareleri kullanılmaktaydı. Bu şahitlerin de adil olup olmadıkları araştırılıyordu. İsmail E. Erünsal, "Osmanlı Mahkemelerinde Şahitler: Şuhûdü'l-'udûlden Şuhûdü'l-hâle Geçiş", *Osmanlı Araştırmaları*, C.53, S.53, 2018, s. 10,11,12.

dayısı Ömer de Kenan üzerine nâzır tayin edilip, her ikisine günlük ikişer akçe ücret de tayin edilir⁹⁹⁵. Kayser mahallesinde sâkin Hacı Mehmed oğlu Hacı İsmail, vefatından sonraküçük kızları Aişe, Emine ve Hadice'ye kendi vefatından sonra abd-i mu'takı olan Hacı Yusuf'u vasî-i muhtar tayin eylemiştir⁹⁹⁶. Hacı İsmail'in vefatından sonra vasi tayin edilen Hacı Yusuf üzerine Hacı İsmailin karındaşı oğlu Hacı Mehmed Çelebi de nâzır tayin edilmiştir⁹⁹⁷. Aynı şekilde bir azadlı da vefat ettiğinde çocukları üzerine mevlâ-yı itâkasının yakını vasi tayin edilebilmektedir⁹⁹⁸. Bu durum, kölelerin azad edildikten sonra efendileriyle bağlarının tamamen kopmadığını göstermektedir.

Kölelerin azad edildikten sonra aktif olarak rol aldıkları alanlardan biri de vakıflardır. Vakfı kuran kimseler bu vakfın işletilmesi ve yönetilmesi görevi vâkıf tarafından mütevelliyeye⁹⁹⁹ verilirdi. Vakıfların Ayıntâb sosyal hayatında önemli bir yeri olup aynı zamanda ekonomik yönden de önem arz etmektedir¹⁰⁰⁰. Ayıntâb'da vakfa mütevellî olarak azadlı kölelerin de tayin edildikleri görülmektedir. Bunların başında Lala Mustafa Paşa evkafı ve mütevellisi Davud Ağa bin Abdullah gelmektedir. Evkaf-ı Sultana nâzır¹⁰⁰¹ olan İdris Ağa'nın arzı üzerine, evkafın mütevellisi olan Hacı Hüseyin'in vakıf işleriyle uğraşmadığı ve evkafın tevliyeti "utekâya meşrû olmağla utekâdan olub sâbık mütevellî olan" Davud Ağa bin Abdullah berât-ı padişâhî ile 14 Safer 1046'da tayin edildikten sonra¹⁰⁰², evkaf-ı mezbûreden olan birçok dükkân, değirmen, han hamam gibi gayrimenkullerin, kiraya verilmesi, işletilmesi, bunların tamir vs. gibi işleriyle uğraşmaktaydı¹⁰⁰³.

Vakıflara mütevellî olan azadlılar sadece erkeklerden müteşekkil olmayıp azadlı cariyelerin de mütevelliyeye oldukları görülmektedir. Lala Mustafa Paşa utekâsından olan Rabia Hanımın da "ber müceb-i şart-ı vâkıf" gereği 20 Ramazan 1108 tarihinde Paşa'nın Ayıntâb'da evkafı üzerine mütevelliyeye idi¹⁰⁰⁴.

Kara Mustafa Paşa evkafından başka vakıflarda da azadlı köleler mütevellî olarak görev yapmaktaydılar. Kayser mahallesinden Hacı Mehmed oğlu Hacı İsmail'in Kızılhisar köyünde bulunan üç parça tarlasını vakfederek abd-i mu'takı olan Hacı Yusuf bin Abdullah'ı mütevelli tayin etmiştir¹⁰⁰⁵.

Vakıflarda mütevellî olan abd-i mu'takların vefatından sonra eğer vâkıf, tevliyet için, utekâ ve evlad-ı utekâ şartı koymuşsa, yerine mu'takın oğlu var ise tevliyeti talep ederek alabilmekteydi. Örneğin,

⁹⁹⁵ AŞS, 35/ 261-4.

⁹⁹⁶ AŞS, 23/ 63-1

⁹⁹⁷ AŞS, 23/ 71-1.

⁹⁹⁸ AŞS, 39/ 99-1. "Medine-i Ayıntâbda Amu mahallesinde sâkin iken bundan akdem fevt olan Dilaver bin Abdullah nam mu'takın sulbî sagîr oğlu Mehmed ve sulbiye sagîre kızı Emineye babaları müteveffâ-yı mezbûrdan irsen intikal iden mallarını hıfz ve tesviye-i umûrlarına bir vasî lazım ve mühim olmağla müteveffâ-yı mezbûrın mevlâ-yı i'takının oğlu râfî'-i haze'l-kitab Ali Ağa bin el-Hac Bayram Ağa nam kimesne kibel-i meşru'iyet-i mutahharadan sagîrân-ı mezbûrân üzerine vasî nasb ve ta'yîn olundukda ol dahi vesâyet-i merkûmeyi kabul kabul ve hizmet-i lâzimesin edâya ta'ahhüd ve ikrâm itmeğin mâ-vaka' kayd şod fi evâhir-i Saferü'l-hayr sene ihdâ ve miete ve elf".

⁹⁹⁹ Vakfın işlerini ahkâm-ı şer'iyeye ve şerâitî vakfiyye dairesinde idare etmek üzere tayin olunan kimsedir. İki kısma ayrılır. Biri, meşrutiyet veçhiyle mütevellîdir ki mütevellî olma vâkıfın şartı gereğidir. Diğeri, meşrutiyet veçhiyle olmayan mütevellîdir ki tevliyeti münhal bulunan bir vakfa meşrûtün lehi bulunmadığı cihetle hâkim tarafından tayin edilen mütevellîdir: Bimen, C. 4, s. 287.

¹⁰⁰⁰ Ayıntâb Vakıfları hakkında bk. : Hilmi Bayraktar, *Ayntab Vakıfları*, Bizim Akdemi Yay., Ankara 2014;

¹⁰⁰¹ Mütevellinin vakıf ile ilgili tasarruflarına nezâret etmek ve mütevellî için vakıf işlerinde görüş fikir alış verişinde bulunmak üzere tayin edilen kişiye nâzır-ı vakf denir: Bilmen, C.4, s.288.

¹⁰⁰² AŞS, 15/ 377-2

¹⁰⁰³ AŞS, 13/ 114-1, 115-3, 129-1,2, 130-2, 135-3, 138-4, 145-2, 146-2, 147-1; AŞS, 15/ 30-1, 276-2, 282-1, 2.

¹⁰⁰⁴ AŞS, 48-A/ 97-1.

¹⁰⁰⁵ AŞS, 23/ 63-2. Hacı İsmail vakfettiği tarlaların senelik gelirinden aşhanede yemek yapıp fukaraya dağıtmak üzere vakfederken; ayrıca iki tanede bastık kazanını da ihtiyacı olan Müslümanlara emaneten verilmesi şartıyla vakfederek mütevellî Hacı Yusuf'a teslim etmiştir.

Ayıntâb'da vâki müteveffâ Handan Ağa evkafının mütevellisi vâkıfın utekâsından Dilaver'in vefatıya, oğlu İdris evkafın tevliyetinin utekâ ve evlad-ı utekâsına meşruta olduğu gerekçesiyle babasından boşalan tevliyetin kendisine verilmesini talep eder. Böyle şart-ı vâkıf üzere tevliyet İdris'e verilir¹⁰⁰⁶. Yine merhum Mehmed Paşa evkafının mütevellisi de evlad-ı utekâsından Hasan Efendi'dir¹⁰⁰⁷.

¹⁰⁰⁶ AŞS, 18/ 251-1.

¹⁰⁰⁷ AŞS, 15/ 38-1.

SONUÇ

Hazırlanan bu çalışmada, çağımızda resmi olarak kaldırılmış olan kölelik kurumu, 16. Ve 17. yüzyıllarda (1531-1700 yılları arasında) Osmanlı Devleti'nin merkezden uzak bir şehir olan Ayıntâb şehrinde işleyişi ve uygulamaları ile kölelerin sosyal ve ekonomik hayattaki konum ve durumları gündelik hayattan verilen örnekler ile tarihi çerçevede ele alınmıştır.

Bugün insanın insan tarafından sömürülmesi denen olayın ilk biçimi olan kölelik, İnsanlık tarihinin ilk devirlerinden beri ortaya çıkmış ve hemen hemen bütün toplumlarda ortadan kalkıncaya kadar, müesseseleşerek sosyal ve ekonomik hayatın vaz geçilmez unsurlarından biri olmuştur. Kölelik gerek İslâm hukukunda gerekse Osmanlı hukukunda kendine yer bulmuştur. Kur'an köleliği açıkça yasaklamamış olsa da kaldırmaya yönelik yöntemler ve öneriler sunmaktadır. Köleliği birden bire tek yanlı olarak kaldırmak toplumlar nezdinde- hem köleler hem de sahipleri açısından- onarılması güç sorunları beraberinde getireceğinden, İslâmiyet köleliği aşama aşama kaldırma yolunu seçmiş ve bu konuda önemli adımlar atılmıştır. Kölelik nedenlerinin sınırlandırılması, kölelerin hayat standartlarının yükseltilmesi yanı sıra kölelerin sistematik bir şekilde azad edilerek bu müessesenin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Ümmü'l-veledlik, müdebberlik, mükâtebe akdi, bedel karşılığı azad, bazı suçlara karşılık kefâret olarak azad kölelerin azaltılması yönünde önemli adımlardır.

Bir İslâm devleti olan ve İslâm hukuku yanında örfi hukuku kullanan Osmanlı devleti'nde bir taraftan özellikle savaşlar ve akınlar başta olmak üzere ticaret ve çeşitli yollarla temin edilen köleler, bu müessesenin Osmanlı toplumunda önemli bir yer edinmesi ve pekişmesine yol açarken, diğer taraftan, İslâm'ın özendirilmesiyle köleler azad edilerek hürriyetlerine kavuşturulmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin köle azadlarına önem verdiği ve uyguladığı sicillerden çıkarılan Belgelerden de anlaşılmaktadır ve çoğunluğu azad ile ilgili belgeler oluşturmaktadır. Azadların başında ise karşılıksız Allah rızası için yapılan azadlar gelmektedir.

Azad edilerek hürriyetlerine kavuşan kölelerin azad edildikten sonra efendileri ile aralarındaki ilişki tamamen sona ermiyordu. Çünkü yıllarca birlikte yaşamadan kaynaklı oluşan bir gönül bağı oluşması yanı sıra, hukuken de bir çeşit velâyet oluşmaktaydı. Velâyet kan bağı dışında bir bağ olup efendiye azad ettiği köle ve cariyesinin mirasçısı olma hakkını getirmekteydi.

Efendiler köle ve cariyelerini azad ettikten sonra onların ileriki hayatlarını idame etmeleri için menkul ve gayrimenkul mallar ve eşyalar ve nakit para hibe etmişlerdir. . Çünkü köleler mülkiyete ve hukuki işlemlere konu olması bakımından mal olarak kabul edildikleri için kölelikleri müddetince mal sahibi olamamaktaydılar. Ancak azad edildikten sonra, durum değişmekteydi ve hürlerle aynı tasarruflarda bulunma hakkını elde etmekteydiler.

Köleler ile ilgili kayıtlara bakıldığında bunların efendileri ya da mirasçıları kadıya şikâyet ettikleri görülmektedir ve böyle bir hakları vardı. Köleler ve cariyeler azad edildikten sonra bazen efendi ya da varisleri tarafından tekrardan köle ve cariye olarak istihdam edilme, satılma ya da mirasa dâhil edilme ve yave kaçgun iddiası gibi bir takım sıkıntılar ile karşılaşmışlardır. Bu durumda azad edildiklerinde

kendilerine verilen azadlık belgesi (ıtk-nâme) gösterilerek hürriyetlerini ispat edebilmekteydiler. Aksi durumda mahkemeye başvurmak zorunda kalıyorlardı.

Bunun dışında hür asıllı olup da çeşitli nedenlerle köle ve cariyeye olarak satılan kimseler de bulunmaktaydı. Bunlar ilk ya da ikinci üçüncü satışlarda bir yolunu bulup hürriyetlerini ispat etmeye çalışmaktaydılar. Bazen bu şahısların hür asıllı olduklarını bilen ya da öğrenen kişilerde mahkemeye gelerek bunların alım-satımını yapanlar hakkında şikâyetle buldukları da vakidir. Hür asıllı şahısların genellikle hürriyetlerine kavuştukları görülmekle birlikte, iddialarını ispat edemeyenlerin kölelikleri devam etmekteydi.

Elde edilen verilere göre Ayıntâb'da tespit edilen köleler çeşitli şekillerde adlandırılmaktaydılar. Bunlar, abd, abd-i memlûk, abd-i esved, arab, cariyeye, cariyeye-i memlûke, eme, gurre, gulâm, halayık, hizmetkâr, kul, köle, memlûk, memlûke, azadlılar için, mu'tak, mu'taka, ma'tûk, ma'tuka, 'atık, atıka, ümmü'l-veled, müdebber gibi terimler idi. Bu terimler, kölelerin cinsiyetlerine, yaşlarına, ten renklerine ve hukukî durumlarına göre, aralarında bazı küçük anlam farklılığı olmakla birlikte köleyi ifade etmektedirler. Ayrıca azadlılar için kullanılan ma'tuk, ma'tuka, atık, atıka terimlerinin 16. Yüzyıl belgelerinde kullanıldığı görülmektedir.

Özel hukuk bakımından mal olarak nitelendirilen köleler çeşitli nedenlerle ve şekillerde efendiler arasında el değiştirmektedirler. Alım satım başta olmak üzere, mehir, hibe ve miras en yaygın el değiştirme şekilleridir. Bunu dışında herhangi bir borca mukabil ya da suça karşılık (diyet) , vasiyet yoluyla, emanet bırakılarak, ya da belli bir süre kullanım hakkı verilerek yani kiralama yöntemi ve takas edilme gibi çeşitli el değişime şekilleri de bulunmaktadır.

Evlilik, kölelerin de en doğal hakları idi ve evlenip yuva kurma hakkına sahiptirler. Bunlar kendileri gibi kölelerle evlenebildikleri gibi hürler ile de evlenebilmişlerdir. Ancak, İslâm aile hukukunda evlenme konusunda eksik ehliyetli kabul edilen kölelerin evlenmesi efendisinin iznine tabi idi. Bu husus özellikle erkek kölede aranmaktadır. Çünkü evlilikte, erkeğe düşen mali yükümlülük, köle evliliğinde efendisine ait olmaktadır buda neticede efendiye maddi külfet demektir. Ancak boşanma hususunda böyle bir durum söz konusu değildir. Evlilikte efendisinin iznine tabi olan köleler, boşanma konusunda tam ehliyetli olup boşanmak için efendisinin iznine tabi değildirler. Ancak hürlerden farklı olarak, üç talak yerine iki talâk hakları vardır.

Sicillerden elde edilen verilere göre, Ayıntâb'a gelen köle ve cariyelerin milliyetleri çeşitlilik arz etmektedir. Burada bulunan köleler arasında Gürcü asıllılar çoğunlukta idi. Bunları Ruslar ve Habeşiler başta olmak üzere Afrika kökenli siyah köleler takip etmektedir ve erkek köle çoğunlukta idi. Avrupa kökenli kölelerin sayısı azınlıktaydı. Çünkü artık zaferler ve ganimetlerle sonuçlanan savaşlar yapılamıyordu. Bu da doğal olarak Avrupalı köle sayısında azalma demektir. Kölelerin milliyetleri gibi isimleri de oldukça çeşitlidir. Erkeklerde cesareti, gücü ve yiğitliği ifade eden Haydar, Şahbaz, Arslan, Bahadır, Dilaver, Hamza, Şahin gibi isimler kullanılırken; kadınlarda da Çeşmisiyah, Zarife, Gonca, Gülbeyaz, Gülendâm, Lalezar vb. gibi güzelliği, zarafeti, sevimliliği ifade eden isimler da kullanılmaktadır. Ayrıca Dilave, Mercan, Şahbaz, Ferruh, Mülayim gibi isimlerin ortak kullanıldığı da görülmektedir.

Sahibinin hizmetinden kaçan köleler de bulunmaktadır. Bunlar ya kendileri direkt veya birileri tarafından çeşitli vaatlerle ayartılarak firar ediyorlardı. Osmanlı Devleti kaçak kölelerin yakalanmaları ve yakalandıktan sonraki durumlarını belli bir nizama bağlamış ve bu hususta çeşitli kanunlar çıkarmıştır. Kölelerin firarları, özgürlüklerini kazanmanın en kolay ve doğal yolu olsa da oldukça riskli bir durumdur. Çünkü özgürlüğe kavuşma hayali çoğu zaman gerçekleşmeden tekrar köleliğe götüreceği gibi belki daha vahim sonuçlar da doğurabilmekteydi. Firar eden köleler içinde erkekler yoğunlukta olup kadın kölelerin de firar ettikleri görülmektedir. Köleler kaçtıkları sırada bazen efendilerine ait nakit para ve çeşitli eşyalar dahi çalarak beraberinde götürmekteydiler.

Hür insandan farklı bir statüde kendine özgü bir hukukî yapısı olan köleler, İslâm ceza hukukunda hürlerden farklı bir muameleye tabi tutulmuştur. Yapılan araştırmada kölelerin sadece, azad, alım-satım, miras, hibe gibi hususlara konu olmayıp adli vakalara da konu oldukları görülmüştür. Köleler, adam öldürme, yaralama, hırsızlık, içki içme, livata gibi çeşitli suçlara bulaşmışlardır. Köleler bu suçların bir kısmını kendi iradeleriyle işlerken; bir kısmını ise efendilerinin emri ve yönlendirmeleriyle veya başkalarının kışkırtmalarıyla işlemekteydiler.

Köleler her zaman suç işleyen taraf olmayıp, kendilerine karşı da suç işlenmekteydi. Bunlar bazen kendileri gibi köleler tarafından olduğu gibi çoğunlukla hür kimseler tarafından da öldürme, yaralama, gasp, taciz gibi fiillere maruz kalmışlardır. Kölelerin işlediği suçlarda ve onlara karşı işlenen suçlarda çoğu zaman hürlerden farklı bir cezalandırma sistemi uygulanmakla beraber bazı durumlarda hürler ile aynı şekilde cezalandırılmışlardır. Bu durum Osmanlı adalet sisteminin toplumun her kesimine hitap ettiğini göstermektedir.

Köle ve cariyeye sahiplerine bakıldığında ise genellikle refah seviyesi belli bir düzeyde ve statü sahibi kimseler oldukları görülmektedir. Bunla birlikte sıradan halkın da köle sahipliği bulunmaktaydı. Köle sahipliği sadece erkeklere özgü bir durum olmayıp kadınlar da köle ve cariyeye sahibi idiler.

Köleler mal telâkki edildiğinden dolayı serbestçe alım satımları yapılmaktaydı. Satışlar pazarlarda ve kanuna uygun bir şekilde yapılmaktaydı. Sûk-ı Sultâni denen pazara götürülen köleler daha çok efendiler veya vekilleri tarafından satılmakla beraber, dellal eliyle de köle satılmaktaydı. Bu satışlar daha çok ikinci üçüncü elden satışlar olup esirci satışlarına rastlanmamıştır. Kadınlar köle satışlarını daha çok vekilleri aracılığıyla yapmaktaydılar. Satışlar daha çok para mukabilinde ve peşin yapılmakla beraber, vadeli ve takas usulüyle de satışlar yapılmaktaydı. Kölelerin kendileri gibi köle veya çeşitli eşya ve gayrimenkuller ile takasları görülmektedir. Satışlar belli kurallar çerçevesinde yapıp, uyulmadığı takdirde satışlar iptal edilmekteydi. Kölelerin kusurlu olup da kusurlarının gizlenmesi, sahibinden izinsiz satılması, firari kölenin satışı, hür kimsenin köle diye satılması, azadlı kölenin satışı, satışların iptal edilmesini gerektiren durumlar olup bu türden satışlar iptal edilmekteydi.

Kölelerin 16. yüzyılda satışlarının daha çok altın üzerinden yapıldığı görülmekle birlikte akçe, fiori, frengi gibi çeşitli para birimleriyle de satılmışlardır. Ancak 17. yüzyıla gelindiğinde fiyatların gruş üzerinden hesaplandığı görülmektedir. Kölelerin yaşı, cinsiyeti, milliyeti, erkekler için fiziki güç, hüner ve kabiliyetler, kadınlar için fiziki güzellik, vs. çeşitli unsurlar kölelerin fiyatını önemli ölçüde etkilemekteydi.

Netice itibariyle köleler 1531- 1700 yıllarında Ayıntâb sosyal ve ekonomik hayatının önemli bir parçası olmuş ve Ayıntâb'ın sosyo-kültürel ve ekonomik yapısını etkilemiştir.

KAYNAKLAR**Arşiv Kaynakları****Ayıntâb Şer'îyye Sicilleri (AŞS):**

1,2,3,4,6,7,8,9,10,11,12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 129, 133, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170-A, 170-B, 171, 172 numaralı defterler.

Cevdet Askeriye (BOA, C. AS.): 1110

Mühimme Defterleri (BOA. MHM.d.): 5, 7, 12, 23, 31, 36, 58, 71,115, 144 numaralı defterler.

Tahrir Defterleri (BOA. TD. No: 186, 373 numaralı defterler.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (BOA. TS. MA. e.): 19,189, 267, 816 numaralı evraklar.

Araştırma-İnceleme Eserler

Abacı, Zeynep Dörtok, “Ahde Vefâ: Kamu Düzenini Sağlama Aracı Olarak Bursa’da Nefse Kefalet Uygulaması (II. Selim Dönemi)”, *Sultan II. Selim Dönemi ve Bursa*, (Ed. Fırat Yaşa), Osmangazi Belediyesi Yay., Gaye Kitabevi, Bursa , 2020, s.498-516.

Acar, H. İbrahim, “İddet”, *TDVİA*, C.21, İstanbul 2000, ss.466-471.

Acar, H. İbrahim, “Talâk”, *TDVİA*, C.39, İstanbul 2010, ss. 499-500.

Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, C.I,III, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2000.

Akbel, Mustafa, “Osmanlı Başkentinde Kölelerin Durumu ve Azatları: Galata Örneği(1718-1730)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Nisan 2017, C.3, S.1, ss. 212- 238.

Akbulut, İlhan, “İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 52, S. 1, 2003, ss.167-181.

Akbulut, İlhan, “İslam ve Osmanlı Ceza Hukukunda Hataen Öldürme Suçu”, *YBHD*, S.3, 2018/1, ss. 41-71.

Akdağ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyenları*, YKY, İstanbul 2018.

Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, I. Kitap, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1990.

Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, II. Kitap, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1990.

Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukuî Tahlilleri*, III. Kitap, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1991.

Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, IV. Kitap, I Kısım, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1992

Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, VI. Kitap II. Kısım, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1993.

Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, VII. Kitap I. Kısım, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1994.

Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, VIII. Kitap, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1994.

Akgündüz, Ahmed, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik-Câriyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, OSAV Yay., İstanbul 2006.

Akgündüz, “Bir Aile ve Hizmet Müessesesi Olarak Osmanlı'da Harem”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, c.10, ss. 315-347.

Akkaya, Mustafa, “XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'da Köle Ticareti, Kölelerin Ticaretle Uğraşması”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 14- S. 25, Balıkesir 2011, ss. 204-217.

Akkuş, Suzan, *Eski Ön Asya Toplumlarında Kölelik Müessesesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Denizli 2007.

- Akman, Mehmet, “Bir Ceza Yargılaması Aracı Olarak Kişiyeye Kefalet: Osmanlı Örneği”, *Baki Kuru Armağanı*, Türkiye Barolar Birliği Yay., Ankara 2004, ss. 11-16.
- Aktan, Hamza, “Miras”, *TDVİA*, C.30, İstanbul 2005, ss. 143-145.
- Akyıldız, Ali, “Para”, *TDVİA*, C.34, İstanbul 2007, ss. 163-166.
- Altay Şakir, *Açıklamalı Hukuk ve Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1983.
- Akyılmaz Gül, “Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi İle İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.IX, S.1,2, Ankara 2004, ss. 213-238.
- Apaydın, Yunus, “Kefâlet”, *TDVİA*, C.25, Ankara 2022, ss. 168-177.
- Arı, Abdusselam, “Vasiyet”, *TDVİA*, C.42, İstanbul 2012, ss. 552-555.
- Arıkan, Melahat, *12 Numaralı Ayntab Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Gaziantep Üniversitesi SBE, 2017.
- Armağan, Servet, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, DİB Yay. Ankara 1992.
- Aşık Paşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, (Haz.: Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç), K Kitaplığı, İstanbul 2003.
- Atar, Abdulkadir, “XVIII. Asırda Fetva Mecmuaları Işığında Osmanlı'da Tedavül Aracı Olarak Kullanılan Paralar”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S.1, 2017, ss. 62-86.
- Atar, Fahrettin, “Muhâlea”, *TDVİA*, C.30, Ankara 2020, ss. 397-401.
- Atar, Fahrettin, “Mükâtebe”, *TDVİA*, C.31, Ankara 2020, ss. 530-532.
- Atar, Fahrettin, “Tedbir”, *TDVİA*, C.40, İstanbul 2011, ss. 258-259.
- Aşık Paşazâde, *Osmanoğullarının Tarihi* (Haz. Kemal Yavuz, M.A. Yekta Saraç), K Kitaplığı, İstanbul 2003.
- Avcı, Casim, “Rum”, *TDVİA*, C.35, İstanbul 2008, ss. 222-225.
- Avcı, Mustafa, “Osmanlı Hukukunda Livâtanın Cezası”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.26, S.2, 2018, ss. 15-45.
- Ayaklı, Muhammed Halil, “İslam Hukukunda Suç ve Ceza Kavramı”, *KHM*, C.2, S.2. 2022, ss. 487-525.
- Aydın, Mehmet Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yay., İstanbul 2010
- Aydın, Mehmet Akif “Ceza- Osmanlı Ceza Hukuku”, *TDVİA*, C.7, İstanbul, 1993, ss. 478-482.
- Aydın, M. Akif, “Mehir”, *TDVİA*, C.28, Ankara 2003, ss. 389-391.
- Aydın, M. Akif-Hamidullah, Muhammed, “Köle” *TDVİA*, C. 26, Ankara 2002, ss. 237-246.
- Aydın, Mustafa, “Abazalar”, *TDVİA* (Gözden Geçirilmiş 2. Basım) EK-1. C, Ankara 2020, ss. 1-3.
- Babayiğit, Beşir, “İslâm ve Osmanlı Ceza Hukukunda Kazf Suçu”, *EBYÜHFD*, C.XXII, S.3-4, (2018), ss. 313-392.
- Bakır, Abdulhalik, “Ortaçağ İslâm Dünyasında Köle Fiyatları”, *Bellekten*, C.81, S.292, 2017, ss. 715-766.
- Bardakoğlu Ali, “Diyet”, *TDVİA*, C.9, İstanbul 1994, ss. 473-479.
- Bardakoğlu, Ali, “Ceza-Fıkıh”, *TDVİA*, C.7, İstanbul 1993, ss. 470-478.
- Bardakoğlu, Ali, “Had”, *TDVİA*, C.14, İstanbul 1996, ss. 547-551.
- Bardakoğlu, Ali, “Hibe”, *TDVİA*, C.17, İstanbul 1998, ss. 421-426.
- Bardakoğlu, Ali, “Katil”, *TDVİA*, C.25, Ankara 2022, ss. 45-48.
- Barkan, Ömer Lütfi, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları Kanunlar*, C.1, İstanbul 1943.

- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, Yayın Nu: 108, İstanbul 2010.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *373 Numaralı Ayntâb Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri (950-1543)- Dizin, Transkribe ve Tıpkıbasım-*, Yayın Nu: 45, Ankara 2000.
- Baçoğlu, Tuncay, “Ta‘zîr”, *TDVİA*, C.40, İstanbul 2011, ss. 198-202.
- Bayraktar Hilmi, *Ayntab Vakıfları*, Bizim Akdemi Yay., Ankara 2014.
- Bebek, Adil, “Ceza”, *TDVİA*, C.7, İstanbul 1993, ss.469-470.
- Bilge, Sadık Müfit, “Çerkezler”, *TDVİA* (Gözden geçirilmiş 2. Basım) EK-1. C , Ankara 2020, ss. 287-290.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslâm İlmihali*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1966.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hikmet Gonceleri 500 Hadis-i Şerif Tercümesi ve İzahı*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1963.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C. I, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1955.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C.II, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1980.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C.III, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1980.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C.III, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1980.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C.V, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1980.
- Bonnard, Andre, *Antik Yunan Uygarlığı 1 İlyada'dan Porthenon'a* (Fransızca'dan çev: Kerem Kurtgözü), Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2011.
- Bostan, İdris, “Yemen-Osmanlı Dönemi”, *TDVİA*, C43, İstanbul 2013, ss. 406-412.
- Boynukalın, Mehmet, “Suç”, *TDVİA*, C.37, İstanbul 2009, ss. 453-457.
- Bozkurt, Gülnihal, “Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.38, S.1-4, ss. 65-103.
- Bozkurt, Nebi, “Nube”, *TDVİA*, C.33, İstanbul 2007, ss. 222-223.
- Bölükbaşı, Ömerül Faruk, “Riyal”, *TDVİA*, (Gözden Geçirilmiş Üçüncü Basım) Ek-2, Ankara 2019, ss. 426-428.
- Bulunur, Kerim İlker, “Maraş Eyaletinde Güherçile Üretimi (1566-1577)”, *OTAM*, 37/ Bahar 2015, ss. 1-17.
- Bursalı, Osman Safa, “Galata ve İstanbul Mahkemelerinde Kefalet Sözleşmesinin Görünümleri, 1791-1795”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 9,2010, ss.37-87.
- Cesur, Meltem, *Türkiye’de Yapılan Bilimsel Çalışmalara Göre Hititlerde Kölelik Kültürü, Hukuku ve Müessesesi*, Bilecik, Şeyh Edebali Üniversitesi SBE, 2014.
- Ceylan, Metin, *İslâm Hukukunda Kölelik*, Adalet Yayınevi, Ankara 2018.
- Cin, Halil- Akgündüz, Ahmed, *Türk Hukuk Tarihi*, C.2, Timaş Yay., İstanbul 1990.
- Çakır, İbrahim Etem, “Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550-1648”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.36, Konya 2014, ss. 201-216.
- Çalışkan, İbrahim, “İslam Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XXXI (Fakültenin Kuruluşunun 40. Yıl Özel Sayısı), Ankara 1989, ss. 367-397.

- Çalışkan, İbrahim, “İslam Hukukunda Zina Suçunun Mahiyeti ve Cezası”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.34, Ankara 1992, ss. 61-100.
- Çam, Cuma, 11 Numaralı Ayntab Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1017/M.1608-1609), Kars, Kafkas Üniversitesi SBE, 2008.
- Çelebican, Özcan, “Roma Egemenliği, Yurttaşlık ve Kölelik”, *AÜHFD*, C.34, S.1-4, Ankara 1993, ss. 299-312.
- Çelikdemir Murat- Arıkan Melahat, “Ayıntab Şer'iyeye Sicillerine Göre Ayıntab'da Kölelik ve Cariyelik (1608-1619)”, *III. Uluslararası Avrasya Multidisipliner Çalışmalar Kongresi Sosyal ve Beşeri Bilimler Kitabı*, ed.: Ümran Türkyılmaz, Atabek Movlyanov), İKSAD Yayınevi, Gaziantep 2019, ss. 440-452.
- Murat Çelikdemir- Demir, Mustafa, “18. Yüzyılda Suç ve Ceza (1750-1775)”, *Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), Gaziantep 2018, ss. 24- 35.
- Dağlı, Şamil, “Kıyas”, *TDVİA*, C.25, Ankara 2022, ss. 488-494.
- Danişmen, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi I*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1975.
- Demir Mustafa, *16. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Suç ve Suçlular: İstanbul Örneği*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi SBE, 2016.
- Demirkent, Işın, “Franklar”, *TDVİA*, C.13, İstanbul 1996, ss. 173-176.
- Dernschwam, Hans, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, (Çev. Yaşar Önen), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat Eski ve Yeni Harflerle*, Aydın Kitabevi, Ankara 2015.
- Dinç, Güven-Çelik, Cemil, “Kıbrıs'ta Kölelik (1800-1878)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.23, Güz 2012, ss. 185- 196.
- Döndüren, Hamdi, “ Ashâbü'l-Ferâiz”, *TDVİA*, C.3, İstanbul 1991, ss. 467-468.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, “Sarhoşluk”, *TDVİA*, C.36, İstanbul 2009, ss. 141-145.
- Durant, Will, *İslâm Medeniyeti* (çev.: Orhan Bahaeddin),Tercüman 1001 Temel Eser: 29, İstanbul ts.
- Düzdağ, M. Ertuğrul, *Kanunî Devri Şeyhülislamı Ebussuud Efendi Fetvaları*, Kapı Yay., İstanbul 2012.
- Ekin, Ümit, “17. Yüzyılın Sonlarında Rodosçuk Kazasında Kölelerin Toplumsal Statüsü”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29(47), Ankara 2010, ss. 23-37.
- Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku-Adalet ve Mülk*, Arı Sanat Yay., İstanbul 2014.
- Ekinci, Ekrem Buğra, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*, KTB Yay. İstanbul 2009.
- Emre, Mehmed, *Kırk Mevzuda Kırk Hadîs*, Osmanlı Yayınevi, İstanbul 1344(1925).
- Engin, Nihat, *Osmanlı Devletinde Kölelik*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1998.
- Engin, “Köle- Osmanlılar'da Kölelik”, *TDVİA*, C. 26, Ankara 2002, ss. 246-248.
- Erbay, Celal, “Nafaka”, *TDVİA*, C.32, İstanbul 2006, ss. 282-285.
- Erdem, Y. Hakan, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu 1800-1909* (Çev. Bahar Tırnakçı), Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.
- Erünsal İsmail E., “Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü'-udûlden Şuhûdü'l-hâle Geçiş”, *Osmanlı Araştırmaları*, C.53, S.53, 2018, ss. 1-49.
- Esen, Hüseyin, “Zina”, *TDVİA*, C.44, İstanbul 2013, ss. 440-444.
- Eş-şâzeli Hasan, Ali: “Cinayet” *DİA*, VIII, İstanbul 1993, ss.14-15.

- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, (Haz: Seyit Ali Karaman), C.I/VII. Kitap, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010.
- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, (Haz. Seyit Ali Karaman- Yücel Dağlı), C.II/ IV. Kitap, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, (Çev. Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2005.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, (çev.: Ayşe Berktaş), Kitap Yayınevi, İstanbul 2010
- Fayda, Mustafa, “Bilâl-i Habeşî”, *TDVİA*, C.6, İstanbul 1992, ss. 152-153.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Câriyelik -Kamu Hukuku Açısından Mukayeseli Bir İnceleme-*, Beyan Yay., İstanbul 1996.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay., İstanbul 2018.
- Gözlü, Ahmet, Yılmazcan Defne, “Antik Yunan’da Kölelik: Atina ve Sparta Örneği”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.5, S.2, 2017, ss. 117-136.
- Güler, Ümit, Osmanlı Diyarbekiri’nde Köle ve Cariyeler (18. Ve 19. Yy.), *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.-S. 60, Haziran 2021, ss. 29-56
- Günay, Ramazan, “ Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 17, 2013/1, ss. 9-29.
- Gündüz, Ahmet-Çelikdemir Murat, *1536/ Hicri 943 (Tarihli Ayıntâb Tahrir Defteri (Transkripsiyon, Değerlendirme, Tıpkı Basım)*, İKSAD Yayınevi, Ankara 2020.
- Güvenç, Bedi, *45 Numaralı Ayıntab Şer’iyye Sicili’nin 101-200. Sayfalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi: H. 1107-1108/ M. 1696-1697*, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 2015.
- Hamidullah, Muhammed, “Abd”, *TDVİA*, C.1, İstanbul 1988, ss. 57.
- Hammer, Joseph von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.2 (çev. Mehmet Atalay), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1993.
- Heberer, Michael, *Osmanlıda Bir Köle Brettenli Michael Heberer’in Anıları 1585-1588* (Eski Almanca’dan çev.: Türki Noyan), JKitap Yayınevi, İstanbul 2003,
- Hillelson, S., “Nube, Nüba”, *İslam Ansiklopedisi-İslâm Alemi, Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Bibliyografya Lugati-*, C.IX, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993.
- Hülagü, Metin, “ Osmanlı Devleti’nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.11(2001), ss. 73-93.
- Imber Colin, *Ufukları Sultanları Osmanlılar – İktidarın Yapısı* (çev. Nedim Eşlisoy), Elips Kitap, Ankara 2016.
- İbereli, Sandro, *Gürcistan ve Güney Rusya’dan Osmanlıve Arap Ülkelerine Beyaz Köle Ticareti(Osmanlı’nın Az Bilinen Tarihi)*, Cinius Yay., İstanbul 2015.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I 1300-1600* (çev. Halil Berktaş),, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu- Klasik Dönem(1300-1600)*, (çev. Ruşen Sezer), YKY, İstanbul 2003.
- İnalçık, Halil, “Osmanlı Devleti’nde Uc(Sehad)lar”, *Doğu Batı Makaleler II*, Doğu Batı Yay., Ankara 2009.
- İnalçık, Halil, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Köle Emeği”, *Osmanlılar- Fütühat, İmparatorluk, Avrupa İle İlişkiler*, Timaş Yay., İstanbul 2010, ss. 163- 194.
- İnalçık, Hali, “Adaletâmeler”, *Belgeler*, C.2, S.3-4, TTK Yay. Ankara 1965,
- İnalçık, Halil, “Filori”, *TDVİA*, C.13, İstanbul 1996, ss. 106-107.

- İpşirli, Mehmet, “Harem-Osmanlı Devleti’nde Harem”, *TDVİA*, C.16, İstanbul 1997, ss. 135-138.
- İslâm Ansiklopedisi- İslâm Alemleri, Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Bibliyografya Lugati-, C.I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993.
- Johnson, Gordon, *Hint Dünyası Atlash Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi*, C. 10,(çev.: Müfide Pekin), İletişim Yay., İstanbul 1998.
- Kahraman, Abdullah, “İslam Hukukunda Şahsa (Nefse) Kefâlet Müessesesi ve Türk Ceza Mahkemeleri Hukuku’ndaki Teminatla Salıverme Müessesesi İle Mukayesesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/1, 1988, ss. 301-328.
- Kalaycı, İrfan, “Tarih, Kültür ve İktisat Açısından Çerkesya (Çerkesler)”, *Avrasya Etüdüleri* 47. 2015-1, ss. 71-111.
- Karabulut, Osman, *İslamda Evlilik ve Mahremiyetleri*, Arı Yay., Konya 1971.
- Karadeniz, Ümran, XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Ayasofya Çevresinde Köle ve Cariyelerin Yaşamları”, *Ayasofya 3. Uluslararası Multidisipliner Bilimsel Araştırmalar Kongresi*, (Ed. Faruk Dündar-Zhandos Alimgerey), İKSAD Uluslararası Yayınevi, Ekim 15-16, İstanbul 2021, ss. 850-864.
- Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslam Hukuku I*, İz Yay., İstanbul 2016.
- Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslam Hukuku II*, İz Yay., İstanbul 2016.
- Karaman, Hayreddin, “Asabe”, *TDVİA*, C.3, İstanbul 1991.
- Karataş, Ali İhsan, “Bursa Şer’iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti’nde Köleliğe Bir Bakış”, *İstem*, Yıl:5, S.9, 2007, ss. 135-162.
- Kavas, Ahmet, “Zengibar”, *TDVİA*, C.44, İstanbul 2013, ss. 262-267.
- Kazıcı, Ziya, “Osmanlılar Döneminde İhtisab Teşkilâtının Köle Haklarını Koruması”, *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 23-28 Eylül 1985) Tebliğler III. Türk Tarihi*, C. 1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1986, ss. 331-339.
- Kenanoğlu, M. Macit, “Zimmî- Osmanlılar’da” *TDVİA*, C.44, İstanbul 2013, ss. 438-440.
- Kılıç, Orhan, “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti’nde Kalpazanlık Faaliyetleri”, *Osmanlı (İktisat)*, C.3, (ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yay. Ankara 1999, s.180- 187.
- Kıvrım, İsmail, “17. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntâb Örneği; Talâk, Muhâla’a ve Tefrik)”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011, 10(1), Gaziantep, ss.371-400.
- Kızıltoprak, Süleyman, “Memlük”, *TDVİA*, C. 29, Ankara 2004, ss.87-90.
- Koçak, Muhsin, “Gurre”, *TDVİA*, C.14, İstanbul 1994, ss. 211-212.
- Koçak, Zeynep Canan, “İslâm Öncesi Arap Aile Yapısının Hz. Peygamber ve Hadisler Üzerindeki Etkisi”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.4, S.7, 2017/2, ss. 237-271.
- Komisyon, *Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, TDV Yay., Ankara 2014.
- Köprülü, Fuad, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, TTK Yay., Ankara 1991.
- Köse, Zeynep Özdem, *Kırım Hanlığı’nda Kölelik (1648-1699)*, (Doktora Tezi), Kahramanmaraş 2017.
- Köse, Zeynep Özdem-Söylemez, Faruk, “Kırım Hanlığı’nda Kölelerin İstihdam Alanları /17. Yüzyılın İkinci Yarısı), *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 2020, ss.139-157.
- Kurt, Halil, “Yemen”, *TDVİA*, C.43, İstanbul 2013, ss. 400-401.
- Kuş, Canan, “Tevrat, İncil ve Kur’an-ı Kerim’deki Kölelik Kavramı Üzerine Bazı Düşünceler”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* C.VIII, S. 1, Elazığ 2012, ss. 1-33.
- Kutval, Makbule Demir, *41 Numaralı Ayıntâb Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1102-1104/ M. 1690-1693)*, Gaziantep Üniversitesi SBE, 2018.

- Küçüköner, Halide Rümeysa, “Hint Alt Kıtasının Dini ve Kültürel Yapısının Şekillenmesinde Arilerin Rolü”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, C.10, S.2(20), Mayıs 2018.
- Kütükoğlu, Mübahat S, “Mühimme Defteri”, *TDVİA*, C.31, Ankara 2020, ss. 520-522.
- Lady Montagu, *Türkiye Mektupları 1717-1718*, (Çev. Aysel Kurtoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser: 12, İstanbul ts.
- Lewis, Bernard, *Ortadoğu'da Irk ve Kölelik- Tarihsel Araştırma*, (İng. Çev. Enver Gürsel), Truva Yay., İstanbul 2006.
- Lowry, Heath W., *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583*, (çev.: Demet ve Heath Lowry), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2005.
- Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*, C.1 “Afrika”, C. 1.
- Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine* (çev: Doruk Can Koçak), Doruk Kitap, İstanbul 2016.
- Muhammedoğlu, Aliyev Salih, “İran-Osmanlı-İran Münasebetleri”, *TDVİA*, C.22, İstanbul 2000, ss. 405-409.
- Muhyiddin en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn- Metin ve Çeviri*, (çev. M.Emin Özafşar, Bünyamin Erul), C.2, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., İstanbul 2016.
- Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Ajans Türk Matbaası, Ankara 1963.
- Murat, Abdurrahman, “Güherçilenin Tanımı, Oluşum Teorileri ve Osmanlı Devleti'ndeki Önemi”, *Maden Tetkik Arama Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni*, S.1, Ankara 2006, ss. 25-27.
- Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008.
- Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi* (Haz. Nihal Atsız), Tercüman 1001 Eser, İstanbul ts.
- Öz, Mehmet, “Tahrir” *TDVİA*, C.39, İstanbul 2010.
- Öz, Mustafa, “Dürzilik”, *TDVİA*, C.10, İstanbul 1994, ss. 39-48.
- Özaydın, Abdulkadir- Bozkurt Nebi, “Harem”, *TDVİA*, C.16, ss. 132-135
- Özcan, Abdulkadir, “Devşirme”, *TDVİA*, C.9, İstanbul 1994, ss. 254-257.
- Özcan, Abdulkadir, “Kul”, *TDVİA*, C.26, Ankara 2002, ss. 348-350.
- Özcan, Abdulkadir, “Pençik”, *TDVİA*, C.34, İstanbul 2007, ss. 226-228.
- Özcan, Ruhi, “Osmanlı Devleti'nde XVII. Yüzyıllarda Yapılan Sikke Tashihleri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.17, 2005, ss.237-266.
- Özdeğer, Hüseyin, *16. Asırda Ayıntâb Livası*, C. 1, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1988.
- Özdemir, Mehmet Nadir, “Orta Çağ'da 'Kölelik' Üzerine Bir Değerlendirme”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Nisan 2020, C.12, S.2(27), ss. 209-223.
- Özen, Şükrü, “Velâ”, *TDVİA*, C.43, İstanbul 2013, ss. 11-15.
- Özharat, Semiha Zehra, “17. Yüzyılın İkinci Yarısında Ayntab Şehrinde İşlenen Suçlar ve Cezaları”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (3), Gaziantep 2014, ss. 17- 37.
- Öztürk, Yücel, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeğinin Rolü ve Hacmi” *Osmanlı Devleti'nde Kölelik-Ticaret, Esaret, Yaşam* (Ed. Zübeyde Güneş Yağcı- Fırat Yaşa; İng. Ed. Dilek İnan), Tezkire Yay., İstanbul 2017, ss. 31-57.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I, II, III*, MEB Yay., İstanbul 1993.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. , İstanbul 2017.
- Pamuk, Şevket, “Kuruş”, *TDVİA*, C.26, Ankara 2002, ss. 458-459.
- Parlatır, İsmail, “Türk Sosyal Hayatında Kölelik”, *Belleten*, XLVII, S. 187, TTK Yay. Ankara 1983, ss. 805-829

- Peirce, Leslie, *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, (Çev. Ülkün Tansel), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2005.
- Peirce, Leslie, *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümler ve Kadınlar* (Çev. Ayşe Berktaş) Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2016.
- Sak, İzzet, *Şer'iyeye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler(17. Ve 18. Yüzyıllar)*, (Doktora Tezi), Konya 1992.
- Sak, "Konya'da Köleler(16. Yüzyılın sonu- 17. Yüzyıl), *Osmanlı Araştırmaları IX*, İstanbul 1989. ss. 159-197
- Sak, "İranlı Kölelerin Satışının Yasaklanması İle İlgili Fermanlar", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.1, 1994, ss. 259-266.
- Sahillioğlu, Halil, "Onbeşinci Yüzyılın Sonu İle Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", *ODTÜ Gelişim Dergisi, 1978-1980 Özel Sayısı*, Ankara 1981 , ss. 67-138.
- Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyıl Sonunda Bursa'da Dokumacı Köleler", *Atatürk Yıllık Konferansları, VIII (1975-1976)*'dan ayrı basım, TTK, Akara 1983, ss. 217- 229.
- Sahillioğlu, Halil, "Akçe", *TDVİA*, C.2, İstanbul 1989, ss. 224-227.
- Sahillioğlu, Halil, "Esedî", *TDVİA*, C.11, İstanbul 1995, s. 368-369.
- Serahsî, Şemsü'l-eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed bin Ahmed, *el-Mebsût -1000 Yılın İslam Fıkıhı Temel Eseri Deliller ve Hükümler*, (ed. Mustafa Cevat Akşit), C.25, Gümüşev Yayıncılık, İstanbul,
- Söylemez, Faruk, "Malatya Mutasarrıfı Rışvanzade Abdurrahman Paşa'nın Terekesi" *History Studies-International Journal of History*, Volume 5, Issue 5, September 2013, p. 253-271.
- Şakiroğlu, Mahmut H., "Frenk", *TDVİA*, C.13, İstanbul 1996, ss. 197-199.
- Şanlıbayrak, Hakan, *III. ve VI. Yüzyıllarda Avrupa'da Kölelik*, Elazığ, Fırat Üniversitesi SBE, 2007.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, (Ed. Osman Doğan, Soner Demirsoy), Nadir Eserler Kitaplığı, İstanbul 2016.
- Şen, Ömer, *Osmanlı'da Köle Olmak- Esaretten Özgürlüğe Geçiş Süreci*, Kapı Yay., İstanbul 2007.
- Şener, Abdulkadir, "Âbık", *TDVİA*, C.1, İstanbul 1988, ss.
- Şenzybek, Aytakin, "Başlangıçtan Günümüze Dürzîlik", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.31,Konya 201/ Bahar, ss. 175-217.
- Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Fezziyye-Osmanlılarda Hukuk ve Toplum 2*, (haz. Süleyman Kaya) Klasik Yay. İstanbul 2009.
- Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ- Osmanlılarda Hukuk ve Toplum 3*, (haz: Süleyman Kaya vd.), Klasik Yay. , İstanbul 2011.
- Şimşirgil, Ahmet- Ekinci, Ekrem Buğra, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*, KTB Yay., İstanbul 2009.
- Tahiroğlu Bülent, "Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.45, S.1-4, İstanbul 1982, ss. 649-676.
- Tan, Muzaffer, "Geçmişten Günümüze Dürzîlik", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, C.2, 2012/ Güz, ss. 61-82.
- Tanıd, Duygu, "1657 ve 1698 Yılları Arasında Kadı Sicilleri'ne Göre Rusçuk'ta Köleler ve Câriyeler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.34, Konya (Güz 2013), ss.
- Taşkın, Ünal, "Rüsûm-ı Örfiye", *Tarih Okulu*, İlkbahar-Yaz 2013, ss. 219- 235.

- Tavkul, Ufuk, “Osmanlı Devleti'nin Kafkas Muhacirlerinin Kölelik Kurumuna Yaklaşımı”, *Bilig*-17/ Bahar 2001, ss.33-54.
- Terzi, Mustafa Z., “Gulâm”, *TDVİA*, C.14, İstanbul 1994, ss.
- Toledano, EHUD R., *Osmanlı Köle Ticaret 1840-1890*, (çev. Y. Hakan Erdem), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.
- Toledano, *Suskun ve Yokmuşçasına İslâm Ortadoğusu'nda Kölelik Bağları*, (çev. Y. Hakan Erdem), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2010.
- Tomar, Cengiz, “Yemen-Osmanlılar'a Kadar”, *TDVİA*, C.43, İstanbul 2013, ss. 401-406.
- Tuğluca, Murat- Küçük, Ülkü, “Osmanlı Devleti'nde Savaş Esirlerinin İadesi: 1736 Osmanlı-İran Anlaşması'na Göre Acem Esirlerinin Teslimi Meselesi” *Siyaset ve Diplomasi*, (ed.: Mehmet Yaşar Ertaş, Haşim Şahin, Hacer Kılıçaslan), Mahya Yay., İstanbul 2016.
- Turan, Ahmed Nezih, “Bahçesaray Köleleri (17. -18. Yüzyıllar)”, *Bilig* , Kış (48), 2009, ss.241-254.
- Uğur, Yunus, “Şer'iyeye Sicilleri”, *TDVİA*, C.39, İstanbul 2010, ss. 8-11.
- Uluçay, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ötüken Yay., İstanbul 2011.
- Uludağ, Süleyman, “Azat”, *TDVİA*, C. 4, İstanbul 1991, ss. 311.
- Uzunçarşılı, İ.Hakkı, *Osmanlı Tarihi I*, TTK Yay., Ankara 1988.
- Üçok, Coşkun, “ Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler II”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi III*, No: 2, İstanbul (1946b), ss. 365- 383.
- Üçok Coşkun, “İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler III”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi IV*. No: 3, İstanbul (1946c), ss. 48- 73.
- Üstün, İsmail Safa, “İran- Safeviler'den Günümüze Kadar”, *TDVİA*, C.22, İstanbul 2000, ss.
- Üzüm, İlyas, “Kızılbaş” *TDVİA*, C.25, Ankara 2022, ss. 546-557.
- Yağcı-Zübeyde Güneş, “16 Yüzyılda Kırım'da Köle Ticareti”, *Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, Kış (8), 2006, Çorum, ss.12-30.
- Yağcı, Zübeyde Güneş, “İstanbul Esir Pazarı”, *Osmanlı Devleti'nde Kölelik: Ticaret, Esaret, Yaşam*, (Ed.: Zübeyde Güneş Yağcı- Fırat Yaşa, İng. Ed.: Dilek İnan), Tezkire Yayıncılık, İstanbul 2017, ss. 57-90
- Yağcı, Zübeyde Güneş, Ataş, Emre, “Osmanlı Devleti'nde Kaçak Köleler: Abd-i Abık”, *Osmanlı Devleti'nde Kölelik: Ticaret, Esaret, Yaşam* , (ed: Zübeyde Güneş Yağcı- Fırat Yaşa, İng. Ed.: Dilek İnan), Tezkire Yayıncılık, İstanbul 2017, ss. 297-323.
- Yaran, Rahmi, “Kefâret-Fıkıh”, *TDVİA*, C.25, Ankara 2022, ss. 179-182.
- Yaşa, Fırat, “Kırım Hanlığı'nda Köleliğin Sosyal ve Mali Boyutları”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(3), 2014, ss.657- 669.
- Yaşaroğlu, Kâmil, “Livâta”, *TDVİA*, C.27, Ankara 2003, ss. 198-200.
- Yazıcı, Abdurrahman, *İslâm Miras Hukukunda Asabe Yoluyla Mirasçılık*, (Doktora Tezi), İstanbul 2011.
- Yıldırım, İlhan Eren, *Roma Cumhuriyeti'nde Ortaya Çıkan Köle İsyanları*, (Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 2019.
- Yılmaz, Fehmi, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2017.
- Yiğit, İsmail, “Mevâli”, *TDVİA*, C.29, Ankara 2004, ss. 424-426.
- Yördem, Yılmaz, “İslam Hukukunda Kefalet Sözleşmesi”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21/34, 2016, ss. 25-38.
- Yörük, Saim, “Çelebi Unvanı Hakkında Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/ 18, 2011, ss. 290-297.

Yurtseven, Yılmaz, "Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.9, S. 3-4, ss. 265-292.

Zilfi, Madeline C., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik ve Kadınlar (1700- 1840)*, (Çev.: Ebru Kılıç), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018.

Zilfi, Madeline C., "Osmanlı'da Kölelik ve Erken Modern Zamanda Köleler" *Osmanlı (Toplum)*, C.5, Ankara 1999, ss.

Zuhayli, Vehbe, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, C.I, Risale Yay., İstanbul 1994.

Zuhayli, Vehbe, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, C.II, Risale Yay., İstanbul 1994.

Zuhayli, Vehbe, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, C.V, Risale Yay., İstanbul 1994.

Zuhayli, Vehbe, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, C. VI, Risale Yay., İstanbul 1994.

Zuhayli, Vehbe, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, C.VIII, Risale Yay., İstanbul 1994.

Zuhayli, Vehbe, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, C. IX, Risale Yay., İstanbul 1994.

Zuhayli, Vehbe, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, C.X, Risale Yay., İstanbul 1994.

EKLER

Ek 1. Köle hırsızlığı ve firarı ile ilgili vesika (AŞS, 1/183-3)

حاضر

و به بحر سحر سید که غرایب سحاق بیک محمد بکر و ام علقه حضور با سکر
 آمد و در بیاد اولاد و نواد بر عدام و طایفه بر علی طلسه نیر و نیر فکلور
 بپندیدند اقدم بکر حضور بکر صرا قوتین ابانق ابدیه بهادر بر عدامه
 نام قوی اصفار ابدیه و ابانق سرجم و فلیح و نیکو و ریختا و ن
 و لنبده ایبا ایبا جو ص و بی که بکر و الفضا ایبا عه سیده طاشن بلون
 و عد که بهادر رانی افزار و اعتر او ابدیه و دیگر بود که اولاد و بهادر
 به باید غیری نسیم یوق ابدیه کند نسیم المده و دیگر ذکر اولاد و اولاد
 شانه سوکتی الذی و نیر لیز نواد و ما می کنم اولاد و اولاد بالطلب سید
 اولاد سحر افی اولاد طده الحه ۹۳۰
 حوله مردوق و طاوله سر و صدقه و حله و حله
 حای عی مصطع سر سید حله حله
 الفی نیر طاوله باه علیه و فی دفته بیانهها
 حای عی

Ek 4. Azad ispatı ile ilgili bir vesika (AŞS, 35/ 194-2)

اشهور ارفع الكتاب اجزة فاشق الاكوز لو اصفو اللوز روضي الاصل عتق ادع ايرن كنعان
عبدته نام شاب امر و محمل مرسه حسابه جوزيبي محله منه سالي الكه بوزن اقدم قوت اولان
صن اغا صير اغا نكر اتيام وصيه اولان اغا موافقه سنة او زرينه دعور و مور كل
ايروب متوقا نيم قوم صغ اغا حال صحتنه بينه بالفن اعتناق و زمره احرار اصلينه
الحاق ائتنيكي ماللا و صي مرقوم اغا عتقه معارضنه فكله سؤال اولوب منع اولتمس
طلب ايرنم ديد كنه عبد السوال والا كاد زور كنعان زمره عايم مرسه طلب اولوب
مدول مسلمينه السيد عيسى السيد موسى و محمد علي الحاج دلال نام كنه لاطرا نيمه كنه
شعره خانان اولوب انزل استشهاده الواقف متوقاي مرقوم صغ اغا حال صير نيمه زور
كنعان بزم حضور نيمه اعتناق و زمره فرار اصلينه الحاق ايرنم زور كنعان نيمه
ولاد نيمه علاقه و موافق بوقدر ديوار ايتري ابو حضوره شامكرد نيمه
دخا ايرنم حضوره ادا اهلكت شاعه ايلدكلن بعد رعائنه ز ايرنم القبول شامكرد
مقبوله اولمغور و صي مرقوم اغا معارضنه منع اده ما وقع كنه اده اولوب ايرنم
ار ايم اغا الحاج ظلمه منصور اقدر اراهم شاهه
محمد اغا منصور
الامام
مدرسه حسابه قانايي حقه سنة اي كيمي بوزن اقدم قوت اولان عخان احمك زور و ايتري
خجوا ايرنم

ISBN: 978-625-378-105-7